

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

На правах рукопису

СМИРНОВА МАРІЯ СЕРГІЇВНА

УДК 81'1(043.3)

ПРОПОВІДЬ У РЕЛІГІЙНОМУ
ПРАВОСЛАВНОМУ ДИСКУРСІ ХХ СТОЛІТТЯ:
ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Спеціальність 10.02.15 – загальне мовознавство

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник –
Шепітько Світлана Віталіївна,
кандидат філологічних наук, професор

Маріуполь – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОПОВІДІ У РЕЛІГІЙНОМУ ПРАВОСЛАВНОМУ ДИСКУРСІ.....	13
1.1. Специфіка та жанрова типологія релігійного православного дискурсу..	13
1.2. Жанр проповіді у церковно-релігійному дискурсі.....	20
1.3. Лінгвістичні характеристики православної проповіді.....	31
1.3.1. Лексико-семантичні особливості православної проповіді.....	31
1.3.2. Синтаксичні особливості православної проповіді.....	45
1.3.3. Комунікативно-дискурсивні особливості православної проповіді	52
Висновки до розділу 1.....	60
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРАВОСЛАВНОЇ ПРОПОВІДІ.....	63
2.1. Дискурсивні стратегія і тактика як базові поняття комунікативно-дискурсивного аналізу.....	63
2.1.1. Основні підходи до визначення поняття стратегії.....	64
2.1.2. Дискурсивна тактика як інструмент реалізації стратегічного задуму.....	68
2.1.3. Класифікація дискурсивних стратегій та тактик.....	74
2.2. Інструментарій і принципи аналізу дискурсивних стратегій і тактик православної проповіді.....	80
2.3. Принципи добору емпіричного матеріалу та його загальна характеристика.....	95
Висновки до розділу 2.....	100
РОЗДІЛ 3. ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВОСЛАВНОЇ ПРОПОВІДІ ХХ СТОЛІТТЯ.....	103
3.1. Структура мовних засобів реалізації глобальної фідеїстичної стратегії православної проповіді ХХ століття.....	103

3.2. Семантика мовних засобів реалізації глобальної фідеїстичної стратегії православної проповіді ХХ століття.....	110
3.3. Прагматика мовних засобів реалізації глобальної фідеїстичної стратегії православної проповіді ХХ століття.....	123
Висновки до розділу 3.....	144
РОЗДІЛ 4. РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАГАЛЬНИХ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ І ТАКТИК У ПРАВОСЛАВНІЙ ПРОПОВІДІ ХХ СТОЛІТТЯ.....	147
4.1. Загальні стратегії у православної проповіді ХХ століття.....	147
4.1.1. Стратегія нарації та тактики впливу.....	147
4.1.2. Контактуюча стратегія і тактики впливу.....	150
4.1.3. Інформувальна стратегія і тактики впливу.....	153
4.1.4. Пояснювальна стратегія і тактики впливу.....	158
4.1.5. Заклична стратегія і тактики впливу.....	161
4.1.6. Стверджувальна стратегія і тактики впливу.....	167
4.1.7. Оцінювальна стратегія і тактики впливу.....	171
4.2. Спеціальні стратегії у православної проповіді ХХ століття.....	175
4.2.1. Фасцинаційна стратегія і тактики впливу.....	175
4.2.2. Обрядова стратегія і тактики впливу.....	181
4.2.3. Молитовна стратегія і тактики впливу.....	183
4.2.4. Сповідальна стратегія і тактики впливу.....	186
4.2.5. Стратегія релігійної ідентифікації та тактики впливу.....	187
4.3. Етноспецифіка православної проповіді у досліджуваних лінгвокультурах.....	193
Висновки до розділу 4	198
ВИСНОВКИ.....	200
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	209
СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ.....	246
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ.....	251
ДОДАТКИ.....	256

ВСТУП

Дисертаційну роботу присвячено дослідженню проповіді у релігійному православному дискурсі ХХ ст. у лінгвопрагматичному аспекті.

Останні десятиліття посилену увагу лінгвістів викликає релігійна проповідь як різновид мовленнєвого жанру, насамперед, з погляду її комунікативно-прагматичної організації. Без вказівки на те, як певна мовна одиниця або категорія поводить себе у тексті, розуміння природи мови виявляється неповним, оскільки вивчати текст поза людиною, яка є його творцем і адресатом, неможливо. Саме текст відбиває образ світу, запам'ятовує динаміку думки і способи її експлікації за допомогою мовних засобів [109, с. 61]. Комунікативна взаємодія характеризується наявністю мети й мотиву, результативністю та нормативністю. З урахуванням цих чинників комуніканти здійснюють спільну діяльність, регулюючи поведінку один одного. Іншими словами, комунікативна взаємодія має стратегічний характер [326, с. 56]. Отже, найбільш адекватну реалізацію комунікативна взаємодія в дискурсі отримує саме в *комунікативних / дискурсивних стратегіях* [280; 358; 360].

Особливої важливості набуває вивчення стратегічної організації текстів, що функціонують у тих типах дискурсу, в яких чітко виражена орієнтованість на потенційного адресата [81, с. 196]. До таких «читацьки орієнтованих» типів належить і релігійний дискурс, зокрема, жанр проповіді.

Після революції 1917 р. і до кінця 80-х років ХХ ст. вивчення релігійних текстів було недоступним для вітчизняних науковців. Наразі зростаючий інтерес до комунікативних процесів у сучасному конфесійному просторі матеріалізувався у численних розвідках, присвячених конфесійному стилю (І.М. Гольдберг, С.О. Гостеева, О.М. Крилова, Л.П. Крисін, О.О. Прохвятилова та ін.), його окремим жанрам (М. Войтак, Ф.Б. Людоговський, В.А. Мішланов, Н.Л. Мусхелішвілі, Н.В. Орлова, Є.В. Пліс, А.А. Припадчев, О.А. Прохвятилова, Т.Г. Рабенко, Н.М. Розанова, Г.О. Савін, С.М. Толстая, М.І. Толстой, І.Ю. Ярмутьська та ін.), лексиці (Н.Д. Арутюнова, Р.І. Горюшина, Є.В. Захарова, Т.О. Іванова, І.А. Корольова,

Р.І. Левицький та ін.), концептам (Н.В. Дорофєєва, Н.О. Дячкова, Л.І. Зубкова, В.О. Степаненко, Г.В. Токарев та ін.), релігійному дискурсу в цілому (К.В. Бобирьова, І.В. Бугаєва, В.І. Карасік, С.С. Сергєєва та ін.). Однак, вербальна реалізація стратегічного потенціалу православної проповіді на матеріалі близько- і далекоспоріднених мов – української, російської, англійської та новогрецької – донині не знаходила свого висвітлення.

Актуальність дослідження визначена його відповідністю принципам антропоцентричної лінгвістики, які дозволяють органічно поєднати дискурсологічний та комунікативний підходи при розгляді православної проповіді як розумово-комунікативної діяльності у такій важливій соціальній сфері як релігія. Своєчасність дисертаційної роботи зумовлена браком праць, які б аргументовано й комплексно висвітлювали реалізатори стратегічного потенціалу православної проповіді, та відповідністю такого аналізу суспільним запитам сьогодення. Крім того, дослідження передбачає використання багатоаспектного підходу до аналізу мовлення православних проповідників, який полягає в інтегруванні лінгвістичних, психологічних, філософських, релігієзнавчих та соціальних сфер знання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає профілю досліджень, що проводяться на кафедрі англійської мови та перекладу факультету грецької філології Маріупольського державного університету в межах наукової теми «Мовні одиниці різних рівнів сучасних германської, слов'янської та новогрецької мов: когнітивний, комунікативний, порівняльний аспекти» (номер державної реєстрації № 0108U008424).

Метою дисертаційної роботи є встановлення лінгвопрагматичних параметрів православної проповіді ХХ ст. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких **завдань**:

- схарактеризувати православну проповідь як жанр церковно-релігійного дискурсу;
- окреслити теоретико-методологічні засади вивчення дискурсивних стратегій і тактик православної проповіді ХХ ст., а також методикау й процедурний апарат їх аналізу;

- виявити структурні, семантичні та прагматичні засоби реалізації стратегічного плану православної проповіді ХХ ст.;

- проаналізувати засоби реалізації загальних та спеціальних дискурсивних стратегій і тактик у православної проповіді ХХ ст.;

- окреслити етноспецифіку православної проповіді у досліджуваних лінгвокультурах.

Об'єктом є православна проповідь ХХ ст.

Предметом дослідження виступають мовні та мовленнєві репрезентації стратегій і тактик православної проповіді ХХ ст.

Матеріалом для дисертаційної роботи слугували 2000 літургійних проповідей (катехизаційних, публіцистичних, гомілій та слів), загальний обсяг яких становить 5980 сторінок. Сформований корпус емпіричного матеріалу включає в себе проповіді українсько-, російсько-, англо- та грецькомовних православних проповідників ХХ ст. Добір текстів православної проповіді проведено з урахуванням жанрових критеріїв, обмежених певною конфесійною спрямованістю досліджуваної літератури, часовими межами та мовою аналізованого матеріалу. Увагу також приділено особистісному аспекту автора проповіді.

Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є дискурсивно-комунікативна парадигма лінгвістики. Теоретичним базую слугували праці з питань дискурсивно-комунікативної парадигми (А.Д. Белова, О.С. Кубрякова, О.І. Морозова, І.Є. Фролова, І.С. Шевченко, Т.А. ван Дайк та ін.), лінгвопрагматики (Н.Д. Арутюнова, Ф.С. Бацевич, Г.Г. Почепцов, І.П. Сусов та ін.), комунікативних стратегій і тактик (Є.В. Богатирьова, Г. Вольф, І.І. Гулакова, Т.А. ван Дайк, В.З. Дем'янков, М.М. Добрякова, К. Заламун, Ю.М. Іванова, О.С. Іссерс, Є.В. Ключев, Г.Г. Матвеева, В.О. Мулькеева, Н.А. Ощепкова, О.Н. Паршина, Л.М. Рябих, О.В. Саприкіна, А. Тіллманн, Т.П. Третьякова, І.В. Труфанова, О.Л. Факторович, О.Л. Федорова, І.Є. Фролова, В. Холлі, М.П. Чуріков, Є.В. Шевченко, Є.І. Шейгал, О.Є. Ярославцева та ін.). Аналіз православної проповіді як складника релігійного дискурсу з погляду її стратегічної репрезентації враховує результати досліджень К.В. Бобирьової, Г.О. Савіна та А.Г.-Б. Салахової.

Методологія дослідження зумовила доцільність використання комплексної методики, зокрема методів лінгвoseмантики і лінгвопрагматики, когнітивної і комунікативної лінгвістики та аналізу дискурсу, застосованих з урахуванням поставлених завдань. Метод *декомпозиції* лінгвістичних теорій та *синтезу* їх окремих положень було використано для визначення змісту поняття «дискурсивної стратегії»; метод *вибіркового добору* застосовано під час опрацювання джерел ілюстративного матеріалу, методи *контекстуального аналізу*, *комунікативно-дискурсивної інтерпретації* – для ідентифікації висловлень як актуалізаторів досліджуваних стратегій; елементи методів *когнітивно-семантичного аналізу* виявилися необхідними для визначення обсягу й змісту знання про пресупозиції та світобачення представників православної спільноти; методи *конверсаційного аналізу*, *інтерпретації тексту*, *актомовленнєвого*, *прагмасемантичного аналізу* слугували під час студіювання актуалізованих стратегій і тактик; метод *кількісного аналізу* – для установлення частотності вживання стратегій і тактик у православної проповіді.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що в ньому уперше було розглянуто стратегії і тактики православної проповіді ХХ ст. на матеріалі близько- і далекоспоріднених мов – української, російської, англійської та новогрецької. Новим є також висвітлення структурних, семантичних, прагматичних засобів реалізації глобальної дискурсивної стратегії православної проповіді ХХ ст.; виокремлено загальні та спеціальні дискурсивні стратегії православної проповіді ХХ ст., їхні мовні актуалізатори. Крім того, окреслено етноспецифічні характеристики стратегічного потенціалу жанру православної проповіді у досліджуваних лінгвокультурах.

Наукова новизна роботи узагальнена в **положеннях, які винесено на захист**:

1. Православна проповідь – це первинний центральний мовленнєвий жанр релігійного дискурсу, з якою священнослужитель звертається до віруючих під час богослужіння та якій властиві текстові категорії інформативності, модальності (тональності), оцінки, діалогічності, інтертекстуальності і текстового часу. Православна проповідь характеризується дидактичністю і широкими можливостями

впливу на адресата, сприяє формуванню моральних понять. Православна проповідь не становить гомілетичний канон як єдине чітко сформульоване правило її побудови в українській, російській, англійській та новогрецькій мовах, але в ній наявні основні стійкі, повторювані в усіх текстах ознаки, що у своїй сукупності становлять категорію, яку можна визначити *жанровою моделлю проповіді*.

2. Комунікативна взаємодія у релігійному дискурсі отримує адекватну реалізацію в дискурсивній стратегії – це глобальна комунікативна інтенція мовця в межах певного дискурсу та її мовленнєва об'єктивізація. Стратегічна мета проповідника – навернути людину у православну віру, змінити її світогляд відповідно до догматів та канонів православної доктрини, передовсім, моделі її поведінки. Глобальна стратегія православної проповіді – фідеїстична, на відміну від низки інших видів релігійного та політичного дискурсів, де домінуючими стратегіями виступають маніпуляція, пропаганда та персуасивність.

3. Структура мовних засобів реалізації глобальної фідеїстичної стратегії православної проповіді подана як стандартними, так і нестандартними синтаксичними конструкціями, а саме, номінативними, еліптичними, незавершеними, перерваними реченнями, а також експлікаційними утвореннями. Характерною рисою побудови речень у проповіді є використання риторичних питань, що слугують для формулювання проблем, вираження ставлення до явищ, а також являють собою прийоми реалізації псевдодіалогу. Крім того, представлені повтори, вставні розмовні й апелятивні елементи та апозитивні конструкції.

4. На семантичному рівні втілення фідеїстичної стратегії православної проповіді реалізовано п'ятнадцятьма топосами – «Спасіння», «Гріх», «Покаяння», «Прощення», «Таїнства», «Православна церква», «Життя – Смерть – Воскресіння», «Катехизація», «Любов», «Бог, Богородиця, святі», «Молитва», «Диявол», «Християнські чесноти», «Православні свята», «Війна»; зафіксовано реалізацію змістових модальних елементів (аксіологічних, епістемічних, алетичних, деонтичних, волітивних, верифікативних), які є ізоморфними для православної проповіді в українській, російській, англійській та новогрецькій мовах.

5. Реалізація фідеїстичної стратегії православної проповіді досягається сукупністю мовленнєвих актів, а саме, репрезентативів, директивів, експресивів, комісивів, декларативів, а також фатичних метакомунікативів. Текстуальні елементи представлені сімома смисловими класами – поєднання і логічна послідовність ідей, парафраз і накладання, причиновість, контраст і зіставлення, обмеження, припущення (достовірне твердження), питання. Інтерперсональні мовні засоби реалізації фідеїстичної стратегії подані апроксиматорами, засобами передачі деперсоналізації, персоналізації, емоційно-експресивними засобами (тропи, засоби передачі емпізи та створення гумористичного ефекту).

6. Загальні дискурсивні стратегії представлені стратегіями нарації, контактуючою, інформувальною, пояснювальною, закличною, стверджувальною, оцінювальною. Спеціальні дискурсивні стратегії включають фасцинаційну, обрядову, молитовну, сповідальну і стратегію релігійної ідентифікації. Інформувальна, молитовна та заклична стратегії є домінантними у православної проповіді ХХ ст. Найчастіше стратегії реалізуються тактикою апеляції (до Бога, емоційного досвіду пастви, людського досвіду, власного досвіду проповідника, норми, узагальнених даних, конкретних історичних фактів), викликання емоційних переживань, мортальною, призиву Божого благословення, контрастивною, прямого звертання до Бога.

7. Українськомовні проповідники найчастіше звертаються до використання молитовної, інформувальної, стверджувальної стратегій; російськомовні – інформувальної, молитовної, закличної; англійськомовні – закличної, інформувальної, стверджувальної; грекомовні – інформувальної, закличної, молитовної. Стандартні структурні, семантичні та прагматичні елементи реалізації фідеїстичної стратегії є спільними і домінантними для жанру православної проповіді в українській, російській, англійській та новогрецькій мовах. Проте різна частота їх уживання у тих чи інших проповідях залежить від індивідуального чинника. Найбільша варіація та найчастотніше залучення специфічних елементів зафіксовано у проповідях російською та англійською мовами, на відміну від проповідей українською та новогрецькою мовами, де менше відхилень від усталеної гомілетичної норми.

Теоретичне значення дисертації полягає у виявленні основних дискурсивних стратегій і тактик православної проповіді, а також встановленні механізмів їх реалізації в українській, російській, англійській та новогрецькій мовах, що поглиблює розуміння прагматико-комунікативних властивостей православного дискурсу. Результати дослідження є внеском у теоретичне мовознавство, у такі лінгвістичні дисципліни як лінгвістика тексту, дискурсологія (визначення православної проповіді як різновиду дискурсивної діяльності), лінгвопрагматика (дослідження стратегічних параметрів православної проповіді), теолінгвістика (аналіз вербальної реалізації інтенцій мовця у православній проповіді).

Практична цінність роботи полягає у можливості використання її результатів у навчальній роботі у нормативному курсі із теоретичної граматики, а також у розробленні та впровадженні спецкурсів із «Філософських проблем філології», «Теолінгвістики», «Лінгвістичної дискурсології», «Жанрології», «Лінгвокриміналістики»; у науковій роботі при аналізі питань відповідної тематики тощо.

Апробацію результатів дослідження здійснено на 5 міжнародних, 2 всеукраїнських, 2 міжвишівських та 3 вишівських конференціях: XXIII Міжнародній науковій конференції «Мова і культура» імені Сергія Бураго» (Київ, 2013), Міжнародній науковій конференції «Філологічні науки у III тисячолітті» (Будапешт, 2013), Міжвишівському круглому столі «Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій» (Маріуполь, 2013), «XVI підсумковій науково-практичній конференції викладачів МДУ» (Маріуполь, 2013), X Міжнародній науковій конференції «Перспективы развития современной филологии» (Санкт-Петербург, 2014); IV Міжнародній науковій конференції молодих учених (Бердянськ, 2014), Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції студентів, аспірантів, молодих учених «Мови та літератури в полікультурному суспільстві» (Маріуполь, 2013-2014), Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій» (Маріуполь, 2014), XVII підсумковій науково-практичній конференції викладачів МДУ (Маріуполь, 2014), Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Маріупольський

молодіжний науковий форум: традиційні й новітні аспекти дослідження і викладання іноземних мов і літератури» (Маріуполь, 2015), Міжвишівському круглому столі «Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій» (Маріуполь, 2015), XVIII підсумковій науково-практичній конференції викладачів МДУ» (Маріуполь, 2016).

Публікації. Основні положення та результати дослідження відображено у 19 публікаціях (9 статей – із них 6 у фахових наукових виданнях, визначених ДАК України, 3 – у міжнародних наукових виданнях, 10 тез доповідей наукових конференцій). Загальний обсяг публікацій – 6,3 др. арк.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел, списку використаних лексикографічних та ілюстративних джерел, додатків.

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження; вказано на її зв'язок із науковою темою кафедри; сформульовано мету та окреслено коло завдань, необхідних для її досягнення; визначено об'єкт, предмет, матеріал, методи наукову новизну дослідження; викладено положення, що виносяться на захист; охарактеризовано теоретичне й практичне значення роботи; наведено дані про апробацію результатів дослідження та публікації; описано обсяг та структуру дисертації.

У **першому** розділі представлено теоретичні засади дослідження проповіді у релігійному православному дискурсі; розглянуто специфіку та жанрову типологію релігійного дискурсу; охарактеризовано жанр проповіді у церковно-релігійному дискурсі; виявлено лексико-семантичні, синтаксичні та комунікативно-дискурсивні характеристики православної проповіді.

У **другому** розділі розглянуто основні підходи до визначення поняття дискурсивної стратегії і тактики та їх існуючі класифікації; описано принципи, методи, методика та інструментарій аналізу дискурсивних стратегій і тактик православної проповіді.

У **третьому** розділі роботи проаналізовано лінгвопрагматичні реалізації дискурсивних стратегій і тактик у православній проповіді ХХ століття, зокрема

виявлено структурні, семантичні та прагматичні засоби реалізації стратегічного плану православної проповіді.

У **четвертому** розділі виявлено реалізації дискурсивних стратегій і тактик у православної проповіді ХХ століття; окреслено етноспецифічні характеристики стратегічного потенціалу жанру православної проповіді у досліджуваних мовах.

У **загальних висновках** підсумовано теоретичні і практичні результати дослідження та окреслено перспективи його подальшого розвитку. Додатки містять 5 таблиць і 6 діаграм, що узагальнюють та ілюструють отримані результати.

Список використаних джерел включає 402 позиції, список лексикографічних джерел – 67 позицій, список джерел ілюстративного матеріалу налічує 49 позицій. Загальний обсяг дисертації – 271 сторінка, основного тексту – 208 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОПОВІДІ У РЕЛІГІЙНОМУ ПРАВОСЛАВНОМУ ДИСКУРСІ

Нині дискурсологія та лінгвопрагматика швидко розвиваються, у їх межах формуються нові концепції, що зумовлює необхідність аналізу основних теоретичних постулатів, релевантних для вивчення прагмадискурсивних характеристик проповіді як мовленнєвого жанру релігійного православного дискурсу. У першому розділі окреслено обрану парадигму дослідження, розглянуто типологію та специфіку релігійного православного дискурсу, проаналізовано проповідь як жанр у церковно-релігійному дискурсі, надано лінгвістичні характеристики православної проповіді. Виклад зазначених теоретичних питань забезпечує передумови практичного аналізу обраного об'єкта.

1.1. Специфіка та жанрова типологія релігійного православного дискурсу

Пріоритетними для сучасної лінгвістики вважаються дві дослідницькі парадигми: *когнітивна* та *комунікативна* [161, с. 6]. Наявністю двох підходів до вивчення дискурсу: *когнітивно-дискурсивного* та *комунікативно-дискурсивного* зумовлено розходженням між семантикою і прагматикою знака [100, с. 124]. У нашому дослідженні ключовим обрано комунікативно-дискурсивний підхід до вивчення стратегій і тактик православної проповіді як жанру релігійного дискурсу. *Комунікативно-дискурсивний підхід* сягає корінням у комунікативно-прагматичні теорії та дозволяє розширити традиційну прагматичну діаду «знак – людина» до тріади «людина – знак – людина», акцентувати не на відношення між знаком і людиною, а стосунки між індивідами, встановлювані через знак; поєднати в один ланцюжок немовну дійсність, свідомість та мову / мовлення, соціальний і феноменологічний світ; трактувати реалізацію цільового призначення мовленнєвих

одиниць як регуляцію людської поведінки. З позицій комунікативно-дискурсивного підходу розкривається сутність взаємодії мовленнєвого та соціально-психологічного планів спілкування, оскільки цільова настанова впливає з необхідності задоволення соціальних / психологічних потреб; пропонуються можливості аналізу різнорівневих ділянок комунікативного континіуму як таких, що формують вербальний план дискурсу; отримує пояснення інтерактивний характер спілкування – процес та результат спільного виробництва дискурсивних смислів [280 с. 79].

У дослідженні ми розглядаємо *дискурс* як вербалізовану форму соціальної діяльності. Вона «визначається цінностями, соціальними нормами, умовностями і соціальною практикою, яка завжди обмежена і схильна до впливу структур влади та історичних процесів» [173, с. 90]. Із цього впливає нерозривний зв'язок дискурсу із ситуацією і контекстом; це дозволяє визначити дискурс також як висловлення – одиницю усного або письмового продукту мовлення, яка є «інгерентно контекстуалізованою» [368, с. 41].

Вивчення релігійного дискурсу з погляду здатності мови / використання мови для виконання певного функціонального призначення становить предмет *комунікативно-дискурсивного аналізу*, який розуміється як дослідження організації ментального та вербального планів соціокультурної діяльності учасника релігійного спілкування, який керується певною комунікативною цільовою настановою. У *комунікативно-дискурсивному* аналізі акцентуються смисли, які конструюються комунікантами: у релігійному дискурсі «продукуються й конструюються смисли, соціальні інститути і культурні схеми, система цінностей, формуються людські спільноти та соціальні аспекти особистостей» [174, с. 137].

У лінгвістиці виділяють кілька існуючих напрямів та підходів до опису релігійної комунікації. Перший із них відображає термінологічні відмінності в описі мови релігійного дискурсу [14; 16; 24; 44; 66; 110; 118; 193; 208]. Другий пов'язаний з описом релігійного дискурсу [25; 38; 46; 89]. Останнім часом з'явився ще один напрям, що отримав назву теолінгвістики – дисципліни, що виникла на межі мови і релігії, досліджує прояви релігії, які закріпилися і відобразилися у мові [82, с. 16]. Четвертий напрям пов'язаний із теорією мовленнєвих жанрів, у межах якого

вивчають проповідь, молитву, різні етикетні жанри (вітання, прощання, привітання, подяка, вибачення тощо) [37; 44; 122; 153; 189]. П'ятий напрям досліджує мову віруючих у різних ситуаціях та спирається на методи й термінологію соціолінгвістики, вибудовуючи тріаду «діалект – соціолект – соціальний варіант» [56; 60; 152; 158; 159; 160; 171]. Окрім комунікативного та дискурсивного підходів до вивчення релігійної мови, існує ще аксіологічний, який розглядає систему релігійних цінностей (базових, допоміжних, антицінностей), якою керуються люди у своєму житті та діяльності [22; 187].

Якщо спроби ідентифікувати *дискурс* у лінгвістиці здійснюються регулярно, то набагато складніша ситуація склалася з визначенням *релігійного дискурсу* (К.В. Бобирьова, І.В. Бугаєва, В.І. Карасик, Є.В. Сергеева та ін.).

Одним із перших на релігійну сферу у мовознавстві звернув увагу Л.П. Крисін, який вказав на наявну лакуну в стилістичній системі сучасної російської літературної мови і виокремив релігійно-проповідницький стиль. Ґрунтовне дослідження релігійного дискурсу проведено В.І. Карасиком, який вбачає унікальну *специфіку* релігійного дискурсу в тому, що до числа його учасників належить Бог, до якого звернені молитви, псалми, сповіді у ряді конфесій тощо, і який виступає як «суперагент». Усевишній у релігійному дискурсі включає дві сутності: власне Бога і того, кому Він відкрився, тобто пророка [139, с. 221]. Специфіка релігійного дискурсу, у свою чергу, формується насамперед його *метою* – залученням до віри в межах певної конфесії. Причому під час релігійного спілкування має місце відкрите утвердження цінностей (визнання Бога, розуміння гріха і чесноти, спасіння душі, дотримання обрядів). Звідси – релігійні цінності визначають сенс життя людини [139, с. 9]. Характерною рисою релігійного дискурсу є домінанта віри над раціональним знанням, що припускає наявність знання – одкровення. Релігійний дискурс можна охарактеризувати як статусно-рольову комунікацію, мета якої залучати людей до віри, закликати до покаяння, стверджувати себе у вірі та доброчесності, проводити богослужіння, давати пояснення релігійним і конфесійним догматам. У релігійному дискурсі виявляється взаємодія мови, культури та ідеології [297, с. 365].

У сучасній лінгвістиці *релігійний дискурс* розуміють як релігійний текст у реальному спілкуванні, який є сукупністю комунікативних дій або подій, спрямованих на трансляцію, збереження і розвиток релігійних уявлень. Релігійний дискурс як вид соціальної практики – це різновид соціокультурної взаємодії. Людина актуалізує свою істотну потребу у вірі як концепті ціннісної орієнтації всередині простору буття [22; 89; 115; 133; 139; 218]. Так, будь-яка діяльність людини розумної включає в себе цілепокладання, а останнє передбачає наявність орієнтаційної точки відліку для подальшої діяльності [83, с. 200]. Такою точкою відліку є система цінностей та онтологічних постулатів кожної окремої особистості, які вона аксіоматично приймає і захищає від спроб трансформації, намагаючись зберегти їх у цілісному і первісному вигляді. Подібним чином народжується спочатку *концепт віри*, а потім із плином часу і в результаті життєвого оперування цим концептом виникає *догмат віри*. Догмат віри, як правило, безпосередньо пов'язаний з ціннісно-когнітивними орієнтирами людини як повноправного члена спільноти: віруючи, вона зіставляє свої уявлення про віру з уявленнями про неї собі подібних, інтегруючи їх у національний концепт [200, с. 438]. Концепт «Віра» є автохтонним, тобто концептом історично сформованим у межах певного дискурсу, у цьому випадку релігійного, і саме він визначає внутрішню логіку цього дискурсу. Віра є базовою цінністю, яка приводить людину до вибудовування всієї наступної ієрархії цінностей; впливає на функціонування як державних і суспільних інститутів, так і на буття особистості [22, с. 83].

Серед характерних особливостей будь-якого типу інституційного дискурсу відзначається, передусім, зміст, тематика спілкування. Так, *предметна галузь релігійного дискурсу* включає в себе раціонально непізнані явища, що тлумачаться як «істинно існуючі» і доступні сприйняттю в результаті містичного досвіду і характеризується високим ступенем знаковості та метафоричності. Значущість містичного досвіду, переживань і цінностей, що підтримують віру, є системоутворювальним внутрішнім фактором релігійного дискурсу. Знання в релігійному дискурсі конструюється на основі догм і містичних переживань, а істина розуміється не як відповідність дійсності, а як збіг з Абсолютом, знання про який

зафіксовано в сакральному тексті. Трансляція сакрального знання і досвіду передбачає точне розуміння релігійних максим, що досягається за допомогою недвозначного формулювання її базових максим. У релігійному дискурсі досить широко застосовуються аргументативні засоби, які адаптують канонічно-догматичну основу релігійного вчення до конкретних ситуацій повсякденної діяльності, тому можна стверджувати про сугестивний характер релігійного дискурсу, однак ступінь сугестивності все-таки варіюється від релігії до релігії, залежить від альтернативності того чи іншого релігійного руху.

За *тематикою* кожний тип релігійного дискурсу відрізняється відповідно до священних текстів, які обумовлюють його існування. Релігійний дискурс відрізняється широким спектром текстів різних жанрів, тоді як їх «змістовний центр» – це Сакральний текст, який містить у собі базові положення релігії, слугує орієнтиром і місцем у реалізації дискурсивної практики. *Сакральний (канонічний) текст* фактично є записом релігійного вчення, може бути використаний для пояснення життєвих ситуацій і побудови нових релігійних текстів. Він наділяється статусом символу віри, її змісту і навіть її адресанта. Комунікативні умови реалізації релігійного дискурсу характеризуються жорсткою ієрархією базових учасників комунікації, порядок якої визначається ступенем сакральності та участі в релігійній діяльності. Загалом, зміст релігійного дискурсу пов'язаний з репрезентацією містичного досвіду в мові та комунікації. Релігійний дискурс виступає як механізм актуалізації ціннісно-нормативних і догматичних основ релігії, будучи при цьому високо суб'єктивованою діяльністю [296, с. 25].

Кожен тип дискурсу спрямований здебільшого на виконання певних функцій. Усі функції релігійного дискурсу поділяються на два класи: *загальні* (репрезентативна, комунікативна, апелятивна, емотивна, фатична, інформативна) та *спеціальні* (молитовна, іномовна, прохібітивна, заклично-спонукальна, прескриптивна, інспіративна, волонтеративна, компліментарна, магічна, проспекції й інтроспекції, інтерпретації дійсності, поширення інформації, релігійної диференціації, релігійної орієнтації, релігійної солідарності) функції, які характерні тільки для релігійного дискурсу [47, с. 54]. Крім того, окремими

лінгвістами виділяються регулятивна, світоглядна, інтегративна, соціокультурна, консервуюча, агітаційна функції релігійного дискурсу [119, с. 12].

У межах релігійного дискурсу дослідниками виокремлюються, зокрема, такі: християнський (А.А. Рубан), православний (Т.В. Шиляєва), ісламський (І.Л. Алексєєв, М. Кемпер), ритуальний (І.В. Богачевська, В.І. Карасик), проповідницький (Н.О. Кравченко), богословський (С.С. Хоружий, В.К. Шохін), християнсько-богословський (Л.В. Українець), біблійний, у межах якого можна виокремлювати старозавітний і новозавітний дискурси (Н.А. Золотухіна, О.С. Кирилюк, П.В. Мацьків, Н.Г. Явтушенко) та інші (дискурс «отців церкви», тобто теологічні твори основоположників християнського богослов'я; дискурси релігійних філософів; дискурс «народної релігії» (тексти духовної поезії і фольклорні тексти); у тематичному аспекті – це дискурс людини (чи людської особистості), дискурс Бога (чи Божественний дискурс); у культурному аспекті – це релігійні дискурси різних цивілізацій) [133, с. 34; 129, с. 468].

Існують різні класифікації *жанрів релігійного дискурсу*. Так, лінгвісти пропонують диференціювати жанри релігійного дискурсу *за ступенем інституційності* (релігійні жарти; розмови про релігію; міфи, казки та історії на релігійну тематику; проповіді; молитви, сповіді; публічні виступи Отців церкви; Вселенські Собори; фрагменти Святого Письма), *за суб'єктно-адресатними відносинами* (відносини «інститут – громадянин» і «громадянин – інститут»), *за соціокультурною варіативністю* (ступінь наявності лексичних одиниць, що відображають ціннісні домінанти цієї групи, мовних стереотипів, емотивно-маркованої лексики, цитат, алюзій та інших відсилань до прецедентних текстів), *за подієвою локалізацією* (спонтанні, регламентовані тощо), *за функціональною структурою жанрового простору* (ритуальні жанри (літургія, проповідь, сповідь), орієнтаційні жанри (телевізійні проповіді, пасторські бесіди, телепрограми з відповідями на питання людей тощо), агональні жанри (дискусії та суперечки представників різних релігійних конфесій) [47, с. 204]. Крім того, розрізняють *первинні та вторинні жанри* релігійного дискурсу, до перших належать – псалом, притча, молитва, до інших – проповідь та сповідь.

Релігійний православний дискурс розуміємо як комунікативно-когнітивну діяльність, що проводить моніторинг реальності і спрямована на формування, трансляцію і модифікацію православного догматичного мислення, сакрального світовідчуття і містичного досвіду та таку, що реалізується у вигляді низки жанрів і виражається за допомогою певних мовних і мовленнєвих засобів. У змістовному плані релігійний православний дискурс надзвичайно багатий і різноманітний. Нагірна Проповідь Ісуса Христа заклала основи християнського вчення з його двома найважливішими заповідями: любові Бога – і любові ближнього як самого себе: *«Ви чули, що сказано: Люби свого ближнього, і ненавидь свого ворога. А Я вам кажу: Любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає, творить добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує»* [470]. Так, основна тематика православного дискурсу задається «символом віри» та концентрується, у загальному плані, навколо питань віри людини в надприродні сили, любові до ворога та ближніх, спасіння, каяття, молитви, страху покарання за гріховні вчинки і надії на порятунок від тягот нинішнього життя, благання до вищого початку про спасіння душі, прощення і дарування щастя стратегія свідомо обмежує можливий і благоденства в майбутньому житті [296, с. 24].

Аналіз сучасної наукової літератури дозволяє виділити такі *специфічні риси релігійного православного дискурсу*: 1) наявність особливої комунікативної рамки, при якій Бог і Небесні Сили завжди є учасниками комунікації; 2) опора на Святе Письмо і Євангельську ціннісну систему, яка транслюється проповіддю Христа; 3) дуальність вербального і невербального семіотичного простору; 4) апеляція до емоційної сфери людини; 5) активна взаємодія і зближення з іншими типами дискурсу в межах різних жанрів; 6) співіснування в названому дискурсі двох мовних систем – сакральної мови та мови національної [17; 19]; 7) співіснуванням у семантиці значної частини православних лексичних одиниць двох семантичних пластів: «релігійного» і «світського», які при тотожності форми можуть реалізовуватися в різних дискурсах із різним змістом [5].

1.2. Жанр проповіді у церковно-релігійному дискурсі

Визнання дискурсу найважливішою категорією міжособистісного спілкування, поставило на порядок денний комунікативної лінгвістики проблему базової одиниці комунікації, яка б об'єднувала різноманітні мовленнєві акти, і на таку роль претендує мовленнєвий жанр [31, с. 175]. Антропоцентричне мовознавство спирається на поняття мовленнєвого/комунікативного жанру як одного з найефективніших пояснювальних механізмів для вивчення ситуацій використання мови, механізмів породження та інтерпретації мовлення. Врахування таких важливих параметрів, як ситуація та сфера спілкування, стиль, інтенціональний фактор, форма мовлення, у тому числі способи оформлення початку та кінця мовлення, передача ініціативи в діалозі, а також стратегії і тактики ведення комунікації вигідно відрізняє поняття мовленнєвого жанру від одиниць мови, які осмислюються поза ситуацією спілкування, та від мовленнєвих актів, які осмислюються як елементи цієї ситуації [101, с. 7].

Визначення поняття «мовленнєвого жанру» залежать від напрямів вивчення (Анісімова 2000, Арутюнова 1992, 1998; Вежбицька 1997, Гольдін 1997, 1999; Дементьев 1997, 1999, 2006; Долінін 1999, Китайгородська, Розанова 1999, Сєдов 1997, 1999; Федосюк 1997, Шмельова 1995). *Мовленнєвий жанр* визначається як особлива модель висловлення, що обумовлює вивчення таких моделей у певних комунікативних ситуаціях [298, с. 97]. Слід зазначити, що значна кількість підходів і визначень «мовленнєвого жанру» не знімає нагальної потреби визначення інтегральної якості тексту, на основі чого можна було б звести все розмаїття текстів до одного поняття, а саме до комунікативності [168, с. 39].

Розширені класифікації та лінгвістичний аналіз жанрів релігійного православного дискурсу можна знайти у працях К.В. Бобирьової (жанр притчі, молитви, псалмів, проповіді, сповіді), І.В. Бугаєвої (жанр церковного протоколу, місіонерської притчі, церковної записки, свідчень про чудеса), О.А. Прохватилової (проповідь та молитва), М. Войтака, Ю.В. Кагарлицького, А.А. Моллаєвої, Е.В. Плісова, Н.Н. Розанової, (жанр проповіді), І.Ю. Ярмутьської (жанр Церковного послання), М.В. Михайлової, Н.В. Орлової, Т.Г. Рабенко

(жанр сповіді), Е.Н. Рудозуба (жанр пам'яті), М.І. Толстого, С.М. Толстої (жанр обмирання), Є.М. Верещагіна (жанр стихири, канона), Е.В. Кондратьєва (церковний календар) тощо.

Християнська релігія як міжособистісний комунікативний процес починається саме з проповіді вчення людям [228, с. 5]. Інтерес до феномену православної проповіді підтверджується численними дослідженнями її мовної, смислової і комунікативної специфіки: православна проповідь докладно розглянута з позиції риторики (А.К. Михальська); досліджена мовна організація звучання православної проповіді і молитви (О.А. Прохватилова); виявлено специфіку релігійно-повідницького стилю в аспекті функціонування лексичних одиниць, що співвідносяться з моральними концептами (І.М. Гольберг); обґрунтовано відмінності в дискурсі проповіді і церковно-релігійного послання (М.Б. Расторгуєва); здійснено зіставлення значень лексем у текстах проповіді й у світській мові, надано аналіз лексичних, морфологічних і синтаксичних особливостей текстів проповіді як стилістичних показників (І.А. Крилова); проповідь осмислено як полілог (К.А. Кузьміна); уперше проведено дослідження православної проповіді як жанру релігійного стилю російської мови на основі категоріально-текстового підходу до жанрово-однорідних мовних творів (Т.В. Іцкович); визначено стилетворчу характеристику сучасної православної проповіді (О.А. Масурова); сучасна православна проповідь описана в когнітивно-прагматичному аспекті з одночасним виявленням інваріантної комунікативної стратегії проповідника (Г.А. Савін); визначено методику практичного освоєння проповіді (Т.А. Шубіна); використання російської мови в текстах православних проповідей розглянуте по лінії мова – процес – продукт (В.А. Бурцев) тощо. Необхідність прагматичного розгляду православної проповіді обумовлено відсутністю подібних комплексних досліджень.

Перш ніж перейти до розгляду основних характеристик релігійно-повідницького стилю, слід подати дефініцію терміна «*церковна проповідь*» та визначити її основну мету. Так, тлумачний словник української мови надає такі значення лексеми «проповідь» (які збігаються із семами аналогічного російського

терміна): 1. Промова релігійно-повчального змісту, яка виголошується в церкві під час відправи («*Отець Василь докінчив проповідь і правив далі богослужіння*») (Осип Маковей); «*Після проповіді читали псалми*» (Семен Журахович); читати проповідь кому – повчати кого-небудь («*Ти що ж, на всю ніч найнялась мені проповіді читати?*») (Григорій Тютюнник); 2. Церковний літературно-ораторський жанр урочистого або повчального характеру («*Значне місце в древньоруській літературі займали твори церковно-богословського характеру – проповіді, повчання і т. п.*») (Історія УРСР); 3. Те саме, що проповідування («*Ми живемо в країні, де найтяжчим злочином вважається проповідь расової вищості, де найбільше шанується священний і непорушний закон дружби народів*») (Олесь Донченко) 4. перен. Публічний виступ на яку-небудь тему («*У Маріїну гарячу проповідь вклинялися десятки нових голосів. Наче прорвало нетривку греблю, що стримувала бурхливий словесний струмінь*») (Іван Кириленко) [438; 434]. В англійській мові термін «проповідь» має кілька синонімів, кожний із яких має свої функціональні особливості: *homily, sermon, preaching, exhortation, message, preachment*, у грецькій мові – це *οι ομιλίες, τα κήρύγματα, τα λόγια*. Кембріджський словник англійської мови подає такі дефініції найбільш узагальненого терміну «*sermon*»: 1) a part of a Christian church ceremony in which a priest gives a talk on a religious or moral subject, often based on something written in the Bible; 2) a long talk in which someone advises other people how they should behave in order to be better people [447]. Тлумачний словник новогрецької мови дає таке узагальнене тлумачення термінів *λόγος / κήρυγμα / ομιλία*: κείμενο που εκφωνείται προφορικά σε δημόσιες συγκεντρώσεις (πολιτικές, θρησκευτικές, επιστημονικές, εθνικές εορτές κλπ) [459].

З комунікативної точки зору, *проповідь* – це фундаментальний первинний мовленнєвий жанр релігійної комунікації, який має дидактичну спрямованість [304, с. 97]. *Церковна проповідь* – це мовленнєвий жанр релігійно-повчального характеру, з якою священнослужитель звертається до віруючих під час богослужіння [288]. Церковна проповідь є первинним і центральним жанром релігійної комунікації, який належить до релігійного дискурсу (Л.П. Крисін; О.А. Крилова; Н.Б. Мечковська). Більш того, у проповіді «релігійний дискурс певним чином змикається з

педагогічним» [185, с. 205; 269, с. 110]. Крім того, проповідь можна також назвати *інтертекстом*, тому що вона поєднує в собі властивості інституційного та буттєвого типів дискурсу, що реалізується переважно в усній формі безпосередньо в храмі або опосередковано через засоби масової інформації [176, с.3]. *Храмова проповідь*, зазвичай, містить різноманітні елементи інших текстів: уривки з книг Святого Письма, цитати Отців Церкви, приклади з житійної літератури, образи, запозичені з художніх творів. Проповідь обов'язково має адресата, вона розрахована на парафіян конкретної громади, а також має просторові і тимчасові межі. Основною частиною проповіді є жанр повчання, який може успішно реалізуватися при некритичному сприйнятті віруючим тексту проповіді та довірливим ставленням до авторитету духовного пастиря та Церковних догматів.

Особливістю проповіді є її проголошення рідною та доступною для мирян мовою. Проповідь вводить слухача в простір полілогу: він діалогізує не тільки із самим собою і навколишнім світом, але і з Богом. Проповідь як вид релігійного спілкування являє собою монологічне висловлення проповідника, звернене до пастви. Проповідь – це і «безпосередня релігійна дія, і «метадискурс» про релігію. Вона – мова про Бога і до Бога, і в гомілетиці розглядається, в якому значенні вона є словом від Бога» [176, с. 5] .

Зміст проповіді пов'язаний із реалізацією її основного завдання – «повідати і роз'яснити тим, хто чує вчення Ісуса Христа» [176, с. 5]. *Тематика* проповіді визначається Щорічним колом, що відображає хронологічний порядок, у якому протягом цілого року відбувається в церкві богослужіння на честь святих і великих церковних подій [124, с. 21]. Проповідь у православ'ї характеризується жорсткою прив'язкою до тексту джерела; у ході проповіді трактуються деякі фрагменти тексту Писання. *Обов'язковою ознакою православної проповіді* є певний набір цитат і алюзій, звернення до прецедентних текстів, тоді як католицька та протестантська проповідь відрізняються деякою свободою від тексту джерела, з одного боку, і чіткою тематичною спрямованістю – з іншого (регулюється соціальним контекстом) [47, с. 209].

Проповідь як мовленнєвий жанр має певний набір типологічних характеристик, що відрізняють її від інших жанрів. У межах православної проповіді представлені такі текстові стилістичні категорії: *категорія інформативності, категорія модальності (тональності) й оцінки, категорії діалогічності й інтертекстуальності, категорія текстового часу*. Проповідь ставить перед собою завдання, по-перше, розкрити і з'ясувати у свідомості віруючих Богоодкровення істин християнської віри, по-друге, спонукати їх узгодити своє життя з християнським ученням.

Серед *функцій* проповіді виділяються *соціально-орієнтуюча (ідеологічна) функція*, яка є основною, бо в гомілетичі світоглядні основи та ціннісні орієнтації аудиторії є предметом, а вплив на мотивацію поведінкових актів – безпосереднім завданням. *Культурно-освітня функція* менш представлена у проповіді, хоча і вона присутня, особливо в своїй етичній складовій (наприклад, трактат Василя Великого «Про те, як молоді люди можуть отримати користь з язичницьких книг»). *Дидактична функція* проповіді формується завдяки корпусу сакрально-богослужбової та церковно-релігійної лексики, а також високої частотності імперативних дієслівних форм. *Експресивна функція* створюється завдяки концентрації слів, що мають книжне і високе емоційно-експресивне забарвлення, використанню архаїчних синтаксичних конструкцій, а також скупченню зображально-виражальних засобів (лексичних контактних і дистантних повторів, синтаксичного паралелізму, антитез, порівнянь, метафор, епітетів). Однією з основних функцій проповіді як типу публічного виступу визнається *апелятивна функція*, суть якої полягає у зверненні проповідника до слухачів з метою формування у них визначеної позиції і вчинення певних дій [228, с. 54]. Крім того, у межах релігійного дискурсу проповідь виконує також загальнодискурсивні функції: *інформативну, метамовну і орнаментальну*.

Ораторське мистецтво в духовній сфері бере свій початок із перших століть появи християнства. Відомий заклик «Покайтеся, бо наблизилось Царство Небесне!» вважається першою християнською проповіддю, виголошену самим Ісусом Христом. Першим «професійним» християнським проповідником можна

вважати Оригена (185-254), з часу якого «проповідь починає розумітися як духовне ораторство, як мистецтво – плід не тільки Божого натхнення, а й особистих обдарувань, освіти і зусиль самого проповідника» [26, с. 204]. У середньовічному західному християнстві на *техніку проповіді* не звертали спеціальної уваги. Один з отців західної церкви папа Григорій Великий у «Пастирському правилі» (591) писав: «Кого Господь наповнив, того він негайно робить красномовним» [163, с. 2]. Першим досвідом викладу правил церковного красномовства у вітчизняній риторичній традиції стала праця ректора Києво-Могилянської колегії архімандрита Іонікія Галятовського «Наука, альбо способ изложения казаня» (1665), де подано способи складання проповідей на різні свята і випадки, а також вказано, із яких частин будується проповідь: «екзордіум (вступ), нарація (розповідь) і конклюдія (висновки)» [303, с. 16].

Церковна проповідь розвивалася в кількох напрямках: 1) **риторичному** – необхідною умовою вважалось донесення істин Богоодкровення до свідомості слухачів – використання прийомів і засобів, акумульованих риторикою (дослідники цього напрямку І. П. Триодін, А. В. Говоров, М. А. Чепік); 2) **антириторичному** – відкидає риторіку як основу проповіді, головна умова успіху проповідництва полягає в духовному образі пастиря, наголошується на тому, що проповідницький склад повинен бути простий, небагатослівний, не повинен запозичувати людських прикрас, хіба тільки для того, щоб зрозуміліше представити Божественну істину, у проповідях немає місця для філософських абстракцій, риторичних ширянь і віршів, бо все це людське, а не Боже [163, с. 5] (дослідники цього напрямку Я. К. Амфітеатрова, Н. І. Барсова Н. А. Фаворова та ін.). Видатні гомілетическі XX сторіччя Г. І. Булгаков, В. Ф. Певницький, М.М. Тареев, А.І. Юр'ївський вказують на те, що проповідник має користатися елементарними основами ораторського мистецтва. За свідченням архієпископа Аверкія (Таушева), «сила ораторства не у зовнішній штучності, а у внутрішній енергії та правді слова» [1, с. 11-12].

Єдиної класифікації церковної проповіді немає. Аналіз низки праць переконує в тому, що дослідники поділяють церковну проповідь за 1) *часовим критерієм* (діахронічна, синхронічна, діахронічно-синхронічна) [217, с. 127];

2) *функціональним критерієм* (догматична (апологетична), морально-практична, священно-історична, екзегетична (гомілія), повчальна, житійна, похвальна) [271; 275]; 3) *змістовним критерієм* (церковно-суспільна, екуменічна, святкова); 4) *способом викладення* (аналітична та синтетична) [163, с. 20].

У нашій роботі використано традиційну класифікацію архієпископа Аверкія (Таушева), який у «Посібнику з гомілетики» за формою виділяє чотири жанри проповіді: 1) *Гомілія*, або пояснювальна бесіда, яка ставить своїм завданням пояснення Святого Письма; 2) *Слово*, що бере свій зміст з ідеї церковного року; 3) *Катехизичне повчання*, яке викладає елементарні уроки віри, моралі і богослужіння; 4) *Проповідь*, що зветься *публіцистичною*, яка відповідає на питання сучасності і вихідною точкою для себе має новітні погляди, модні віяння і хвороби сьогодення.

Традиційна проповідь композиційно складається зазвичай із шести частин (*зачину, вступу, інформативно-оповідної частини, інтерпретувальної частини, висновків, закінчення*), які відрізняються одна від одної як у плані змісту, так і в плані вираження. Для вступу характерний традиційний стійкий фразеологізований початок – посвята Богові (в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа), привітання, побажання, зазначення тематики православної проповіді. Основна частина православної проповіді репрезентує поєднання наративно-аналітичного змісту. Для висновків характерні такі мікрожанри: заклик, побажання, обіцянка, молитва і їх різне комбінування. Композиція проповіді будується з урахуванням жанрово-типової авторської інтенції. Подамо типову схему тематичного розгортання проповіді. Спочатку вводиться ситуативна предметна тема, яка вказує на привід виголошення саме цієї проповіді. Потім реалізується предметно-сакральна тема, заснована на текстах Святого Письма і богослужбових книг, оповідання про реальні події з життя Ісуса Христа і святих. Після тематичного опрацювання предметно-сакральної теми здійснюється перехід до духовної теми – тлумачення глибинного сенсу проголошених подій. Профана тема є факультативною і в логічній структурі тексту використовується як аргумент або ілюстрація до аргументу. Закінчується проповідь композиційним блоком, у якому зливаються воєдино духовна і ситуативна теми. Названі вище композиційно-тематичні фрагменти групуються в

композиційні блоки тексту. Різниця таких комплексів приводить до композиційної варіативності проповідей [126, с. 12-14].

Так, можна стверджувати, що православна проповідь характеризується дидактичністю і широкими можливостями впливу на свідомість адресата, сприяє формуванню моральних понять.

У нашій роботі розглядаємо стратегічний потенціал православної проповіді у чотирьох лінгвокультурах, тому необхідно визначити, чи є взагалі відмінні особливості жанру в українській, російській, англійській та новогрецькій мовах. Проведений аналіз свідчить, що не можна стверджувати, що православна проповідь представляє гомілетичний канон як єдине чітко сформульоване правило її будови для всіх мов. Інтегруючи всі відомості про проповідницький канон, з одного боку, бачимо наявні основні стійкі, повторювані у всіх текстах ознаки, які у своїй сукупності формують ту категорію, яку можна визначити жанровою моделлю проповіді. З іншого боку, гомілетичні правила містять чіткі рекомендації пастиреві про ті мінімальні догматичні знання, які він повинен безпомилково використовувати в своїй практиці. Ці рекомендації і є канонічними постановами Вселенської Церкви. Серед *спільних* для всіх мов *особливостей побудови проповіді*, виділяємо такі: 1) предмет – сукупність будь-яких явищ духовного життя: вчення про Бога, про матеріальне і духовний світ, про чесноти і пристрасті людські тощо; 2) тема – ідея, із якої випливає весь зміст проповіді; 3) матеріал – дані, які дають підставу говорити про обраний предмет або явище; відбір матеріалу визначається темою проповіді; 4) схема побудови проповіді: звертання; вступ; виклад (обґрунтування головної думки або теми проповіді); висновки, що мають практичний характер і безпосереднє відношення до життя пастви; висновок, який включає знову звернення, підведення підсумків; 5) неодмінний змістовний елемент – звернення до адресата, який демонструє головну властивість жанру проповіді – псевдодіалогізм; 6) підвищена імпресивність нерідко реалізується як сугестивність.

Нами засвідчені *відмінності* у побудові проповіді у різних досліджуваних мовах. Так, однією з умов побудови проповіді є її чіткий та лаконічний виклад –

«просто і по справі», уникнення багатослів'я, якої дотримуються переважно українські проповідники. Однак для англійської мови є характерним уживання простих синтаксичних структур: (1) – *The problem with the world today is the lack of obedience in it. It remains for the faithful of Christ's Orthodox Catholic Church to launch a front on this problem. It must be attacked and conquered. We must begin by obeying our parents* (Rev. Robert E. Lucas) [503].

Гомілетика вчить не експлікувати власне «Я», зводити його до рівня «МИ», таким чином прирівнюючи себе до пастви і навіть вважаючи себе біля її ніг, однак персональне «Я» широко використовують у випадках, коли: 1) проповідь виголошено духовним старцем (у російській мові: (2) – *Сегодня, с благословения Божия, я продолжу беседу прошлого воскресения, в которой мы разбирали вопрос, нужна ли вера в Церковь. Я говорил вам, что теперь вырабатывается совершенно новое мировоззрение, в котором не будет ни одного атома веры* (еп. Григорий (Лебедев) [473]; 2) англословний проповідник апелює до прикладів із власного життя: (3) – *I have had the custom of going around all the rooms of my house with a censer, with all the rest of the family carrying candles and singing the Theophany Troparion, to bless everything with holy water on a regular basis. I do not do it as much anymore - I guess I am more distracted and busy than I should be - but this is an important task* (Priest Seraphim Holland) [500]; 3) грекомовний проповідник ілюструє дебати у голові людини від першої особи однини: (4) – *Δεν σου δίνω αυτό που θέλεις, δεν μπορεί να γίνει αυτό που ζητάς, δε σε συμφέρει να γίνει αυτό γι' αυτό και γι' αυτό το λόγο, όχι δεν μπορεί να γίνει αυτό, υπάρχουν προβλήματα και συνέπειες* (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514].

Серед гомілетичних настанов також є заборони: порушувати теми щодо мирських інтересів, висвітлювати в проповіді події суспільно-політичного характеру і давати їм оцінку та ін. Порушення останньої заборони засвідчено у проповідях деяких російсько- та українськомовних священнослужителів ХХІ століття, а також у деяких зразках проповідей, пов'язаних із трагічно-історичним контекстом й соціальними викликами сьогодення: (рос. (5) – *Но эту ситуацию создают не те люди, которые воюют, а те, которые являются причиной этой*

войны. Это братоубийственная война. И поэтому Церковь, как и после революции 1917 года, сейчас призывает примириться друг с другом, простить друг друга (митр. Онуфрий) [485]; (6) – рос. *Где ты, некогда могучий и державный русский народ?.. Неужели Господь навсегда закрыл для тебя источники жизни, погасил твои творческие силы, чтобы посесть тебя, как бесплодную смоковницу? О, да не будет сего! Плачьте же, дорогие братья и чада, оставшиеся верными Церкви и Родине, плачьте о великих грехах вашего отечества, пока оно не погибло до конца...* (патр. Тихон (Белавин) [488]).

Для українськомовної проповіді характерна наочність описів і простих порівнянь, відсутність складної богословської термінології, цитування переважно Священного Писання, зокрема Євангелія, частотність уживання однорідних членів речення та використання анафори, парафразу: укр. *Різдво! Мир і благовоління в людських серцях. Воно стало початком нового життя, нових стосунків між Богом і людиною, між всіма людьми. Тепер непотрібно більше взивати разом з Давидом: «Господи, покажи мені шлях, яким мені потрібно іти»* (митр. Володимир Сабодан).

Для російськомовної проповіді на всьому історичному шляху розвитку з метою вираження динаміки досягнення християнських засад характерна різноманітна побудова комплексів «питання – відповідь», уведення в текст проповіді риторичних запитань, звертань, вигуків, які покликані дати оцінку змальовуваним явищам, а також цитування тексту Святого Письма і творів отців Церкви: (7) – рос. *Глубоко и чудесно это таинство!... Облеклись ли мы во Христа? Спросим себя и размыслим о сем искренно. А если не облеклись, то мы и не Христовы. Ибо Апостол говорит, что кто Духа Христова не имеет, тот и не Его* (св. прав. Иоанн (Кронштадтский) [488]).

У проповіді англійською мовою речення побудовано таким чином, щоб максимально полегшити їх сприйняття на слух: прості речення переважають над складними, складносурядні більш активно використовуються за складнопідрядні. Звертає на себе увагу значна кількість однорідних членів, всілякі повтори і паралелізми, інверсовані конструкції, вживання різноманітних образних засобів

як метафори, порівняння, епітети, гіперболи тощо: (8) – *As we become more pure, He reveals more of His purity to us. And we ascend like eagles! That is the meaning of Theophany. That is the meaning of the illumining* (Priest Seraphim Holland) [500].

Для проповіді грецькою мовою характерні складні розгорнуті конструкції з рядами підрядних компонентів, порівнянь, уточнень, звертань, цитувань, і все це може містити одне речення: (9) – *Ακολουθεί η τρίτη Ευχή, που απευθύνεται κι αυτή στο δεύτερο Πρόσωπο της Υπερουσίου Τριάδος, που είναι «η πηγή που πάντοτε και ασταμάτητα αναβλύζει ζωή και φως, η δημιουργική Δύναμη που είναι αιώνια όπως ο Πατέρας, Εσύ που εκπλήρωσες κατά τον καλύτερο τρόπο, πανέμορφα, ό,τι χρειαζόταν για τη σωτηρία των ανθρώπων», Ιησούς Χριστός, που έλυσε τους άλυτους δεσμούς του θανάτου και έσπασε του άδη τα κλειδιά και καταπάτησε τα πλήθη των πονηρών πνευμάτων, και πρόσφερε τον Εαυτό Του για χατίρι μας «άμωμον ιερείον»(αψεγάδιαστη θυσία) και θυσία άχραντη, και με θεόσοφο δόλωμα αγκίστρωσε τον «αρχέκακο και βύθιο δράκοντα» και τον δέσμευσε για πάντα, και τον κατέστησε αδύναμο κι ανίσχυρο, να περιμένει το «πυρ το άσβεστο» και το «σκότος το εξώτερο» (Μητροπολίτου Προικοννήσου Ιωσήφ) [508].* Поряд із народною мовою активно функціонує сакральна. Якщо сакральна мова спочатку виконує богослужбову функцію, нею написано священні тексти, читаються молитви в церкві, то народна мова виконує місіонерську функцію (нею виголошуються проповіді, читаються особисті молитви), але інколи можна говорити про двомовність. Як і російські ((10) – *He отврати лица Твоего от отрока Твоего, яко скорблю, скоро услыши мя!*» (арх. Иоанн (Крестьянкин) [476], так і грецькі проповідники можуть звертатися до сакральної мови та архаїчного синтаксису: (11) – *Χαρακτηριστικά γράφει: «Νους μεν γαρ μη σκεδαννόμενος επί τα έξω, μηδέ υπό των αισθητηρίων επί τον κόσμον διαχεόμενος, επάνεισι μεν προς εαυτόν, δι' εαυτού δε προς την περί Θεού έννοιαν αναβαίνει· κακείνω τω κάλλει περιλαμπόμενός τε και ελλαμπόμενος και αυτής της φύσεως λήθην λαμβάνει, μήτε προς τροφής φροντίδα, μήτε προς περιβολαίων μέριμναν την ψυχήν καθελκόμενος, αλλά, σχολήν από των γηϊνων φροντίδων άγων, την πάσαν εαυτού σπουδήν επί την κτήσιν των αιωνίων αγαθών μετατίθησι...» (Μητρ. Ιερόθεος Βλάχος) [514].* Англомовний проповідник не може звернутися до сакральної мови,

яка була б зрозумілою слухачам, виняток становлять окремі вигуки і слова давньогрецькою мовою, що можуть бути знайомими переважній більшості підготовленій аудиторії, тому священник частіше звертається до новоанглійської біблійної мови: (12) – *The Troparion says of him: "By your lowliness you didst attain to the heights ... by poverty unto riches..."* (Rev. Dr. Nicholas V. Gamvas) [506].

Проведений аналіз дозволяє говорити про жанр проповіді як канон у розумінні його як переліку основних жанрових ознак – стійких, повторюваних у всіх текстах показників, що визначають жанрову модель проповіді для чотирьох мов.

1.3. Лінгвістичні характеристики православної проповіді

Риторична побудова проповіді представляє вчення про так зване «внутрішнє слово», або «внутрішнє висловлення», – λόγος ἐνδιάθετος. Висловлення розглядаються на рівні загального задуму (семантики), на рівні словесної конструкції (синтактики) і на рівні словесного втілення (прагматики), що й проявляється в класичному поділі загальної риторики на інвенцію, диспозицію та ілокуцію. Ті самі три аспекти пропонує розглядати Ч.В. Морріс у семіотиці – так відносини між знаками розглядаються синтактикою (синтаксисом), смисловий зміст є предметом семантики, а відносини між знаками і їх користувачами досліджує прагматика [191, с. 38]. У нашій роботі, вивчаючи характерні особливості православної проповіді, ми й будемо спиратися на цю традиційну схему побудови лінгвістичного аналізу, тому що аналіз мовних особливостей на різних рівнях мови є важливим, оскільки без їх детального розгляду та опису неможливе глибоке проникнення у змістовну та комунікативну тканину проповіді як жанру релігійного дискурсу.

1.3.1. Лексико-семантичні особливості православної проповіді.

Характеризуючи мову православного дискурсу в жанрі проповіді загалом, бачимо, що вона формально і змістовно консервативна, що зумовлено необхідністю збереження догматичного потенціалу дискурсу. Мовними засобами передачі містичного досвіду є евфемізми, тропи, експресивно-

піднесена лексика, позитивні й негативні експресиви, – те, що забезпечує не точну раціоналізацію референта висловлення, а його інтуїтивне розуміння.

Чіткі межі словникового складу православного дискурсу визначити досить складно, але її основу становить *загальноживана лексика*, а ядро – *термінологічна*. Термінологічна релігійна лексика, яку в науковій літературі називають релігійнімами [94; 234; 286], представлена різними тематичними групами. Богословська термінологія і релігійна лексика консубстантивні. До *богословської термінології* відносять терміни, якими оперує теологія як наука, а *релігійна лексика* містить у собі, крім богословських термінів, повсякденні релігійні слова нетермінологічного характеру, представлені церковнослов'янськими (для слов'янських мов), історизмами, архаїзмами: укр. *спасіння, пустельник, прикладатися, безмовник, бдіння*, рос. *подвизатися, вразумляться, грех, ересь*, англ. *sloth, rosary, cupidity, ascetic*, грец. *ο ιππέυς, η λυχνία, το λουτρόν, ο πλούς* тощо.

Лексико-семантичні особливості мови православної комунікації на матеріалі російської мови детально описує І.В. Бугаєва, яка виділяє два протилежні процеси, а саме – *термінологізацію і детермінологізацію релігійної лексики*. Перший – це перехід узуальних одиниць в термінологічні. Наприклад, термін «*кафедра*» був запозичений у значенні «єпископський престол» із середньогрецької мови у другій половині XVII ст., де *καθέδρα* – «престол єпископа», «піднесення в церкві, звідки читається проповідь» «піднесення для оратора», «лава, сидіння» – похідне на базі «*kat(a)*» («як, згідно») і «*hedra*» (сидіння). Сучасне значення цього терміна (спеціально обладнане піднесення, з якого читаються лекції, робляться доповіді та інші виступи перед аудиторією; об'єднання викладачів навчальних дисциплін, що належать до якої-небудь однієї галузі науки у вищих навчальних закладах) є вторинним і в словниках фіксується лише з початку XX століття. Другий процес – метафоризація релігійних термінів поза межами конфесійного стилю: укр. *влада повинна покаятися*, рос. *исповедь преступника*, англ. *political neophyte*, грец. *το Ευρωπαϊκό τηλεοπτικό του γάμου* тощо [66, с. 175].

З припиненням гонінь на релігію у СРСР, з активізацією ролі церкви в суспільному житті значний шар релігійної лексики з кінця XX століття поступово

став активно вживатися, спочатку в обмеженій групі віруючих, а потім став проникати і в інші сфери. Це лексика, яка в словниках середини й кінця ХХ століття позначається як *застаріла*, історизми та архаїзми. Така лексика є досить неоднорідною, її можна поділити умовно на кілька прошарків. До першого належать лексеми, які за своїм походженням можуть бути церковнослов'янськими, російськими, українськими, запозиченнями з різних мов (грецизми, гебраїзми тощо). У свою чергу, у межах цього прошарку можна виділити кілька груп, залежно від значення в узусі та в православній сфері. По-перше, це семантично трансформовані церковнослов'янські, які сьогодні вживаються зі зміненим значенням (наприклад, укр. *благовірний*). По-друге, це лексика, яка до недавнього часу була позначена у словниках як історизми або зовсім не входила до складу лексикографічних праць. Наприклад: укр. *апсида*, *антимінс*, *елей*, рос. *паперть*, *ризица*, англ. *avowry*, *Babylonian*, *bagle*, *bede*, грец. *η χλαμύδα (χλαμός)*, *ο χιτών(ας)*, *η τήβεννος (ρωμαϊκό ένδυμα)*, *το ζύλινο αλέτρι*, *ο πήχυς*, *οβολός* тощо. Третя група – це та лексика, яка належить до застарілої, а саме: укр. *білець* (особа, яка перебувала в монастирі на послушенстві, очікуючи постригу), рос. *ктитор* (титар, церковний староста – повірений парафіян, який мав піклуватись про церковне майно і виконувати низку інших функцій при церкві), *ост* (схід), англ. *blasphematory* (богохульний), *to beget* (народити), *bonpering* (спалення на вогні за єресь), грец. *το όρος – το βουνό* (гора), *ο ιχθύς – το ψάρι* (риба), *το ύδωρ – το νερό* (вода), *ο άρτος – το ψωμί* (хліб), *η ρις, (ρινός) – η μύτη* (ніс), *το ους (το ωτίον) – το αυτή* (вухо), *ερυθρός – κόκκινος* (червоний), *σκεδάωννυμι – σκorpίζω* (розсіювати), *ύω – βρέχω* (змочувати) тощо.

Наступна проблема – це проблема *лексичного значення релігійних термінів*. Деякі слова за кілька століть змінили своє споконвічне значення, що пояснюється різними лексичними процесами. І.В. Бугаєва відзначає, що особливо дискусійним є питання про *конотативний (фоновий, прагматичний) компонент змістової структури*, який, на думку Н.Г. Комлева, передбачає «сукупність семантичних нашарувань, почуттів, уявлень про знак, лексичне поняття або про деякі властивості і якості об'єктів, для позначення яких вживається певне слово-значення» [151, с. 108]. Так, в українському та російському релігійному контексті лексема *«прелесть»*

розуміється у значенні «духовна омана», згідно з православним віровченням, це духовна хвороба людини, що супроводжується дуже тонкою формою лестощів самій собі, самообманом, мрійливістю, гординею, думкою про свою гідність і досконалість. Серед сучасних значень цього слова можна виділити такі варіанти, як 1) мана, спокуса; 2) принада, принадність 3) краса, розкіш, фізична врода. Таким чином, у новому контексті, в іншій комунікативній ситуації або дискурсі слово набуває або нового значення, або іншої оцінки [66, с. 179].

Аналіз письмових та усних православних проповідей чотирма мовами, що порівнюються, дозволяє виділити значний пласт лексем, які активно вживаються у мові, але мають інше значення, відмінне від нормативного, зафіксованого у тлумачних словниках, тобто спостерігається розвиток **полісемії**. Наприклад, українська лексема «*вичитка*» замість звичного значення «вичитка тексту, редагування», у православному середовищі має також значення «екзорцизм – вигнання бісів за допомогою спеціальних молитов». Лексема *глас* – це багатозначний термін в українській та російській православній літургійній музиці, в інших значеннях: 1) звук, звучання; мелодія, наспів; 2) ладовий звукоряд, який ще іменують «іхос»; 3) назва українського супутникового телевізійного православного каналу. Лексема *розпис*, окрім значень – 1) «документ, що встановлює для певного підприємства, установи, організації структуру, штат і посадові оклади працівників» (напр. «штатний розпис») та 2) «список, письмовий перелік» має значення – «нанесення сюжетних зображень й орнаментів» (напр. «розпис храму»). Російська лексема *бдение* – як загальноживане слово означає «стан неспанья», «напруженої уваги», а як релігійний термін у вислові рос. *всенощное бдение* вживається у значенні «богослужіння, яке проводиться ввечері напередодні особливо шанованих святкових днів». Переважна більшість полісемічних термінів є двозначними (англ. *evangelist* – 1. автор Євангелія; 2. благовісник; *to ban* – 1. забороняти; 2. піддавати анафемі). Аналіз семантичних відношень між значеннями багатозначних термінів свідчить, що для полісемантів православної проповіді характерною є радіальна полісемія (*to episcopize* – 1. *to consecrate a bishop*; 2. *to rule as a bishop*). Менше полісемічних термінів мають кластерну структуру лексико-семантичних варіантів

(*blessing* 1. *consecration*; 2. *authoritative declaration of the divine favor*; 3. *favor and prospering influence of God*; 4. *grateful adoration*), крім того зафіксовано ланцюжкову полісемію (*bishop* 1. *overseer in the church*; 2. *any chief priest*). У грецькій мові полісемія також широко представлена, наприклад, лексема *τίθημι* має такі значення: 1) жертвувати життям; 2) відкладати гроші; 3) знімати одяг; 4) утримувати у пам'яті; 5) назначати на посаду тощо.

Під час аналізу *синонімії* у православній проповіді привертає увагу той факт, що поряд із синонімами, загальноживаними в національній мові, виділяються ще три групи: 1) лексичні одиниці, одна з яких належить літературній мові, а інша – сфері релігійної комунікації: *лінь – ліність, масло – єлей, їдальня – трапезна, одяг – облачення, повар – трапезник, тиждень – седмиця, надія – уповання, одяг – риза, пастух – пастир, житло – обитель, ковдра – плащаниця* та ін.; 2) лексичні одиниці, які обидві належать релігійній сфері і не відображені в сучасних словниках: *єлеосвячення – соборування, обідня – літургія, агапа – трапеза, вичитка – екзорцизм, причащення – Євхаристія, сповідь – каяття, Великдень – Пасха* та ін.; 3) загальноживані лексичні одиниці, які також належать і до релігійної сфери: *величати – славити; веселитися – радуватися; ласка – милосердя; непорочна – пречиста; подяка – славословлення*. Деякі терміни, на перший погляд, виглядають як синоніми, пор.: укр. *поклоніння – почитання – шанування*, однак їх значення строго розрізнялись в грецькій і латинській мовах (*λατρεία / δουλεία, adoratio / veneratio*) та в інших мовах. У церковнослов'янській мові це розрізнення з невідомих причин не закріпилось, і ця невиразна ситуація перейшла до української мови. Спеціальні слова *пресвітер, священник, ієрей* не слід уважати цілком еквівалентними. Так *пресвітер / пресвитер / presbyter / πρεσβυτέρος* – термін, що вказує на особу (і посаду) християнського пастиря, який у церковній ієрархії нижчий від єпископа і вищий від диякона; термін *священник / священник / priest / πάπας* має значення вужче ніж термін *пресвітер*, оскільки стосується лише освячувальної (тобто богослужбової) функції пастиря, а з іншого – ширший, оскільки дияконський, пресвітерський та єпископський стан становить три ступені службового священства в Церкві. Український та російський терміни *ієрей* та *протоієрей* на позначення

звичайного і старшого священика кальковані з грецької «ιερέας» та мають відповідники в англійській мові - *archpriest, senior priest, protopriest*. Також, наприклад, у контексті східного богослов'я *ад – некло / ад – преісподня / hell – Gehenna – Sheol / ο άδης – η κόλαση*, та *рай – небо / рай – небеса / paradise – heaven / ο παράδεισος – ο ουρανός* – це різні терміни з відмінною семантикою, вони не є синонімами і не можуть замінювати один одного (*ад і рай* – означають стан тимчасовий, *некло і небо* – стан вічний).

Про особливості вживання *антонімічної лексики* в релігійній мовній картині світу писала Н.Н. Анікіна [11, с. 42]. Так, було виявлено, що одним із стилістичних прийомів є синтаксичний паралелізм, за допомогою якого увага читача акцентується на релігійних чеснотах, з одного боку, і на неприйнятті духовних злочинів, з іншого. Насамперед, звертає на себе увагу розбіжність християнських опозицій і світських. Наприклад, протиставлення *погорода – смиренність* функціонує і в церковному середовищі, і у світському, але істотно розрізняється оцінка цих слів. В уявленнях сучасної людини *погорода* – це почуття власної гідності, самоповаги, а *смирення* – це відсутність погорди, готовність підкорятися чужій волі. З християнського погляду, світська погорода є гріховним станом, а смиренність, навпаки, чеснотою, до якої треба прагнути. Наприклад, святі отці кажуть: *Грішників спокушають біси, гордий сам для себе біс*, або Псалмоспівець промовляє: *Споглянь на смирення моє та на труд мій і прости всі гріхи мої* (Пс. 24, 18) [470]. Контекстуальні антоніми *християнський – мирський* відповідають двом протипоставленим світам, двом мораліям. Антоніми представлені однокореневими рос. *мир видимый – мир невидимый*, англ. *Trinitarian – Antitrinitarian*) та різнокореневими термінами (англ. *catholicism – autocephaly, the Great Prophets – the Minor Prophets, грец. αναχώρηση – κοινόβιο*), векторними (англ. *exaltation of Jesus Christ – humiliation of Jesus Christ*) та контрарними (рос. *молчание – безмолвие – многословие*, англ. *pretribulationism – midtribulationism – posttribulationism*).

При вивченні *омонімії* розглянемо не тільки процеси в лексичній системі сучасної мови, але й історичний розвиток структури слів у їх зв'язках і співвідношеннях. Зіставлення церковнослов'янської з українською та російською

лексикою показує, що в ній можна виділити кілька груп. *По-перше*, це церковнослов'янські слова, які повністю збігаються за значенням з українськими та російськими словами, наприклад: *церква, священник, дзвін, хрест, благочестя, кладовище, просфора, свічка, митрополит* тощо. *По-друге*, церковнослов'янські слова, що не співпадають за значенням з українськими та російськими словами, наприклад: *срітіння, юнота, шуїй, мамона, ущедряти, шатання, худий* тощо. Так, наприклад, сюди належать такі слова, як *вина* (суч. – *проступок* і заст. – *причина*), «*живіт*» (суч. – *частина тіла* і заст. – *життя*) та ін. Майже всі віряни знають напам'ять тропар Ісусу Хрестові: *Спаси, Господи, людей Твоїх і благослови насліддя Твоє, перемогу побожному народові нашому на супротивників подай і Хрестом Твоїм охороняй нас – оселю Твою*, однак його переклад ставить зазвичай у безвихідь не тільки мирян, але і священство. Проблеми викликають слова *насліддя* (церк. – *достояние*) і *оселя* (церк. – *жительство*). Церковнослов'янський словник Г. Дьяченко пояснює «насліддя» – не тільки як *спадщину* (адже благословляти спадщину – це безглуздість), але ще це *люди*, які належать якому-небудь панові; «оселя» – це не тільки *проживання*, а й *суспільство* (тобто охороняючи Хрестом Твою земну церкву – суспільство віруючих). Отже, при читанні текстів такі слова розпізнаються як незнайомі, а їх семантика визначається за словником. Найбільш важкими для сприйняття виявляються слова з *третьої групи*, які здаються схожими у церковнослов'янській, українській та російській мовах. До них належать церковнослов'янські слова, які частково або в деяких своїх значеннях збігаються з українськими словами, наприклад: *юдоль плачу*, це вираз із 83-го псалма, вірші 6-8: *Блаженний муж, який має заступництво своє у Тобі і в якого у серці дорога до Тебе. Ідучи юдоллю плачу, вони знаходять джерела води, Законодавець покриває їх благословенням. Вони перейдуть від сили в силу і являться перед Богом на Сионі* [470]. В українській мові цей вираз вживається у значенні: «земне життя з його горем та стражданнями» («юдоль» церковнослов'янською – «долина»). *Остання група* – слова з протилежним значенням, наприклад, *позор* – *видовище, відпускати* – *розв'язувати, ущедрити* – *бути милостивим* тощо.

Як окреме явище можна виділити ще *омонімію* усереднені комунікації віруючих, що сягає до церковнослов'янської мови. Наприклад: *Агнець – Агнець Божий*. Перше слово – це середня частина просфори, що виймається на проскомідії для проведення Євхаристії, а друге – символічне ім'я Ісуса Христа, який приніс себе в жертву заради спокутування гріхів усіх людей» [61, с. 87]. Крім того можна ще вести мову про міжмовні омоніми. Так, наприклад, рос. та укр. лексема *трапеза* використовується у релігійному контексті на позначення обіду або вечері, це прийняття будь-якої їжі і пиття всією сім'єю вдома або братією в монастирі. Однак, у грецькій мові лексема *τράπεζα* позбавлена вираженого релігійного значення та використовується із семантикою 1) стіл; 2) їжа; 3) банк, лавка обміну.

Окремий інтерес у дослідників викликає явище *паронімії*. Так, у православному середовищі виділяються власні пари паронімів: укр. *умалити* (зменшити) – *умилити* (жаліти), *уранити* (встати рано вранці) – *ураняти* (нанести удар), *предстояти* (головувати) – *представити* (віддати), рос. *крестный* (путь, хід) – *крёстный* (отець, син), англ. *Hypsistarians* (секта *інсестеріанів*) – *Hypsosis* (возношення дарів), грец. *τιμή* (плата, гроші) – *τίμιος* (почесний) – *τιμότατος* (рідкий) [230, с. 178]. Найбільший казус в історії через неправильний переклад паронімів отримала голова Мойсея, де в скульптурі Мікеланджело вона вийшла прикрашена рогами. Це пов'язано з неточним перекладом фрази давньогрецького тексту Старого Заповіту: *Коли сховався Мойсей з гори Синай..., що лице його стало променіти...* (Вих. 34:29) [470]. У латинському перекладі Біблії (Вульгаті), зробленому Святим Ієронімом в IV столітті, замість «*coronatus*» (лат. *сяючий*) помилково вжито слово «*cornutam*» (лат. *рогатий*). Іншого перекладу Мікеланджело не знав, і відповідно статуя Мойсея, виліплена Мікеланджело, зображує патріарха рогатим [406]. В українській мові, наприклад, термін *пастирський* уживається на означення особи й діяльності рукоположених служителів, тобто єпископів і священників: *пастирське послання, пастирський досвід, пастирська ревність, пастирське завдання* тощо, а термін *пасторальний* позначає широке поняття – він вживається для означення всіх аспектів церковної діяльності, пов'язаних і з мирянами, і з душепастирями. Терміни *триєдиний – троїчний – тринітарний – троїцький – троїстий* – хоч у

багатьох сучасних мовах існує один термін, що вживається на означення кількох сфер, в українській мові потрібно розрізняти сфери й відповідні до них терміни: а) *Триєдиний* (або) *Троїчний* (Бог) – Боже буття, Боже життя, Божа любов і т. п.; б) *тринітарний* (формула, система, вчення) – богословське дослідження Божого життя, любові; в) *троїцький* (собор, коліноприклонна молитва) стосовно Святої Тройці в похідному значенні; г) *троїстий* – не вживається щодо Святої Тройці, тому що надто наголошує на «потрійності».

Інша проблема у межах релігійної лексикології – це *звуження лексичного значення ряду слів*, що належать до релігійної тематичної групи; це характерна риса для атеїстичного періоду нашої історії. Наприклад, слово *служити* в літературній мові значить «виконувати обов'язки службовця працювати як хто-небудь, а також виконувати військові обов'язки». У другій половині ХХ століття перше значення було замінено на лексему *працювати*, а слова «служба» міцно асоціювалися у свідомості людей з армією, військовою службою. У церковному ж середовищі це слово вживається тільки в одному значенні – «здійснювати богослужіння», наприклад: *Службу Божу служить священик у всіх священичих ризах, у найсвятішому місці храму - у святилищі, при престолі і світлі свічок* [493].

Протилежний процес, який можна спостерігати, – це *розширення лексичного значення* і розвиток полісемії не тільки в мові у соціальній групі віруючих, але і в загальноновживаній мові під впливом релігії. Наприклад, лексема *душа*, за релігійними уявленнями розуміється як «безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини» (напр. *Тіло вмере, а душа ніколи не вмирає* (Панас Мирний)). Також ця лексема перетворюється на загальноновживаний термін на позначення: 1) сукупності рис, якостей, властивих певній особі (напр. *Доброї душі дівчина, а от з пантелику збилася та й гине* (Панас Мирний); 2) центральної фігури, основного в чому-небудь, суті чогось (напр. *Він сидів між господинею й господарем як сам не свій,.. без того дотепу, який робив його звичайно душею товариства* (Іван Франко); 3) заглибини в нижній передній частині шиї (напр. *Вирядиться [Маруся] у баєву червону юнку, застебнеться під саму душу, щоб нічого нічого не видно було* (Квітка-

Основ'яненко); 4) людини (найчастіше при визначенні кількості) (напр. *За комірне й харчування будемо платити йому за добу з душі.. по п'ять карбованців* (Олесь Досвітній) [434]. У російській мові лексема *церковь* була ідентична лексемі *храм*, однак наразі до значень увійшло розуміння *церкви* як 1) релігійної організації зі складною структурою; 2) християнської спільноти, очолюваної Ісусом Христом. В англійській мові лексема *bush* розширила своє значення, бо в релігійному контексті раніше вживалася на позначення *тернового куща*, або у складі виразу *burning bush* – неопалима купина. Грецька лексема *ραβδοῦχος* вживалася раніше на позначення *ліктора* – виконавця розпоряджень магістратів у Давньому Римі, які здійснювали охоронні й парадні функції, супроводжували вищих магістрів, озброєні фасціями, наразі цей термін використовується також у сучасному значенні «блюститель порядку».

І.В. Бугаєва також виділяє динамічний *процес семантичної трансформації релігійної лексики* на прикладі аналізу української та російської лексеми *паломник*, яка до XIX сторіччя трактувалася у значенні «людини, яка відвідала чи яка збирається відвідати Святу Землю і вклонитися Гробу Господньому в Єрусалимі»; друге значення цього слова – це «книга, що описує подорожування до святих місць» (наприклад, «Паломник» ігумена Данила або журнал «Русский паломник», який у XIX–XX столітті читали по всій Росії); нині слово «паломник» також найчастіше вживається у значенні «турист» [66, с. 71]. Англійська одиниця *carene* вживалася раніше на позначення періоду 40-добового посту, а тепер це моносемічна лексема, що вживається тільки у хімічній галузі на позначення сполучення. Грецька лексема *πλήρωμα*, відома більшості греків у сучасних значеннях «екіпаж», «команда», у релігійному ж контексті вона раніше вживалася на позначення 1) зарплати; 2) повноти, завершеності; 3) змісту – у виразі *το πλήρωμα της γης* – «земля і все, що на ній є».

Мова сучасних православних віруючих в досліджуваних лінгвокультурах характеризується вживанням *неологізмів*. Як правило вони утворюються шляхом основокладення на зразок давніх церковнослов'янських слів, наприклад: *післяхрестильний, запоститися, хрестоповал, духопід'ємний, святоруський* та ін., які з'явилися в XX столітті. В англійській мові релігійні неологізми

найчастіше постають шляхом контекстуальної конверсії, наприклад, англ. *to rope* – «залучити до сповідання католицької релігії». У грецькій мові неологізми переважно виникають шляхом запозичень та є екзотизмами: ... *από 8 ετών και άνω υποχρεώθηκαν να φορέσουν τσαντόρ* (араб. *cador* – *паранжа, чадра*). Більшість неологізмів стосуються нових релігійних течій та їх прихильників – англ. *ayatollah* (араб. *релігійний вождь ісламської секти Shute в Ірані*).

До семантичних процесів в українській та російській лексиці можна віднести також *деатеїзацію* деяких слів. Так, *семінарист, піп, монах, монашка* й інші лексичні одиниці мали в радянський період глузливий відтінок. Нині це стилістично нейтральні слова, що позначають людей, які належать до тієї чи іншої церковної структури. Відбувається звільнення семантики лексем від ідеологічних нашарувань. Атеїстичною ідеологією недавнього часу було зумовлене і пейоративне забарвлення слів *церковник, подаяння, милостиня, каятися* тощо. Звичайно, у віруючих людей зазначені вище одиниці ніколи не наділялися негативною конотацією. Водночас до іменника «*піп*» у Церкві і зараз не ставляться позитивно. Деякі мовознавці зводять слово «*піп*» до середньогрецької «*παπάς*» (священик), а в новогрецькій «*παπάς*» – це «Папа Римський». За цією версією, «*піп*» і «*батько*» прийшли від одного предка. Однак інші лінгвісти пропонують вести походження лексеми «*піп*» від давньоверхньонімецького *pfaffo* (священик). Припускають, що в романо-германські мови це слово прийшло з латини: *paras* – «наставник». У сучасній українській мові слово «*піп*» уживається як просторічне, і в церковних колах буде сприйматися як образа. Ця лексема позбавлена негативних конотацій в англійській та новогрецькій мовах (англ. *father*, грец. *ο παπάς*). Також, наприклад, у дореволюційній Росії словами *архієрейська сволота* називалися архієрейські прислужники. Нині ж назвати людину «сволотою» буде образливо. У церковному середовищі практично не зустрічається знижена лексика, оскільки лихослів'я – це гріх. Емоційно-експресивна і стилістична неоднорідність мови православної релігії, що відображає ментальні особливості релігійної свідомості, представлена високим, нейтральним і повсякденним (просторічним) регістрами [66, с.117]. Звернення до священика *батюшка Тихон*, замість нормативного *отець Тихон*, розцінюється як повсякденне,

друге – як середній реєстр, а підпис *ієрей Тихон Росляков* – високий реєстр. Крім того, релігійна лексика може бути визначена як книжно-офіційна та розмовно-побутова (укр. *просфора* – *проскурка*; рос. *Святой Николай* – *Николушка*; англ. *father* – *priest*; грец. *ο παπάς* – *ο ιερέας*).

Протилежний процес – це *реактивізація* деяких релігійних термінів наприкінці ХХ століття. Насамперед, привертає увагу той факт, що змінився характер презентації конфесійної лексики в новітніх тлумачних словниках української та російської мов. У ряді випадків уточнення семантики пов'язане з усуненням пейоративної оцінки деяких церковно-релігійних номінацій. Наприклад, лексема *блаженний* (у Великому академічному словнику – «дурнуватий», «дивакуватий», синоніми слова «юродивий», у якого нерозуміння вважалося знаком відчуженості від світу, «святості») [64, с. 5] у словниках новітнього часу лексема позбавлена таких складників, як «дурнуватий», «дивакуватий» [430].

Окремо слід виділити дослідження стосовно релігійної ономастики. Так, Н.А. Максимчук до ономастичних одиниць пропонує включити *релігійніми*, які поділяються на *релігійніми-теоніми*, *релігійніми-антропоніми*, *релігійніми-топоніми* тощо [175, с. 171]. Більш повну класифікацію знаходимо у І.В. Бугаєвої, яка до *сакрального ономастикону* зараховує: 1) *теонім* – ім'я Бога. У православній традиції в цю групу можна включити найменування Святої Трійці, осіб Святої Трійці, Спасителя, Небесних безтілесних Сил (укр. *ангели*, *архангели*, рос. *серафимы*, *престолы*, англ. *cherubim*, грец. *Θεοτόκος* тощо), Богородиці. У цій підгрупі більшість одиниць з'явилася в результаті онімізації апелятивів; 2) *агіоантропоніми* – імена прославлених святих: укр. *святий преподобний Роман Солодкоспівець*, рос. *святий праведный Иоанн Кронштадтский*, англ. *Saint Xenia of Saint Petersburg*, грец. *ο Άγιος Παΐσιος ο Αγιορείτης*; 3) *агіотопоніми* – власні імена, що позначають географічні назви. До них належать топоніми, утворені від теонімів (укр. *Богополь*, *Богуславка*, рос. *Архангельськ*, *Троицк*), імен святих (укр. *Нікольське*, *Ай-Даниль*, рос. *Сергиев Посад*, англ. *St. David's*, грец. *Αγία Παρασκευή*), найменувань Євангельських подій (укр. *Воздвиженка*), найважливіших християнських свят (укр. *Покровське*, *Хрещенка*, рос. *Ставрополь*) і мають у

складному найменуванні компонент *свято-*, *бого-* і в складеному – найменування *святий* / *святой* / *saint* / *ἅγιος* (укр. *Святогірськ*, грец. *Ἅγιος Ὄρος Ἄθος*); 4) *іконіми* – це назви ікон: укр. *Ікона Пресвятої Богородиці «Усіх скорботних радість»*, рос. *Иерусалимская икона Божией Матери*, англ. *St. Pantaleon, Great Martyr and Physician*, грец. *ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς Γερόντισσας*; 5) *еортоніми* – назви церковних свят: укр. *Благовіщення Пресвятої Богородиці*, рос. *День святого великомученника Георгия Победоносца*, англ. *the Annunciation*, грец. *ἡ Πεντηκοστή*; 6) *еклезіоніми* – назви соборів, храмів і монастирів, каплиць: укр. *Свято-Преображенський храм*, рос. *Святогорський монастир*, англ. *The Russian Orthodox Cathedral of the Mother of God and All Saints*, грец. *Ἱερός ναός ἁγίας Βαρβαρας*. Особливість релігійного ономастикону полягає в тому, що він є частиною християнської картини світу. Специфіка агіонімів як власних назв виявляється в їх наднаціональності. Розрізняючись графічно й фонетично в різних мовах, вони викликають одні й ті самі асоціації і почуття у всіх православних християн, незалежно від країни проживання та рідної мови. Жодна інша власна назва не може в цьому зрівнятися з агіонімами. Топонім «Єгипет» для українців, росіян, англійців, греків крім позначення країни, обростає власними асоціаціями й конотаціями. Водночас як, укр. *Києво-Печерська лавра*, рос. *Оптіна Пустынь*, англ. *Bethlehem, Hagia Sophia*, грец. *Ἅγιος Ὄρος Ἄθος* сприймаються й оцінюються однаково всіма православними, незалежно від країни їх проживання і ментальності [59].

В англійській мові простежується тенденція до *генералізації* православної термінології. Замість вживання спеціальних термінів-запозичень із грецької мови, проповідник нерідко, враховуючи специфіку аудиторії, використовує узагальнені поняття. Передусім це стосується назв церковної ієрархії (*чернець* – *monk*), різновидів культових споруд (*пустынь* – *monastery*), предметів одягу священників і ченців (*нідрясник* – *monastery dress*). Відзначено високу частотність використання описового способу представлення лексеми в англійській мові, що вельми відрізняється своїм семантичним навантаженням він слов'янських та грецької мов (*юродивий* – *a crazy saint*). Прийомом калькування слугує приклад зі словом рос. *житие* і його еквівалент в англійській мові як *life*. У словнику С.А. Кузнецова

«житіє» визначається як «... оповідання про життя людини, яка визнається віруючими святою». У свою чергу лексема *life* використовується в англійській мові лише як іменник із нейтральним значенням «життя», близька за семантикою до рос. *житие* в своєму десятому значенні «життєпис, біографія», і не відбиває релігійного змісту. Переважну більшість становлять випадки використання англословним проповідником лексем з однаковим семантичним навантаженням стосовно їх іншомовних референцій, що свідчить про поступове взаємопроникнення різних мов і асиміляцію понять.

Також необхідно вказати на деякі лексичні особливості проповіді новогрецькою мовою. Звільнена від турецького панування Греція у 1830 році визнає державною мовою катаревусу, яка була визначена офіційною мовою державних установ, науки та освіти, але у 1974 році мовне питання було вирішене на користь димотики, мови «високої» літератури, якою був здійснений переклад Нового Заповіту. Хоча проповіді виголошуються димотикою, але у деяких їх варіантах збережено фонетичні, морфологічні, структурні, лексичні та словотвірні особливості катаревуси. Наприклад, у катаревусі залишається у вжитку давальний відмінок, у димотиці він зберігається лише в небагатьох усталених зворотах (на зразок: *δόξα τῷ θεῷ*, *δόξα σοι ο θεός*). Певну специфіку має професійна лексика священників – у церковній термінології використовуються слова *άρτος*, а не *ψωμί*; *οἶνος*, а не *κρασί*; *ιχθός*, а не *ψάρι* тощо [125, с. 260].

Отже, бачимо, що соціальні зміни, які відбулися в суспільстві наприкінці ХХ століття, привели до певних змін у лексичному фонді та семантиці релігійних термінів, зокрема: відбувається активізація архаїчної лексики, з'являються нові конотації, має місце деатеїзація певної лексико-семантичної групи та семантична трансформація. У православному узусі широко використовуються полісемія, синонімія, антонімія, омонімія, паронімія. При описі релігійної лексики розмежовують богословські терміни та релігіолектизми. Особливу роль у мові православних віруючих відіграють лексичні церковнослов'янізми. У промові сучасних український та російських священнослужителів уживання

церковнослов'янізмів часто виконує функцію катехизації, коли таким непримітним стилістичним прийомом встановлюється межа між секулярним і церковним світами.

Аналіз семантики і те, як змінюється значення лексем, залежно від контексту, дає змогу зробити висновок, що лексичне значення не існує ізольовано. Кожне із значень синоніма, антоніма, пароніма, омоніма, полісемантичного слова реалізується в конкретній комунікативній ситуації і визначається нею [66, с. 205], це і зумовлює наші завдання наукових пошуків у дослідженні православного дискурсу саме з позицій комунікативно-дискурсивного підходу.

1.3.2. Синтаксичні особливості православної проповіді. Синтаксичні особливості побудови проповіді на матеріалі російської мови були досить детально розглянуті у працях К.В. Бобирьової, В.А. Бурцева, І.О. Крилової, О.В. Морозової, М.Б. Расторгуєвої, М.М. Савіної, І.І. Челишевої та ін. Так, серед характерних особливостей синтаксичної організації православної проповіді у досліджуваних мовах можна виділити такі:

1) превалювання складних речень над простими; для англійської мови це не характерно, але залежить від особистості проповідника, наприклад, якщо він є представником слов'янської діаспори, то структура речень є більш ускладненою (напр.: (13) – укр. *У кожного з нас є весна, коли у дні золотого дитинства і ранньої юності так легко дихалося, так легко вірилося; коли весело й радісно було на серці, і скорботи, як кігті хижого птаха, не розривали нашого серця на шматки* (митр. Володимир (Сабодан) [472]; (14) – рос. *Бог дал, отслужили мы с вами еще раз всенощную, быть может, в последний раз, а может, и не в последний* (преп. Никон (Оптинский) [483]; (15) – англ. *In the main hymn, called Troparion, sung on the feast day of St. Nicholas, we have the key to the character of this man* (Rev. Dr. Nicholas V. Gamvas) [506]; (16) – грец. *Ο Ιησούς Χριστός αγάπησε και ως άνθρωπος πλήρως και τελείως τον ουράνιο Πατέρα Του και δέχθηκε την πλήρη υποταγή στο θέλημά Του «γενόμενος υπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δε σταυρού»* (π.Ευσέβιος Βίττης) [509];

2) використання вставних слів, що передають логічну послідовність думки (напр.: (17) – укр. *Він щедро нагороджував чудесними дарами тих, у кому*

знаходив віру. Отже, нехай буде достойним миром для Господа наша жива віра (митр. Володимир (Сабодан) [472]; (18) – рос. Нет, дорогие мои, возможности человека ограничены (арх. Иоанн (Крестьянкин) [476]; (19) – англ. The Church, however, and faithful members of the Church, does not forget those who pass through the royal doors of eternity and enter the holy of holies (Rev. Dr. Nicholas V. Gamvas) [506]; (20) – грец. Επομένως, αν θέλουμε να είμαστε πραγματικοί ακόλουθοι του Κυρίου Ιησού, πρέπει να μαθητεύουμε πάντα παρά τους πόδας Του... (π.Ευσέβιος Βίττης) [509];

3) вживання дієприкметникових та дієприслівникових зворотів (як відокремлені означення та обставини) (напр.: (21) – укр. Він, як люблячий Отець, приймає кожного, хто приходить до Нього, але воля Його така, щоб ми, звертаючись до святих, спілкувалися з ними і поєднувалися в Ньому, а, усвідомлюючи їхню святість, замислювалися над своїм життям, його метою та покликанням (митр. Володимир (Сабодан) [472]; (22) – рос. Отроки, не зная детского простодушия, играют во взрослых, в одуряющих химических веществах они ищут особых видений и ощущений, зачастую находя в них смерть (арх. Иоанн (Крестьянкин) [476]; (23) – англ. Having made the First Premise that GOD IS, it becomes necessary for us to go on from there (V. Rev. Fr. James C. Meena) [505]; (24) – грец. Συχνά μιλώντας για αγάπη λησμονούμε το έδαφος, στο οποίο αυτή φυτρώνει (π.Ευσέβιος Βίττης) [509];

4) ускладнення простих речень однорідними та уточнювальними членами (напр.: (25) – укр. Щаслива людина, яка побачить на своєму полі важке, стигле колосся й заповнить свою комору повноцінною, добротною пшеницею. Перемелена, вона стане борошном, а потім - м'яким, білим, пахучим хлібом (митр. Володимир (Сабодан) [472]; (26) – рос. «Уходите в новый мир, в котором вы хотите забыться, отдохнуть, а может быть, и вдохновиться, набраться сил» (еп. Григорий (Лебедев) [488]; (27) – англ. Think rather what are you doing to diminish the morality, the integrity, the honor and the faith of the next generation when you betray your own faith... (V. Rev. Fr. James C. Meena) [505]; (28) – грец. Μπορεί να αναζητούμε τη δική μας συναίσθηματική ευφορία και μια συγκινησιακή έκσταση, μια ευχαρίστηση

προσωπική μόνο μέσω της αγάπης, πράγμα, που άλλοι θα επεδίωκαν με άλλα μέσα (π.Ευσέβιος Βίττης) [509];

5) цитування Біблії, Священного Передання, молитов, псалмів для аргументації слів проповідника, для експресії та створення високого стилю мовлення (напр.: (29) – укр. *І саме до таких чеснот закликає нас Господь в Священному Писанні: «..будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний»* (митр. Володимир (Сабодан) [472]; (30) – рос. *У этого гроба мы слышим песнь: «Не рыдай Мене Мати, восстану бо и прослаблю верою и любовью Тя величающих»* (свщмч. Серафим (Звездинский) [494]; (31) – англ. *And Christ says, "...Yes indeed, blessed are they that hear the word of God, and keep it"* (Metropolitan Vitaly of New York) [506]; (32) – грец. *Ὅμως παίρνομε Θάρρος από τους οϊκτιρμούς Του και κράζομε: «Αμαρτίας νεότητος ημών και αγνοίας μη μνησθής, και εκ των κρυφίων ημών καθάρισον ημάς»* (Μητροπολίτου Προικοννήσου Ιωσήφ) [516];

6) використання анафори, риторичних питань, паралелізму, конструкцій «питання-відповідь» (напр.: (33) – укр. *Яка ж радість у святості? Чому Церква закликає нас, щоб ми були святими, як Господь Бог наш? Святість - наше покликання й необхідна умова для цього, це радість у Господі і блаженство* (митр. Володимир (Сабодан) [472]; (34) – рос. *Что колеблемая слава? Что человеческое изменчивое почитание? Что знаки внимания, хотя бы и самые ценные? Всё это - обманчивая тень. Не обманет только сырая земля...* (еп. Григорий (Лебедев) [488]; (34) – англ. *What are we giving to our children for their survival? What are we giving them of substance, of lasting value, of real meaning?* (V. Rev. Fr. James C. Meena) [505]; (35) – грец. *Και το ερώτημα είναι. κάνομε τα έργα της αγάπης και γενικά αγαπούμε, για να ικανοποιούμε τον εαυτό μας με το ευάρεστο συναίσθημα, που αυτή δημιουργεί, και αυτό θέλομε μόνο και όχι τη χαρά και την ευτυχία του άλλου;* (π.Ευσέβιος Βίττης) [509];

7) наявність інверсії узгоджуваного компонента у словосполученнях, що характерна для церковнослов'янської мови (напр.: (36) – укр. *Хрести людські – це хвороби, труднощі, біди і випробування»* (митр. Володимир (Сабодан) [472]; (37) – рос. *«...сначала за мраком наступает переходное время – сумерки предрассветные...*

Он освятил землю возлежанием во гробе, освятил растения, допустив погребение Свое в саду Гефсиманском (свщмч. Серафим (Звездинский) [494];

8) використання неповних речень (напр.: (38) – укр. *Колос має визріти. А інакше?* (митр. Володимир (Сабодан) [472]; (39) – рос. *Только ли любовь?* (св. Лука (Войно-Ясенецкий) [481]; (40) – англ. *Why joy?... What a chance!...*» (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496]; (41) – грец. *Λέει όχι ο Θεός;* (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514]. Однак слід зауважити, що для церковно-релігійних проповідей не типові використання простих у синтаксичному плані конструкцій [47, с.305], переважно тільки у випадках, якщо це пряма мова: англ. *But the Church responds: "Why not?"* (V. Rev. Fr. James C. Meena) [505];

9) активне залучення поширених звертань, які передають доброзичливе ставлення проповідника до пастви (напр.: (42) – укр. *Любі брати та сестри!; Всечесні Отці! Дорогі Брати і Сестри!; Дорогі й возлюблені у Господі Преосвященні архіпастирі, всечесне пресвітерство і дияконство, боголюбне чернецтво і всі вірні чада церковні!*) [471; 472; 482; 491]. Звертання може бути конкретним, як у випадку звертання до сил небесних, до групи осіб (до пастви), до неживої істоти (наприклад, до Землі чи міста): (43) – рос. *Паства моя, Дмитровцы мои, родные!*» (свщмч. Серафим (Звездинский) [494]; (44) – англ. *So, fathers, brothers, sisters: let us forgive one another* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496]; (45) – грец. *Κυριακή των Βαίων σήμερα, αγαπητοί μου αδελφοί, και ο Χριστός εισέρχεται στην πόλη των Ιεροσολύμων μετα βαίων και φοινίκων* (Μητροπολίτου Καστορίας κ. Σεραφείμ) [517]. Дієслівна лексика виконує у проповіді функцію встановлення мовного контакту: *слухайте, почувте, говорю вам, звертаюсь до вас, згадайте, розумійте, «знайте», скажіть* тощо: (47) – англ. *Come, listen to that prayer* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496]. Такі одиниці являють собою частину прихованого діалогу, і хоча ми не знаємо відповідної реакції адресата, по суті – це внутрішня реакція будь-якої людини на сказане: (48) – рос. *Если мир вас ненавидит, знайте, что Меня прежде вас возненавидел* (арх. Кирило (Павлов) [478]. Сприйняття проповіді неминує породжує відповідну реакцію – якщо не вербально виражену, то таку, що народжується в душі людини. Крім того, використовуються звертання до Бога,

Божої Матері та святих наприкінці проповіді від 1-ої особи множини з метою заручитися молитовною підтримкою (напр.: (49) – укр. *Мати Божжа! Молитвами Твоїми позбав нас від усякого зла і врятуй від смерті душі наші!* (митр. Володимир (Сабодан) [472]; рос. (50) – *Святители, мученики наши, страдальцы наши, преподобные, подвижники наши, праведные, блаженные, юродивые... Войдите же, угодники наши, и пребудьте с нами!* (еп. Григорий (Лебедев) [473]; (51) – англ. *Right now, in a kind of deep breath, say: "Lord, help us to forgive. Lord, renew all those relationships"* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496]; (52) – грец. *...και κάθε ώρα και στιγμή θα Σε ευλογήσω, Κύριε* (Μητρ. Προικοννήσου Ιωσήφ) [516];

10) вживання спонукальних речень з предикатом у формі дієслова 1-ої особи множини, що виражають запрошення разом з проповідником реалізувати певні кроки, важливі для спасіння душі (напр.: (53) – укр. *Тож будьмо вдячні Богові, дивному у святих Своїх, і в молитвах до угодників Божих проситимемо для себе милості, миру, чистоти й святості.* (митр. Володимир (Сабодан) [472]; (54) – рос. *Скажем словами святого апостола Иакова: долготерпите и вы, укрепите сердца ваши...* (арх. Кирилл (Павлов) [478]; (55) – англ. *Let us not think about why. Let us do it...* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496]; для грецької мови типовим є використання модальних дієслів для вираження повинності: (56) – грец. *Όμως δεν πρέπει να λησμονούμε την πραγματικότητα μας, ποιοι ακριβώς είμαστε* (π.Ευσέβιος Βίττης) [509]. Треба зазначити, що для православної проповіді не характерне вживання спонукальних речень, що мають на увазі наказ, категоричну заборону; проповідник ставить себе на один рівень з паствою, показуючи, що всі люди однаково рівні, реалізуючи на своєму прикладі Біблійну настанову «хто хоче бути великим між вами, нехай буде вам слугою; і хто хоче між вами бути першим, нехай вам буде рабом».

11) уживання складних підрядних компонентів із кількома підрядними, при цьому підрядні частини нанизуються одна на одну, що покликане зацентувати увагу слухача на меті, причині, наслідках якоїсь дії або явища (напр.: (57) – укр. *Щоб бути справжнім християнином, потрібен життєвий труд і подвиг, необхідно постійно зазірати у власну душу і серце, мати постійний самоконтроль* (митр. Володимир

(Сабодан) [472]; (58) – грец. *Η σωματική ησυχία είναι βοηθητική για να φθάση ο άνθρωπος να αποκτήση και την εσωτερική ψυχική ησυχία, την λεγόμενη νοερά ησυχία* (Μητρ. Ιερόθεος Βλάχος) [514]. Подібні конструкції будуються за схемою «час – результат / подія» або «час – мета»: (59) – рос. *Нужно, чтобы даже, когда тело спит, отдыхает, душа бы бодрствовала, молилась* (свщмч. Серафим (Звездинский) [494]; (60) – англ. *When we change the inner person, we may also change the outer world* (Metropolitan Nikitas of Dardanellia) [500]. Мета проповіді – не просто показати або констатувати факт, подію або ставлення, а встановити і передати їх причинно-наслідковий зв'язок, що в подальшому створює повну, завершену картину того, що відбувається при включенні вказаної події або ставлення в загальну картину буття [47, с. 307];

12) використання предикативних конструкцій, які мають один і той самий об'єкт або суб'єкт відношення та нанизуються одна на одну, виконуючи функції концентрації уваги на тому, що є актуальним для адресанта з точки зору проповідника. Таким способом автор висловлення робить логічний наголос саме на предикативній частині, де і міститься найважливіша інформація. Інколи предикативні конструкції використовують при нарації для передачі послідовності подій. Крім того, вживаються повтори предикативних конструкцій для акцентування уваги людей на низці дій, необхідних для подальшого духовного росту, або, навпаки, на діях, що ведуть до погибелі. Такий прийом посилює експресію фрагменту висловлення, його важливість, надає тексту певного містичного забарвлення. (напр.: (61) – укр. *Будемо молитися, трудитися, вірити, сподіватися і найголовніше – любити* (митр. Володимир (Сабодан) [472]. Повтор синтаксичної конструкції формується за допомогою сполучника «і», який, з одного боку, приводить до ефекту очікування, з іншого, забезпечує зв'язність мовлення, не дає слухачеві втратити логічну послідовність почутого: (62) – рос. *И вот этот Лев, от гласа которого дрожали бы земля и море, добровольно отдает Себя в руки окаянных лисиц* (св. Лука (Войно-Ясенецкий) [480]; (63) – англ. *And we as Christians – the people of God – are called to study and know His Word* (Metropolitan Nikitas of Dardanellia) [505]; (64) – грец. *Και με τον τρόπον αυτόν αποτελεί το αιώνιο και ανυπέβλητο παράδειγμα της τέλει αγάπης, όχι μόνον ως Θεός Λόγος του Πατρός,*

αυτό είναι αυτονόητο, αλλά και ως άνθρωπος, έχοντας την τέλεια ανθρώπινη φύση (π.Ευσέβιος Βίττης) [509];

13) використання синтаксичної конструкції ««Визначення/пояснення – інтерпретація визначення», яка допомагає на самому початку сконцентруватися на атрибуті – якості або характеристиці людини, а потім побачити інтерпретацію цієї якості з погляду релігійної моралі, норм релігійного світорозуміння (напр.: (65) – укр. *Щоб бути гідними звання християнина, ми повинні, як апостол Павло, вмирати для всього гріховного й жити для всього* (митр. Володимир (Сабодан) [472]; (66) – рос. *Нард – чудное благоуханное миро такой цены, что его держали в драгоценных хрупких сосудах с узким горлышком, чтобы миро вытекало из флакона по капле* (свщмч. Серафим (Звездинский) [494]; (67) – англ. *To do otherwise is to bring about the downfall of Orthodoxy, in this Church, in this community, and in the world* (fr. Nick Brown) [506]; (68) – грец. *Ο τελώνης λοιπόν είναι αυτός ο οποίος δικαιώνεται, είναι αυτός τον οποίο άκουσε ο Θεός, ελέησε ο Θεός, πρόσεξε την προσευχή του ο Θεός και τον δικαίωσε με την έννοια ότι τον έκανε δίκαιο, δηλαδή ενάρτεο* (π. Συμεών Κραγιόπουλου) [518].

У православної проповіді також використовуються такі *фігури мовлення*, які певним чином оформлюють висловлення, виділяючи особливості ладу думки автора. Завдяки використанню фігур мовлення фраза отримує смислову глибину і будується нелінійно, оскільки зв'язки її елементів утворюють складний змістовний простір [77, с. 200]. Фігури мовлення, що використовуються у православної проповіді, поділяються, по-перше, на *фігури виділення* (можуть будуватися шляхом додавання, пропуску, повного або часткового повтору, видозміни, перестановки або розподілу слів, словосполучень або частин конструкції). Фігури виділення являють собою конструктивні схеми подання змісту, за допомогою яких зіставляються або підкреслюються ті чи інші аспекти думки. По-друге, це фігури *діалогізму* – риторичні фігури, які використовуються для створення діалогічного ефекту в монологічному мовленні, тобто це включення до мовлення адресата елементів, які представляються як уявний або реальний обмін репліками між ритором, аудиторією або третьою особою [77, с. 221].

У цілому характер змісту проповіді, своєрідність її комунікативного спрямування, рівень освіченості, релігійності адресата та інші чинники – усе це безпосередньо впливає на синтаксичні ресурси православної проповіді.

1.3.3. Комунікативно-дискурсивні особливості православної проповіді.

Комунікативна мета православної проповіді – це утвердження у вірі всіх учасників комунікації, вона досягається шляхом публічної демонстрації проповідником церковних поглядів, закликом гомілета до виконання заповідей Євангелія [124, с. 65]. Реалізація спеціальних цілей православної проповіді залежить від ступеня конфесіологізації аудиторії і конкретних установок проповідника. Якщо аудиторія неоднорідна за ступенем релігійної освіченості, віри і непередбачувана, досягнення цих цілей є не результатом комплексного цілепокладання проповідника, а наслідком диференційованого сприйняття пастви.

Комунікативний простір проповіді зумовлено православною теологічною картиною світу, що включає уявлення про вічне життя і про єдність земної і небесної Церкви. Особливу увагу дослідники звертають на таку комунікативну особливість проповіді, як її *усний характер*. За зауваженням А. Юр'ївського, «з припиненням проповідником усного мовлення припиняється і проповідь. Записаному ж проповідницькому слову, як уже літературному твору, назва «проповідь» надається тільки в сенсі синонімічному» [303, с. 30]. О.М. Гончарова у ході аналізу проповідей Бертольда Регенсбургського, Ігнатія Брянчанінова, святителя Луки (Войно–Ясенецького), митрополита Крутицького і Коломенського Миколая виділяє такі *характерні риси проповідей*:

1) *діалогічність*, яка досягається за допомогою численних звернень до слухачів, постановки низки питань, використання займенників «ви», «вам», «ваші» тощо. Діалогічність реалізується в «залученні слухачів до співпереживання, споглядання, співпізнання» [167, с. 181]. На думку А.К. Михальської, у монологічній за формою мовлення проповіді «звучать кілька голосів, що зливаються в поліфонічну гармонію» [188, с. 145]. Це голоси духовних авторитетів, голос самого пастиря і голоси його слухачів. Говорячи про *зовнішню діалогічність*

проповіді та її ознаки, відзначимо деякі її лінгвістичні характеристики: а) *дієслівні та займенникові словоформи 2 особи множини*, використовуючи які проповідник робить слухача своїм співрозмовником, не вступаючи у відкритий діалог, наприклад, вживаються кліше «ви знаєте», «ви бачите», «ви пам'ятаєте», що апелюють до досвіду або логіки реципієнта. б) *Питальні речення*, які мають на меті викликати вербальну або невербальну реакцію слухача. Питання проповідника завжди звернені до конкретного колективного адресата і є явними маркерами зовнішньої діалогічності монологічного слова пастиря за умови їх адекватного інтонаційного оформлення [217, с. 238]. Серед запитальних речень виділяють загальнопитальні, власне питальні та питальні речення з відповіддю. в) *Звертання* у проповіді експлікує статус адресата і адресанта, бо номінація останнього поєднується з вказівкою на його позицію в церковній ієрархії, соціальний статус тощо. Звертання найчастіше починаються зі слів «дорогі», «вельмишановний», «Ваші Преосвященства», «браття та сестри», «високоповажний», «друзі» та ін. Щодо *внутрішньої діалогічності* православної проповіді, то не можна не відзначити, що вона завжди включає посилання на інше авторитетне джерело, це явище називається «чужим мовленням». Слід розрізнити конфліктну й унісонну світоглядні позиції між автором та чужим мовленням, у випадках, коли проповідник поділяє або критикує певну точку зору на питання, що є базисом дискусії [277, с. 233]. г) Цитування у православної проповіді використовують у разі посилання на канонічні та богослужбові тексти, висловлення Отців Церкви та ієрархів, при наведенні відомих прислів'їв, афоризмів, під час молитви, при передачі розповіді або притчі та гіпотетичного внутрішнього мовлення мирян [227, с. 121];

2) *ілюстративність*, яка допомагає зрозуміти релігійно-моральні установки, досягається часто за допомогою аналогії (порівняння) або навіть алегоричності;

3) *навіювання*, яке досягається як логічним, тобто раціональним дискурсом, так і використанням імплікатури й афективів;

4) *звернення з риторичними питаннями до пастви*;

5) *умовиводи за аналогією*;

б) *поєднання публічності звучання з інтимністю (камерністю) змісту.* Проповіді також значно варіюються залежно від аудиторії. Проповіді для ченців, кліру, особливо у минулі століття, відрізнялися значно вищим інтелектуальним рівнем, більшою стриманістю щодо мовних засобів виразності, специфічною тематикою. Проповіді для пастви були більш спрощеними, мали відповідну тематику для мирян, містили виразні життєві приклади [91, с. 103]. Це можна пояснити тим, що переважна більшість освітян закінчувала духовні заклади, серед пастви жіноча половина була неосвіченою, тому інтелігенцію, у сучасному розумінні цього слова, становили ченці та духівництво. Наразі нормою вважається проповідь, доступна для адресата, незалежно від його рівня освіти, без ускладненої термінології та містичного богослов'я.

У православній проповіді актуалізується відразу кілька *видів комунікації*:

- 1) *колективна*, оскільки пастирське слово звернено до колективного адресата;
- 2) *масова*, яка стає можливою, коли сучасні проповідники звертаються до слухачів за допомогою засобів масової комунікації;
- 3) *особиста*, оскільки мовна організація літургійної проповіді дозволяє створити ефект зверненості слова пастиря до кожного слухача;
- 4) *гіперкомунікація*, бо обов'язковим компонентом духовної проповіді є вкраплення сакральних текстів – молитвословій і фрагментів Святого Письма, які сприймаються віруючими як Одкровення Боже, втілене у Слові [217, с.120]. Крім того, у дискурсивне коло залучаються також всі православні християни, які були хрещені, незалежно від того, живі вони на момент мовлення, чи ні, – це одна з особливостей саме православної комунікації, наприклад, на відміну від протестантського дискурсу. Існують і інші класифікації, згідно з якими виділяються комунікативні моделі православної проповіді на чотирьох комунікативних рівнях: 1) *нарративний або внутрішньотекстовий рівень*, який має концептуальну систему, що відбиває стосунки людини з Богом, людини з людиною, людини зі своїми думками; 2) *рівень, властивий неканонічній мовній ситуації*, який відображає діалогічні відносини на зовнішньотекстовому рівні між автором й адресатом проповіді, між проповідником і носіями чужої точки зору; 3) *автокомунікативний рівень* являє

діалог автора проповіді із самим собою; 4) *гіперкомунікація* – рівень, який зазвичай представлений у молитовному блоці [126, с. 24].

У процесі аналізу комунікативно-дискурсивних характеристик православної проповіді, необхідно звернутися до використання поняття *категорія*, яке являє собою один із способів структурування знань і до того ж відображає сутнісні характеристики досліджуваного об'єкта. Опис категорій тексту і дискурсу направлено, передусім, на те, щоб схарактеризувати кожен виявлений одиничний зв'язок елементів системи окремо, а потім скласти узагальнену картину всієї системи як єдиного цілого шляхом поєднання знань про ці елементи [47, с. 42].

До *текстових категорій* православної проповіді можна віднести *тематичну зв'язність* – зміст мовного фрагмента концентрується навколо обговорення певної теми релігійного повідомлення; *ситуативну обумовленість* – мовленнєві дії у певній комунікативній сфері (церква, собор, збори віруючих); *динамічність* – видозмінені теми релігійного оповідання в умовах комунікативної ситуації; *соціальну орієнтацію* – категоріальний статус учасників комунікації; *неоднорідну структурованість* – актуалізація мовних та немовних факторів комунікації; *недискретність* – невизначеність кордонів релігійного дискурсу, вираженого невербальними знаками завершення розмови (зведення рук до молитви, нахил голови у віруючих) тощо [12, с. 37].

Серед *дискурсивних категорій* православної проповіді виділяють такі:

- *Системоутворювальні*, які формують якийсь абстрактний дискурс, дискурс у загальному вигляді і задають напрямок його подальшого розвитку; до їх числа належать:

1) *категорія адресованості (автор, адресант і адресат)* – стосовно православної проповіді під автором слід розуміти Бога, а також деякою мірою пророка, який повідомляє, вербалізує слова Бога. Тоді у ролі адресанта виступає особа, яка безпосередньо доносить до тих, хто слухає, слово Бога, вступає з людиною в безпосередній контакт (вербальний і невербальний), формуючи живе спілкування, реальний дискурс, служитель культу. Відомо, що комунікація – це процес, у якому беруть участь як мінімум дві дійові особи – адресант і адресат.

Однак релігійна комунікація здійснюється не тільки між відправником інформації (священником) і одержувачем (парафіянином), але і незримо присутнім і мислимим Богом, який є й адресатом (при зверненні до Нього під час молитви, сповіді тощо), і адресантом (являючи Одкровення про Себе, експліковане не тільки в сакральних текстах, передовсім у Святому Письмі, а й у знаках, які він посилає віруючим). Отже, проповідь, зокрема її богослужбовий різновид, відрізняється подвійною адресованістю: крім референції до явного, конкретного адресата – групи мирян, проповідь має і «наадресата» Бога, що знаходить відображення в мові проповіді. У проповіді ж зміст і форма викладу визначаються насамперед іллокутивною метою – наміром мовця впливати на свідомість реципієнтів, апелюючи до сакралізованого бачення світу. Для досягнення комунікативних намірів на всіх рівнях мовної системи здійснюється відбір і організація мовних засобів впливу. Реалізація функції впливу у проповіді безпосередньо залежить від адресності тексту. Успіх впливу на аудиторію залежить не тільки від особистих якостей проповідника, але і від складу й особливостей сприйняття аудиторії, а також від того, який образ реципієнта постає в свідомості проповідника при створенні тексту, і відповідно до цього вибудовує композицію і здійснює відбір засобів аргументації – мовних елементів усіх рівнів. Проповідник враховує те, щоб різні категорії пастви отримували інформацію відповідно до своєї духовної зрілості: «Різні інформаційні запити аудиторії визначають композиційно-тематичні особливості жанрів, комунікативні запити задають стилістичні параметри цих моделей» [302, с. 37].

Рольові відносини всіх членів Церкви можна оцінити як рівні, бо за Священним Писанням головою Церкви є сам Ісус Христос. Тому для жанру проповіді характерним є використання займенника «ми», що виконує функцію соціальної уніфікації: укр. *Притча, яку ми сьогодні чули, саме про це – про цілі та цінності людського буття* (патр. Кирило) [491]. Також типовим є використання бажального, умовного та спонукального способу дієслів, наприклад: укр. *Будемо вдячні Господу за те, що Він дав спасительний дар віри і з нею численні блага* (митр. Володимир (Сабодан) [472]. Все ж таки чільне місце в процесі церковно-

релігійної комунікації посідає Бог, який є об'єктом граничної (ультимативної) зацікавленості віруючої людини [470, с. 21], бо у Священному Писанні про це прямо говориться: «Бо де двоє чи троє в Ім'я Моє зібрані, там Я серед них» (від Матвія 18:20). Проповідник і слухач є обидва співавторами тексту проповіді, проповідник виступає як активний творець, а реципієнт – пасивний. Слухач мимоволі спонукає автора обрати стратегії і тактики, тему проповіді, засіб її подачі, мовні прийоми оформлення тексту;

2) *категорія інформативності* – у сучасній лінгвістиці існує точка зору, згідно з якою інформація існує незалежно від того, сприймається вона чи ні, однак інформативність будь-якого фрагмента тексту або дискурсу визначається не тільки адресантом, а й адресатом. Тому тут важлива правильна оцінка пресупозиції адресата проповіді. Також вважається, що, неодноразово повторюючись, інформація втрачає свою цінність, але стосовно релігійного дискурсу та жанру проповіді зокрема, можна стверджувати, що інформація «обростає» новими емоційними та вторинними відтінками значення, тому що Біблія належить до текстів, які мають вічну цінність, назавжди увійшла до скарбниці людської культури. Отже, текстові зразки релігійного дискурсу та жанру проповіді завжди інформативні. Категорія інформативності у проповіді включає *універсальну* (про загальні закони виникнення, існування і функціонування світу та загальні питання світобудови), *загальну* (про загальнолюдські категорії і цінності: «добро» і «зло», «життя» і «смерть», «правда» і «кривда») та *специфічну* (про окремі факти, події дійсності, людей і їх взаємини; сюди належать інформаційні кванти, фрагменти Святого Письма, що становлять єдине релігійне вчення) інформацію;

3) *категорія інтертекстуальності* – виділяють зовнішню, внутрішню та гіпертекстуальність. *Зовнішня* інтертекстуальність виступає як зв'язок окремих жанрових зразків релігійного дискурсу з усією сукупністю існуючих мовних творів – по лінії змісту, жанрово-стилістичних особливостей, структури, формально-знакового вираження. *Внутрішня* інтертекстуальність – якщо уявити Святе Письмо як базис релігійного дискурсу, то всі інші жанрові різновиди, зокрема проповідь, будуються й існують на його основі. Гіпертекстуальність – у культурному

просторі є тексти, які мають абсолютний авторитет, тексти, які є джерелом безумовних і безперечних аксіом, – Біблія, Святе Письмо та інші фрагменти релігійного дискурсу; отже, існує якийсь «універсум текстів» [47, с. 51], який виступає як постійний інтертекст.

- *Системонабуті категорії*, до яких належать:

1) *змістовність* – змістовні межі православної проповіді надзвичайно широкі, але вони чітко окреслені її завданнями – прилучення і зміцненням у вірі, потребі знайти душевний спокій, підтримку (в цьому випадку з боку Всевишнього) тощо. У тематичному плані проповідь будується як своєрідне тематичне нанизання, при якому одна тема плавно переходить в іншу. Виділити головну, центральну тематику в кожному конкретному випадку виявляється надзвичайно складно, оскільки порушуються аспекти, актуальні для людини, значущі в тій чи іншій життєвій ситуації. Лінгвісти відзначають смислову прогресію, у якій кожен новий тематичний блок тісно пов'язаний із попереднім і, в свою чергу, готує основу для запровадження та розвитку нової підтеми, яка в конкретній ситуації виступить на перше місце, посідаючи пріоритетну позицію;

2) *цілісність (когерентність) і зв'язність* – властивість, яке об'єднує текст і дискурс із іншими складними системами, незалежно від їх природи. У проповіді кожна наступне подія пов'язана з попередньою, із загальною ідеєю і центральною інтенцією проповіді. Ще до сприйняття адресат не сумнівається в наявності в проповіді теми і ідеї. У процесі створення проповіді автор орієнтований, передовсім, на цілісність, одержувач же при сприйнятті тексту спирається на його зв'язність. У проповіді цілісність досягається за рахунок лексичних та синтаксичних повторів, використання біблійних власних назв, які виступають константами того особливого світу, який створюється автором тексту;

3) *структурованість* – адресат завжди сприймає текст або дискурс у вигляді послідовності символів. У ході сприйняття й аналізу адресат співвідносить між собою різні ділянки тексту. У проповіді важливі ключові знаки: «опорні елементи» (В.В. Одинцов), «ключові елементи» (А.В. Пузирьов), «смислові віхи» (А.О. Соколов),

«сміслові опорні пункти» (О.О. Смирнов), «сміслові ядра» (А.Р. Лурія), які виступають як виразники загального сенсу, що об'єднують основний зміст тексту;

4) *жанрово-стильова належність* – відносно релігійного православного дискурсу виділяють первинні і вторинні мовленнєві жанри. Жанр проповіді належить до вторинних і являє собою інтерпретацію і модифікацію первинних релігійних зразків;

5) *учасники та обставини спілкування* – говорячи про безпосередніх учасників і обставини спілкування у межах проповіді, виділяють два типи обставин спілкування, кожен із яких передбачає певний набір учасників:

- *спілкування у межах храму* – як правило, спілкування такого роду відрізняється певною тематикою, підпорядковане конкретній ситуації: традиційна служба – священик : паства; паства в свою чергу включає власне віруючих, осіб, яких відносять до групи «співчуваючих», тих, які прийшли до храму або з цікавості, або підкоряючись моді (наприклад, у день якого-небудь великого релігійного свята), та осіб, які мають щире бажанням долучитися до основ віри і шукають в стінах храму підтримки і пояснення «з чого почати»;

- *спілкування поза храмом* – цей тип також характеризується неоднорідністю і передбачає ряд підтипів, але проповідь може бути з нагоди пам'ятної дати, свята чи місіонерська проповідь, яка передбачає виступ переважно перед світською аудиторією, але в нашому випадку це не становить значного інтересу, оскільки завдання дослідження передбачають аналіз літургійної проповіді.

Отже, бачимо, що, незважаючи на те, що проповідь являє собою монолог, їй притаманна діалогічність, бо проповідь неможлива без наявності пастви. Крім того, у мовлення самого проповідника залучені ще голоси авторитетних джерел православного віровчення у формі цитування, непрямого мовлення або у вигляді переказу. Усі зазначені комунікативні особливості, текстові, системоутворювальні і системно набуті дискурсивні категорії утворюють своєрідний і неповторний простір православної проповіді.

Висновки до розділу 1

Проведений у цьому розділі аналіз теоретичних засад вивчення православної проповіді як жанрового зразка релігійного православного дискурсу уточнює й систематизує сформульовані раніше теоретичні уявлення та наукові досягнення щодо характеристики релігійного православного дискурсу, зокрема жанру проповіді, допомагає поглянути на процес релігійної комунікації зсередини і повною мірою усвідомити необхідність подальших студій у галузі церковно-релігійного дискурсу. На основі розгляду основних теоретичних напрацювань з проблематики дослідження ми встановили:

1. Релігійний дискурс як вид соціальної практики представляє різновид соціокультурної взаємодії. Специфіка релігійного дискурсу визначається його метою. Релігійний дискурс реалізується у вигляді певних жанрів та актуалізується за допомогою конкретних мовних і мовленнєвих засобів. Знання у релігійному дискурсі конструюються на основі догм і містичного досвіду авторитетних осіб, його змістовний центр – сакральний текст. Релігійний православний дискурс – комунікативно-когнітивна діяльність, що здійснює моніторинг реальності і спрямована на формування, трансляцію і модифікацію православного догматичного мислення, сакрального світовідчуття і містичного досвіду, яка реалізується у вигляді ряду жанрів і виражається за допомогою певних мовних і мовленнєвих засобів. Існує низка розгалужених класифікацій жанрів релігійного дискурсу, які традиційно поділяють за сферами використання, суб'єктно-адресатними відносинами, соціокультурною варіативністю, подієвою локалізацією, функціональною структурою жанрового простору.

2. Міжособистісна релігійна комунікація починається з проповіді певного вчення людям. Проповідь є базисним мовленнєвим жанром релігійної комунікації, що має дидактичну спрямованість та відрізняється від інших текстів інтертекстуальністю, тематичною обмеженістю, канонічністю, діалогічністю, сугестивністю й імпресивністю. Церковна проповідь розвивалася в риторичному та антириторичному напрямках, на основі яких виникли різні класифікації. Традиційними жанрами православної проповіді є гомілія, слово, катехизичне повчання, публіцистична проповідь. Проповідь складається

із зачину, вступу, інформативно-оповідної частин, інтерпретувальної частини, висновків, закінчення. Усі шість частин диференціюються і в плані змісту, і в плані вираження. Комунікативна мета православної проповіді – утвердження у православної вірі всіх учасників комунікації, дотримання заповідей Божих, заклику до покаяння, усвідомлення своєї гріховності, покаяння та залучення до церковних таїнств.

3. Православна проповідь не являє собою гомілетичний канон як єдине чітко сформульоване правило її побудови для всіх мов. Однак, у православної україно-, російсько-, англо- та грекомовній проповіді наявні основні стійкі, повторювані у всіх текстах ознаки, які у своїй сукупності складають ту категорію, яку можна визначити жанровою моделлю проповіді. Гомілетичні правила містять чіткі рекомендації пастирєві про ті мінімальні догматичні знання, які він повинен безпомилково використовувати в своїй практиці. Спільні для всіх досліджуваних мов особливості побудови проповіді включають предмет, тему, матеріал, схему побудови, звернення до адресата, імпресивність, сугестивність.

4. Мова православної дискурсу вербально та змістовно консервативна, її ядро становлять термінологічні одиниці. У ХХ столітті з припиненням гонінь на Церкву релігійна лексика зазнає таких процесів, як: деатеїзація, реактевізація, розширення конотативного значення. Уживання застарілих слів у проповідях священнослужителів виконує катехизаційну функцію. У межах православної комунікації можна виділити явища полісемії, омонімії, паронімії, антонімії, синонімії, неологізації, які реалізуються у певній комунікативній ситуації і семантично визначаються нею; зафіксовано явища звуження та розширення лексичного значення ряду слів, процес семантичної трансформації релігійної лексики. Лексичний фонд православної дискурсу містить значну кількість ономастичних одиниць – теонімів, агіоантропонімів, агіотопонімів, іконімів, ертонімів, еклезіонімів, які викликають аналогічні асоціації у всієї православної громади, не залежно від територіальної, політичної, культурної, соціальної верифікації віруючих.

5. Синтаксис православної проповіді характеризується використанням складних речень, вставних слів, що передають логічній послідовності думки, уживанням дієприкметникових та дієприслівникових зворотів (як відокремлених

означень та обставин), ускладненням простих речень однорідними та уточнювальними членами, цитуванням Біблії, Священного Передання, молитов, псалмів для аргументації слів проповідника, для експресії та створення високого стилю мовлення, використанням анафори, риторичних питань, паралелізму, конструкцій «питання-відповідь», наявністю інверсії узгоджуваного компонента у словосполученнях, вживанням діалогізованої прямої мови, звертанням до Бога, Божої Матері та святих наприкінці проповіді від 1-ої особи множини, вживанням спонукальних речень за допомогою дієслова 1-ої особи множини, частотним використанням підрядних компонентів в одному реченні, використанням предикативних конструкцій та їх повторів, використанням синтаксичної конструкції ««визначення / пояснення – інтерпретація визначення»».

6. Комунікативний простір проповіді зумовлено православною теологічною картиною світу. Серед комунікативних особливостей проповіді виділяється її усний характер, діалогічність, ілюстративність, звернення з риторичними питаннями до пастви. У проповіді прийнято виділяти колективну, масову, особисту та гіперкомунікацію. До текстових категорій православної проповіді належать тематична зв'язність, ситуативна обумовленість, динамічність, соціальна орієнтація, неоднорідна структурованість, не дискретність. Серед дискурсивних категорій православної проповіді виділяються – системоутворювальні (категорія автора, адресанта та адресата, інформативності, інтертекстуальності), системонабуті (змістовність, цілісність (когерентність) і зв'язність, структурованість, жанрово-стильова належність, учасники та обставини спілкування).

Основні положення розділу 1 викладено в таких публікаціях автора [242; 247; 250; 251; 256; 257].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРАВОСЛАВНОЇ ПРОПОВІДІ

Теоретичні основи вивчення проповіді як жанру релігійного православного дискурсу потребують визначення базових понять комунікативно-дискурсивного аналізу православної проповіді ХХ століття та формують підґрунтя для його проведення. Однак для практичного аналізу необхідним є також розроблення дослідницької моделі, що охоплює засадні принципи аналізу та його інструментарій. Цей розділ також присвячено опису принципів аналізу, етапів та критеріїв добору емпіричного матеріалу, інструментарію та методиці аналізу стратегічного потенціалу православної проповіді.

2.1. Дискурсивні стратегія і тактика як базові поняття комунікативно-дискурсивного аналізу

Цей підрозділ присвячено *дискурсивній стратегії* і *тактиці* як базовим поняттям комунікативно-дискурсивного аналізу, основним підходам до визначення цих понять та їх класифікаціям. Поняття комунікативних стратегій досліджували такі зарубіжні та українські лінгвісти, як В.З. Дем'янков (1982), О.Л. Факторович (2000), Є.І. Шейгал (2000), О.В. Фадєєва (2000), І.В. Труфанова (2001), Є.В. Клюєв (2002), Г.Г.Матвєєва (2002), М.М. Добрякова (2003), Ю.М. Іванова (2003), О.С. Іссєрс (2003), Є.В. Шевченко (2003), І.І. Гулакова (2004), Н.А. Ощєпкова (2004), Т.П. Третьякова (2004), О.Л. Федорова (2004), В.О. Мулькєєва (2005), О.Н. Паршина (2005), М.П. Чуріков (2005), О.В.Саприкіна (2007), О.Є. Ярославцева (2007), І.Є. Фролова (2009), М.О. Ярошевська (2012), К. Заламун (1988), Т.А. ван Дайк (1989), А. Тіллманн (1989), В. Холлі (1996), Г. Вольф (1998) та ін.

2.1.1. Основні підходи до визначення поняття *стратегії*. Комуникативна лінгвістика визначає *стратегію* «як надзавдання, що йде від адресанта, спрямоване на досягнення комуникативної або практичної мети і розраховане на певний перлокутивний ефект» [212, с. 276]. Стратегія задає кут зору на предмет мовлення. Вона полягає в умінні моделювати ситуацію за допомогою доступних засобів і методів із метою досягнення необхідного результату. Стратегія свідомо обмежує можливий обсяг інформації і відбір мовних засобів, які повинні бути надані адресатові з метою впливу на його «інтелектуальну, вольову та емоційну сфери» [57, с. 21]. Кінцева *мета* будь-якої комуникативної стратегії – корекція моделі світу адресата, тому в межах «стратегії мовцем вибираються певні психологічні параметри, визначаються необхідні зміни в їх значеннях і способи досягнення цих змін» [149, с. 101]. Розглянемо основні *підходи* (комуникативний, когнітивний, дискурсивний, прагматичний, прагмалінгвістичний, психолінгвістичний) до визначення понять *стратегії* і *тактики*.

Згідно з *комуникативним* підходом стратегія – це результат організації мовленнєвої поведінки мовця відповідно до його прагматичної цілеустановки, інтенції. У широкому сенсі комуникативна стратегія розуміється як спільний намір, завдання в глобальному масштабі, надзавдання мови, що диктується практичною метою діяча (І.Н. Борисова, Б.Ю. Городецький, П.В. Зернецький, Є.В. Ключев, Я.Т. Ритнікова, О.П. Сковородніков, І.А. Стернін). І.В. Труфанова говорить про абсолютну еквівалентність термінів «іллокутивний компонент» (Г. Вежбицька) і «комуникативна стратегія» (І.Н. Борисова, Н.І. Формановська та ін.), виходячи з положення Г. Вежбицької про те, що підсвідомій комуникативній стратегії відповідає «іллокутивний компонент», який трактується як поняття більш елементарне, ніж «акт» [73, с. 252]. О.Н. Паршина розуміє стратегію як «певну спрямованість мовленнєвої поведінки в певній ситуації в інтересах досягнення мети комунікації» [203, с. 34]. В. Ключев дефінює комуникативну стратегію як частину комуникативної поведінки або комуникативної взаємодії, у якій серія різних вербальних і невербальних засобів використовується для досягнення певної комуникативної мети мовця, стратегічного результату, на який спрямований

комунікативний акт» [147, с. 34]. В.Б. Кашкін називає стратегію загальної рамкою, канвою поведінки, яка може включати і відступ від мети в окремих кроках: «Багато стратегій ритуалізуються, перетворюються на мовні конвенції і втрачають рематичність, інформативність» [142, с. 132]. М.Л. Макаров визначає стратегію як ланцюжок рішень мовця, його виборів певних комунікативних дій і мовних засобів [174, с. 192].

Когнітивний напрямок розглядає стратегію як когнітивний план спілкування, за допомогою якого контролюється оптимальне рішення комунікативних завдань мовця в умовах браку інформації про дії партнера. Так, Т. Ван Дайк визначає стратегію як характеристику когнітивного плану спілкування, «такі плани являють собою загальну організацію деякої послідовності дій і включають мету або цілі взаємодії» [70, с. 124]. За словами дослідника, стратегію використовують, коли послідовність дій стає складною, а також, якщо заздалегідь неможливо запланувати проміжні етапи.

Третій науковий підхід до проблеми вивчення стратегій і тактик – *дискурсивний*. Так, І.Є. Фролова дотримується думки, що прагматичний аспект комунікації – її цілеспрямованість – варто вивчати на основі поняття *дискурсивної стратегії*. У межах цього напрямку поняття «стратегія» розуміється як інструмент реалізації немовних цілей у дискурсивній діяльності. «Під *дискурсивною стратегією* розуміється комунікативний намір мовця, сформований на основі використання суспільного досвіду для власних індивідуальних потреб і бажань, і мовна об'єктивація цього наміру, що надає йому інтерактивний статус через осмислення вербалізованого наміру всіма суб'єктами. У межах цього підходу стратегія вважається базовим поняттям комунікативно-дискурсивного аналізу» [280, с. 112], оскільки вона розкриває суть цільової установки, демонструючи можливості, які надає людині мова для досягнення діяльнісних цілей, у тому числі і регуляції міжособистісних стосунків. «Стратегія предсталає дискурсивний феномен, поєднує когнітивний та мовний плани; реалізуючи прототипове стратегічне значення, співвіднесене із соціальними стереотипами засобами мови та їхньою організацією з урахуванням контекстних і ситуативних чинників; конструює комунікативну практику суб'єктів дискурсу» [280, с.113]. Вибір стратегічного наміру відіграє структурувальну роль у дискурсивній діяльності, організуючи її когнітивний і

вербальний плани. Уся сукупність практичних засобів досягнення комунікативної мети у реальному процесі мовленнєвої взаємодії створює комунікативну тактику. Сам процес спілкування, на думку Є. Ключова, виглядає так: використовуючи комунікативну компетенцію, мовець ставить перед собою комунікативну мету і, дотримуючись відповідної певної комунікативної інтенції, виробляє комунікативну стратегію, що перетворюється (або не перетворюється) на комунікативну тактику як сукупність комунікативних намірів (комунікативних завдань), поповнюючи комунікативний досвід мовця [147, с. 17-20].

І.Є. Фролова пропонує виокремити такі *суттєві характеристики дискурсивної стратегії*:

- дискурсивна стратегія має соціально-інтераційну природу, є використанням мовних ресурсів для конструювання соціальних практик у взаємодії суб'єктів;
- дискурсивна стратегія являє собою мисленнєво-мовленнєву сутність, має ментальний і вербальний кореляти;
- дискурсивна стратегія охоплює процесуальний і результативний аспекти; має статичний і динамічний виміри;
- дискурсивна стратегія має складноорганізовану структуру [280, с. 114].

Поняттям *дискурсивної стратегії* оперує також Т.В. Кіреєва, яка визначає дискурсивну стратегію у *прагматичному аспекті* як генеральний план із чітко визначеною метою, що розуміється як когнітивно-мовленнєвий конструкт мовної особистості, що містить уявлення про риторичну мету певного мовленнєвого вчинку і має комплексну лінгвориторичну природу. Останнє передбачає осмислення (логос) продуцентом дискурсу світоглядних концептів (тезаурус) на рівні відбору матеріалу (інвенція), обумовлене моральними принципами (етос), що реалізують авторську інтенцію (мотиваційний рівень) і втілюють у неповторній організації матеріалу (диспозиція) силою емоційно-експресивно забарвленого вольового імпульсу (пафос) за допомогою необхідних у певному конкретному випадку семіотичних одиниць (вербально-семантичний рівень) на етапі мовного вираження (ілокуція) [144, с. 10].

З позиції *лінгвопрагматичного підходу* стратегію розуміє І.В. Труфанова, визначаючи її як «сукупність мовних дій» [272, с. 58].

У межах *психолінгвістики* стратегія визначається як спосіб організації мовленнєвої поведінки відповідно до задуму, інтенції комуніканта [203].

Не можна не відзначити певну теоретичну «лакуну», на яку наштовхується дослідник при аналізі понять *стратегії* і *тактики*. Ідеться про те, що у ряді наукових робіт використано різну термінономінацію, а саме: *комунікативні* (В.С. Виноградов, С.В. Дацюк, В.Ю. Паращук, Г.Г. Почепцов, І.В. Самаріна, І.С. Семенюк, А.І. Станкевич-Шевченко та ін.), *мовленнєві* (А.Р. Габідулліна, О.С. Іссерс, О.Ю. Малая та ін.) та *дискурсивні* (Т.А. Ван Дейк, Т.В. Кіреєва, Є.В. Ключев, І.Є. Фролова, І.С. Шевченко та ін.) стратегії і тактики. Цікаво те, що у цілій низці робіт взагалі відсутня чітка термінологічна дистрибуція, більш того, ці поняття досить часто представляються взаємозамінними, еквівалентними. Спираючись на теоретичні набутки науковців, які досліджували цю проблему, відношення між поняттями *мовленнєвої*, *комунікативної* та *дискурсивної стратегії* можна представити таким чином: *комунікативну стратегію* розуміємо як таку, що вміщує в себе поняття дискурсивної та мовленнєвої стратегій, охоплюючи вербальний та невербальний плани комунікації, описує мовленнєву поведінку комунікантів від «ситуації», спираючись на фрейми і сценарії; у свою чергу, *дискурсивна стратегія* розуміється нами як така, що реалізується у певній дискурсивній площині; *мовленнєва стратегія* описує мовленнєву поведінку комунікантів від «тексту», відштовхуючись від вже реалізованої лінійної маніфестації розповіді чи діалогу [50; 144; 147; 272; 280].

У ряді робіт структура стратегії визначається відповідно до етапів її формування мовцем. Виділяють такі стадії комунікативної стратегії: *цілепокладання*, *оцінка ситуації*, *вербалізація*, *корекція*. Конституентами стратегії вважають: *формування плану (мети)*, *встановлення контакту*, *виклад плану*, у разі неприйняття плану – *переконання співрозмовника* [268, с. 71]. Очевидно, такий підхід дозволяє структурувати діяльність комуніканта при формуванні стратегії, але не самі мовленнєві дії, спрямовані на досягнення комунікативної мети [108, с. 11].

У процесі дослідження комунікативного процесу виникає питання, чи можна розглядати будь-яку мовну взаємодію як виконання стратегічного плану учасників комунікації. Так, існують різні точки зору, наприклад, О.С. Іссерс зазначає, що

спілкування може бути *стратегічного і нестратегічного* характеру [127, с. 17]. *Нестратегічний характер* має комунікація, мета якої полягає в інформуванні «у чистому вигляді», коли мовець не переслідує комунікативну мету впливу на адресата, його завдання полягає в передачі, повідомленні інформації, якою адресат має право розпорядитися на свій розсуд. Під *стратегічною комунікацією* мається на увазі інтерпретаційна природа стратегій, оскільки інтерпретація лежить в основі мовного впливу як необхідний інструмент оперування над знаннями, ціннісними категоріями, емоціями і волею партнера. На думку Р. М. Блакара, акт спілкування – це завжди психологічний вплив: «Навіть якщо адресант намагається «виражатися об'єктивно», ми бачимо, що здійснюваний ним вибір виразів структурує й обумовлює уявлення, одержуване реципієнтом» [46, с. 90]. Основна мета комунікації за Р.М. Блакаром – це ефективний мовленнєвий вплив на сприйняття і структурування світу іншою людиною» [46, с. 91].

У деяких дослідженнях описано *неінтерактивну природу стратегії*. Так, наприклад, Т.Г. Винокур вказує на те, що стратегія являє собою реалізацію думки й інтенції мовця, яка виявляється в тексті [74, с. 84]. Поряд із цим існує й протилежний погляд, що наголошує на *інтерактивній природі стратегії*, яка розглядається як «тип поведінки одного з партнерів у ситуації діалогічного спілкування, котрий обумовлений і співвіднесений із планом досягнення глобальної і локальних комунікативних цілей у межах типового сценарію функціонально-семантичної репрезентації інтерактивного типу» [222, с. 61].

Серед інших проблем вивчення природи стратегій І.Є. Фролова вказує також на *усвідомлюваність / неусвідомлюваність стратегічного наміру* самим мовцем, але зауважує, що інтерес для дослідника насправді становлять не стільки усвідомлені стратегії й тактики як відпрацьовані технології впливу, скільки регулятивний потенціал власне одиниць мови [178, с. 80].

2.1.2. Дискурсивна тактика як інструмент реалізації стратегічного задуму.

Основною метою опису стратегій є виділення типових тактик, що реалізують ту чи іншу стратегію. Способом реалізації стратегій є *дискурсивна тактика*, яка

впливає на вибір засобів здійснення комунікативних актів. Стратегія і тактика співвідносяться як загальне і часткове, рід і вид: тактика являє собою набір прийомів реалізації стратегічного задуму, конкретну реалізацію стратегії на певному етапі комунікації. *Конституентом* дискурсивної тактики виступає вислів, причому за формальними показниками тактика може включати як одне, так і кілька висловлювань [290, с. 71].

Н.І. Формановська визначає *тактику* як вибір мовного акту на певному етапі спілкування [277, с. 56], а К.Ф. Сєдов робить висновок, що кожна з виділених тактик (розвитку сварки) може бути кваліфікована як самостійний одноактний жанр (образа, погроза, насмішка, обурення, докір, звинувачення). Тому К.Ф. Сєдов для позначення дискурсивної тактики пропонує ще термін «субжанр» [232, с. 60]. І.В. Труфанова формулює власний погляд щодо поняття тактики: «Тактика покликана забезпечити здійснення обраної дискурсивної стратегії і розгортання обраного жанру. З точки зору членування мовного потоку, розгортання мовленнєвого жанру, вона є мовною дією – мінімальною його одиницею. З точки зору її ролі як засобу реалізації комунікативної стратегії, вона є прийомом мовленнєвої поведінки і може отримати інші термінономінації, відмінні від назв мовних актів, назви тактик у цьому випадку – це назви «моленнєвих вчинків» або назви кліше, за допомогою яких здійснюється ця тактика» [272, с. 61].

І.М. Борисова, розмірковуючи над дискурсивними тактиками, розглядає це поняття в межах діалогу: «Тактику спілкування розуміємо як динамічне використання комунікантами мовних умінь побудови реплік діалогу, що конструюють ту чи іншу стратегію діалоговедення» [57, с. 23]. З таким визначенням згоден і О.П. Сковородніков, який вважає, що реалізація сукупної послідовності мовних тактик покликана забезпечити досягнення комунікативної мети мовного спілкування (конкретної інтеракції) [236, с. 5].

Дискурсивна тактика розглядається Є.В. Ключевим у *риторичному аспекті* як сукупність практичних ходів у реальному процесі мовної взаємодії і співвідноситься з набором комунікативних намірів [147, с. 81].

А. Г.-Б. Салахова, досліджуючи прагматичний рівень організації конфесійної мовної особистості, теж спирається на те, що комунікативна стратегія реалізується за допомогою цілого комплексу комунікативних тактик, ходів і прийомів. Так, під *комунікативною тактикою* розуміється спосіб реалізації комунікативної стратегії на лінгвістичному й екстралінгвістичному рівні, тобто певний план дій, спрямований на здійснення конкретної комунікативної стратегії. Застосування комунікативних тактик і мовних засобів їх актуалізації в межах комунікативної стратегії спрямоване на прагматично-мотивоване структурування висловлення з метою впливу на адресата [228, с. 28].

О.С. Іссерс за *комунікативну тактику* вважає одну або кілька дій, що сприяють реалізації стратегії: «Саме тактики справляють враження справді доступних для вивчення одиниць – мабуть, вони і є практичним інструментом мовця» [127, с. 111].

З точки зору розгляду процесу мовного спілкування комунікативна тактика, на відміну від комунікативної стратегії, має менший масштаб [132, с. 22]. На думку В.Б. Кашкіна, практичні ходи у процесі мовленнєвої взаємодії можна вважати мовленнєвою тактикою. Тактика співвідноситься не з метою комунікації, якій відповідає термін «стратегія», а з сукупністю певних намірів комуніканта [142, с. 79]. Н.Б. Руженцева, досліджуючи комунікативний успіх спілкування, пропонує лаконічні визначення досліджуваних понять: «комунікативна стратегія – це основний шлях, який повинен привести до перемоги», а комунікативна тактика – «конкретні прийоми реалізації стратегічного задуму» [142, с. 80].

Для номінації тактик Є.М. Верещагін пропонує винайти певну семантичну «бірку» або приймати за загальну назву одну з реплік-кліше, наприклад, у стратегії переконання група реплік «тобі це зробити – раз плюнути» – може бути позначена як «ти здатний» [127, с. 114]. Також треба розрізняти поняття «мовленнєвої тактики» та «мовленнєвого акту», тому що існують як мовленнєві тактики загрози, прохання, так і тотожні акти. Різниця в тому, що у теорії мовленнєвих актів об'єктом аналізу виступають окремі вислови, поза діалогом, а при аналізі мовленнєвих тактик обов'язково беруть до уваги соціальні аспекти комунікації.

Дискурсивні тактики використовуються як в монологічному, так і в діалогічному мовленні. При цьому стратегічною метою їх використання може бути не тільки переконання, але й одержання максимуму інформації за темою спілкування або про співрозмовника, налагодження контакту з майбутнім клієнтом, мовленнєве тестування, позитивна самопрезентація тощо.

Мовними індикаторами дискурсивних тактик виступають семантика, лексика, а також лексико-граматичні, синтаксичні та прагматичні показники [127, с. 54].

На думку деяких дослідників, як інструмент реалізації тієї чи іншої тактики постають *мовленнєві (комунікативні) ходи* (Т.А. ван Дейк, О.С. Іссерс, В.І. Карасик, І.П. Тарасова та ін.). Комунікативний хід виявляється відповідно до реакції партнера та з урахування попередніх дій [127, с. 17]. Оскільки у проповідях немає можливості прослідкувати реакцію слухача, то поняття *комунікативного ходу* нами використовуватися не буде. Натомість для дослідження вербальної репрезентації стратегій і тактик у православній проповіді доцільним буде звернутися до *теорії мовленнєвих актів* Дж. Остіна про те, що в мовленні людина здійснює певний акт-дію, який складається з локутивного акту – дії говоріння, іллокутивного акту – дії, здійснюваної в говорінні, та перлокутивного акту – дії, здійсненої говорінням [201, с. 22]. Вивчення актомовленнєвого аспекту ґрунтується на дослідженні окремих висловлювань, причому у фокусі уваги перебуває їхнє прагматичне значення [264, с. 42], співвіднесене з комунікативною інтенцією мовця. Реалізована у мовленнєвих актах інтенція визначає суть мовленнєвої дії, яка може ставати стратегічно релевантною [280, с. 117]. Предметом нашого розгляду стає *перлокутивний акт*, який являє собою частину мовленнєвого акту мовця, а не відповідь (вербальну або невербальну), що не є посткомунікативною дією адресата [266, с. 4]. «Під перлокутивною метою розуміють осмислений образ характеру безпосереднього впливу, визначеного поєднанням локуції й іллокуції (іллокутивної сили), на комуніканта» [135, с. 52].

У процесі мовленнєвого вплива на різні соціальні групи використовують відповідні мовленнєві тактики, тим не менш, жодна них не є універсальною й ефективною у всіх випадках життя.

Вдалим прикладом успішного поєднання тактик для досягнення реалізації головної стратегічної мети мовця може слугувати фрагмент діалогу з повісті М. Лєскова «Зображений ангел». Розмова відбувається між розкольником, який у всій гордості своєї правої віри знайшов старця Памву для бесіди:

...Допомагай Господь твоєму смиренню, допомагай!»

«Яке ж, - кажу, - свята людина, моє смирення? Ти смиренний, а моє що за смирення в суєті!»

А він відповідає: «Та ні, брате, ні, я не смиренний: я великий дерзосник, я собі в небесному царстві частини бажаю». І раптом, усвідомивши, що це – злочин, склав ручки і як мале дитя заплакав: «Господи! - молитесь, - не розгнівався на мене за оцю волеврацність: відправ мене в найпекельніше пекло і повели демонам мене мучити, як я того гідний!»...

Жодного слова я більш отцю Памві не сказав, та й що б я міг йому сказати: нагруби йому - він благословить, прибий його – він у землю поклониться, нездоланна сей людина з таким смиренням!... Він і демонів-то всіх своєю смиренністю з пекла розжене або до Бога зверне! Вони його стануть мучити, а він буде просити: «Жорсткіше терзайте, бо я того вартий». Ні, ні! Цього смирення і сатані НЕ витримати! ...Так я собі і порішив, що цей старець у личачках пеклу на погибель створений! [479].

З діалогу бачимо, що головна стратегія старця Памви полягає в тому, щоб розкольник усвідомив свою погорду, яка проявилася у гріху церковного розколу, що, за визначенням святих Отців, не змивається навіть кров'ю, та покався. Для цього старець обирає емоційно-впливову тактику, доповнюючи її невербальними діями (*склав ручки і як мале дитя заплакав*). Тактика, у свою чергу, реалізується за допомогою актомовленневих прийомів – звертання до Бога (*Господи! – молитесь, – не розгнівався на мене...*), посилення (*відправ мене в найпекельніше пекло*), контрасту (*я не смиренний: я великий дерзосник*). Очевидно, що горду людину немає ніякого сенсу наставляти, бо вона сама вважає себе для всіх учителем, тому старець не звертається до здорового глузду, совісті людини, не сперечається на богословські теми канонічності та єресі, а використовує найбільш

вдалу тактику емоційного впливу, показуючи різницю між справжнім та штучним смиренням. У результаті розкольник все ж таки покався, стратегічна мета старця була досягнута.

Загалом треба сказати, що кожна тактика спрямована на змінення певних аспектів світу адресата та його психіки, а саме оцінки, знання, бажань тощо. Тобто мета кожної тактики полягає у зміні цих параметрів у бажаному для адресанта руслі. В основі тактичних прийомів лежать певні тактичні операції над базовими категоріями мовленнєвого впливу [127, с. 115], наприклад, «свій – чужий», «гарно – погано», трансформація картини світу, конструювання загальних пресупозицій [203, с. 14] тощо.

Отже, стратегія реалізується за допомогою використання цілого ряду тактик та мовленнєвих прийомів. Так, згідно з Є.С. Поповою, встановлюється така послідовність рівнів мовленнєво–поведінкових категорій [212, с. 277]:

Мета > Стратегія > Тактика > Перлокутивний ефект

І.Є. Фролова пропонує таку модель дискурсивної стратегії [280, с. 118]:

Глобальна стратегія > Локальні стратегії > Мовні стратегії > Тактики (прийоми) > Мовні / мовленнєві засоби

Необхідно ще узяти до уваги, що «співвідношення між тактикою і прийомом характеризується як асиметричне: з одного боку, один і той самий прийом може залежати від різних тактик, тобто одна структурна одиниця може передавати різні смисли, а з іншого – одна <...> тактика може вербалізувати за допомогою різних прийомів» [212, с. 277]. Дослідження О.О. Горячова дозволяє також додати до тези Е.С. Попової твердження про те, що схоже співвідношення спостерігається між стратегіями і тактиками [95, с. 119].

Отже, щоб узагальнити співвідношення понять дискурсивної «стратегії» і «тактики», визначаємо стратегію як надзавдання, що йде від адресанта, спрямоване на досягнення комунікативної або практичної мети і розраховане на певний перлокутивний ефект; а тактику – як певну мовленнєву дію, спрямовану на розв'язання одного завдання в межах однієї стратегічної мети.

2.1.3. Класифікація дискурсивних стратегій і тактик. Проблема комунікативних стратегій і тактик у лінгвістиці досліджена достатньо широко, проте відсутність їх єдиної класифікації, а також чітких і однозначних дефініцій не дає поки можливості надати їх повну класифікацію. Традиційно прийнято виділяти *основні (семантичні або когнітивні)* стратегії, які на конкретному етапі комунікативної взаємодії є найбільш значущими з погляду ієрархії мотивів і цілей (напр., дискредитація, підпорядкування), і *допоміжні*, які «сприяють ефективній організації діалогічної взаємодії, оптимальному впливу на адресата» та охоплюють *прагматичні* (напр., створення іміджу, формування емоційного настрою), *діалогічні* (напр., контроль над темою, контроль над ініціативою), *риторичні* (напр., драматизація, привертання уваги) *стратегії* [127, с. 106-107]. При цьому стратегічно важливими є всі компоненти комунікативної ситуації: автор, адресат, канал зв'язку, комунікативний контекст. Загальна стратегія найчастіше реалізується через спеціальні. Основна стратегія є найбільш значущою з погляду ієрархії мотивів і цілей. Допоміжна стратегія сприяє ефективній організації мовленнєвої взаємодії, оптимальному впливу на адресата [127, с. 14].

К.Ф. Сєдов розподіляє глобальні комунікативні стратегії мовленнєвої поведінки на *репрезентативну, або зображальну, і наративну, або аналітичну* [232, с. 38].

У класифікації Т.А. ван Дейка стратегії дискурсу поділяються на *глобальну* (стратегія всього дискурсу, загальна стратегія учасника мовленнєвої взаємодії, яка контролює результати на локальних етапах і реалізується за допомогою локальних стратегій), *локальну* (стратегія, спрямована на досягнення більш конкретних цілей) і *мовленнєву* (функціональна одиниця послідовності дій, яка сприяє розв'язанню локального або глобального завдання) [70, с. 274]. Розглядаючи цю класифікацію, І.Є. Фролова співвідносить *глобальну* стратегію з дискурсивною та вважає її такою, що кореспондує із *декларативним* знанням, *локальні* стратегії – із *процедуральним* знанням, *мовленнєві* стратегії – зі *способами актуалізації* процедурального знання. Дослідниця поділяє мовленнєві стратегії на *конвенціалізовані* та *неконвенціалізовані*. Тактики, які, відповідно до функцій, що висловлення реалізує у

мовленні, диференціюються на *актомовленнєві* (іллокутивно–перлокутивні), *змістові* та *діалогові* [280, с. 57].

А.Д. Белова пропонує систематизувати стратегії, враховуючи такий набір опозицій: 1) універсальні – етнічно-специфічні; 2) загальноновживані – індивідуальні; 3) загальноновживані – вікові; 4) унісекс – гендерно марковані; 5) вербальні – невербальні; 6) атемпоральні – обмежені в часі; 7) кооперативні – конфліктні; 8) адресантно-орієнтовані – адресатно-орієнтовані; 9) інформативні – спонукальні [42, с. 14].

Інші дослідники-лінгвісти пропонують розділяти стратегії на основі таких критеріїв, як співробітництво, суперництво і конфлікт. Виходячи з цього, стратегії можуть бути *кооперативними* і *некооперативними* [51, с. 49]. О.О. Горячев, спираючись на класифікацію Ю.К. Пірогової [206, с. 45], виділяє *інформаційно-формувальні* (стратегії асоціювання, дисоціювання) та *оптимізувальні* (стратегії управління увагою, управління декодуванням та інтерпретацією, управління критичністю сприйняття, мнемонічну, прямого впливу на прийняття рішення, дискурсивного позиціювання) стратегії [95, с. 119],

Сьогодні практично відсутні дослідження, що аналізують мовленнєвий вплив проповідника через дискурсивні стратегії і тактики. Як правило, розглядаються лише окремі аспекти мовленнєвого впливу в релігійному дискурсі. Так, серед стратегій релігійного дискурсу виділяються *загальнодискурсивні* (організуючі та об'єднуючі) і *власнедискурсивні* (виокремлюючі) стратегії. Під загальнодискурсивними К.В. Бобирьова розуміє організуючі стратегії, до яких відносяться *комунікативна* стратегія, спрямована на встановлення контакту, і власне процес комунікації в межах будь-якого інтерперсонального дискурсу, а також організуюча стратегія, яка має за мету проведення спільних дій учасників спілкування з організації процесу комунікації [47, с. 31]. До об'єднуючих стратегій К.В. Бобирьова, услід за В.І. Карасиком, відносить *пояснювальну, оцінювальну, контролюючу, сприяючу, закличну і стверджувальну* стратегії, властиві певним чином різним жанрам релігійного дискурсу. До числа виокремлюючих стратегій належать *молитовна, сповідальна й обрядова*. Ці стратегії є спеціальними й реалізуються тільки у межах релігійного дискурсу [47, с. 32]. У жанрі проповіді

К.В. Бобирьова у своїй монографії виділяє такі характерні стратегії – *пояснювальну, організуючу, комунікативну, обрядову, контролюючу, закличну, оцінювальну, стверджувальну* [47, с. 32].

Будь-яка дискурсивна стратегія у проповіді ґрунтується на інтерпретації дійсності, оскільки вона, спираючись на певну модель світу, більш-менш загальну для автора й адресата, покликана скоригувати картину світу адресата відповідно до цілі суб'єкта мовлення. *Стратегічна мета проповідника* – зміна (повна або часткова) не тільки картини світу свого слухача, а й моделі поведінки відповідно до віровчительної доктрини православ'я, тобто певними нормами, заданими різними віровчительними текстами та досвідом священнослужителя. Однак ця мета може бути досягнута тільки у разі повної зануреності адресата тексту в дискурс церковно-релігійної комунікації, у якій найважливішу роль відіграє фактор віри адресата в Божу натхненність тексту Писання, у співіснування божественного і мирського, бачення своєї грішної сутності та розуміння необхідності каяття, у нерозривність слова й духовного життя пастиря, соборність Церкви тощо [227, с. 52].

Цієї думки дотримується і А.Г.-Б. Салахова, наголошуючи, що проповідь ставить за мету закликати слухачів до віри й покаяння, роз'яснити віровчення, утвердити мирян у вірі. Загальна стратегія православної проповіді полягає у переконанні слухачів в істинності поглядів, думок і слів проповідника. У проповіді дослідниця виділяє такі стратегії: *конфесійної ідентифікації, пояснення / нарації, заклику та аргументативну стратегію* [228, с. 3].

Завдання опису дискурсивних стратегій полягає в тому, щоб представити номенклатуру типових тактик, що реалізують конкретну дискурсивну стратегію, оскільки саме тактики справляють враження справді доступних для вивчення ментально-мовних дій [127, с. 110], що конституюють дискурсивну стратегію автора тексту. Так, Г.О. Савін [227, с. 52] у процесі дослідження різних типів православних проповідей на основі прагматичного аналізу текстів виділяє два основні види тактик: *емоційно-впливову* і *конвенціонально-аргументативну*, які, у свою чергу, є базисом; на основі першої формуються:

- *контактовстановлювальна* (напр. (69) – *Ми, члени Церкви земної, віддаємо свою шану та засвідчуємо молитовне єднання з членами Церкви небесної* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

- *етикетна* (напр. (70) – *Нехай Всемилостивий Господь упокоїть їх душі з праведними* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

- *тактика зниження категоричності оцінки (пом'якшення критики)* (напр. (71) – *Ми повинні дивитися на себе як митар, а не як фарисей* (митр. Володимир (Сабодан) [472].

Конвенціонально-аргументативна тактика відповідно включає в себе такі комунікативні тактики:

- *апеляційну* (напр. (72) – *Святий Максим Сповідник каже про те, що й у людськості Своїй Христос був безсмертним, тому що не може вмерти людина, яка поєдина з Богом* (митр. Антоній (Сурожський) [498];

- *риторичну* (напр. (73) – *Перемога Божя, навпаки, звільняє від рабства, - залежності від наших власних пристрастей, від рабства нашій слабкості, немочі, від рабства страху* (митр. Антоній (Сурожський) [498].

Окремо дослідник пропонує виділити *контаміновані комунікативні тактики* [227, с. 167], які являють собою «перехідні форми», що усвідомлюються мовцями як нормативні, але які розташовуються в міжжанровому просторі [232, с. 71]. Сюди належить *тактика агресії*, яка утворюється, коли емоційно-впливова й конвенціонально-аргументативна комунікативні тактики накладаються одна на одну. Ця тактика використовується з метою виявлення та викриття, іноді приниження і висміювання неприйнятної для віруючої людини моделі поведінки, поділення світу на «своїх» і «чужих». Тактика агресії розрахована на віруючого адресанта, який повністю поділяє точку зору проповідника (напр. (74) – *А страсний тиждень триває з дня в день, з часу в час, з миттєвості в миттєвість, – немає йому перерви, він, як вогненна ріка, тече, палючим вогнем спалюючи все; одне згорить, і нічого від нього не залишиться, крім попелу і ганебної згадки, а інше встоїть, як золото і срібло* (митр. Антоній (Сурожський) [489].

Як інструмент реалізації тактик виступають *мовно-мовленнєві прийоми*. Проповідник завжди налаштований на діалоговий або кооперативний вид спілкування щодо свого слухача. Комунікативні тактики, спрямовані на конфліктний вид спілкування, чітко маркуються як неприйнятні для віруючої православної людини. Для досягнення своїх тактичних і стратегічних комунікативних завдань аргументації православні проповідники вдаються до таких найбільш типових комунікативних прийомів, як:

- *апеляція до почуттів адресанта* (напр. (75) – *Зрадництво Іудине... З яким жахом ми думаємо про Іуду! Учень Христовий зрадив, віддав Його на смерть. А чи замислювалися коли-небудь над тим, які ми? Як ми з дня на день зраджуємо Христа?* (митр. Антоній (Сурожський) [498];

- *апеляція до якостей адресанта* (напр. (76) – *Мені не загрожує смерть, але скільки разів я життям, мовчанням відрікався від Христа?! Коли людину любиш найпростішою, дружньою чи іншою любов'ю, як соромно буває, що часом відрікаєшся від неї мовчанням. Про неї кажуть погане, а я мовчу; людина в небезпеці, а я нічого не роблю* (митр. Антоній (Сурожський) [498];

- *апеляція до досвіду адресанта* (напр. (77) – *А інші думають: тільки б Він не зійшов з хреста; тому що як Він зійде, то мені неминуче треба буде слідувати за Його вченням, прийняти цю страшну заповідь про любов до останку, про хресну любов* (митр. Антоній (Сурожський) [498];

- *апеляція до здорового глузду (розуму, логіки)* (напр. (78) – *Давайте задумаємося в таких категоріях; і якщо ми так задумаємося, тоді кожен із нас зможе побачити, на чому він стоїть; у кожному з нас переплітаються всі елементи цієї трагічної і дивної притчі про блудного сина* (митр. Антоній (Сурожський) [498];

- *апеляція до авторитету (особистості, традиції, Церковної історії, історії Вітчизни, Священного Писання, Передання тощо)* (напр. (79) – *Як нам говорить Святе Писання, смерть увійшла у світ через гріх* (митр. Антоній (Сурожський) [498];

- *апеляція до фактів, як реальних, так і віртуальних* (напр. (80) – *І ось настає момент, коли бачимо, як Бог протягом всієї історії людства пробивався крізь*

пільму, нечутливість, зраду і знаходив серед людей вірних послідовників Собі, які давали Йому притулок на землі, по-зрадницьки врученій для панування Його супротивникові – сатані (митр. Антоній (Сурожський) [498];

- апеляція до категорій «шкоди» і «користі», «істини» і «неправди», «добра» і «зла», «святості» і «гріховності» тощо (напр. (81) – *Якщо був би один тільки грішник, його гріховність – моя гріховність, що народжує смерть, убила би втіленого Божого Сина...* (митр. Антоній (Сурожський) [498].

Крім того, серед проповідників досить поширеною є апеляція до власного досвіду, яка виглядає для адресанта як безапеляційне пояснення, з уточненням, якщо реципієнт є людиною віруючою (напр. (82) – *Коли я згадував про митаря і фарисея, говорив про те, що храм – це дім Божий, місце, де Бог господар, місце, де Він живе і куди ми допускаємося з Його милості...* (митр. Антоній (Сурожський) [498].

Доповненням цієї класифікації може слугувати напрацювання О.О. Волкова з курсу риторики для студентів Московської духовної академії, який пропонує побудову аргументів умовно розподілити на чотири групи: аргументи до реальності (аргумент до унікальності, сумісності, регресу, прогресу, діахронічні аргументи до реальності, аргумент надходження), раціональні аргументи (аргументи до здорового глузду, причинно-наслідкових зв'язків, спільності, відмінності, залишку, відтворюваності, даних, реальності, імовірності, логічної правильності, порівняльні аргументи, прагматичний аргумент), аргументи до норми (аргумент до норми, авторитету, свідoctва, прецеденту), аргументи до особистості (аргумент до людини, послідовності, совісті) [77, с. 127].

Розглянуті вище класифікації слугували базисом для власної типологізації дискурсивних стратегій православної проповіді в наступному підрозділі дисертації, аналіз яких дав змогу скласти номенклатуру стратегій і тактик, властивих православної проповіді.

2.2. Інструментарій і принципи аналізу дискурсивних стратегій і тактик православної проповіді

Аналіз дискурсивних стратегій і тактик православної проповіді у прагматичному аспекті передбачає використання відповідних методів аналізу та безпосередньо розроблення такої класифікації стратегій, яка б кореспондувала з матеріалом нашого дослідження.

Стратегічність є невід'ємною характеристикою релігійного дискурсу, зокрема православної проповіді. Наявні у лінгвістичних дослідженнях визначення *стратегії* фокусуються навколо трьох параметрів: її комунікативно-соціальної природи; її співвіднесеності з категоріями дії, мети та мотиву; наявності когнітивного плану, що ґрунтується на комплексі знань, актуальних для досягнення комунікативного наміру [50, с. 3].

У фокусі нашої уваги перебувають дискурсивні стратегії, дискурсивні тактики, а також їх складники – прийоми – мовно-мовленнєві засоби реалізації стратегій і тактик, як *одиниці аналізу*.

Дискурсивна стратегія у нашій роботі визначається як план мовленнєвих дій, який формується відповідно до мотивів і мети комуніканта і ґрунтується на комплексі знань, що мають комунікативно-соціальну природу та слугують здійсненню комунікативного наміру мовця [70; 227; 228; 280].

Дискурсивну тактику розуміємо як спосіб реалізації дискурсивної стратегії на конкретних етапах розгортання дискурсу, а *прийом* – як менш масштабний із точки зору реалізації у дискурсі, проте не прив'язаний до конкретної тактики інструмент досягнення комунікативної мети [70; 227; 228; 235; 280].

У лінгвістичних працях наявна розгалужена таксономія дискурсивних стратегій. При цьому підставами розмежування виступають чинники формування стратегій, особливості та рівень їх реалізації або характеристики комунікантів, які застосовують стратегії. Дослідники стратегічної природи релігійного дискурсу найчастіше звертаються до загальноприйнятих класифікацій стратегій, а також виокремлюють стратегії, властиві тільки певному жанру дискурсу. Проте подібні

класифікації є неповними, бо в роботах розглядаються тільки окремі стратегії і відсутня модель узагальненої стратегії православного проповідника. Для повноти та системності аналізу стратегічного аспекту в дисертації вибудована ієрархія дискурсивних стратегій, тактик і прийомів, що притаманна православним проповідникам – представникам досліджуваних лінгвокультур.

Для опису стратегічних параметрів досліджуваного виду дискурсу беремо за основу концепцію Ван Дейка та класифікацію К.О. Бобирьової, про які ми вже згадували у попередньому розділі. Це передбачає виокремлення *глобальної стратегії*, а також *локальних*, які ми пропонуємо поділити на *загальні* та *спеціальні*.

Отже, *глобальну стратегію* розуміємо як макростратегію усього дискурсу, конвенційну стратегію, основну інтенціональну лінію мовця-проповідника, якій підпорядковуються загальні та спеціальні стратегії [235].

Глобальною стратегією православної проповіді нами визначено *фідеїстичну стратегію*. В основі дискурсивної стратегії проповідника лежить певна комунікативна мета, сформована певними мотивами, пов'язаними зі світоглядними установками і конкретним завданням, розв'язати які проповідник намагається під час проповіді. Мовленнєвий жанр православної проповіді допускає реалізацію значної кількості різнопланових завдань, які підпорядковані загальній глобальній стратегії проповідника. Однак надзавданням будь-якого проповідника є формування (часткове або повне коригування) світоглядної картини світу реципієнта. Насамперед, релігійний дискурс – це дискурс *віри* (лат. *fides*), яка домінує над раціональним знанням і при цьому не виключає, а, навпаки, допускає знання-одкровення; у царині релігійної дискурсивної практики віра як глобальна світоглядна категорія виступає найвищою інтерсуб'єктною цінністю. Комунікативна природа християнського наративу має специфічні *фідеїстичні риси*: вона містить знаки (слова, словесні формули, вирази, послідовність висловлювань тощо), яким у комунікації приписуються трансцендентні властивості, адже фідеїстична комунікація протистоїть земному, «міжлюдському» спілкуванню [52, с. 66]. Отже, під глобальною фідеїстичною стратегією розуміємо таку, що ставить своїм надзавданням приведення людини до православної віри.

Виходячи з цього, необхідно наголосити на відмінності православного дискурсу від низки інших видів релігійного та політичного дискурсу, де ключовими стратегіями виступають переважно маніпуляція та персуасивність, а інколи і відкрита пропоганда. Так, *маніпулятивна стратегія* – орієнтується на бездоганне знання та врахування психологічних станів об'єкта впливу, вміння непомітно і спритно змінити думку людини, домогтися від неї потрібних маніпуляторів дій. Важливою ознакою маніпулятивної стратегії впливу є ставлення до людей, свідомістю яких маніпулюють, не як до особистостей, суб'єктів спілкування, а як до об'єктів, свого роду речей [75, с. 156]. Наприклад, лінгвістичний аналіз релігійних текстів «Свідків Єгови» [211, с. 92], свідчить, що це – маніпулятивний текст, який виявляє змішання істинних і хибних тверджень (методом некоректного перекладу канонічних текстів), що занурює читача в світ ілюзій і викликає неприязнь до людей іншої віри (напр. *Всюди ведуться війни та панує злочинність. Люди страждають із вини нечествих політиків і лицемірних релігійних діячів* (Книга «Чому насправді вчить Біблія», с. 32), *...але багато священників брехливо стверджують, що можуть допомогти померлим. Віруючі платять їм гроші, думаючи, що їхні близькі і справді отримають таку допомогу. Однак знання істини захищає нас від подібної брехні* (Книга «Чому насправді вчить Біблія», с. 64) тощо. Згідно з православним світоглядом будь-яке маніпулювання в комунікації не дозволяється, оскільки ці техніки можуть непомітно впливати на свідомість людини.

Персуасивна стратегія – це обґрунтоване впровадження у свідомість особистості логіки механізму продуктивних дій та поведінки. На відміну від навіювання, переконання передбачає активну участь суб'єкта в процесі впливу, йому пропонується ряд доводів, котрі йому потрібно усвідомити, а після цього сприйняти або відхилити [75, с. 156]. За допомогою переконання можна досягнути перебудови змісту свідомості, мотивів діяльності, сформувані потрібні бажання та мотиви, що змінять напрямок діяльності на потрібний. Персуасивною стратегією користуються, наприклад, мусульманські проповідники, наступний фрагмент ілюструє аргументоване впровадження у свідомість негативного відношення до гри у нарди, все ж таки залишаючи вибір за реципієнтом інформації: напр. *Існує*

категорія ігор, які були заборонені вже і при Пророці Мухаммаді – це нарди. Деякі вчені відносять сюди і шахи. Якщо врахувати, що нарди – порожня гра, яка будується на удачі, то шахи – вимагають від людини послідовного мислення, розрахунку, що розвиває гнучкість розуму і логіку [141, с.155]).

Пропаганда несе в собі елемент сенсаційності і стимулювати мотивацію соціальної орієнтованості особистості. У цьому разі людина одержує можливість відчувати себе обізнаним, добре інформованим «фахівцем» у тій чи іншій галузі. Англійський соціолог Л.Фразер пише, що пропаганда – це «мистецтво примусити людей робити те, чого б вони не робили, якби мали у своєму розпорядженні всі дані, стосовно ситуації» [210, с. 197]. Також існує таке бачення понять «пропаганда» і «маніпулювання», за яким «призначення пропаганди ширше, ніж маніпулювання», і полягає воно у мобілізації суспільної думки на підтримку цілей, що претендують на загальнонаціональний статус, і цінностей» [9, с. 60]. За структурою повідомлення пропаганда містить заклик, вказівку на те, яка дія очікується, а маніпуляція – спонування на дію, без вказівки на те, яка саме дія очікується. Крім того, за сферою використання пропаганда має соціальну-політичну природу, а маніпуляція на додаток несе ще міжособистісний характер.

Відомий український соціолог В.А. Полторак також вважає за можливе маніпулювання свідомістю в процесі пропаганди, «під якою розуміють дії комунікатора, спрямовані на зміну психологічних настанов, ціннісних орієнтацій, поведінки індивідів і цілих аудиторій незалежно від їхнього бажання» [210, с. 203]. Вважаємо, що пропаганда та маніпулювання різняться між собою. Вони відрізняються за метою, сферою дії, структурою повідомлення тощо.

Звичайно, переконання та аргументація як тактики використовуються у православному дискурсі, тим не менш, їх роль не є провідною, оскільки завдання проповідника – не логічна побудова доказів, а приведення людини до віри, тому глобальною стратегією православної проповіді нами обрано саме фідеїстичну, а не персуасивну та маніпулятивну, що функціонує в політичному дискурсі, дискурсах певних релігійних організацій поруч із фасцинаційними стратегіями, що характерні для харизматичного дискурсу.

Загальну стратегію розуміємо як загальну стратегію учасника мовленнєвої взаємодії, організуючу та об'єднуювальну дискурсивну стратегію, яка властива різним жанровим зразкам певного дискурсу [47]. До загальних дискурсивних стратегій, які функціонують не тільки в інших жанрових зразках релігійного, а й в інших видах дискурсу, шляхом змістовного аналізу, проведеного у наступному розділі, зараховуємо такі:

- 1). стратегію нарації;
- 2). контактуючу стратегію;
- 3). інформуючу стратегію;
- 4). пояснювальну стратегію;
- 5). закличну стратегію;
- 6). стверджувальну стратегію;
- 7). оцінювальну стратегію.

Спеціальна стратегія – це стратегія, спрямована на досягнення більш конкретних цілей, властива лише певному жанровому зразку та відбиває особливості догматичного мислення мовця [47]. До спеціальних дискурсивних стратегій, що реалізуються безпосередньо в жанрі православної проповіді, зараховуємо такі:

- 1). фасцинаційну стратегію;
- 2). обрядову стратегію;
- 3). молитовну стратегію;
- 4). сповідальну стратегію;
- 5). стратегію релігійної ідентифікації.

Урахування ієрархічної організації стратегії дозволяє вважати вербальним корелятом *глобальної стратегії* весь вербальний план різновиду дискурсу; *загальної* та *спеціальної стратегій* – ті його частини, де реалізована ця стратегія.

Вибір стратегій і тактик православної проповіді за предмет нашого дослідження зумовлює необхідність розроблення схеми їх подальшого аналізу.

Слід зазначити, що здебільшого в комунікативних дослідженнях, де аналізується мовленнєвий вплив, узагалі відсутня методика аналізу комунікативних

стратегій і тактик: нерідко автори таких студій дають відповіді на багато питань (наприклад, виділяють комунікативні стратегії), спираючись лише на інтуїцію. Часто це приводить до цінних відкриттів, нових класифікацій, проте неминуче створює ризик зайвої суб'єктивності. Методологія є вразливим місцем будь-якого прагмалінгвістичного дослідження [186, с. 29].

Відправною точкою у виборі принципів дослідження для нас стали тези М.Ю. Олешкова про те, що (1) «основною метою вивчення комунікативних процесів є «пошук» інтегративної моделі, побудованої з урахуванням даних дослідження всіх аспектів комунікації: мовленнєвого, соціального, психологічного, технологічного, семіотичного, культурологічного тощо» і що (2) «будь-яка модель процесу або явища є не що інше, як редукція системно-синергетичного уявлення досліджуваного об'єкта, що дозволяє науковцю уявити функціонування (перебіг) даного об'єкта (процесу) в реальній ситуації на імітаційному рівні» [197, с. 62]. Модель об'єкта є субституттом, відтворенням властивостей і характеристик об'єкта-оригіналу, який цікавить дослідника. Відтворення «здійснюється як у предметній (макет, пристрій, зразок), так і в знаковій формах» і згодом «стає основою для змістовної інтерпретації об'єкта-оригіналу» [421, с. 435].

Принципи моделювання складно організованих феноменів обов'язково спираються на принципи доповнювальності й невизначеності: змодельований об'єкт є ізоморфним модельованому в певних суттєвих ознаках [168, с. 9], що залишає простір для демонстрації інших суттєвих ознак. Отже, комплексний аналіз складного об'єкта потребує розроблення кількох моделей.

Далі проаналізуємо основні лінгвістичні підходи та методи, з допомогою яких опис стратегій і тактик православної проповіді видається доцільним. Так, О.Г. Савін, описуючи тактики сучасного проповідника, бере за основу *прагматичний підхід до аналізу текстів*, який ґрунтується на вивченні функціонування мови в дискурсі церковно-релігійної комунікації в мовленнєвому жанрі православної проповіді. Прагматичний підхід до вивчення тексту передбачає виявлення дискурсивних стратегій, оскільки саме вони охоплюють усю сферу побудови процесу мовної комунікації, коли для суб'єкта мовлення певною метою стає досягнення

довгострокових результатів, що виходять за межі конкретної мовленнєвої ситуації. У найзагальнішому сенсі дискурсивна стратегія включає в себе планування мовленнєвої комунікації залежно від конкретних умов спілкування й особистостей комунікантів, а також реалізацію цього плану [227, с. 167]. Так, О.Г. Савін виділяє чотири прагматичні аспекти в аналізі тексту:

- *текст – суб'єкт мовлення (автор)*. На цьому рівні вивчаються 1) явні та приховані цілі висловлення, дискурсивні стратегії; 2) мовленнєва тактика і типи мовленнєвої поведінки; 3) правила розмови, що спираються на так званий «принцип співробітництва», коли рекомендується будувати мовленнєве спілкування відповідно до прийнятої мети та напрямку розмови; 4) установка мовця, або прагматичне значення висловлення: непрямі смисли, натяки, іносказання тощо; 5) референція мовця, тобто співвіднесення мовленнєвих виразів із предметами дійсності, що впливає з намірів мовця; 6) прагматичні пресупозиції: оцінка мовцем загального фонду знань, конкретної інформованості, інтересів, думок, поглядів та ін.; 7) ставлення мовця до того, що він повідомляє: а) оцінка змісту висловлення (його істинність або хибність, іронія, багатозначність, несерйозність тощо); б) уведення у фокус інтересу однієї з тих осіб, про яких автор тексту веде мову; в) організація висловлення відповідно до того, чому в повідомленні надається найбільшого значення;

- *текст – об'єкт мовлення (адресат)*: досліджується 1) інтерпретація мови, тобто правил виведення непрямих і прихованих смислів із прямого значення висловлення; 2) вплив висловлення на адресата (перлокутивний ефект): розширення інформованості адресата; зміни в емоційному стані, поглядах і оцінках адресата; вплив на здійснювані ним дії; естетичний ефект тощо; 3) типи мовленнєвого реагування на отримані стимули (прямі і непрямі реакції, наприклад, способи ухилення від прямої відповіді).

- *текст – відносини між учасниками комунікації*: розглядаються 1) форми мовленнєвого спілкування (інформативний діалог, дружня бесіда, суперечка, сварка та ін.); 2) соціально-етикетний аспект мови (форми звернення, стиль спілкування); 3) співвідношення між учасниками комунікації в тих чи інших мовленнєвих актах.

• *текст* – *мовленнєва ситуація*. На цьому етапі аналізується 1) інтерпретація дейктичних знаків («тут», «зараз», «цей» тощо), а також індексальних компонентів у значеннях слів; 2) вплив мовленнєвої ситуації на тематику і форми комунікації [20, с. 3].

Слід зазначити, що, якщо у фокусі *прагматичного аналізу* є «переважно ті значення, котрі комуніканти вкладають у свої висловлення, а не значення слів або висловлювань самих по собі» [379, с. 3], то в *комунікативно-дискурсивному аналізі* акцентується думка, що «значення не містяться в дискурсі, а конструюються мовцями в ході соціальної взаємодії» [291, с. 15]. Серед українських науковців проблему *моделі комунікативно-дискурсивного аналізу* описувала І.С. Фролова [279; 280]. Так, дослідниця виділяє кілька моделей аналізу.

Перша модель покликана організувати актуальне знання – ментального корелята дискурсивної стратегії; для побудови цієї моделі до *фреймового моделювання* за потреби додаються методики концептуального аналізу. Наступні моделі ілюструють актуалізацію знання, тобто механізми реалізації дискурсивної стратегії. Спосіб розгортання ментальних структур від актуального до актуалізованого знання демонструє *структурна модель*, яка дає змогу з'ясувати «спосіб зв'язку елементів у ціле» [229, с. 3]. І.С. Фролова зазначає, що ця модель являє собою певний континіум: фрагмент світу – об'єктивна ситуація → образ фрагмента світу – ментальна репрезентація → дискурсивна реалізація → мовна об'єктивація ментальної репрезентації [280, с. 105]. *Третя модель* – *імовірнісна* – залучає поняття комунікативної ситуації як «застиглий» момент спілкування, вона розглядає контекстно-ситуаційні чинники (мотиви, час, місце тощо) та їх характеристики. *Четверта модель* – *динамічна*, що включає структурну та ймовірнісну моделі, використовується з метою виявлення особливостей реалізації особистістю колективного знання. Динамічний характер останньої й основної моделі виявляє себе в тому, що реалізації дискурсивної стратегії систематизуються за принципом їхньої відповідності концептуальним структурам, репрезентованим попередніми моделями. Основою систематизації при цьому виступають *лінгвістичні особливості* реалізацій стратегії [280, с. 106].

Дослідниця наголошує, що для адекватного аналізу вербальної частини тексту необхідно враховувати різні аспекти – *структурно-інтераційний, змістовий, прагматичний* – та застосовувати відповідні цим аспектам *методи*: конверсаційного аналізу, аналізу тексту, актомовленневого / прагмасемантичного аналізу. Таким чином, зберігається схема традиційного комунікативно-прагматичного дослідження (структурний – змістовий – функціональний аспекти [136, с. 11]. Після систематизації вербальних характеристик дискурсивних стратегій встановлюється потенціал комунікативних тактик. Для цього, на думку лінгвіста, необхідно (1) встановити відношення між тактиками і мовленнєвими стратегіями, (2) виявити взаємозв'язок між особливостями реалізації структурної/ймовірнісної моделі стратегії в дискурсі та варіюванням тактик, задіяних у цих реалізаціях [280, с. 107].

Ми бачимо, що перша модель комунікативно-дискурсивного аналізу, запропонована І.С. Фроловою, спрямована на вивчення складників та принципів організації ментальних основ певної конкретної дискурсивної стратегії як структурованого утворення; використання другої та третьої моделей ставить на меті дослідження механізмів реалізації стратегій у дискурсі; четверта модель аналізує засоби, що залучаються при цих реалізаціях. Усі перелічені моделі разом складають *багатоаспектну модель комунікативно-дискурсивного аналізу*.

Розгорнуту модель стратегічного аналізу тексту пропонує Г.Є. Ярославцева у своїй роботі «Репрезентація мовленнєвих стратегій і тактик в агітаційному тексті» [305, с. 5]: (1) аналізований текст – (2) виділення одиниць комунікативного планування тексту: мовленнєвої стратегії, тактики, ходів за допомогою аналізу інформативного плану тексту (загальної семантики, концептуального і контекстуального аналізу) і виявлення цілеустановки комунікатора – (3) аналіз прагматичного плану тексту; лінгвостилістичний аналіз лексичних і граматичних репрезентантів – одиниць комунікативного планування різного типу – (4) виявлення вживаності тих або інших стилістичних засобів та прийомів у тексті – (5) співвіднесення кількісних даних за всіма проаналізованими зразками тексту – (6) встановлення лінгвостилістичної специфіки текстів різного типу комунікативного планування.

Модель *інтерактивного підходу* у своїй роботі пропонують С. Якобс і С. Джексон [343, с. 285] в основі якої покладено загальний принцип (стратегічна мета), що породжує варіативні реалізації залежно від комунікативного контексту. Цей підхід за основу дослідження стратегій бере до уваги О.С. Іссерс, наголошуючи, що значення будь-якого вислову визначається двома базовими принципами, які лежать в основі мовної компетенції: цільової установки мовця та комунікативним контекстом, що мотивує вибір тактик [127, с. 21].

У свою чергу, Є.М. Верещагін пропонує описувати мовленнєві тактики за допомогою семантичних принципів, а саме зміст мовленнєвої тактики вчений розглядає на трьох рівнях абстракцій: 1) лексико-граматичному, де різні вислови поєднуються в один, який найбільш точно виражає загальний зміст; 2) тактичному; 3) стратегічному. Спеціальні дослідження, представлені у роботі Моте та Річмонда (1998), вказують на те, що в кожного індивідуума свій власний набір тактик, які він використовує в повсякденному мовленні неусвідомлено.

У своїй монографії О.С. Іссерс надає конкретні принципи аналізу дискурсивної стратегії, тактики та ходу на прикладі фрагменту діалогу між Остапом Бендером та Іполітом Матвійовичем із роману І. Ільфа і Є. Петрова «Дванадцять стільців» [127, с. 120]. Так, у згаданій роботі можна виділити ряд принципів. По-перше, стратегічна мета обумовлена власними надзавданнями мовця, мовленнєвим впливом та когнітивними пресупозиціями. По-друге, прийоми реалізації стратегічного задуму являють собою фрагменти когнітивних планів і жорстко не прив'язані до конкретних одиниць того або іншого рівня, так само як і до прагматичних одиниць. Цим самим тактики відрізняються від комунікативних ходів, які являють собою дискретну одиницю діалогу, яка має власні парадигматичні та синтагматичні характеристики. По-третє, характеристика комунікативного ходу впливає з його функціонального навантаження у розв'язанні тактичного або стратегічного завдання.

О.С. Іссерс зазначає, що для того, щоб зв'язати у межах функціональної моделі комунікативні ходи і тактики, потрібно виявити операції, що є основою мовленнєвих маніпуляцій мовця. Найчастіше це корегування моделі світу адресата,

а саме: встановлення спільних пресупозицій або відмова від них; створення та впровадження у свідомість реципієнта загальних елементів моделі світу; операції з базовими категоріями («свій» – чужий», «правда» – «неправда» тощо). Мета комунікативних ходів безпосередньо визначає операції над знаннями (прийоми мовленнєвого впливу) і способи організації дій у діалозі, а ті, у свою чергу, знаходять відображення у типах мовленнєвих тактик [127, с. 122].

З огляду на те, що в основі стратегічного підходу лежить принцип пріоритету інтересів мовця, то останні інтереси конкретизуються у низці питань, які стоять перед мовцем у певній комунікативній ситуації. Отже, дослідниця пропонує *схему опису дискурсивної тактики*, у межах аналізу якої необхідно володіти інформацією про:

- 1) *когнітивні пресупозиції партнерів*, характер мовленнєвих дій, уявлення про майбутню ситуацію спілкування; ця інформація подається за такими параметрами: достатня – недостатня, збіг – незбіг уявлень щодо ситуації в учасників; 2) *позиції партнерів*, що оцінюються за критеріями «симетрична – несиметрична (сильна – слабка)», в останньому варіанті залучаються тактичні прийоми самопрезентації, інтенсифікація комунікативних зусиль, уживання непрямих прохань; 3) *установки партнерів на тип спілкування* (кооперативне – конфронтаційне), якщо установки збігаються, то немає потреби для залучення комунікативних ходів, в іншому випадку – незбігання установок приводить до необхідності залучення емоційних і самопрезентувальних тактик; 4) *умови успішності обраних дискурсивних тактик* – мається на увазі категорія доречності вживання тактики залежно від певного соціокультурного середовища; 5) *характер перлокутивних ефектів*, які можуть свідчити про успіх чи неуспіх мовленнєвої тактики. Існує різниця між комунікативним неуспіхом та недосягненням мети тактики, останнє можливе, якщо комунікативний намір мовця не розпізнається або ставиться під сумнів саме намагання реалізувати певну тактику. У такому випадку необхідно використати допоміжні комунікативні ходи, які будуть роз'яснювати неоднозначне трактування намірів мовця; 6) *можливі комунікативні ходи* для реалізації наміру мовця – вважається,

що у свідомості адресата є фрейм-парадигма комунікативних ходів, що репрезентують певну тактику; 7) *мовні ресурси*, що використовуються для реалізації іллокутивних намірів, аналізуючи які, можемо надати характеристику стратегічного замислу і тактичних завдань мовця.

2) Кінцева інтерпретація стратегічного потенціалу вислову повинна ґрунтуватися на аналізі самого виразу. Так, одна з дослідниць пропонує виділяти маркери мовленнєвих тактик, залучаючи повну інтерпретацію виразу на кількох рівнях: а) семантичному (наявність семантичних кліше; особливості референції (позначення учасників комунікації, об'єктів, подій, дій, характеристик комунікативної ситуації, відносин між учасниками, модальностей – часу, обов'язків тощо); знання про світ (фрейми та сценарії); імпліцитні компоненти вислову (пресупозиції, установки тощо); б) лексичному (експліцитне використання перформативів або мета опису комунікативного наміру; стилістичні параметри слів, що свідчать про певну ціннісну орієнтацію мовця та впливають на певні установки адресата; лексичні показники мовленнєвого максималізму – параметри тональності, категорії експресивності, антиномії-опозиції, семи надмірності; використання частки, конектива, коливань, повторів, дискурсивних слів); в) лексико-граматичному та синтаксичному (використання фразеологічних схем; застосування моделей, характерних для афективного та емоційного синтаксису; використання синтаксичних структур у нетипових для них денотативних значеннях із допоміжними конотаціями); г) прагматичному (наявність комунікативних ходів як сигналів невиражених пропозицій; сама послідовність комунікативних ходів або їх комплекс указують на наявність мовленнєвої тактики) [127, с. 130].

У нашому дослідженні пропонуємо взяти за основу *інтерактивну модель* стратегічного аналізу текстів проповіді, яка взаємно детермінована жанровою й містить типи комунікативної взаємодії, стратегічні програми комунікантів, пов'язані із плануванням, проведенням і завершенням дискурсу, контролем над ним. Інтерактивна модель подібна до контекстуальної моделі Т. ван Дейка, яка характеризує лише конкретну комунікативну ситуацію [70, с. 95]. У текстовій комунікації інтерактивна модель передбачає знання про автора тексту, його

творчість, ідіостиль, соціокультурний контекст породження, програму адресованості передбачуваному читачеві тощо. У безпосередньому спілкуванні інтерактивна модель об'єднує типи інтеракції, стратегії, тактики комунікантів, баланс інтерактивності протягом спілкування тощо.

Спираючись на модель комунікативно-дискурсивного аналізу, запропоновану І.С. Фроловою, жанрового аналізу Т.В. Яхонтової, Л.М. Рябих та враховуючи схему стратегічного аналізу О.С. Іссерс, нами запропоновано *семиетапний інтерактивний алгоритм опису стратегій і тактик православної проповіді*, який враховує такі позиції:

- 1) *характеристика структури, предметного змісту, концептосфери, пресупозицій православної спільноти;*
- 2) *лінгвістичні характеристики жанру;*
- 3) *моделювання глобальної стратегії православного проповідника;*
- 4) *виділення дискурсивних стратегій православної проповіді;*
- 5) *виділення номенклатури дискурсивних тактик у межах певної дискурсивної стратегії православної проповіді;*
- 6) *аналіз мовно-мовленнєвих прийомів реалізації дискурсивних тактик;*
- 7) *виокремлення етноспецифічних характеристик стратегічного потенціалу жанру православної проповіді у близько- і далекоспоріднених мовах.*

Використання зазначеної моделі як базової зумовлює необхідність її детального розгляду. Отже, далі в нашій роботі зупинимося на специфіці застосування інтеракційної моделі стратегічного аналізу проповіді.

На першому етапі аналізу *1) структури, предметного змісту, концептосфери, пресупозицій православної спільноти* розглядаємо структуру проповіді, зміст, тематику спілкування, предметну та змістову галузь релігійного православного дискурсу, ключові концепти, навколо яких будується православна проповідь; розглядаються фонові знання певної лінгвокультурної спільноти, що входять до певного соціуму і низки соціальних груп (у нашому дослідженні – це конфесійна належність), спільні знання комунікантів про конкретну ситуацію спілкування [280, с. 121]; характеризуються сторони (учасники) комунікативної взаємодії, умови її перебігу, дії

учасників, результат [204, с. 301], причина / мотив комунікації, рольові відносини, учасники та обставини спілкування [280, с. 141] тощо;

2) *лінгвістичні характеристики жанру* – на цьому етапі аналізу традиційно вивчають спільні особливості тексту православної проповіді у досліджуваних мовах на рівні синтаксису, лексико-семантики, прагматики для більш точного розуміння семантичної та комунікативної природи жанру.

Перед тим як перейти до наступного етапу аналізу, треба наголосити, що перший розділ нашої роботи цілком кореспондує з першими двома етапами стратегічного аналізу в запропонованій нами базовій моделі.

3) *моделювання глобальної стратегії православного проповідника* полягає у виявленні та описі макростратегії всього жанру православної проповіді спільної для різних мов. Варіювання статусу одиниць, що становлять вербальний план дискурсивних реалізацій стратегії, різноплановість функціональних характеристик висловлення як мовного складника мінімальної дискурсивної одиниці зумовлює необхідність урахування різних аспектів:

- *структурного* – аналізуються засоби композиції тексту та зв'язку між реченнями, типи речень;

- *семантичного* – (семантику розуміємо у загальному плані як сукупність змісту та значення) – усебічне вивчення предметного змісту проповіді – топоси та модальні елементи тексту (аксіологічні, епістемічні, алетичні, деонтичні, волітивні, верифікативні);

- *прагматичного* – проводиться прагмасемантичний та актомовленнєвий аналіз тексту. До *прагмасемантичних* жанрових елементів відносимо ті, що сприяють оптимізації змісту та мети висловлення та тексту [131]. Процедури виокремлення та опису *актомовленнєвих елементів* спираються на положення теорії мовленнєвих актів, започаткованої у працях закордонних науковців [71; 201; 235], що дістала подальший розвиток у працях українських мовознавців [32; 136; 216; 290]. Серед досить чисельних класифікацій мовленнєвих актів [53; 215; 310; 378] значної популярності набула типологія, розроблена

Дж. Серлем, у якій, залежно від іллокутивної мети й пропозиціональної установки мовленнєві акти поділяються на:

- *репрезентативи*, або *асертиви*, які забов'язують мовця відповідати за істинність висловлення;
- *директиви* – акти спонукання, наказу, прохання поради тощо;
- *комісиви*, які примушують мовця взяти на себе забов'язання;
- *експресиви*, що передають психологічний, емоційний стан мовця згідно з етикетом (співчуття, вітання, вибачення тощо);
- *декларативи*, які встановлюють відповідність між пропозиційним змістом висловлення й реальністю, регламентовану соціальними конвенціями (призначення на посаду, присвоєння імен, звань, винесення вироку тощо) [235, с. 14].

До прагматичного рівня належить саме аналіз стратегій і тактик [225, с. 21], тому наступним етапом убачаємо проведення аналізу реалізації дискурсивних стратегій і тактик у православній проповіді. Різномасштабний аналіз макростратегій православної проповіді, зокрема семантичний аналіз, дозволяє виокремити, інвентаризувати та систематизувати мікростратегії, спираючись на виділені топоси, а також надати обґрунтоване пояснення їх наявності;

4) *виділення дискурсивних стратегій православної проповіді* – на цьому етапі аналізу дослідник надає таксономію стратегій православної проповіді, враховуючи висновки, отримані на попередніх стадіях вивчення. Основою систематизації при цьому виступають як мовні особливості реалізації стратегії, так і її ментальна репрезентація у свідомості учасників комунікації;

5) *виділення номенклатури дискурсивних тактик у межах певної дискурсивної стратегії православної проповіді* – кожна зі стратегій жанру досліджується окремо для виявлення потенціалу дискурсивних тактик, якими вона оперує;

6) *аналіз мовно-мовленнєвих прийомів реалізації дискурсивних тактик* – систематизація властивих певній дискурсивній стратегії лексичних, структурних, змістових та прагматичних характеристик вербального плану її реалізації дає можливість встановити потенціал тактик, використовуваних для об'єктивації відповідного стратегічного наміру;

Завершальним етапом аналізу є 7) виокремлення етноспецифічних характеристик стратегічного потенціалу жанру православної проповіді у близько-і далекоспоріднених мовах.

Запропонована нами модель ґрунтується на пріоритеті контекстуального аналізу та дозволяє не лише залучити ширше коло інформації, але і створити відповідний інтерпретаційний фон, що сприяє виявленню й адекватному тлумаченню стратегічних особливостей жанру православної проповіді.

Для того, щоб перейти до дослідницької частини роботи необхідно визначитися з матеріалом студіювання, що і є наступним пунктом розділу.

2.3. Принципи добору емпіричного матеріалу та його загальна характеристика

Структурно процес будь-якого дослідження передбачає певні етапи: а) розроблення програм дослідження; б) збирання емпіричного матеріалу; в) опрацювання матеріалів дослідження (статистичні і математичні); г) аналіз результатів дослідження і розроблення рекомендацій.

Матеріал (data, materials) є важливим складником наукового дослідження, оскільки його правильний підбір забезпечує можливість отримання достовірних результатів. Збирання і добір матеріалів для дослідження за значенням і трудомісткістю посідають у ньому досить важливе місце. Відбір даних – це вибір показників, які характеризують об'єкт дослідження, відповідають його меті та завданням [179, с. 34]. Емпіричним матеріалом лінгвіста є непрямі свідчення про мову, а саме – продукти мовної діяльності (мовні вислови). Кількість одиничних мовних фактів нескінченна, тому збір усіх фактів є принципово нерозв'язним завданням і не може бути кінцевою метою дослідження. Факти необхідні вченому лише як носії сутнісних властивостей мови, бо множинність фактів є реалізацією кінцевої й обмеженої кількості різних сутностей, що стоять за цими фактами. Отже, завданням для лінгвіста є виявлення цих сутностей та опис нескінченної кількості спостережуваних фактів через звернення до цих сутностей.

Дослідження жанрової специфіки релігійного стилю є актуальним питанням сучасної лінгвістики (М. Войтак (1998), Ж.Є. Гостєєва (1997), С.Н. Іпатова (2004), М.Н. Крилова (2000, 2005), Л.П. Крисін (1996), Л.М. Майданова (1999); А.А. Моллаєва, О.А. Прохватилова (1999), В.О. Салімовський (2005); Г.Є. Шабанова (2006) І.Л. Шоцька (2004); О.Д. Шмельов (1999) та ін.). Одним з основних жанрів, у якому чітко виражені та проявляються риси релігійного дискурсу, є жанр проповіді.

Православна проповідь як текстотип характеризується специфічною реалізацією і системними відношеннями текстових категорій. Ця специфіка обумовлена вихідною для релігійного дискурсу опозицією «земне – небесне», своєрідністю композиційно-тематичного і хронотопного рішення, а також закріпленням набором тональностей.

Жанр православної проповіді, представлений групою текстів, однорідних за ситуацією спілкування, стратегічною метою комунікації, позицією автора і характером адресованості, не залежно від мови, якою виголошується проповідь. Із-поміж інших видів православної проповіді нами було обрано для аналізу саме літургійну проповідь (катехизаційну, публіцистичну, гомілію та слово). Літургійна проповідь обрана нами тому, що вона є класичним варіантом проповіді, яка виголошується з амвону на кожній літургії, сюди зараховуємо катехизаційну (основні уроки православної віри та життя) та публіцистичну (розглядає питання сучасності, омани, недоліки та вади). Гомілії є найдавнішою формою проповіді, що практикувалися Ісусом Христом, апостолом Павлом, Оригеном, папою Римським Климентом та ін. Це аналітико-екзегетичні проповіді повчального характеру, що проголошуються при певній події або при роз'ясненні тексту Біблії. Якщо у давній Церкві панівною формою проповідництва була гомілія, то сьогодні це – слово, яке бере свій зміст з ідеї церковного року.

Добір текстів православної проповіді як матеріал нашого дослідження проводився з урахуванням кількох критеріїв.

По-перше, для добору матеріалу ми обмежилися певною *конфесійною спрямованістю* досліджуваної літератури. Це впливає з того, що навіть у межах

однієї християнської релігії прірва між деномінаціями така глобальна, що існують суттєві відмінності як у картинах світу представників цих напрямків, так і в методах конфесіологізації віруючих. Тому дослідження стратегічного потенціалу проповіді на прикладі різноконфесійної літератури призвело б до занадто узагальнених висновків, або, навпаки, потребувало б додаткової дескрипції не тільки світоглядних пресупозицій спільнот віруючих, а й їх мовного фонду. Таке детальне дослідження могло б представляти собою перспективний ракурс для майбутніх наукових пошуків для теолінгвістики. Тому нами було обрано споконвічно традиційне для нашого культурного середовища віросповідання – православ'я. Православна церква – друга за чисельністю внутрішньо єдина християнська спільнота у світі з кількістю віруючих 225-300 мільйонів, у межах якої передається Священне Передання, важливим складником якого є Святе Писання, та згідно з віровченням якої вона є «Єдиною Святою Соборною та Апостольською Церквою». Крім того, найчисельнішою конфесією України є саме Православ'я (загалом 17 тис. парафій), до числа її прихильників себе відносять близько 80 % населення [445].

На *другому етапі* для проведення дослідження необхідно визначити *темпоральні рамки* аналізованого матеріалу. У межах дисертаційної праці залучено тексти проповідей священнослужителів ХХ століття. Адже спеціальних досліджень стратегічного потенціалу православних проповідей ХХ століття не проводилося. Крім того, треба враховувати ту роль, яку Православна церква завжди відігравала для нашої спільноти. Внутрішньоцерковне життя не минули ті потрясіння, які переживала вся держава протягом ХХ століття, і до середини 90-х років Православна церква для нашої Вітчизни стала одним із тих базисів, на яких ґрунтується суспільство та культура. Ще однією причиною може слугувати завершеність історичного етапу ХХ століття та наявність матеріалу проповідей за цей період доступною для сьогодення мовою.

По-третє, ключову роль для лінгвіста відіграє мова матеріалу дослідження. Православна проповідь у дисертації досліджується на зразках виступів українсько-, російсько-, греко- та англomовних священників. Треба взяти до уваги, що, поміж інших християнських країн, найбільше послідовників православ'я проживає саме у

Греції (98%), в Україні (75%) та Росії (73%) [445]. Англомовна православна проповідь цікавить нас, перш за все, тому що англійська – це мова інтернаціональної комунікації, зрозуміла представникам різних культур та країн проживання. Крім того, саме англомовна спільнота породила у ХХ столітті низку всесвітньо відомих православних богословів та блискучих проповідників. За зразки англомовних проповідей беруться виступи тих духовних осіб, для пастви яких англійська є рідною мовою спілкування. У більшості випадків це представники Великої Британії, Сполучених Штатів Америки, Канади, Нової Зеландії, Австралії.

Останнім критерієм для нас виступає *особистісний аспект автора проповіді*. У доборі матеріалу дослідження ми орієнтувалися на високий духовний авторитет, впливовість того або іншого проповідника на світову православну спільноту, його авторитетність у релігійному середовищі, духовний сан та, безумовно, канонічність церкви, до якої він належить. Крім того, кожен з них є і носієм елітарної мовленнєвої культури.

Для аналізу стратегічного потенціалу православних проповідей нами було обрано проповіді таких *українськомовних* проповідників, а саме: митрополитів Володимира (Сабодана), Онуфрія (Березовського), Нікодима (Руснака), Ніфонта (Солодухи); *російськомовних*: преп. Нікона (Оптинського), свщмч. Серафіма (Звездинського), патріархів Алексія II і Пімена, митрополитів Кирила (Гундяєва), Філарета (Вознесенського), Іоанна (Сничева), архієпископа Луки (Войно-Ясенецького), єпископів Григорія (Лебедева), Германа (Тимофєєва), схиархімандрита Зосими (Сокура), архімандритів Кирила (Павлова), Павла (Груздева), Іоанна (Крестьянкіна), *англомовних*: митрополитів Антонія (Блума), Каліста (Уера), Теодозіуса (Лазора), архієпископів Стивена (Роджерса), Джона (Шаховського), схиархімандрита Іоакима (Парра), архімандрита Пантелеймона (Лампадріуса), протопресвітерів Іоанна (Мейендорфа), Олександра (Шмеманна), отців Стефана (Дж. Каллоса), Майкла (Баруді), Пола (Шнеїрла), Дімітрі (Тсакоса), Джеймса (Міни), Ніколаса (Гаміаса), Ніколаса (Брауна), Серафіма (Голланда); *грекомовних*: митрополитів Ієрофея (Влахоса), Іосифа (Харкіолакиса), Серафіма (Папакостаса), схиархімандрита Еміліана (Вафідіса), архімандритів

Іоіля (Констандароса), Кирілоса (Кефалопулоса), Мелетіоса (Каламароса), ігумена Арсеніоса (Махаріотиса), ієромонаха Евсевіоса (Віттиса), отців Стефаноса (Анагностопулоса), Симеона (Крагйопулоса).

Матеріал отримано *методом інформаційного пошуку* з ряду друкованих збірників проповідей відомих ієрархів, священників, а також із мережі Інтернет. Звичайно, усне мовлення відрізняється від письмового, тому деякі нюанси, що передаються інтонацією, будуть утрачені при аналізі проповідей, тим не менш, наше дослідження не зорієнтовано на врахування фонологічного аспекту проповідей.

Отже, викладене вище дає підстави вважати, що матеріал нашого дослідження складається зі зразків вербальної взаємодії, максимально наближеної до реальної, що відбувається у православному храмі під час виступу проповідника зі словом до пастви.

З урахуванням усіх зазначених вище параметрів можна стверджувати, що добір матеріалу для аналізу представляє вибірку традиційних зразків проповідей найвидатніших представників православного українсько-, російсько-, греко- та англomовного духівництва ХХ століття. Проповіді, проаналізовані у дослідженні, виголошені різними духовними особами, які є представниками не тільки різних лінгвокультурних спільнот, різних ієрархічних посад, різних рівнів богословської освіти, а й унікальними особистостями, здатними виявити свої індивідуальні риси в інституційному контексті, що уможлиблює врахування цих рис та відповідає засадам стратегічно-дискурсологічного аналізу.

Параметри фактичного матеріалу визначені із застосуванням *методу кількісного аналізу*. Загальна кількість досліджуваного матеріалу становить 2000 текстів проповідей (500 проповідей кожною мовою), загальний обсяг яких становить 5980 сторінок (шрифт 14 Times New Roman, інтервал 1,5), серед них англійської мовою – 1300 стор., українською – 1000 стор., російською – 1880 стор., новогрецькою – 1800 стор.

Отже, сформований корпус емпіричного матеріалу за своїми якісними та кількісними характеристиками повною мірою відповідає завданню отримання достовірних даних про природу досліджуваного об'єкта.

Висновки до розділу 2

Другий розділ дисертації було присвячено опису базових понять комунікативно-дискурсивного аналізу, характеристиці інструментарію та аналізу стратегічного потенціалу православної проповіді та дискурсивної стратегії проповідника, принципам аналізу дискурсивних стратегій і тактик православної проповіді, принципам добору емпіричного матеріалу та його загальній характеристиці, У ході дослідження було встановлено:

1. Комунікативна взаємодія у релігійному дискурсі отримує адекватну реалізацію у дискурсивній стратегії, яку розуміємо як глобальний комунікативний намір мовця у межах певного дискурсу та мовленнєву об'єктивізацію цього наміру. Дискурсивна тактика – це одна або кілька мовленнєвих дій, що забезпечує реалізацію обраної дискурсивної стратегії мовця та розгортання певного мовленнєвого жанру. Кожна тактика має на меті змінення оцінки, знання, бажання, завдань адресата, його світобачення та устрою психіки. Засобами реалізації дискурсивної тактики виступають актомовленнєві прийоми, фігури мовлення та думки, які не мають ні тактичної, ні стратегічної мети. Стратегічна мета проповідника – привести людину до православної віри та змінити світогляд мирянина відповідно до догматів та канонів православної доктрини й, передовсім, моделі його поведінки та шаблони мислення. Серед дискурсивних стратегій проповідника виділяють пояснювальну, організуючу, комунікативну, обрядову, контролюючу, закличну, оцінювальну, стверджувальну, конфесійної ідентифікації, інформувальну, оцінювальну, аргументативну. Дискурсивні тактики, що конституують глобальні дискурсивні стратегії православного проповідника, поділяються на емоційн-впливаючу (контактовстановлююча, етикетна, тактика зниження категоричності оцінки), конвенціонально-аргументативну (апеляційну, риторичну), контаміновані (тактика агресії). Найбільш типові комунікативні прийоми, що сприяють реалізації тактик, включають апеляцію до почуттів, якостей, досвіду, логіки адресанта, до авторитетних джерел, особистостей, до фактів, до власного досвіду проповідника, до релігійних категорій.

2. Одиницями аналізу в роботі є дискурсивні стратегії, дискурсивні тактики, мовно-мовленнєві прийоми. Дискурсивна стратегія визначається як план мовленнєвих дій, який формується відповідно до мотивів і мети комуніканта і ґрунтується на комплексі знань, що мають комунікативно-соціальну природу та слугують здійсненню комунікативного наміру мовця; дискурсивна тактика – як спосіб реалізації дискурсивної стратегії на конкретних етапах розгортання дискурсу; а прийом – як менш масштабний із точки зору реалізації у дискурсі інструмент досягнення комунікативної мети. У роботі запропоновано виділити глобальну стратегію, а також локальні, які, у свою чергу, поділено на загальні та спеціальні. Глобальну стратегію розуміємо як макростратегію всього дискурсу, конвенційну стратегію, основну інтенціональну лінію мовця, якій підпорядковуються загальні та спеціальні стратегії. Глобальною стратегією православної проповіді нами визначено фідеїстичну стратегію. Загальна стратегія розуміється як загальна стратегія учасника мовленнєвої взаємодії, організуюча та об'єднуюча дискурсивна стратегія, яка властива різним жанровим зразкам певного дискурсу. До загальних дискурсивних стратегій віднесено дискурсивну стратегію нарації, комунікативну, інформувальну, контролюючу, закличну, стверджувальну, оцінювальну дискурсивну стратегію. Спеціальна стратегія розуміється як стратегія, спрямована на досягнення більш конкретних цілей, властива лише певному жанру та тому, що відбиває особливості догматичного мислення мовця. До спеціальних дискурсивних стратегій зраховуємо дискурсивну стратегію релігійної ідентифікації, фасцинаційну, обрядову, молитовну, сповідальну дискурсивні стратегії.

3. Аналіз релігійного православного дискурсу передбачає пошук інтегративної моделі, побудованої з урахуванням даних дослідження всіх аспектів комунікації: мовленнєвого, соціального, психологічного, технологічного, семіотичного, культурологічного тощо. Являючи собою складне когнітивно-комунікативне явище, релігійний православний дискурс залучає для свого аналізу міждисциплінарні методи, які об'єднують когнітивний (концептуальний) і комунікативний (прагматичний) підходи, у тому числі доречним для дослідження стратегічного потенціалу православної проповіді є запропонований у роботі інтерактивний

алгоритм опису стратегічного потенціалу православної проповіді. Модель стратегічного опису пропонуємо розгортати послідовно, починаючи з урахування аналізу структури тексту, предметного змісту, концептосфери православної спільноти, ураховуючи контекст, ситуацію, особистості комунікантів, їх мотиви, час розмови, місце, потім беручи до уваги синтаксичні, лексико-семантичні та прагматичні характеристики тексту, виділяючи цільові установки мовця (стратегії), урешті, аналізуючи їх варіації у вигляді дискурсивних тактик, які вербально втілюються за допомогою певних мовленнєвих маркерів; потім надаються етноспецифічні характеристики стратегічного потенціалу православної проповіді.

4. Вибірка, зроблена на другому етапі дослідження, становить 2000 літургійних проповідей (катехизаційних, публіцистичних, гомілій та слів), 500 проповідей із кожної мови, загальний обсяг яких становить 5980 сторінок. Сформований корпус емпіричного матеріалу включає в себе проповіді українсько-, російсько-, греко- та англomовних православних проповідників ХХ століття. Добір текстів релігійної проповіді проводився з урахуванням жанрових критеріїв, обмежувався певною конфесійною спрямованістю досліджуваної літератури, темпоральними межами та мовою аналізованого матеріалу, було взято до уваги також особистісний аспект автора проповіді.

Основні положення розділу 2 викладено в таких публікаціях автора [246; 248; 249; 255].

РОЗДІЛ 3

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСЛАВНОЇ ПРОПОВІДІ XX СТОЛІТТЯ

Цей розділ присвячено аналізу структури, семантики та прагматики мовних засобів реалізації глобальної фідеїстичної стратегії православної проповіді XX століття. Першим кроком було виявлення характерних синтаксичних структур для тексту православної проповіді, надання характеристики всім структурним елементам, у разі наявності зв'язків між ними подано характеристику цим зв'язкам. Наступним етапом аналізу є семантика мовних засобів реалізації глобальної фідеїстичної стратегії православної проповіді XX століття, а саме виділення топосів та модальних змістовних елементів досліджуваних текстів. Останнім кроком цього розділу було визначення всього набору прагмасемантичних та актомовленневих жанрових елементів і з'ясування їхніх характеристик.

3.1. Структура мовних засобів реалізації глобальної фідеїстичної стратегії православної проповіді XX століття

Структурні елементи реалізації фідеїстичної стратегії православної проповіді подані в основному *стандартними* синтаксичними конструкціями, серед яких наявні *прості, складносурядні, складнопідрядні* речення. Прості речення мають непоширену або поширену структуру. Складносурядні речення поєднані єднальними, розділовими, протиставними, наслідковими, пояснювальними сполучниками. Складнопідрядні речення містять підрядне речення-підмет, підрядне речення-присудок, підрядне речення-додаток, підрядне означальне, підрядне обставинне. Крім того, православна проповідь містить *нестандартні елементи*, зокрема речення нестандартної структури: *номінативні, неповні, незавершені, перервані речення*.

Характерними для православної проповіді є речення з кількома підрядними компонентами, які нанизуються один на одній задля концентрації уваги проповідника на меті, причині вчинення будь-якої дії, або для акцентування головного у висловленні, наприклад: (83) – англ. *To know Christ, and to have Him live within you, that is the source of all of our knowledge, and our humility. A man who begins to know Christ will also begin to know himself, and he will know that he is a dog, or a worm, or any of the other epithets by which the fathers refer to themselves in their prayers* (Priest Seraphim Holland) [500]. У наведеному прикладі синтаксична конструкція починається з підрядного речення «для того щоб ...» (в англійській мові вираженого інфінітивною конструкцією «to know», яка виконує функцію обставини мети), потім за допомогою підрядних елементів пояснюється значення підрядного речення та розкривається сама мета.

Можна виділити співвідносну побудову частин складнопідрядного речення за схемою: «час-результат / подія», або «час-мета», наприклад, (84) – англ. ... *when we were children, we were slaves to the elemental spirits of the universe* (Fr. Stephen J. Callos) [505].

Підрядна частина часу або умови може як передувати головній, так і слідувати за нею – головна частина містить основне повідомлення, головну думку, «що ж трапиться, коли», наприклад, (85) – рос. *Когда же ты молишься за нас, то мы имеем возможность лицезреть друг друга и это доставляет нам некоторое утешение* (арх. Кирилл Павлов) [478].

У православної проповіді також зафіксовано вживання ряду предикативних конструкцій, що мають один і той самий суб'єкт або об'єкт віднесення, нанизуються одна на одну, виконуючи функцію концентрації уваги адресата на тому, що саме представляється істотним і актуальним проповідникові, наприклад, (86) – грец. *Καρδιά ελεήμων ἐστὶ καύσις ὑπὲρ πάσης τῆς κτίσεως, ὑπὲρ ἀνθρώπων καὶ τῶν ορνέων καὶ τῶν ζώων καὶ τῶν δαιμόνων καὶ ὑπὲρ παντός κτίσματος* (π.Ευσέβιος Βίττης) [509].

Риторичні питання використовуються для встановлення комунікативного зв'язку з реципієнтом, виконуючи експресивну та фатичну функції. Крім того,

риторичні питання нерідко використовуються там, де за всіма правилами синтаксису повинна бути використана індикативна конструкція [47, с. 312]. Аналіз фактичного матеріалу також засвідчив, що риторичні питання формуються елементами *псевдодіалогу*, вони подані переважно у вигляді запитань, на які насправді проповідник не очікує відповіді від пастви: він лише бажає отримати підтвердження, що його розуміють та з ним погоджуються [373, с. 137]). Ці питання мають досить обмежений потенціал мовного оформлення, наприклад: рос. *Что ещё? Да? А думаем ли мы об этом? Верно? Ясно? Понятно все? Вопросы, есть какие?;* англ. *Right? Yes? True?* тощо. (87) – рос. *Они ж тоже обманщики, наверное, да?* (схиарх. Зосима (Сокур) [474]; (88) – англ. *We are here to worship God of course, right?* (Priest Seraphim Holland) [500]. Однак, для української та новогрецької мов подібні елементи псевдодіалогу не властиві, для цих мов, зазвичай, питання є розгорнутими.

Друга група елементів псевдодіалогу у православній проповіді представлена питаннями, за допомогою яких проповідник формулює своє ставлення до явища, наприклад:

(89) – укр. *З нами Бог! А що може бути більше, міцно і надійніше цього?* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(90) – рос. *Когда и в каком государстве не было тайной канцелярии? Все было... и все есть... и будет... но ничто не мешает спасаться верующему человеку* (схиарх. Зосима (Сокур) [474];

(91) – англ. *One had greater faith than the other, and you see what happened with her?* (Priest Seraphim Holland) [500];

(92) – грец. *Εφόσον υπάρχουν στην ψυχή μας τέτοια επιθέματα και την παραμορφώνουν, πώς είναι δυνατόν να είμαστε διαφανείς, διαυγείς και πεντακάθαροι στις εκδηλώσεις αγάπης, αν τυχόν προβαίνουμε και όσες φορές μπορεί να προβαίνουμε σε τέτοιες;* (π.Ευσέβιος Βίττης) [509].

Питальні речення можуть також слугувати для формулювання проблем, що надалі розглядатимуться у проповіді:

(93) – укр. *Які ж ознаки наближення кінця світу, прищестя Господа нашого Ісуса Христа і Страшного суду?* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(94) – рос. *Кто повинен в Твоих страшных муках и в тех язвах, которые Ты носишь на теле Своем? Мы, и только мы* (митр. Иоанн Снычев) [477];

(95) – англ. *Who are the winners? People that received the Word of God as rich, fertile soil receives a seed to nourish it, to cause it to flourish and bear fruit so that others might benefit?* (Priest Seraphim Holland) [500];

(96) – грец. *Τί να προσθέσει κανείς στην τριπλή αυτή γονυκλινή ευχή της Εκκλησίας; Τί επί πλέον να ζητήσει από το Θεό;* (Μητροπολίτου Προικοννήσου Ιωσήφ) [516].

Питальні речення можуть міститися у цитатах, наведених священником під час проповіді, що переносить слухача у формат полілогу, наприклад:

(97) – укр. *Після зцілення біснуватого юнака апостоли запитали Христа на самоті: «Чому ми не змогли вигнати його?»* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(98) – рос. *О чем скорбишь ты и кручинишься?»*, – *обращается святитель-мученик к современнице из жестокого заточения* (арх. Иоанн Крестьянкин) [476];

(99) – англ. *Listen to what the Lord said to the Hebrews, from the lips of Isaiah the Prophet [Isaiah 58:3-8]: «... Wherefore have we fasted, say they, and Thou seest not? Wherefore have we afflicted our soul, and Thou takest no knowledge?»* (Metropolitan Anthony of Sourozh) [498];

(100) – грец. *Και σε άλλη περίπτωση: «Τις ασθενεί, και ουκ ασθενώ; Τις σκανδαλίζεται, και ουκ εγώ πυρούμαι;* (π.Ευσέβιος Βίττης) [509].

У чотирьох досліджуваних мовах традиційно використовується синтаксична конструкція – «визначення / пояснення – інтерпретація визначення», за для уточнення слів проповідники та їх кращого розуміння реципієнтами, наприклад, (101) – укр. *Час Великого посту – це час покаяння і очищення* (митр. Володимир (Сабодан) [472].

Нестандартні структурні елементи фідейстичної стратегії представлені **експлікаційними моделями**. До цієї групи належать речення, що визначаються як «формально надлишкові конструкції, що характеризуються надмірністю плану змісту і подані двома типами: розчленуванням синтаксичної структури

висловлення та розширенням синтаксичної структури висловлення» [202, с. 33]; «розчленування потенційно синтаксичного цілого приводить до появи надлишкових компонентів у мовленнєвому ланцюзі, вони мають риси комунікативності (замість однієї комунікативної одиниці – кілька)» [237, с. 29], у результаті членування речення утворюються постпозитивні сегментовані елементи [371, с. 65].

У структурних характеристиках фідеїстичної стратегії зафіксовано:

- експлікаційні моделі з розчленуванням синтаксичної структури складносурядного речення.

У ході аналізу матеріалу ми виявили розчленування потенційно складносурядного речення з *єднальним, протиставним, розділовим зв'язком*, що співвідноситься з акцентуацією специфічних наборів смислів:

(102) – укр. *Без покаяння немає очищення, а без очищення немає спасіння* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(103) – рос. *Хотя человек и падает, зато он всегда имеет возможность востать* (арх. Кирилл Павлов) [478];

(104) – англ. *His mother was confused, thinking her child was ill, but then it was shown that Nicholas was simply adhering to the Church's rule of abstinence* (By Fr. Stephen J. Callos) [505];

(105) – грец. *Το πρόβλημα δεν είναι γιατί είμαστε τέτοιοι, που διαπιστώνουμε για τον εαυτό μας, αλλά πώς θα γίνουμε αυτό που πρέπει να γίνουμε σύμφωνα με την αλήθεια του Ευαγγελίου* (π.Ευσέβιος Βίττης) [509].

- експлікаційні моделі з розчленуванням синтаксичної структури складнопідрядного речення.

У ході аналізу матеріалу ми виявили розчленування потенційно складнопідрядного речення з *підрядним означальним* (напр. (106) – укр. *Церква з глибоким благоговінням шанує Пресвяту Діву Марію, звеличену Богом за ангельську чистоту, глибоке смирення і найбільшу святість»* (митр. Володимир (Сабодан) [472]), *обставинним причини* (напр. (107) – англ. *Because she refused to renounce her faith, Dioscorus tortured Barbara inhumanely, and after subjecting her to*

many sufferings he beheaded her with his own hands, in the year 290 (Fr. Stephen J. Callos) [505], *обставинним часу* (напр. (108) – грец. *Πώς μπορεί με άλλα λόγια να είναι αγνή, φωτεινή και θερμουργός η αγάπη μας, όταν έχουμε τόσο καταλερωμένο εσωτερικό;* (π.Ευσέβιος Βίττης) [509].

• *експлікаційні моделі з розширенням синтаксичної структури складнопідрядного речення.*

Засобом розширення синтаксичної структури репліки можуть бути постпозитивні сегментовані елементи, що, на відміну від членування, не можуть бути об'єднані в потенційно синтаксичне ціле з базовим висловленням. Уточнення такого типу може бути виражене *іменником, прикметником, прислівником, прийменником, вигуком* (напр. (109) – рос. *Прогнала ребенка. Ну чего. Мальчишонка домой пришел, мать поправилась... Обед прошел. Нет. Все глаза проглядела – нету Христа. Ладно...* (архимандрит Павел (Груздев) [486]. Такий спосіб розширення синтаксичної структури репліки сприяє формуванню розмовного стилю проповіді та урівнює рольові відносини пастиря та пастви.

До експлікаційних моделей розширення синтаксичної структури висловлення належать такі плеонастичні елементи:

• *повтори*, зокрема структурні повтори, наприклад, повтор предикативної групи за для закріплення у свідомості слухача певної ідеї та образів:

(110) – укр. *На шляху всепрощення зустрічається багато перешкод... Шкодить на цьому шляху і ворог нашого спасіння диявол. Але в порівнянні з тими засобами і можливостями, якими ми володіємо, ці перешкоди – ніщо* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(111) – рос. *Если жизнь приносит тебе скорби и печали и ты с большим трудом переживаешь ее бремя, то вспомни слова Господа нашего Иисуса Христа: «В мире скорбни будете, но дерзайте...».... Только дерзая, мы научимся терпению* (патр. Пимен) [487];

(112) – англ. *So that the law was our custodian until Christ came, that we might be justified by faith. But now that faith has come, we are no longer under a custodian; for in Christ Jesus you are all sons of God, through faith* (Fr. Stephen J. Callos) [505];

(113) – грец. *Με όσα αναφέραμε για την νοερά ησυχία γίνεται φανερό ότι εκείνος που ασχολείται με αυτήν λέγεται ησυχαστής. Ησυχαστής είναι ο άνθρωπος εκείνος που ακολουθεί την αγωγή της ησυχίας, που στην πραγματικότητα είναι η αγωγή της Ορθοδόξου Παραδόσεως, η οποία έχει σκοπό να οδηγήσει τον άνθρωπο προς τον Θεό και να τον ενώσει μαζί Του.... Ησυχαστής εστι τύπος Αγγέλου επίγειος, χάρτη πόθου, και σπουδής γράμμασι, την εαυτού προσευχήν ολιγορίας, και ραθυμίας ελευθερώσας... Ησυχαστής εστιν, ο βοήσας εναργώς: «ετοίμη η καρδιά μου ο Θεός». Ησυχαστής εστιν, εκείνος ο ειπών: «εγώ καθεύδω, και η καρδιά μου γρηγορεί (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514].*

• *апелятивні елементи* - у багатьох випадках синтаксична конструкція починається з прямого звернення до адресата, а саме до конкретної особи, групи осіб, або навіть ці складники можуть називати невизначений об'єкт. Такі елементи виконують контактуючу та емотивну функції:

(114) – укр. *Мої шановні у Христі брати і сестри! Починається Великий Піст...* (митр. Никодим (Руснак) [482].

(115) – рос. *О земля! Тебе ли ныне быть безмолвной? Тебе ли не веселиться в этот знаменательный день Рождества Христова?* (митр. Иоанн Снычев) [477].

(116) – англ. *You know, faith according to the XI chapter to the Epistles to the Hebrews is certainty concerning things unseen* (Metropolitan Anthony of Sourozh) [498].

(117) – грец. *Εδώ, χριστιανοί μου, γίνεται λόγος από τον Απόστολο Παύλο για την Εκκλησία και τους ποιμένας* (π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512].

• *перифрастичні твердження*, наприклад, (118) – англ. *And if you are Christ's, then you are Abraham's offspring, heirs according to promise. I mean that the heir, as long as he is a child, is no better than a slave, though he is the owner of all the estate* (Fr. Stephen J. Callos) [505].

• *вставні розмовні елементи*:

(119) – укр. *Отже, нехай буде достойним миром для Господа наша жива віра* (митр. Володимир (Сабодан) [472].

(120) – рос. *Да, возлюбленные братья и сестры, воистину нам с вами необходимо покаяться* (митр. Иоанн Снычев) [477].

(121) – англ. *Yes, death and resurrection confront each of us* (Priest Seraphim Holland) [500].

(122) – грец. *Ναι, γνωρίζει ο Θεός τις ανάγκες των ανθρώπων και ‘‘πάντα τα σωματικά πλουσίως παρέχει ημίν, οίον την βροχήν επί δικαίους και αδίκους’’, αλλά συμπληρώνει* (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514].

Ще одним засобом розширення синтаксичної структури близьким до плеоназму, є *апозитивна конструкція*, що вживається для роз’яснення незнайомих для всіх слухачів термінів, наприклад:

(123) – укр. *Жони-мироносиці отримали таку назву тому, що принесли до гробу Господнього миро для помазання пречистого тіла Його, показали свою велику любов до Господа, були свідками смерті Христа Спасителя й проповідницями* (митр. Володимир (Сабодан) [472].

(124) – рос. *Сегодня праздник – память преподобного Моисея Венгра, чудотворца Киево-Печерской Лавры* (схиарх. Зосима (Сокур) [474].

(125) – англ. *We see this because we have the example, the spectacle, before us of holy mother Mary of Egypt – a woman that knew whom Zosimas was from afar* (Priest Seraphim Holland) [500].

(126) – грец. *Και στην συνέχεια παρουσιάζει ο ιερός Πατήρ, ο Φωστήρ της Καισαρείας, ένα κλασσικό χωρίο που δείχνει ότι είχε άριστες γνώσεις της ησυχαστικής ζωής* (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514].

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що стандартні, нестандартні та псевдодіалогічні елементи є спільними і домінантними для структурного плану фідеїстичної стратегії, адже вони зафіксовані у всіх досліджуваних нами зразках православної проповіді близько- і далекоспорідненими мовами.

3.2. Семантика мовних засобів реалізації глобальної фідеїстичної стратегії православної проповіді ХХ століття

У цьому підрозділі проаналізовано ізоморфні для близько- і далекоспоріднених мов семантичні елементи православної проповіді. Термін «семантика» у лінгвістиці має

дві площини, у першій він розуміється як увесь зміст, інформація, що передається мовою або будь-якою її одиницею; друге визначення – це розділ мовознавства, що вивчає цю інформацію. Тобто у роботі ми розглядаємо семантику у загальному плані як сукупність змісту та значення.

Це передбачає, передовсім, *аналіз предметного змісту* православної проповіді шляхом встановлення тих *топосів*, що реалізовані в текстах православних проповідей у близько- і далекоспоріднених мовах, задля подальшого виділення спеціальних стратегій досліджуваного жанру. Топосфера є експліцитною, вона існує в свідомості, а виявляється в спілкуванні. Існують різні підходи до визначення поняття «топосу». Лінгвістика трактує цей термін як 1) загальні місця у промові, набір стійких мовних формул, а також загальних проблем і сюжетів, характерних для жанру; 2) структурно-сміслові моделі, на підставі яких створюється висловлення [431]. Топос мислиться в мовознавстві як категорія функціональна, якась позачасова опора для розгортання тексту. У свою чергу, у межах кожного загального топосу розгортаються конкретні топоси, але їх розгляд не є пріоритетним для нашого дослідження. У результаті аналізу православної проповіді у близько- і далекоспоріднених мовах було виділено п'ятнадцять топосів.

Топос «Спасіння». Його реалізація пов'язана з необхідністю повідомлення віруючим основних християнських догматів, а саме: для чого саме потрібна віра у житті людини – для спасіння душі та вічного життя у Небесному царстві: (127) – укр. *...хочу ще сказати про те, як прагну перейти до вічного життя і удостоїтись честі бути поруч з Христом і Тавіфою, з усіма, хто любить Христа* (митр. Никодим (Руснак) [476]; (128) – рос. *И вопрос «как спастись?» звучит праздно, погранный отвержением Богом данной заповеди о любви к ближнему* (арх. Иоанн Крестьянкин) [482]; (129) – англ. *Salvation is the knowledge of God, but only the pure can know the pure* (Fr. Seraphim Holland) [500]; (130) – грец. *Κάτω τα γόνατα, κάτω και το πρόσωπο, σημαίνει απλούςατα: «Θεέ μου, βρίσκομαι κάτω. Είμαι πεσμένος. Έχω κατατήσει “γη και σποδός”. Σήκωσέ με. Ανάστησέ με. Σώσε με!...»* (Μητρ. Προικοννήσου Ιωσήφ) [516].

Топос «Гріх». У межах цього топосу проповідник розкриває поняття «гріха», його видів, причин та наслідків, розповідає про можливі способи його уникнення, боротьби з ним: (131) – укр. *«Заздрість існує, та, на жаль, ще і процвітає і на людському рівні. Вона осліплює людину»* (митр. Володимир (Сабодан) [472]; (132) – рос. *«Что же такое духовный пост? Это воздержание от всего вредного для нас, от всего, что растлеивает душу нашу, то есть от страстей, которые лежат в основе всех наших грехов»* (св. Лука (Войно-Ясенецкий) [480]; (133) – англ. *Every day as a Christian, you should mourn something. Mostly you should mourn your sins* (Fr. Seraphim Holland) [500]; (134) – грец. *Μη θυμηθείς τις αμαρτίες που κάναμε στα νιάτα μας, όταν είχαμε άγνοια των εντολών Σου, και από τα κρυφά και ανομολόγητα κρίματα της καρδιάς μας καθάρισέ μας* (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514].

Топос «Покаяння». Цілі й завдання проповідника обумовлюють реалізацію названого топосу. Він є панівним, бо після розкриття людині її згубного стану душі, священник акцентує увагу на необхідності самоусвідомлення своїх гріхів, каяття, сповіді та зміни способу думок та життя (грец. *μετάνοια* – «зміна думки», «переосмислення»): (135) – укр. *Головна умова покаяння – це виправити життя, примиритися з усіма і сподіватися на милосердя Боже* (митр. Володимир (Сабодан) [472]; (136) – рос. *Братия, может быть, вы заблудились на распутьях жизни? Остановитесь, отдохните, стряхните грязь и пыль и тогда, свободные, пойдите по иному пути в новое Царство Отца Небесного* (еп. Григорий Лебедев) [473]; (137) – англ. *There have been three aspects of repentance that have been shown to us. One aspect is humility* (Fr. Seraphim Holland) [500]; (138) – грец. *Σαν την εν πολλαίς αμαρτίαις περιπεσούσα γυνή, ας ζητήσουμε και μείς σήμερα, να λαμπρυνθεί η λερωμένη στολή της ψυχής μας, με τα δάκρυα της μετανοίας, και να αξιωθούμε με αυτά τα δάκρυα να πλύνουμε μέσα από το πετραχήλι του πνευματικού, τα πανάχραντα πόδια του Κυρίου* (π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512].

Топос «Прощення». У межах цього топосу наголошується на необхідності прощення всіх, на кого у віруючого є образа, прощення ворогів та акцентується важливість прохання прощення у Бога. Проповідник фокусує увагу на тому, що «коли ж ти принесеш дар до жертovníка і там пригадаєш, що твій брат має щось

проти тебе, залиши дар перед жертovníком і піди звідти: спочатку примирися з братом, а тоді повернись та принеси свій дар»: (139) – укр. *Блудний син повернувся до батька, а той прийняв його покаєння, простивши все, і стали жити всі разом...* (митр. Ніфонт (Солодуха) [484]; (140) – рос. *Простите всем всё и вся, и прощены будете. Простите, и спасены будете, и наследуете рай* (арх. Иоанн Крестьянкин) [476]; (141) – англ. *And He commands us to turn our cheek when we are slapped. He commands us to forgive, and He forgave* (Fr. Seraphim Holland) [500], (142) – грец. *Και καταλήγει ικετευτικά: «Δος συγγνώμη σε όσους ελπίζουν σε Σένα... καθάρισέ μας με την ενέργεια του Αγίου Σου Πνεύματος* (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514].

Топос «Таїнства». В аналізованому топосі йдеться про необхідність долучення до семи таїнств церкви, які є священною дією, що під видимою стороною повідомляють душі віруючого невидиму благодать Божу: (143) – укр. *Що ж вимагається від того, хто підходить до Таїнства Сповіді? Що необхідно для того, щоб покаєння було істинним, богоугодним і душеспасительним? Той, хто кається, повинен усвідомити свою гріховність, твердо прагнути виправити своє життя, вірити у Христа і сподіватися на Його милосердя* (митр. Володимир (Сабодан) [472]; (144) – рос. *Христос упраздняет ветхозаветную Пасху и устанавливает новозаветную – Евхаристию.* (митр. Иоанн Снычев) [477]; (145) – англ. *Thank You, O Lord, for having accepted this Eucharist, which we offered to the Holy Trinity, Father, Son and Holy Spirit, and which filled our hearts with the joy, peace and righteousness of the Holy Spirit* (fr. Alexander (Schmemman) [496]; (146) – грец. *Με αυτόν τον τρόπο, έγινε η απαρχή του μυστικού και πνευματικού γάμου ανάμεσα στον Χριστό και στην ανθρώπινη ύπαρξη, η οποία από τότε ενώνεται μυστικά και μυστηριακά με τον εξ' αυτής Σαρκοθέντα Κύριο, ιδιαίτερος μέσα στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας* (Μητρ. Καστορίας κ.κ. Σεραφείμ) [517].

Топос «Православна церква». Цей топос тематизує інформацію стосовно історії церкви, її традицій, устрою, догматів тощо: (147) – укр. *Церква з глибоким благоговінням шанує Пресвяту Діву Марію, звеличену Богом за ангельську чистоту, глибоке смирення і найбільшу святість* (митр. Володимир (Сабодан) [472]; (148) – рос. *История нашей Церкви Русской, история нашей державы Российской хранит*

немало примеров такой помощи (св. патр. Пимен) [487]; (149) – англ. *But the Orthodox Church teaches that all the actions of Christ are both Divine and human, are actions of the one and same person, the Incarnate Son of God* (fr. Alexander (Schmemman)) [496]; (150) – грец. *Η Εκκλησία είναι το μυστικό σώμα του Χριστού και κοινωνία θεώσεως* (π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512].

Топос «Життя – Смерть – Воскресіння». Слідуючи заданому вектору, проповідник розкриває смисл життя людини, нагадує про скінченність її земного буття, наводить спогади про померлих, їх загробну участь, фокусуючи увагу на необхідності підготовки до майбутнього вічного життя «тут і зараз»: (151) – укр. *...щоб Господь подарував мир, щоб Господь успокоїв серця всіх людей, щоб тих, хто постраждав невинно на полі брані, Він упокоїв у оселях праведників...* (митр. Онуфрій) [485]; (152) – рос. *К сожалению, в наше время некоторые люди совершенно отвергают бытие бессмертной души и бытие будущей загробной жизни, а между тем вера в бессмертие души для каждого человека является главным источником его нравственно-разумной жизни* (арх. Кирилл (Павлов)) [478]; (153) – англ. *And yet this Friend, whom Jesus loves, whom He has created in love, is destroyed, annihilated by a power which God has not created: death* (fr. Alexander (Schmemman)) [496]; (154) – грец. *Είναι ζωηφόρος θάνατος και αρχή δευτέρας υπάρξεως, της αιωνίου* (Μητρ. Καστορίας κ.κ. Σεραφεΐμ) [517].

Топос «Катехизація». Він має за мету розкрити основні церковні догмати, канони, пояснити історичні події та взаємозв'язок між ними, конфесіонізувати віруючого: (155) – укр. *Залишилась одна невеличка Свято-Покровська церква. Декотрі вважали, що Ніфонт зламається, не видержить. Сила Божя в людській немочі звершується* (митр. Ніфонт (Солодуха) [484]; (156) – рос. *Движимый завистью, Каин убивает своего брата Авеля; братья Иосифа, завидуя его телесной и внутренней красоте, продают его в рабство; первосвященники и фарисеи, движимые завистью к Спасителю, оклеветав и унизив Его, совершают ужасный грех богоубийства* (арх. Кирилл (Павлов) [478]; (157) – англ. *Today's Gospel is not just a story of repentance. It is a story of the way in which our repentance is accepted* (metrop. Kallistos Ware) [502]; (158) – грец. *Η Εκκλησία είναι η μάντρα του Χριστού.*

Αυτή την εικόνα δίνει ο Παύλος στους πρεσβυτέρους της Εφέσου (π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512].

Τοπος «Любов». Згідно із християнським світосприйняттям, Бог є любов, а людина є образом Бога, отже проповідник роз'яснює, що людина може зростати в цій любові, жити з любов'ю за будь-яких обставин, як заповідається у Священному Писанні: (159) – укр. *...Господь відкриває нам наші немочи і допомагає перемогти їх, пробуджує в наших душах любов до Христа...* (митр. Никодим (Руснак) [482]; (160) – рос. *Копие, которым прободается сердце христианина – это любовь, любовь горячая, пламенная, серафимская ко Христу* (свщмч. Серафим (Звездинский)) [494]; (161) – англ. *The meaning of today's parable, the message written on every page of Holy Scripture, is this: God loves us*» (metrop. Kallistos Ware) [502]; (162) – грец. *«Η αγάπη είναι τό χαρακτηριστικό γνώρισμα του χριστιανισμού και των χριστιανών* (Μητρ. Νικοπόλεως π. Μελετίου Καλαμαρά) [515].

Τοπος «Бог, Богородиця, святі». У його межах священник розкриває сутнісні аспекти Бога, розповідає про Його життя, Його Матір та Його святих, їх чудеса та настанови: (163) – укр. *Через Пресвяту Діву Марію людині знову відкрилася глибина Любові Божої* (митр. Володимир (Сабодан) [472]; (164) – рос. *В одном месте прошел слух, что Спаситель придет в этот город. Сам Христос. А кто хороший человек, благочестивый человек, Он придёт в гости к нему...* (арх. Павел (Груздев) [486]; (165) – англ. *God is seeking us far more than we are seeking Him* (metrop. Kallistos Ware) [502]; (166) – грец. *Ακολουθώντας την αληθέστατη παράδοση της Εκκλησίας μας, τιμούμε και μεγαλύνουμε με ύμνους και ωδές πνευματικές την «αειμακάριστον και παναμόμητον και μητέρα του Θεού ημών* (Μητρ. Καστορίας κ.κ. Σεραφείμ) [517].

Τοπος «Молитва». Він розриває сутність православ'я – молитовне звернення до вищих сил, пояснює його необхідність, види молитов, їх результат в обох випадках – за наявності чи відсутності молитви, фокусує увагу на тому, що віра без молитви недостатня, що «біси теж вірують та не моляться» та ін.: (167) – укр. *Молитва святого Єфрема Сиріна починається зверненням до Бога: «Господи і Владико життя мого...», бо тільки в Бозі наше життя і спасіння, наше*

блаженство. Він – Господь і Владика всього видимого і невидимого (митр. Володимир (Сабодан) [472]; (168) – рос. *Многие говорят: я не молился сегодня утром, настроения не было. Так может говорить только христиански необразованный человек. Вот когда у тебя нет настроения, тогда-то ты и иди в храм и становись на молитву, чтобы ноги твои были, как пригвожденные ко кресту* (свщмч. Серафим (Звездинский) [494]; (169) – англ. *When we pray we pray not only for our own sins but we pray for others* (Fr. James C. Meena) [503]; (170) – грец. *...ου κακού ανθρώπου η προσευχή δεν εισακούεται, λέγει ο Ερμάς: ‘Πως λοιπόν αυτός θα έχει την απαίτηση να εισακουσθεί από τον Κύριο χωρίς να δουλεύει για τον Κύριο* (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514].

Топос «Християнські чесноти». У його межах проповідник приділяє увагу темам моралі, добрих учинків, християнських чеснот: (171) – укр. *Такі переконання нам потрібні для непохитного стояння у вірі Христовій* (митр. Никодим (Руснак) [482]; (172) – рос. *Исповедь, благочестие или добрая нравственность и молитвы необходимы в деле спасения души, но это только еще листья, необходимо же принести плоды доброделания* (иеромон. Никон (Оптинский) [483]; (173) – англ. *«Obedience is the keystone of civilization, for it is the mother of order and without order nothing can exist* (Rev. Robert E. Lucas) [503]; (174) – грец. *Нουχία και προσευχή, μέγιστα όπλα αρετής. Αύται γαρ τον νουν καθαίρουνσαι, διоратικόν απεργάζονται* (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514].

Топос «Диявол». Проповідник акцентує увагу на тому, що диявол є ворогом Бога та людини, істотою, яка всіляко намагається збити людину з християнського шляху, розкриває можливі спокуси і труднощі, які можуть виникнути у віруючої людини, та роз’яснює методи боротьби з ними: (175) – укр. *Протягом всієї історії ворог людського спасіння завжди боровся проти Церкви. Перші три століття він намагався фізично знищити віруючих у Христа* (митр. Онуфрій) [485]; (176) – рос. *И эту радость о Духе Святом хранитъ всю свою дальнейшую христианскую жизнь. Не идти на уловки диавола, ложь эту не слушать, не говорить: «Вон как живут»* (схиарх. Зосима (Сокур) [474]; (177) – англ. *Part of the reason, the fathers say, that demoniacs dwelt in the tombs is that the devil wanted to plant a fable in the heart if man*

that from the dead came demons, and that graveyards were noxious and evil places, and people were afraid of them (Fr. Seraphim Holland) [500]; (178) – грец. *Να μας ρύσει, να μας γλυτώσει από την αβάσταχτη τυραννία του διαβόλου!* (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514].

Топос «Православні свята». Цей топос присвячено історичному опису православних свят та теологічному роз'ясненню їх сутності для справи спасіння душі віруючого: (179) – укр. *Православна Церква згадує ту подію, коли триденно Воскреслий Господь наш Ісус Христос явився своїм учням, постав посеред них і промовив: «Мир вам!»* (митр. Никодим (Руснак) [482]; (180) – рос. *Помогай, Господи, мирно сьогоднішній день праздничный провести, самое главное – не портите себе сами настроение и друг другу не портите настроение. Просто жалейте друг друга»* (схиарх. Зосима (Сокур) [474]; (181) – англ. *Already in the fourth century Lazarus' Saturday was called the “announcement of Pascha”* (fr. Alexander (Schmemman) [496]; (182) – грец. *Σήμερα η Εκκλησία μας χριστιανοί μου, τιμά τη μνήμη του Αγίου Σπυρίδωνος του θαυματουργού* (π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512].

Топос «Війна». У межах цього топосу проповідник згадує не тільки історичні війни та їх трагічні результати, не лише засуджує сьогочасні воєнні конфлікти, закликаючи до мирного їх розв'язання, а й наголошує на постійній війні у серці людини: (183) – укр. *Воістину йде духовна війна на нашій багатотраждальній землі* (митр. Никодим (Руснак) [482]; (184) – рос. *В то же время берега великой русской реки Волги огласились призывом пламенного патриота-гражданина Минина: «Встанем за Русь, за дом Пресвятыя Богородицы, за чудотворцев Алексия, Фотия, Филиппа, освободим Отечество!»* (св. патр. Пимен) [487]; (185) – англ. *You can lose many battles and still win the war, as long as you stay the course that the Commander has given you* (Fr. Seraphim Holland) [500]; (186) – грец. *Σήμερα, που η γη κοκκινίζει πάλι από το αίμα των συνανθρώπων μας και ο πλανήτης μας ταρασσεται από την παρουσία του πολέμου...* (Μητρ. Καστορίας κ.κ. Σεραφεΐμ) [517].

Отже, із наведених ілюстрацій випливає, що виділені нами топоси є спільними та домінантими для жанру православної проповіді – усі вони зафіксовані в усіх чотирьох досліджуваних мовах (див. додатки, табл.1).

Після розгляду реалізації основних топосів, на наступному етапі аналізу вбачаємо за необхідне виявити у близько- і далекоспоріднених мовах усі змістові модальні елементи, що наявні в реалізаціях фідеїстичної стратегії православної проповіді. **Змістові модальні елементи** представляють функціонально-семантичну мовну категорію, яка втілює ставлення до предмета розмови (топосу) та визначається як топосний модус [222, с. 82]. Ці елементи виявлено з урахуванням типів модальності (аксіологічна, епістемічна, алетична, деонтична, волітивна, верифікативна) [222, с. 82; 280, с. 238]. Результати аналізу дозволили виокремити такі змістові модальні елементи православної проповіді:

1. *Аксіологічні елементи* (аксіологія від грецьк. *axia* – цінність та *logos* – вчення) у реалізаціях фідеїстичної стратегії православної проповіді подані типовими для вираження позитивної та негативної оцінки засобами. У православної проповіді вони представлені прикметниками позитивної та негативної оцінки (рос.: *несчастен, тяжкий, временный, весьма большой, полный, искренний, добрый, мрачный, трагичный, грозный, светлый, веселый, единоверный, отвратительный*, укр.: *нечестивий, великий, благоговійний, прославлений, гріховний*, англ.: *loving, brave, great, common, magnificent, might, faithful, opposite, remarkable, deep, abiding, considerable, sweet*, грец.: *ἐκπληκτός, παράξενος, μοναδικός, ἐξαιρετικός, διακεκριμένος, πανέμορφος, θεῖος* тощо), іменниками (рос.: *благодать, дар, утешение, воздаяние, мучения, изнеможение, нужда, горе, упрек, малодушие, нетерпеливость, смирение, лицемерие, отмищение, гнев*, укр.: *взірець, совість, сонми, недоторканість, спасіння, ейфорія, милості, шанування, більшовики, розкол, нітьма*, англ.: *holy, mortals, faith, divinity, lowliness*, грец.: *φόβος, ζητιάνος, ἐλεημοσύνη, ἀγάπη, ταπείνωση* тощо), дієсловами (рос.: *молить, страдать, уповать, скорбеть, жаждать, оскорбляют*, укр.: *порушувати, зцілювати, грабувати, насилувати, зберегти*, англ.: *to honor, to blaspheme, to devote, to hate, to love, to humiliate*, грец.: *φιλό, λυπό, ἀκαλιάζω, ἀπολαμβάνω, λάμπω* тощо), прислівниками (рос.: *часто, неожиданно, скоро, терпеливо*, укр.: *численно, суто, парадоксально, на щастя, прикро, боляче*, англ.: *quickly, truly, mostly, particularly*, грец.: *πολύ, λίγο, αθόρυβα, δυνατά* та ін.). Також оцінний характер мають словосполучення названих частин мови, а саме:

(187) – укр. *Прославляючи мучеників, ми споглядаємо Божественну любов, яка не дозволяє нам до кінця погрязнати в зріховній пітьмі* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(188) – рос. *Прослезился старец и сказал: «Несчастен тот день, когда человек преступает заповедь Божию! А есть ли еще более тяжкие мучения в аду?»* (арх. Кирилл Павлов) [478];

(189) – англ. *The Church, however, and faithful members of the Church, does not forget those who pass through the royal doors of eternity and enter the holy of holies* (Rev. Dr. Nicholas V. Gamvas) [505];

(190) – грец. *Ένοιωσε νέος άνθρωπος, σα να πετά, αλλιότικος, όλα του γύρω άλλαξαν, έγιναν панέμορφα, όλοι του οι άνθρωποι του φαινόταν όμορφοι, ήθελε να τους αγκαλιάσει, να τους βάλει μέσα στην καρδιά του, τα σπίτια, τα μάρμαρα, οι δρόμοι, τα αυτοκίνητα, το καυσαέριο, τα πάντα, όλα άστραφταν, άστραφταν από αγάπη... (π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512].*

Бачимо, що аксіологічні елементи представлені засобами як позитивної, так і негативної оцінки, однак у певних випадках, маючи нейтрально оцінку вже набувають цього значення в контексті релігійного дискурсу.

2. *Епістемічні елементи* – до засобів вираження епістемної модальності (від грецьк. *episteme* – знання) фідеїстичної стратегії належать такі, як: модальні дієслова, а також вербативи, що здатні передавати різний рівень впевненості (рос.: *знать, видеть, считать, ожидать, постигнуть, верить, недоумевать, представлять, предусматривать, понимать*, укр.: *спричиняти, знати, возвіщати, осягати, свідчити, проповідувати*, англ.: *to know, to convince, to accept, to acknowledge, to recognize, to think, to believe*, грец.: *αποκαλύπτω, σημαίνω, καταλήγω, ξέρω, υπάρχω* тощо), іменники (рос.: *недоумение, удивление, истина*, укр.: *Богопізнання, літописець, вірування, свідчення*, англ.: *reason, prophesy, prophet, clairvoyance solution*, грец.: *άποψη, αμφιβολία, αποδοχή* та ін.), прикметники (рос. *непререкаемый, истинный*, укр.: *секуляризований, невідомий, непізнаний*, англ.: *standard universal*, грец. *παραστρατημένος ρεαλιστικός, συστηματικός* тощо), прислівники (рос. *именно, возможно*, укр.: *подумки, парадоксально, головним*

чином, англ.: *of course, in fact*, грец.: *νοερά, επειδή, γιατί, αλήθεια, αδιανόητο* та ін.), числівник *one*, неозначений артикль *a*, вирази *несомненно знаем, что...*, *ми віримо, що...*, *we believe that...*, *ξέρουμε, ότι* тощо [131, с. 3]. До епістемічних елементів також зараховують ті засоби, що об'єктивують ставлення мовця до повідомлюваного, як до відомого/невідомого, доведеного/недоведеного, наприклад:

(191) – укр. *Як гарно писав своєму другові, молодому вченому, засновник науки про електрику Ампер: «Бережись займатися тільки наукою. Однією рукою досліджуй природу, а другою, як дитина, тримайся за одягу батька, тримайся за край ризи Господньої (митр. Володимир (Сабодан) [472].*

(192) – рос. *Он запрещал бесам, которых изгонял из одержимых ими, разглашать, что они знают, кто Он, что знают, что Он Сын Божий* (еп. Лука (Войно-Ясенецкий) [480].

(193) – англ. *If you believe something and do not act upon it, it is completely useless to you. This woman answers wondrously: «Truth, Lord: yet the dogs eat of the crumbs which fall from their masters' table»* (Priest Seraphim Holland) [500].

(194) – грец. *Γιατί είναι αλήθεια πως δεν υπάρχει θάνατος για τους δούλους του Θεού, μα φεύγουν απ' το σώμα κι έρχονται σε Σένα, τον Κύριο* (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514].

3. *Алетичні елементи* – алетична модальність (від грецьк. *aletheia* – істина) характеризує висловлення з погляду вираження в ньому ставлення повідомлення до дійсності як можливого / неможливого, необхідного / не необхідного та об'єктивується за допомогою модальних діслів, прислівників, прикметників, що передають вірогідність, наприклад:

(195) – укр. *Земне життя вимагає від людини великих турбот і уваги. Це правильно. І святе Євангеліє не засуджує наші земні труди і турботи... Хоча б зрідка, перемагаючи життєвську суєту, слід подумати і про необхідне для душі...»* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(196) – рос. *Но так или иначе, а возможно, что нам придется разлучиться и разойтись в разные стороны. Может, вы и будете иметь возможность видеть*

меня и бывать у меня в Козельске, хотя, вероятно, и не так удобно, и не так часто (преп. Никон (Оптинский) [483];

(197) – англ. *Aren't there things that we continually do over and over again, maybe even that we don't even know yet, or that we won't even admit within ourselves, even when we are alone in our closet, that we do and that are wrong with us?* (Priest Seraphim Holland) [500];

(198) – грец. ...δεν μπορούμε να ζούμε στην αμαρτία, να κάνουμε ό,τι θέλει ο κόσμος και όταν βρεθούμε σε κάποια δύσκολη κατάσταση νε έχουμε την απαίτηση από τον Θεό να εισακουσθούμε (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514].

4. Деонтичні елементи (давньогр. *deontos* – належне, необхідне) були ґрунтовно простудійовані вченими-лінґвістами [225; 226; 287]. У дослідженні, присвяченому науковому дискурсу, О.І. Шаля зазначає, що «індикатори деонтичної модальності містять імпліцитне компаративне значення, яке реалізується через зіставлення адресатом інформації, що міститься у реченні, із фоновими знаннями для адекватного декодування змісту, і передають дієслова у наказовому способі, які апелюють до уяви адресата» (напр.: рос. *представьте*, укр. *уявіть*, англ. *imagine, let's look at*, грец. *ας βλέπουμε* тощо); до розумових здібностей (напр.: рос. *вспомните*, укр. *прослідкуємо*, англ. *consider, remember, let us suppose*, грец. *πρέπει να ερευνά, σκέψετε*), а також слугують настановою, порадою, рекомендацією (напр.: рос. *запомните*, укр. *зрозумійте*, англ. *note, keep in mind, bear in mind*, грец. *μην ξεχνάτε*) [287]. У реалізаціях православної проповіді містяться всі зазначені засоби, а в наведених прикладах елементи деонтичної модальності реалізуються імперативними дієсловами, що передають заклик, пораду, настанову та апелюють до уяви й розумових здібностей адресата:

(199) – укр. Не будемо шукати, подібно до тих, що відмовилися прийти на вечерю, причин та приводів, які відволікають нас від усього святого і величного, бо ми богоподібні істоти і нам слід, крім усього життєвого, усього, що годує і гріє наше тіло, дбати і про духовне, вічне (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(200) – рос. В назидание себе давайте проследим, как разрушительно действует грех, родившийся однажды (св. прав. Иоанн (Крестьянкин) [476];

(201) – англ. *Let us look at this dissolute son. Maybe we still haven't spent the riches which the Father gave us. Let us remember what happened to that son* (Archbishop Andrei (Rymarenko) [497];

(202) – грец. *Εκείνος που θέλει να προσεύχεται στο Θεό από τα βάθη της διάνοιας του, να είναι αληθινή και καθαρή η προσευχή του, πρέπει πρώτα να ερευνά το νού του τι σκέψεις έχει, ώστε, όταν λέγει στο Θεό 'ελέησον με', να έχει συγχωρήσει τον συνάνθρωπο του* (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514].

5. *Волитивні елементи* (від. лат. *voluntas* – воля) [225] у реалізаціях православної проповіді представлені дієсловами, які передають бажання (рос. *надеемся, уповаем*, укр. *хотілося б, сподіваймося*, англ. *wish, want, would like*, грец. *θέλοθμε, ελπίζουμε*), наприклад:

(203) – укр. *Я хочу сказати, що наша Україна була і є багатогою. Відновлюються храми, навчальні заклади, лікарні, відновлюються душі людські* (митр. Никодим (Руснак) [482];

(204) – рос. *Я слышу неприличное об одном брате, – сказал однажды некий инок тому же Отцу, – и потому соблазняюсь его жизнью, и хочу уйти из монастыря* (арх. Кирилл (Павлов) [478];

(205) – англ. *But – he had a living soul; perhaps did he crave for more: who doesn't want to have a roof, who doesn't want to have the security of food? But he received what was given with gratitude* (Metr. Anthony (Sourozh)) [498];

(206) – грец. *Και θέλω εδώ να τονίσω αυτό που είπαμε σε άλλη περίπτωση: οτιδήποτε κι αν κάνεις, πρέπει να προετοιμάζεσαι* (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514].

6. *Верифікативні елементи* (лат. *verificatia* – підтвердження; лат. *verus* – істинний, *facio* – роблю) [225] у реалізаціях православної проповіді втілюються засобами, що сприяють обґрунтуванню істини, наприклад:

(207) – укр. *Прийшовши на землю в убогому вертепі, задля того, щоб спасти нас, Господь наш Ісус Христос сам благоволив називати Свій великий подвиг, через який ми отримали дійсне спасіння, служінням роду людському* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(208) – рос. *Вот когда совершится это озарение души, тогда она воскликнет Богу словами праведного Симеона: «Господи, истинно, истинно увидали глаза мои то спасение Твое, которое Ты уготовал пред лицом всех народов»* (еп. Григорий (Лебедев) [473];

(209) – англ. *But this is not the real and deeper meaning of it...What is what we really treasure?... (Metr. Anthony (Sourozh)) [498].*

(210) – грец. *Ζητούσα η Παρθένος αυτήν την κοινωνία με τον Θεό, «την ιεράν ησυχίαν ευρίσκει χειραγωγόν· ησυχίαν την νου και κόσμου στάσιν, την λήθην των κάτω, την μύστιν των άνω, την των νοημάτων επί το κρείττον απόθεσιν· αύτη πράξις ως αληθώς, επίβασις της ως αληθώς θεωρίας ή θεοπτίας, ειπείν οικειότερον ή μόνη δείγμα της ως αληθώς ευεκτούσης ψυχής* (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514].

Змістові модальні елементи є спільними у реалізації фідеїстичної стратегії православної проповіді, вони зафіксовані в усіх проаналізованих проповідях у близько- і далекоспоріднених мовах, проте частотність модальних елементів варіюється у проповідях окремих священників (див. додатки, табл.1).

3.3. Прагматика мовних засобів реалізації глобальної фідеїстичної стратегії православної проповіді ХХ століття

До прагматичних мовних засобів реалізації глобальної фідеїстичної стратегії православної проповіді ХХ століття відносимо прагмасемантичні, актомовленнєві та локальні стратегії і тактики.

В результаті розгляду **прагмасемантичних** характеристик реалізації фідеїстичної стратегії православної проповіді, ми виділили *текстуальні* та *інтерперсональні* елементи.

До *текстуальних засобів* належать структурно–композиційні засоби, передусім ті, що передають лінеарність [131], тобто у різні способи спряють реалізації комунікативної мети мовця.

Ми розглянемо ті метатекстові оператори, що слугують лінійному розгортанню тексту. Вони представляють вирази, за допомогою яких мовець коментує свій

власний текст. Таке розгортання мовної тканини відбувається завдяки внутрішнім каузальним зв'язкам, які оголюються за рахунок логіко-граматичних лексичних одиниць. Охарактеризуємо такі текстуальні засоби, спираючись на класифікацію В.А. Судовцева, який виділяє серед них сім смислових класів [265, с. 115]:

1) *з'єднання і логічна послідовність ідей*, що виражається лексичними одиницями відповідної семантики (рос. *и, также, кроме того, также, бодем того, одновременно*; укр. *також, отже, як тільки, крім того, більш того, водночас*; англ. *and, also, apart, from, besides, furthermore, in addition to, moreover, simultaneously, thus, to*; грец. *και, επίσης, επιπλέον, ταυτοχρόνως* тощо):

(211) – укр. *А отже, згадуючи всі свої недобрі і злі справи, не залишається нічого іншого, як тільки сподіватися на милість Господню* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(212) – рос. *Мы шли, шли – и вдруг остановились* (митр. Иоанн Снычев) [477];

(213) – англ. *We have been given the knowledge of the existence of God, and indeed, a deeper, more intimate knowledge of God - all that is gift!* (Metropolitan Anthony of Sourozh) [498];

(214) – грец. *Στις εκκλησίες Σου μέσα θα Σε υμνήσω, τον Σωτήρα του κόσμου, και θα γονατίσω να προσκυνήσω την αήττητη δύναμή Σου, και βράδυ, και πρωί, και μεσημέρι, και κάθε ώρα και στιγμή θα Σε ευλογήσω, Κύριε* (Μητροπολίτου Προικοννήσου Ιωσήφ) [516].

2) *парафраз і накладання* (рос. *так как, такой же как, похоже, одинаково*; укр. *як, подібно до, такий як, так само як*; англ. *as if, in the same way, in like manner, like, similarly*; грец. *επίσης, και, ούτε, τόσοσ, όμοσ, ίδιος, έτσι, μ'αυτό τον τρόπο* та ін.):

(215) – укр. *Однак з точки зору церковної і релігійної, цей період, як це не парадоксально, - час великої слави і торжества* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(216) – рос. *Для этого требуется пробудиться от спячки греховной, как некогда пробудилась преп. Мария Египетская* (митр. Иоанн Снычев) [477];

(217) – англ. ...we are open to Him like the earth, the rich earth is open to the plough, to the sowing, to the seed, to the sunshine, to the rain, to everything in order to bring fruit (Metropolitan Anthony of Sourozh) [498];

(218) – грец. Ἐτσι, μοναδική φωνή γι' αυτούς είναι η φωνή μας! (Μητροπολίτου Προικοννήσου Ιωσήφ) [516].

3) **причиновість** (рос. *потому что, поэтому, таким образом, видим, что*; укр. *тому що, отже, таким чином, звідси*; англ. *accordingly, as, because, consequently, hence, once, since, therefore, as long as, owing to*; грец. *γιατί, διότι, επειδή* тощо):

(219) – укр. Однак треба пам'ятати, що і благорозумний розбійник, і блудний син, і митар, який розкаявся, – всі вони мали глибоку віру та надію на Бога, мали почуття щирого покаяння (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(220) – рос. *Сейчас это особенно удобно, потому что пост есть время покаяния* (св. патр. Пимен) [487];

(221) – англ. ...even those which frighten us are a gift because God says to us... (Metropolitan Anthony of Sourozh) [498];

(222) – грец. Γιατί είναι αλήθεια πως δεν υπάρχει θάνατος για τους δούλους του Θεού, μα φεύγουν απ' το σώμα κι έρχονται σε Σένα, τον Κύριο (Μητροπολίτου Προικοννήσου Ιωσήφ) [516].

4) **контраст і зіставлення** (рос. *однако, с другой стороны, в отличие от, даже если*; укр. *натомість, хоча, однак, але якщо, незважаючи на*; англ. *alternatively, although, but if, however, nevertheless, otherwise, in spite of, on the other hand*; грец. *αλλά, σε αντίθεση με, ακόμα και αν* та ін.):

(223) – укр. Але найчастіше гріхи виявляються у сукупності, коли ми вже не відрізняємо важкості набутих гріхів від вроджених, тільки відчуваємо їхній тягар (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(224) – рос. Но мы видим, что часто в этой жизни нечестивые люди наслаждаются блаженством, а праведные страдают до самой смерти, и очень часто – от нечестивых (арх. Кирилл (Павлов)) [478];

(225) – англ. The Pharisee goes home, but he goes home less forgiven (Metropolitan Anthony of Sourozh) [498];

(226) – грец. *Του θυμίζει πως από τη μήτρα της μητέρας μας ήδη, Αυτόν μονάχα είχαμε για Θεό μας, αλλά, επειδή τη ζωή μας τη χαραμίσαμε στη ματαιότητα, μείναμε γυμνοί από τη βοήθειά Του και δεν έχουμε λόγια για ν' απολογηθούμε* (Μητροπολίτου Προικοννήσου Ιωσήφ) [516].

5) **обмеження** (рос. *кроме, невозможно, только если, только когда*; укр. *неможливо, крім/окрім, у тому випадку якщо, тільки коли*; англ. *except, impossible, occasionally, only unless, if, only when*; грец. *εκτός, εξόν, εκτός απ' αυτό τοσο*):

(227) – укр. *Якщо ж ми не дякуємо, то стаємо винуватцями, які неправильно використовують Божественні дари* (митр. Володимир (Сабодан) [471];

(228) – рос. *Если мы сумеем изменить себя лучшим изменением, то есть изменимся к лучшему, то мы, несомненно, окажемся достойными мысленно взойти на Фаворскую гору и видеть славу Преображения Господня* (св. патр. Пимен) [487];

(229) – англ. *...how can we learn anything about humility if that is the absolute condition to be not like the barren fig tree* (Metropolitan Anthony of Sourozh) [498];

(230) – грец. *Το άλλο σημείο που πρέπει να υπογραμμισθή είναι ότι εκτός ταύτης αδύνατον εις γνώσιν πνευματικήν και ταπεινοφροσύνην ελθείν τινα* (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514].

6) **припущення** (англ. *conclude, confirm, consider, reduce, imagine, suppose, in principle, it follows*) більш властиве для англійської мови, коли проповідник апелює до уявлення або аналітичних здібностей слухача, наприклад: *Imagine the heart of Jairus at the time* (Priest Seraphim Holland) [500]. Також у досліджуваних мовах вбачаємо доцільним виділити клас **достовірно ствердження** (рос. *действительно, подлинно, воистину, в самом деле, верно, разумеется, конечно, точно*; укр. *дійсно, істино, беззаперечно*; англ. *truly, indeed, really*; грец. *αλήθεια, πραγματικά, φυσικά, ακριβώς* та ін.):

(231) – укр. *Дійсно, для тих, хто подорожує, ніст послабляється, але не відміняється* (митр. Володимир (Сабодан) [471];

(232) – рос. *Поистине мы очень немощны* (митр. Иоанн Снычев) [477];

(233) – англ. *He was truly a man of great humility* (Fr. Stephen J. Callos) [505];

(234) – грец. *Αλήθεια, τί υπερβολή τρυφερότητος και κατανοήσεως του κόπου ή της αδυναμίας του άλλου!* (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514].

7) питання (рос.: *Почему? Чем? Как? О чем?*; укр. *Яким чином? Чому? Навіщо? Чим?*; англ. *how big ? how long ? what ? when ? with what purpose ? to what extent?*; грец. *Τι; Ποιο; Πώς; Γιατί;* та ін.):

(235) – укр. *В кожного з нас звичайно більше гріхів, ніж добрих справ, та й добрі справи робляться з помочі Божої – чим тут хвалитись?* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(236) – рос. *Чем нам обязан, в чем от нас зависит ближний наш?* (арх. Кирилл (Павлов) [478].

(237) – англ. *..what is humility?* (Metropolitan Anthony of Sourozh) [498].

(238) – грец. *Τί επί πλέον να ζητήσει από το Θεό;* (Μητροπολίτου Προικοννήσου Ιωσήφ) [516].

У православної проповіді також можна виділити явище *інтертекстуальності*, що реалізується за допомогою текстуальних включень, що вносять у текст інформацію про різні прецедентні феномени. Це свідчить про «цитатність мислення» – традиційну насиченість проповідей різними ремінісценціями. Так, згідно текстуальній концепції поліфонізму М. Бахтіна «всі слова для кожної людини діляться на свої і чужі, але межі між ними можуть зміщуватися, і на цих кордонах відбувається напружена діалогічна боротьба» [29, с. 448], однак православної проповіді цей погляд не стосується, тому що проповідник максимально діалогізує у межах непорушних догматичних шаблонів, маючи на меті злиття соборної церковної істини та своїх слів. Основним джерелом прецедентності для православного проповідника є уривки зі Священного Писання, фрагменти з літургійних текстів: тропарів, кондаків, стихарів, текстів творів святих отців і пряма мова святих. Для православних проповідей характерно те, що в використаних цитатах присутні архаїчні граматичні форми (наприклад, (237) – рос. *...нам дан виноградник Христов – наша душа.. если мы эти плоды не вырастим..* (прот. Димитрий Смирнов) [488].

До *інтерперсональних* мовних засобів, що сприяють здійсненню запланованого адресантом мовленнєвого впливу, зараховують апроксиматори, засоби передачі деперсоналізації, персоналізації, а також емоційно-експресивні засоби [131]. З перелічених для православної проповіді характерні такі індикатори:

• *апроксиматори*, які є лексичими одиницями, що реалізують комунікативно-прагматичну категорію апроксимації, та однією з універсалій, що поєднує в собі означеність точки відліку й неозначеність межі. Лінгвісти розрізняють кілька семантичних відтінків: односпрямованість приблизності або зменшення, або в бік збільшення точки відліку; різноспрямованість без указівки напрямку; подібність приблизності» [233, с. 37]. Серед апроксиматорів православної проповіді є такі, що позначають приблизність *кількості* (рос. *в большинстве случаев, как минимум, примерно, значительно*; укр. *приблизно, кілька*; англ. *in many cases, almost, essentially*; грец. *στις περισσότερες περιπτώσεις, περίπου, σημαντικά* тощо), *якості* (рос. *похоже на, вроде того*; укр. *подібний, схожий*; англ. *a kind of, a sort of*; грец. *όπως, σαν, όμοιος* та ін.), *апроксиматори-генералізатори* (рос. *вообще, в целом, в общем, в большинстве*; укр. *взагалі, загалом, передовсім, головним чином*; англ. *mainly, chiefly, in general*; грец. *γενικώς, σε γενικές γραμμές, στις περισσότερες* тощо), *апроксиматори-рестриктори* (рос. *а именно, имеется ввиду*; укр. *а саме, у значенні*; англ. *in principle, in a way, in a sense*; грец. *δηλαδή, που ασημαίνει* та ін.), *темпоральні* (рос. *и ныне и присно, и во веки веков, в будущем веке*; укр. *на сьогодні, на всяк день, свого часу*; англ. *for some time*, грец. *από τότε, ώς τότε, τώρα και αεί και εις τους αιώνας των αιώνων* тощо), *локативні* (рос. *где-то*; укр. *будь-де*; англ. *somewhere*; грец. *κάπου* та ін.), *гіпотетичні* (рос. *вероятно, по меньшей мере*; укр. *припустимо, напевно*; англ. *at least, as far as we know*; грец. *πιθανώς τουλάχιστον* тощо) апроксиматори:

(239) – укр. *Немало їх, як таємних, так і явних, сьогодні і серед нас* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(240) – рос. *Да пришла, да скорей помолилась, да дайте, сестры, я еще что-нибудь пополю, я что-нибудь сделаю, да бумажку какую-то подниму, подмету где-то что-то* (схиарх. Зосима (Сокур) [474];

(241) – англ. *There are house plants in almost every home, gardens in almost every yard* (Priest Seraphim Holland) [500];

(242) – грец. *Το ίδιο περίπου λένε και άλλοι αναφερόμενοι σε άλλους δεσμούς ή σχετικές δραστηριότητες* (π.Ευσέβιος Βίττης) [509].

Деперсоналізація, засоби передачі якої – це:

– *безособові звороти та безособове узагальнення*, що нейтралізують особу проповідника, створюють ефект деперсоналізованої соборності думки або адресування середньостатистичному віруючому:

(243) – укр. *Тільки б доторкнутися до краю одежі Його* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(244) – рос. *Вот скоро будет читаться Евангелие о блудном сыне...* (митр. Филарет (Вознесенский)) [489];

(245) – англ. *One may wish to ask the Pharisee, what's the difference between you and the tax collector?* (Fr. Dimitri Tsakas) [500];

(246) – грец. *Για ένα πράγμα μόνο πρέπει να φροντίζει κάποιος στις περιπτώσεις αυτές* (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514].

– *інклюзивне «ми» або узагальнююче «ти, ви»:*

(247) – укр. *До цього покликаний і кожен із нас* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(248) – рос. *А ты не можешь оплакать свои грехи, потому что ты даже и не помнишь этих, так называемых повседневных грехов...* (митр. Филарет (Вознесенский)) [489];

(249) – англ. *...if we feel the hunger enough, if we try by all kinds of strong or light ascetical tools, mainly to "suffer" and be "tortured," so to speak, it would help us to "pay" for our absolution* (priest Alexander Schmemmann) [496];

(250) – грец. *...αλλά μονάχα εμείς που ζούμε Σε ευλογούμε και Σε ικετεύουμε και τις εξιλαστήριες ευχές και ιερουργίες Σου προσφέρουμε για τις ψυχές τους!* (Μητρ. Προικοννήσου Ιωσήφ) [516].

• окрім засобів деперсоналізації, у деяких зразках проповіді наявна персоналізація – уживання авторського «я». Результати аналізу матеріалу засвідчили, що

персоналізація виникає у тоді, коли проповідник виражає своє суб'єктивне ставлення до чогось, надає пораду, розповідає життєві випадки, ділиться власним досвідом:

(251) – укр. *Я хочу, щоб в останні хвилини свого земного життя мені не було соромно за свої вчинки* (митр. Никодим (Руснак) [482];

(252) – рос. *Сам борюсь, сам стыжусь, самого обуревают помыслы, никуда от этого я не денусь, сам грешный человек, сам исповедаюсь за каждой литургией вслух в алтаре свои немощи, и учу вас так же, не таить в себе гной этот, мрачным сосудом быть, внутренние скляницы очищать, выворачивать из себя* (схиарх. Зосима (Сокур) [474];

(253) – англ. *I hope and pray that you are all going to have a wonderful time* (Priest Seraphim Holland) [500];

(254) – грец. *Ζούσα μια ερωτική ζωή, ζωή δακρύων... Η μόνη απασχόληση εγώ και ο Θεός* (Μητρ. Ιερόθεος Βλάχος) [514].

• Експресивність виражається емоційно-експресивними засобами, до яких відносимо тропи, які є не тільки засобом художнього зображення, а й в набагато більшому ступені – засобом розкриття сенсу [77, с. 205]. Дослідники православної проповіді виділяють такі засоби:

1) метафора (напр. (255) – рос. *Их душа, данная Богом каждому человеку при его рождении, тянется к свету незаходимого Солнца Правды, стремится к истине* (архим. Иоанн Крестьянкин), (256) – укр. *Від нього, як від полум'я, запалилися вогні віри в серцях його людей* (митр. Володимир (Сабодан) [256], (257) – англ. *...the whole creation is waiting with longing for the revelation of the children of God...* (Metropolitan Anthony of Sourozh) [498];

2) метонімія, металеписис (напр. (258) – рос. *Бизнес плодит компаньонов, вера – рождает подвижников правды и добра* (митр. Иоанн (Снычев), (173) – укр. *Перше наше народження – з утробы матері, друге – через утробу смерті*» (митр. Володимир (Сабодан) [472];

3) синекдоха (напр. (259) – рос. *Как похожа на него наша современная интеллигенция, хромяющая на оба колена* (свщм. Серафим Звездинский) [494];

4) антономазія (напр. (260) – рос. *Сердце человека – престол Божий – пытаются занять уродливые безблагодатные идола материального преуспевания: Успех, Богатство, Комфорт, Слава* (митр. Иоанн (Снычев), (261) – укр. *Зрозуміло, що так міг вчинити тільки той, чиє серце було сповнене глибокої любові до Божественного Вчителя* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

5) гіпербола (напр. (262) – рос. *Праздник Светлого Христова Воскресения – праздников праздник и торжество из торжеств!* (архим. Иоанн Крестьянкин); (263) – укр. *Усе це вимагає праці і зусиль, але з нами Бог, який дав нам безцінний дар віри і який допомагає зростати нам в міру віку Христового* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

6) літота (напр. (264) – рос. *...я овдовел давно да пропился. А как, сами знаете – «стопочки да рюмочки доведут до сумочки».* *Пропился, бельшико на мне-то старенько* (арх. Павел (Груздев)) [486]; (265) – укр. *На прикладі мироносиць Церква вчить нас щирій вірі в щасті і горі, в скорботі і радості, в багатстві і бідності, в здоров'ї та хворобі, в тиші і бурі душевній* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

7) епітет (напр. (266) – рос. *Во время Рождественского поста Церковь звала нас ...раскаяться...соединиться с Господом в святом спасительном таинстве причащения...* (патр. Алексий II) [495]; (267) – укр. *Здавалося, наступив кінець будь-якій надії, але саме у цей момент засіяла з гробу правда і надія для всього світу і всього людства* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

8) порівняння (напр. (268) – рос. *И вот сделалось великое землетрясение, ибо Ангел Господний сошедший с небес, приступив отвалил камень от двери гроба, и сидел на нем, вид его был, как молния, и одежда его блистала как снег белая, устранившись его стерегущие, пришли в трепет и стали как мертвые...* (митр. Герман (Тимофеев) [492], (269) – укр. *Від нього, як від полум'я, запалилися вогні віри в серцях його людей* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

9) інверсія (напр. (270) – рос. *Воскресение Христова открыло людям врата неба, избавило мир от духовной гибели, даровало им жизнь вечную...* (патр. Алексий II) [495], (271) – укр. *Благоволінням Божим кожна країна і кожен народ,*

а нерідко і місто, мають у своїй історії просвітителя (митр. Володимир (Сабодан) [472];

10) антитеза (напр. (272) – рос.Сокрушайтесь, плачьте и ридайте, смех ваш уже обратился в плач, и радость в печаль (архим. Иоанн (Крестьянкин) [476]; (273) – укр. Гріх – це сітка, якою диявол виловлює нас у свою волю... Один спосіб спаситися – перемогти гріх покаянням, розірвати гріховні пута щирим зверненням до Бога (митр. Володимир (Сабодан) [472];

11) повтори (напр. (274) – рос. Одно мгновение, и все богатство жизни, дарованное нам Богом, отнимется от нас, все багатства, накопленные нами своими трудами останутся невесть кому, все останется, а нас уже не будет, и все останется другим людям, которые над этим не трудились, а мы уйдем в Вечность... (архим. Иоанн (Крестьянкин) [476]; (275) – англ. ...He ... walks into a dye – He was dyed with the darkness of our sins (Metropolitan Anthony of Sourozh) [498];

12) синтаксичний паралелізм (напр. (276) – рос. Отец это тот, который является, источником нашей жизни, отец это тот/ который эту жизнь/ в нас воспитывает/ но воспитывает/ строгим требованием/ безграничной любви/... (архим. Антоний (Сурожский) [498]; (277) – укр. А повинні ми, як чада Божі, від усього серця прощати людям... Ми в своєму подвизі повинні уподібнюватися Жонам-мироносицям... ми повинні зігрівати любов'ю Христовою свої серця... (митр. Никодим (Руснак) [482];

13) алюзія (напр. (278) – рос. ...пусть не будет гордых умников, Каиаф и Пилатос пусть не будет среди вас. Будьте же подобны смелым исповедникам Христа – сотнику и Иосифу» (свщм. Серафим Звездинский) [494]; (279) – укр. Чи хочете, отже, – відпущу вам Царя Юдейського? (митр. Никодим (Руснак) [482].

Специфіка використання в сучасній православній проповіді виразних засобів обумовлена також їх функціональною багатоплановістю. З одного боку, вони сприяють створенню образності, експресивності, виразності мовлення пастиря, з іншого – завжди пов'язані із стриманістю, формують і втілюють її. З іншого боку, засоби виразності сприяють піднесенню мовлення проповідника над буденною мовою, цьому сприяє

використання суперлативних (напр. *великі страждання, вічне життя* тощо) та метафоричних (напр. *духовна радість, жорстокі гоніння* та ін.) епітетів. Вони дозволяють створити особливу атмосферу сприйняття духовного тексту, роблять проповідника більш переконливим [217, с. 19].

- засоби передачі емфаз (напр. (280) – англ. *Then when Christ said something that made them understand, it was them - they said, "God forbid!"* (Priest Seraphim Holland) [500];

- засоби створення гумористичного ефекту, наприклад, (281) – рос. *Лбы бьём, Псалтири грызём и друг друга грызём, а любви не имеем* (схиарх. Зосима (Сокур) [474]. У цьому прикладі засобом створення комічного ефекту виступає римування слів *бьём – грызём* та гра слів, яка ґрунтується на багатозначності дієслова *грызём*, ужитого в переносному значенні «ретельно вивчаємо» у вислові *Псалтири грызём* та із семантикою «ненавидимо, сваримося, чіпляємося один до одного, критикуємо» в складі виразу *друг друга грызём*. Гумористичний ефект у цьому прикладі заснований на несумісності зовнішнього благочестя, дотримання церковних канонів та внутрішнього фарисейства.

Отже, текстуальні й інтерперсональні прагмасемантичні маркери фідеїстичної стратегії православної проповіді є спільними та домінантними, вплив індивідуального чинника виявляє себе в доборі та частоті вживання цих елементів різними проповідниками, незалежно від їх рідної мови (див. додатки, табл. 1.).

Наступним етапом прагматичного аналізу було встановлення наявності **актомовленнєвих засобів** реалізації глобальної фідеїстичної стратегії православної проповіді ХХ століття. Аналіз іллокутивних реалізацій фідеїстичної стратегії православної проповіді свідчить про наявність в останніх таких мовленнєвих актів, як *репрезентативи, директиви, експресиви, комісиви, декларативи*, а також *фатичні метакомунікативи*. Розглянемо послідовно всі актомовленнєві елементи православної проповіді.

Репрезентиви у православної проповіді прокладають шлях від дійсності, як її сприймають віруючі, до висловлення, намагаючись відобразити духовний стан людства, охарактеризувати догматичні положення, відобразити історичні події

тощо. На основі уточнення типу інформації, яку надає проповідник, можна виділити такі підтипи репрезентативів:

- *повідомлення* (проповідник повідомляє про основні історичні події, догмати, основи віровчення та необхідну, на його думку, інформацію задля розкриття теми):

(282) – укр. *На шляху всепрощення зустрічається багато перешкод. Головна з них – наша самолюбність і сатанинська гордість* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(283) – рос. *Вышли фарисеи, начали с Ним спорить и требовали от Него знамения с неба, искушая Его. И Он, глубоко вздохнув, сказал: для чего род сей требует знамения?* (св. Лука (Войно-Ясенецкий) [480];

(284) – англ. *His icon now stands behind the Holy Altar, in a traditional position for bishops, beside God's throne, we might say* (Fr. Stephen J. (Callos) [505];

(285) – грец. *Στην πραγματικότητα καμία προσευχή δεν μένει αναπάντητη από τον Θεό* (Μητρ.Ιερόθεος (Βλάχος)) [514];

- *засудження* (проповідник надає негативну оцінку певним подіям, людським діям та способу думок, що, на думку церкви, є гріховним або оманливим):

(286) – укр. *Власна воля загубила їх, зла воля керує ними в їхніх злочинах* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(287) – рос. *Нет, так думать преступно и порочно. Так думать – значит уклоняться от истинного пути. Спасение достигается не в один день, оно стяжается всей нашей жизнью* (митр. Иоанн (Снычев) [477];

(288) – англ. *...he who does not love his brother is a liar when he says that he loves his God – these are the Apostle's words* (Metropolitan Anthony of Sourozh) [498];

(289) – грец. *Έτσι είναι και οι πιο πολλοί, οι σημερινοί, λεγόμενοι καλοί χριστιανοί. Είναι καλοί μέχρι να θιγούν τα συμφέροντά τους. Προτιμάνε αυτά παρά την Εκκλησία. Αγαπάνε τα πάθη τους περισσότερο από τον Χριστό και το Ευαγγέλιό Του. Πάνω απ' όλα ο εγωισμός τους και ύστερα ο Θεός και οι εντολές Του* (π. Στεφάνος (Αναγνωστοπούλος) [512].

- *прогнозування* (цей підтип не є типовим для традиційної православної проповіді, тому що святі отці заповідавали не довіряти самим собі, навіть якщо у

людини святого життя є здібності до передбачення майбутнього, вона їх приховує або говорить натяками. Найчастіше проповідник якраз і застерігає людей від прогнозування та цікаковсті щодо майбутнього, цитуючи Священне Писання, що «... цей час ніхто не знає – ні Син Божий, ні Ангели, ні люди, тільки Отець» (Мк. 13, 32) та «багато лжепророків з'явилося у світі» (Ів. 4, 1) [470]. Прогнозування у православної проповіді зустрічається тільки тоді, коли священник говорить про людські гріхи або чесноти, які у свій час приведуть до певного результату):

(290) – укр. *Не обмине ця чаша й кожного земнородного... Коли ж ми несемо його з надією тільки на себе, з наріканням і відчаєм, це може призвести до нашого безчестя* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(291) – рос. *...конец будет тогда, когда мир, вся вселенная, придет к своему вырождению. Мир подошел к своему вырождению? Я не знаю. Смотрите! Это ваше дело; решите – дело людей. Христос так и сказал: узнавайте по признакам! Вы гадаете – когда? Это ошибка. Бросьте, не к гаданьям звал Христос... Если вы нервничаете, высчитываете года, отыскиваете имена – это ошибка! Не к этому звал Христос. Он сказал Своим ученикам: «Бодрствуйте!»* (еп. Григорий (Лебедев) [473];

(292) – англ. *Tonight we will start on this journey; on the journey that leads us from our sinful condition, recognised, repentant unto a new time, unto the Resurrection of Christ which is the beginning for us of our own eternal life. And we will then reach the point at which we must forget everyone and everything, and remember nothing, no one but the Lord Jesus Christ...* (Metropolitan Anthony of Sourozh) [498];

(293) – грец. *...εφόσον θα συνεχίσει τα έργα μετανοίας και προς τον εαυτόν του και προς τον λαόν. Και εις το Τωβίτ πάλι δ,9 βεβαιώνεται ότι η ελεημοσύνη εκ θανάτου ρύεται, και ουκ εά δεν αφήνει εισελθείν εις το σκότος το αιώνιον. Δεν αφήνει τον άνθρωπον που κάνει ελεημοσύνη να μπει στο αιώνιο σκοτάδι και στο πυρ της κολάσεως* (π. Στεφάνος (Αναγνωστοπούλος) [512].

- *констатація* (цей репрезентатив засвідчено при ствердженні певних аксіом, беззаперечних для православної людини суджень та думок. Констатація несе фактуальну чи концептуальну (або модальну) інформацію):

(294) – укр. *І якщо ми не прощаємо боргів нашим боржникам, то, вимовляючи слова цього прохання, ми брешемо перед Богом* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(295) – рос. *Солнце заходит, чтобы взойти опять, звезды утром умирают, чтобы воскреснуть вновь вечером. Реки погребаются в море, а воскресают в источниках; целый мир земных прозябений осенью умирает, а весной воскресает* (архим.Кирилл (Павлов) [478];

(296) – англ. *To do otherwise is to bring about the downfall of Orthodoxy, in this Church, in this community, and in the world* (fr. Nick (Brown)) [505];

(297) – грец. *Σκάνδαλον είναι η παγίδα που τίθεται για την σύλληψη ενός ζώου ή και την καταστροφή του εχθρού* (Μητρ.Ιερόθεος (Βλάχος)) [514].

- *визнання* (на відміну від інших типів дискурсу, для православної проповіді не характерне вживання визнання як репрезентативу переважно тому, що проповідник виступає від МІ–групи, тому визнання може використовуватися у двох формах – як сповідь своєї гріховної природи перед Богом від усіх православних християн або як розповідь від історичної або уявної особи та визнання нею своїх гріхів у ролі повчання):

(298) – укр. *Блудний, але син... І як це важливо завжди пам'ятати. Син... Син Отця Небесного* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(299) – рос. *Пресвитер протянул ему за его усердие и любовь обе просфоры, но незнакомец изрек с горькими слезами: "Отче! Что ты делаешь! Ведь это хлеб святой, мне его есть нельзя. Я, которого ты видишь, был господином этих мест, но за свои грехи осужден. Если ты хочешь оказать мне любовь, то принеси этот хлеб Господу и помолись обо мне у Престола Божия, и если меня в следующий раз здесь не увидишь, то значит, твоя молитва была услышана»* (арх. Кирилл (Павлов) [478];

(300) – англ. *Now, no-one of us is put to the test in such a way. And yet, so often we are not prepared to accept God's word to us because we think that God could not speak that way* (Metropolitan Anthony of Sourozh) [498];

(301) – грец. *Λέγαμε και με τα παιδιά προηγουμένως ότι εμείς οι χριστιανοί πρέπει να το πάρουμε απόφαση· δεν μπορούμε να είμαστε όπως είναι οι άλλοι άνθρωποι, που πιστεύουν σε κάτι άλλο και ζουν σύμφωνα μ' αυτό* (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514].

- *опис* (проповідник послідовно та розгорнуто ілюструє історичні події, явища, духовний стан людини та ін.):

(302) – укр. *...в Єрусалимі біля овечих воріт купальня, яка мала п'ять критих входів, де лежало дуже багато хворих. Час від часу сходив у купальню Ангел Господній і збурював воду, і хто перший входив у неї після збурення води, той одужував...* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(303) – рос. *Вспоминается мне, когда я был в Палестине и зашел помолиться к гробу Матери Божией. В пещере сверкало много, много лампад: больших и маленьких, золотых и серебряных* (свщмч. Серафим (Звездинский) [494];

(304) – англ. *It is a story of the loving father and how He goes out in search of His child and how He loves both His children, both the one that went astray and returned and the one who remained at home...* (metr. Kallistos Ware) [502];

(305) – грец. *Μιλήσαμε λίγο, ήταν πολύ προβληματισμένος, πολύ ανήσυχος, κλείσαμε έκανα κι εγώ τον σταυρό μου λέω ο Θεός να τους βοηθήσει, λέω φοβητσιάρης είναι, ήταν λίγο φοβητσιάρης ο Αρσένιος, παρόλο που ήταν γεροδεμένος. Φοβήθηκε λέω το ελικόπτερο, έβαλα κι εγώ χίλιους λογισμούς και το πήρα λίγο στο αστείο* (Μητροπολίτη Λεμεσού κ. Αθανάσιο) [508].

Директиви, з орієнтацією від висловлення до дійсності, мають на меті спонукати адресата робити / не робити що-небудь, припускають наявність у проповідника відповідної риторичної мети, а їх пропозиціональний зміст завжди полягає в тому, що адресат здійснить / не здійснить певну дію в майбутньому. Директиви спрямовані на корегування поведінки та лінії світосприйняття мирянином відповідно до церковних канонів і традицій. Директиви за прагмасемантичним критерієм поділяються на *ін'юнктиви* та *реквестиви*, де *ін'юнктив* визначається як речення-наказ, а *реквестив* – як речення-прохання [213, с. 67]. Інші автори зараховують до директивів також *поради* або *адвісиви* [53, с.58], а також *квеситиви* [213; 292], що відрізняються від власне директивів тим,

що спонукають адресата до здійснення вербальної дії (відповіді). Зокрема, *прямі директиви-ін'юнктиви* подані реченнями спонукальної структури, які містять дієслова в наказовому способі, *непрямі директиви-ін'юнктиви*, представлені реченнями розповідної структури, у яких наявні дієслова зі спонукальною семантикою. У православної проповіді можна виділити такі підтипи директивів:

- *прохання* (найчастіше проповідник звертається з проханням до Бога та його святих про спасіння душі, молитовної допомоги, рідше священник адресує своє прохання пастві або абстрактному світові, щоб люди схаменулися, припинили чинити свої злодіяння та відкрили очі й принесли Богові покаєння):

(306) – укр. *«Господи Боже, виведи наші душі з єгипетського гріховного полону, введи нас в очистительну пустелю спасительного посту, керуй нами вогненным стовпом Твоєї Божественної правди...»* (митр. Володимир (Сабодан)) [472];

(307) – рос. *«Господи! Вот я, как пес, тянусь за этими крошками. Дети не будут обижены, а мне будет довольно хоть крошки Твоей любви. Как пес, я ползаю у ног Твоих и не мечтаю и не прошу пицци детей. Дай мне подобрать малую крошку, которая скатится со стола! Не прогоняют же псов, подбирающих крохи, а я верю, что и крошка Твоей любви и силы вернет к жизни мою дочь»* (еп. Григорий (Лебедев)) [473];

(308) – англ. *«I implore you to correct your lives, to amend your ways»* (Rev. George Dimopoulos) [499];

(309) – грец. *«Ανάπαυσε τα πνεύματά τους με τους δικαίους, γιατί αυτοί που βρίσκονται στον Άδη δεν μπορούν να Σου ζητήσουν συγγνώμη, αλλά μονάχα εμείς που ζούμε Σε ευλογοούμε και Σε ικετεύουμε και τις εξιλαστήριες ευχές και ιερουργίες Σου προσφέρουμε για τις ψυχές τους!»* (Μητροπολίτης Προικονήσου Ιωσήφ) [516].

- *заборони* (проповідник під час проповіді може дати життєву пораду, як не можна себе поводити, у вигляді заборони або у формі імператива звеліти не вчиняти ту або іншу дію):

(310) – укр. *Гріх тягне за собою згубні хворобливі наслідки. «Не гріши більше, щоб з тобою не трапилося чого гіршого»* (митр. Володимир (Сабодан)) [472];

(311) – ρос. *Нельзя просто ждать: ждем и не дождемся* (св. Лука (Войно-Ясенецкий) [481];

(312) – англ. *Don't discourage your children* (fr. Nick (Brown)) [505];

(313) – грец. *Και ο Απόστολος Πέτρος μας προειδοποιεί και μας λέγει: «...Είμεθα φιλόξενοι αλλά να προσέξουμε την παρακάτω λέξη. Άνευ γογγυσμών. Φιλόξενοι εις αλλήλους άνευ γογγυσμών...»* (π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512].

• поради (вказівка проповідника, як діяти за певних обставин, допомога в розумінні священних текстів тощо):

(314) – укр. *Дбаючи про спасіння душі, не слід, за словами апостола Павла, занедбувати і тіло* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(315) – ρос. *Итак, если не веруете словам Христовым, не веруете написанному в Евангелии, верьте делам Его* (св. Лука (Войно-Ясенецкий) [480];

(316) – англ. *Every time you fall into despondency, berate yourself for being a fool and gazing into an empty tomb, and wondering where the Lord is* (Pr. (Seraphim Holland) [500];

(317) – грец. *Πρέπει να είναι αποτέλεσμα, κατάσταση, προέκτασις της πνευματικής υγείας του χριστιανού, δηλαδή της εν Χριστώ Ιησού αγάπης* (π. Στεφάνος (Αναγνωστοπούλος) [512];

• заклики (проповідник акцентує необхідність для віруючого певних дій у його житті, участі у таїнствах, сюди належать також слова-підбадьорення):

(318) – укр. *Вустами великих пророків Нафана, Іони, Давида і інших слово Боже закликало і закликає нас до покаяння* (митр. Володимир (Сабодан) [472].

(319) – ρос. *Мы не должны забывать усопших, ибо они – наши братья по духу и плоти, которые живут сейчас в другом мире и ждут от нас молитвенной помощи* (арх. Кирилл (Павлов) [478].

(320) – англ. *Let us not then despair of our safety, but let us pray; let us make invocation; let us supplicate; let us go on embassy to the King that is above with many tears!* (Rev. George Dimopoulos) [499].

(321) – грец. *Δος συγγνώμη σε όσους ελπίζουν σε Σένα... καθάρισέ μας με την ενέργεια του Αγίου Σου Πνεύματος* (Μητροπολίτος Προικοννήσου Ιωσήφ) [516].

• *комісиви* (орієнтовані, як і директиви, від висловлення до дійсності, використовуються адресатом із метою пов'язати себе зобов'язанням робити / не робити що–небудь, припускають наявність у нього відповідного наміру, бажання. У православній проповіді не використовуються традиційні комісиви-обіцянки, клятви чи гарантування. Крім того, проповідник від своєї особи не має повноважень, щось обіцяти, окрім можливості спасіння душі у церкві, може гарантувати, що істина міститься саме в межах православної спільноти):

(322) – укр. *Він допоможе в усіх потребах наших, втішить у скорботі, напоумить у ваганні, заспокоїть у незгодах, якщо ми будемо любити Його, вірувати в Нього і надіятись на Нього* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(323) – рос. *Как дочь хананеянки, ваша больная душа "исцелится в тот час", и останетесь вы с любящим Богом своим, уж не как ползающие псы, а как Его любимые дети на веки веков* (свщмч. Григорий (Лебедев) [473];

(324) – англ. *He beats against the rocks like the sea, He breaks resistances... And may the Spirit of God ... come to us also - perhaps like a fire that sets us aglow and makes us like a Burning Bush...* (Metropolitan Anthony of Sourozh) [498];

(325) – грец. *Και όλοι μπορούμε να αποκτήσουμε τα υψηλά και άφθαρτα και αιώνια αγαθά του Παραδείσου, φοράντας την ταπείνωση του Αγίου του* (π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512];

• *експресиви* (мають за мету висловити певний емотивний, психологічний стан проповідника, який цими почуттями уособлює не свої індивідуальні думки, а соборне ставлення церкви до певної теми проповіді. Сюди також належать експресиви, які не мають на меті емотивного впливу на слухача, а є клішованими етичними нормами спілкування, наприклад, подякою, привітаннями, вибаченням, звертанням тощо):

(326) – укр. *Смерть... Яке страшне слово!* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(327) – рос. *Идите же, обнажайте больные души, вскрывайте гнойники, показывайте раны, плачьте о нечистоте, болезни и падении, и вы возненавидите свою болезнь и свою больную душу и отречетесь от смрада греха. Исповедайте*

Богу свои преступления и убежите от них, не оставляя в себе ни одного микроба заразы! (еп. Григорий (Лебедев)) [473];

(328) – англ. *Dear brethren, we do not pretend to offer any answers ...* (Rev. George Dimopoulos) [499];

(329) – грец. *Θεέ μου, βρίσκομαι κάτω. Είμαι πεσμένος. Έχω καταντήσει “γη και σποδός”. Σήκωσέ με. Ανάστησέ με. Σώσε με!...* (Μητροπολίτου Προικοννήσου Ιωσήφ) [516].

Декларації – відрізняються від інших проаналізованих чотирьох за параметрами зв'язку з позамовними інститутами і відзначаються специфікою відповідності між висловленням і дійсністю: оголошуючи (декларуючи) певні явища, стан справ, мовний акт декларації тим самим і робить його існуючим у реальному світі. Прикладами декларацій у православній проповіді є оголошення свят, оголошення про початок постів, відлучення від церкви, рукопокладення на священника тощо, наприклад:

(330) – укр. *Смерть – це абсурд. Ми повинні визнати, що в хресті Христовому він наразі перемагається* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(331) – рос. *Братия, сегодня праздник женщин, но далеко не всех. ... сегодня праздник избранных женщин. Тех, кто следует за Христом – праздник мироносиц»* (свщмч. Григорий (Лебедев) [473];

(332) – англ. *Many of the laws and regulations of our Orthodox Church have been greatly misunderstood by our people. Even the educated and the spiritually developed among our membership prefer to ignore many of these laws, in order that they be not burdened with them* (Rev. George (Dimopoulos)) [499];

(333) – грец. *Πρώτιστο έργο μας με άλλα λόγια είναι, προκειμένου να εξασκήσουμε έργο αληθινό αγάπης, να αναγνωρίσουμε και να συνειδητοποιήσουμε την πνευματική μας ποιότητα, ποιοι δηλαδή είμαστε στην πραγματικότητα.* (π.Ευσέβιος Βίττης) [509].

Метакомунікативи репрезентують використання мовних засобів для регулювання спілкування, уживаючись при цьому як складники фатичної метакомунікації, «в якій реалізується фатична функція мови – призначеність мовних

засобів до встановлення, підтримки та розмикання мовленнєвого контакту» [181, с. 78; 225, с. 193]. *Фатичні метакомунікативи* поділяються на три групи залежно від їх спрямованості на встановлювання, підтримування, розмикання вербального контакту. Ці групи позначаються термінами *інхоативні*, *процесні* та *фінитні* висловлення. Так, інхоативна фаза націлена на встановлення контакту та підтримання зв'язку у великій соціальній групі; процесну фазу слід вважати головною стосовно передачі інформації; фінитна фаза «замикає комунікативний акт, закладає передумови для наступних дій» [225, с. 118].

У православній проповіді *інхоативні елементи* вживаються проповідником для встановлення контакту та для готовності пастви сприймати настанови пастора, розуміти головну інтенцію його повідомлення, наприклад:

(334) – укр. *Погляньмо, брати й сестри, на лик великого угодника – Предтечі і Хрестителя Іоанна* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(335) – рос. *Ныне читалось послание святого апостола Иуды. Оно соборное и, следовательно, обращено ко всем христианам. Оно написано потому, что в древние, в апостольские времена уже появились разные еретики, и святой апостол предостерегает всех верующих от следования за еретиками* (св. Лука (Войно-Ясенецкий) [480];

(336) – англ. *We keep today the memory of Saint Mary of Egypt in the gradual progression from glory to glory which Lent is, and which must lead us step by step to facing the supreme glory of the Divine Love crucified, the sacrificial love of the Holy Trinity* (Metropolitan Anthony of Sourozh) [498].

(337) – грец. *Θέλω όμως να προσθέσω και κάτι άλλο... Χριστιανοί μου, κάθε πράξη ελεημοσύνης, πρέπει να είναι πράξις θρησκευτική και όχι έργο κάποιου φιλανθρωπικού χορού ή αλτρουισμού, ή απλώς ουμανιστικών έργων* (π. Στεφάνος (Αναγνωστοπούλος) [512].

Процесна фаза проявляється у логічному, послідовному викладенні думок, утриманні уваги слухачів, акцентуванні головних змістових моментів проповіді:

(338) – укр. Наприклад, тіла багатьох святих протягом століть не підкоряються закону природи – тлінню...Ще одним прикладом є унікальний факт мироточіння... (митр. Володимир (Сабодан) [472];

(339) – рос. Вслушайтесь внимательно, дорогие мои, в слова святого пророка Божия Исаии, вслушайтесь и вдумайтесь в откровение этого ветхозаветного богослова. Не о нас ли, не о нашем ли времени говорит пророк, живший за 759 лет до Рождества Христова? (арх. Иоанн (Крестьянкин) [476];

(340) – англ. ...So when we speak of faith and of believing we must learn... Now, we should be able to be to people around us an occasion for that kind of faith.... Let us read in the Gospel ... And we will discover that (Metropolitan Anthony of Sourozh) [498];

(341) – грец. Υπάρχουν δύο βασικοί λόγοι για τους οποίους φαίνεται ότι ευθύνονται και οι σκανδαλιζόμενοι. Ο πρώτος λόγος είναι ότι οι σκανδαλιζόμενοι...Ο δεύτερος λόγος που δείχνει την ευθύνη που...Και οι δύο λόγοι που αναφέραμε δείχνουν ότι... (Μητρ.Ιερόθεος (Βλάχος)) [514].

Серед засобів підтримки контакту між проповідником та паствою зафісовані:

- речення із звертаннями:

(342) – рос. Вот, родные, вот из этого примера, этого поучения, себе сделайте пример (архимандрит Павел (Груздев)) [486].

- запитання, що контролюють мисленнєву діяльність пастви:

(343) – англ. Why did He weep if He knew that moments later He would call Lazarus back to life? (Archpriest Alexander (Schmemmann)) [496].

- синтаксичні структури – пояснювальні маркери-ідентифікатори:

(344) – рос. Вот каков был дух во второй половине XVIII века, до начала XIX столетия... (св. Лука (Войно-Ясенецкий)) [481].

- змістово порожні структури – маркери заповнення пауз, що свідчить про те, що проповідь не є повністю спланованою:

(345) – англ. So what we see – vividly – in today's Gospel, is not just the repentance of the prodigal, but the love of the Father: love without limits (metr. Kallistos Ware) [502].

Фінітна фаза має на меті завершення спілкування, фокусуючи увагу на ключових думках проповідника та наставляючи паству на самостійну духовну роботу:

(346) – укр. Устами Христа Спасителя Церква сьогодні пропонує віруючим, які поклоняються хресту і цілують його, взяти свій хрест і йти впевнено тернистим, славним, вказаним Христом шляхом, котрий приводить до вічної слави (митр. Володимир (Сабодан)) [472];

(347) – рос. Ревнуйте, братия, в посте, и он как огненная колесница оторвет вас от подчинения телу, от греха и поднимет вашу душу на высоту. Пост вольет в душу бодрствленность, которой вы повлечетесь к Богу и будете поставлены пред лицом Его, как Моисей на горе Богоявления! Ревнуйте же, братия, ревнуйте! Аминь (еп. Григорий (Лебедев)) [473];

(348) – англ. The purpose of my sermon today is to extend a warm invitation to repentance (Rev. George (Dimopoulos)) [499];

(349) – грец. Επομένως, προκειμένου να εκφράσουμε την αγάπη μας προς τα έξω, δεν πρέπει να αλλοιώσουμε αφύσικα την καρδιά μας και να στραγγαλίσουμε την ευαισθησία της... (π.Ευσέβιος (Βίττης)) [509].

Усі актомовленневі елементи є спільними та домінантними у реалізаціях фідеїстичної стратегії православної проповіді у близько- і далекоспоріднених мовах (див. додатки, табл. 1). Вплив індивідуального чинника на актомовленневі елементи є значним: його проявами є різна частотність уживання актомовленневих елементів та їх неоднакові характеристики в проповідях різних священнослужителів, а також у специфіці засобів встановлення / розмикання контакту – нестандартних неетикетних інхоативних висловлень, проте найчастіше використовуються шаблонні етикетні фінітні висловлення.

Висновки до розділу 3

Третій розділ було присвячено опису лінгвопрагматичної реалізації дискурсивних стратегій і тактик у православній проповіді ХХ століття. У ході проведеного аналізу встановлено:

1. Структурні елементи реалізації глобальної фідеїстичної стратегії православної проповіді подані в основному стандартними синтаксичними структурами – прості, складносурядні, складнопідрядні речення. Православна проповідь містить нестандартні елементи, зокрема речення нестандартної структури: номінативні, неповні, незавершені, перервані речення, а також експлікаційні структури. Характерною ознакою будови речень у проповіді є наявність риторичних питань, що використовуються для формулювання проблем, вираження ставлення до явищ, а також являють собою прийоми реалізації псевдодіалогу. Широко представлені повтори, вставні розмовні елементи, апелятивні елементи та апозитивні конструкції.

2. На семантичному рівні реалізації фідеїстичної стратегії православної проповіді виділено п'ятнадцять топосів – «Спасіння», «Гріх», «Покаяння», «Прощення», «Таїнства», «Православна церква», «Життя – Смерть – Воскресіння», «Катехизація», «Любов», «Бог, Богородиця, свят», «Молитва», «Диявол», «Християнські чесноти», «Православні свята», «Війна», – які є спільними для православної проповіді в українській, російській англійській та новогрецькій мовах; було проаналізовано реалізацію змістових модальних елементів (аксіологічних, епістемічних, алетичних, деонтичних, волітивних, верифікативних) у текстах проповідей, виділено основні засоби їх реалізації, типові для близько- і далекоспоріднених мов.

3. Досліджуючи прагматику мовних засобів реалізації фідеїстичної стратегії православної проповіді, було виділено прагмасемантичні та актомовленнєві елементи. Серед прагмасемантичних зафіксовано текстуальні й інтерперсональні елементи. У межах першої групи проаналізовано сім смислових класів – поєднання і логічна послідовність ідей, парафраз і накладання, причиновість, контраст і зіставлення,

обмеження, припущення (достовірне ствердження), питання, які присутні у всіх чотирьох мовах. Розглянуто проявлення інтертекстуальності у проповіді, а також проаналізовано інтерперсональні мовленнєві засоби реалізації фідеїстичної стратегії, а саме – апроксиматори, засоби передачі деперсоналізації, персоналізації, емоційно-експресивні засоби, до яких зараховуємо тропи, засоби передачі емпізи, засоби створення гумористичного ефекту. На актомовленнєвому рівні описано іллокутивні реалізації фідеїстичної стратегії в православній проповіді, які свідчать про наявність серед останніх таких мовленнєвих актів, як репрезентативи, директиви, експресиви, комісиви, декларативи, а також фатичні метакомунікативи.

Основні положення 3-го розділу викладено в публікації автора [244].

РОЗДІЛ 4

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАГАЛЬНИХ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ І ТАКТИК У ПРАВОСЛАВНІЙ ПРОПОВІДІ ХХ СТОЛІТТЯ

Цей розділ присвячено опису загальних та спеціальних дискурсивних стратегій у православній проповіді ХХ століття, зокрема дискурсивної стратегії нарації, комунікативної, інформувальної, пояснювальної, закличної, стверджувальної, оцінювальної, фасцинаційної, обрядової, молитовної, сповідальної та дискурсивної стратегії релігійної ідентифікації. У розділі 4 розглядається їх реалізація та надається ряд тактик, за допомогою яких має місце розгортання певної стратегії у дискурсивній площині.

4.1. Загальні стратегії у православній проповіді ХХ століття

Цей підрозділ присвячено аналізу реалізації загальних дискурсивних стратегій, а саме дискурсивної стратегії нарації, контактуючої, інформувальної, пояснювальної, закличної, стверджувальної, оцінювальної стратегій та тактикам, що їх репрезентують.

4.1.1. Стратегія нарації і тактики впливу. Дискурсивна стратегія нарації виділяється нами як одна з основних, бо у тому чи іншому вигляді вона присутня у всіх зразках жанру проповіді. Для кращого розуміння сутності цієї дискурсивної стратегії наведемо визначення терміна «нарація» у Ж. Женетта, за яким вона є породжуючим оповідальним актом, ситуацією чи розповіддю, що створює інстанцію наративного дискурсу, «виклад історії» [324]. У проповідях нарація необхідна для повного або лаконічного переказу фрагменту Євангелія, залежно від його складності, тривалості, мови, якою він читався священником. Наррація являє собою вступний елемент до проповіді, з якого і починає логічно розгортатися простір дискурсу.

Нарація також використовується під час переказу історичних подій, розповідей з патериків, власного життя. За нарацією завжди слідує інтерпретація, роз'яснення, інформування, аргументація, заклики.

Так, у проповідях нарація починається з традиційних вступних елементів: (350) – рос. *Прочитанное ныне Евангелие повествует о...* (арх. Кирилл (Павлов) [478]; (351) – укр. *Сьогодні свята Церква згадує й прославляє святих...* (митр. Володимир (Сабодан); (352) – англ. *The reading from Saint Paul's first letter to the Corinthians presents us...* (Metropolitan Theodosius of All America and Canada) [507], (353) – *The story of St. Michael the Archangel reminds us...* (Rev. Robert E. Lucas) [506], (354) – *This morning's Gospel reading is...*, (355) – *Today's Gospel reading teaches us many things* (Dimitri Tsakas) [500], (356) – *On the Saturday of ... the Gospel speaks of ...* (Metropolitan Theodosius of All America and Canada) [507]; грец. (357) – *Στο σημερινό Αποστολικό Ανάγνωσμα...*, (358) – *Το σημερινό Ευαγγέλιο μας περιγράφει ένα εκπληκτικό θαύμα...*, (359) – *Η σημερινή ευαγγελική περικοπή ας αφορμή για όλους μας να σκεφθούμε πιο σοβαρά...*, (360) – *Διαβάσαμε σήμερα, αγαπητοί μου, από τον Ευαγγελιστή Λουκά την παραβολή του καλού Σαμαρείτου*, (361) – *Η σημερινή ευαγγελική περικοπή αδελφοί μου, αναφέρεται στο πώς...*, (362) – *Σήμερα, όπως τό ξέρουμε όλοι, είναι η Κυριακή του Τελώνου και Φαρισαίου, και αρχίζει το Τριώδιο. Είναι η Κυριακή που μας εισάγει στο Τριώδιο, στην περίοδο του Τριωδίου* [508-518].

У деяких випадках проповідник починає нарацію, посилаючись на свої попередні проповіді та згадуючи теми, що вже були попередньо розкриті: англ. (363) – *Last week we heard the Lord tell..., I spoke to you about how...* (Fr. Stephen J.) [505], (364) – *Only yesterday we were commemorating Adam crying...* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496]. Цей прийом спрацьовує у випадках, коли паства постійно бере участь у церковному житті та присутня на кожній літургії, з іншого боку, таким чином проповідник надає можливість новим реципієнтам прослухати ту інформацію, що була повідомлена без їх участі. Крім того, у цей спосіб священник акцентує увагу на взаємозв'язку між різними євангельськими подіями та святами, надаючи імпульс пастві до підвищення власного рівня богословської освіти.

Нарація будується за алюзивною схемою «життєвий досвід – сьогоднішнє Євангеліє – описання події – паралель із теперішнім часом»:

(365) – англ. *God is seeking us far more than we are seeking Him. God does not just come out to meet us half way, He comes out far more. If we take one step towards Him, He takes a hundred towards us. So, today's Gospel is not just a story of repentance. It is a story of the way in which our repentance is accepted. It is a story of the loving father and how He goes out in search of His child and how He loves both His children, both the one that went astray and returned and the one who remained at home....* (Metropolitan Kallistos Ware) [502].

Стратегія використовується, коли треба розповісти про історію свята чи викласти життєопис святого, який має безпосередній стосунок або до свята, або до моральних настанов, які збирається надати пастир: (366) – англ. *On Dec. 6 we remember the man Nicholas who lived in the fourth century in Asia Minor. That part of the world is now called Turkey. When he was buried from his church some 1,600 years ago... (Fr. Stephen J.) [505].*

Дискурсивна стратегія нарації реалізується такими тактиками:

Дискурсивна стратегія нарації реалізується такими тактиками:

- тактикою опису запланованх дій. Треба зазначити, що для англомовного православного дискурсу при нарації нормою є розповідь від 1-ої особи однини: (368) – англ. *I will mention today some of St. Nicholas' lesser known works* (Fr. Stephen J.) [505];

- тактикою прохання дозволу на розповідь певної історії чи опис події, наприклад, (369) – англ. *«Allow me, please, for a moment to share a story with you»* (Metropolitan Nikitas of Dardanellia) [506];

- тактикою викликання емоційних переживань, для якої характерні інверсія, градаційні та спеціальні сполучники: рос. «не только..., но...», укр. «не стільки..., а й...», англ. «not only..., but...», грец. «όχι μόνο..., άλλα...» тощо, наприклад, (370) – англ. *Let us notice in the story that the Father does not wait for the prodigal to say, «I am no longer worthy to be called your son, treat me like one of your hired servants». The Father will not let him finish the sentence. Immediately, unhesitatingly, He restores the exile to his sonship. Nor is this all. The Father not only*

accepts his son back, not only restores him to his inheritance, but He accepts him back with an unbounded all-embracing joy (Metropolitan Kallistos Ware) [502].

4.1.2. Контактуюча стратегія і тактики впливу. Проповідь як жанр релігійного дискурсу апріорі комунікативна, бо розрахована на сприйняття паствою або окремим її представником. Головним завданням контактуючої дискурсивної стратегії є встановлення контакту з реципієнтом проповіді. Це досягається за допомогою:

- тактики звертання до пастви або до вищих сил (наприклад, (371) – рос. *Пресвятая Богородице, спаси нас!*, (372) – укр. *Святі отці, моліть Бога о нас!*, (373) – англ. *O, man!, Lord!*, (374) – грец. *Κύριε Ιησού Χριστέ, Υιέ του Θεού, έλέησόν με τον άμαρτωλόν...*). В англійській мові тактика актуалізується, головним чином, за допомогою дієслівних одиниць «Listen!» (*But listen! Do you really hear what is being said?* (Archpriest Steven Rogers);

- тактики ведення діалогу – найчастіше контактуюча дискурсивна стратегія реалізується за допомогою риторичних питань, на які проповідник або відповідає сам (напр.: (375) – рос. *Что мы видим умирающим? Только тело, которое взято из земли и опять возвращается в землю* (арх. Кирилл (Павлов) [478], (376) – англ. *And when we think of ourselves and ask ourselves, who of us can receive the Holy Gifts? Yes, we must profess the Orthodox faith, we must belong to the Church, but this is not enough* (Metropolitan Anthony of Sourouzh) [498], (377) – грец. *Στο ερώτημα τώρα : “τι γίνεται όταν κάποιος επιθυμεί να προσφέρει, αλλά αδυνατεί;” Μα η απάντησις φίλοι μου είναι δεδομένη* (Архц. Ιωήλ Κωνστανταρος) [511], або залишає це питання на роздум слухачів: (378) – англ. *Dare we say that we are so one with each other that nothing can break the bonds of solidarity and of love?* (Metropolitan Anthony of Sourouzh) [498]. Ставлячи питання, мовець бажає не отримати конкретну відповідь, а «переслідує цілком певну мету – він впливає на діяльнісну поведінку співрозмовника» [139, с. 303].

У проповіді можна також знайти випадки, коли за допомогою риторичного питання автор намагається зробити діяльнішою мисленнєву активність адресата, змушує його замислитися над проблемою, спробувати самому знайти її розв'язання і

дати відповідь на питання. І тільки з плином певного проміжку часу (після того, як відповідь вже ніби сформулювалася або хоча б починає формулюватися у свідомості адресата), автор сам пропонує відповідь і тлумачення проблеми, намагаючись за допомогою аргументів переконати адресата або затвердити думку, що в нього вже сформувалась: (379) – рос. *Может ли человек раздражительный и мстительный быть в Царстве Божиим, которое есть царство любви, мира и радости о Духе Святе? Достойно ли сострадания и милосердия Отца Небесного сердце жестокое и безжалостное к своему брату? Кто преследует гневом и мщением других, не заслуживает ли сам отмщения и гнева Божия? Суд без милости не оказавшему милости...* (Иак. 2, 13), - нам нужно это и помнить, и исполнять (арх. Кирилл (Павлов) [478]. З прикладу ми бачимо, що проповідник спочатку задає низку риторичних питань, відповідь на які є очевидною, а тому немає потреби її озвучувати, бо реципієнт невербально відповідає у себе в душі, а потім пастир закріплює висновок, який вже сформувався у голові людини, цитатою зі Святого Писання.

Риторичне питання, без сумніву, має більший емоційний і психологічний вплив на адресата, однак виражає той самий зміст, реалізований у формі звичайного імператива. К.В. Бобирьова слушно зазначає, що у проповіді риторичні питання виконують фатичну функцію, встановлюючи контакт з аудиторією, також презентують тематику, що отримує відображення й розгортання в тексті проповіді та підкріплюються коментарями з тексту Священного Писання та Передання [47, с. 146]. На деякі питання проповідник не надає відповіді, коли відповідь на них є очевидною або коли людина повинна сама витратити час для осягнення певних істин: (380) – англ. *The Lord said, if the darkness which is in you is dark, how much dark is the darkness?* (V. Rev. Archimandrite Panteleimon P. Lampadarios), (381) – грец. *Μόνο οι αιρετικοί θα ζουν σύμφωνα με την αίρεσή τους, με την πίστη την αιρετική που έχουν; Όλοι οι άλλοι δηλαδή να είναι συνεπείς προς την πίστη τους, προς τις αρχές τους, και μόνο οι χριστιανοί, οι ορθόδοξοι χριστιανοί, να είμαστε τόσο χαλαροί, και απλώς να πιστεύουμε ορισμένα πράγματα, όμως η ζωή μας πιο πολύ να επηρεάζεται από το τι πιστεύουν οι άλλοι και όχι από το τι πιστεύουμε εμείς;* (π. Συμεών Κραγιόπουλου) [518].

- закличної тактики – стратегія часто формується за допомогою фраз-закликів: (382) – англ. *Father, forgive - they don't know what they are doing* [498]. Коли священник у рамках однієї проповіді повинен розкрити декілька тем, проповідник переводить увагу пастви на інші тематичні аспекти або події за допомогою фраз-кліше: (383) – англ. *Now let us turn our attention to ...* [500].

– контакт із паствою встановлюється з перших слів пастиря. Тому після зачинательної традиційної молитви наступною йде тактика звертання до мирян. Зазвичай, звертання передбачає використання емоційнопідвищеної лексики, формуючи почуття особливого ставлення пастиря до мирян як до близьких серцю братів та сестер, духовних дітей: рос. *Возлюбленные во Христе братия и сестры!*; *Дорогие во Христе братия и сестры*; *Всех вас, возлюбленная моя паства, братия и сестры...*; укр. *Дорогі браття та сестри!*; англ. *Brethren; brothers and sisters; My brothers and sisters in Christ; My beloved friends and brethren in Christ; My beloved friends; Beloved; My beloved ones; my beloved friends in Christ*; грец. *φίλοι μου; ἀγαπητοί μου ἀδελφοί; Αγαπητοί Πατέρες, Κυρίες και Κύριοι; Χριστιανοί μου* (напр. (384) – англ. *I would like to remind us – myself first of all, and all of you my fathers, brothers, and sisters* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496]. Емоційнопідвищена лексика використовується не тільки на початку проповіді, а й по всьому тексту, таким чином закріплюючи добросердечне ставлення з боку пастиря й, крім того, тактика звертання має на меті контроль над увагою мирян, щоб вони не відволікалися: (385) – рос. *Научитесь, дорогие...* (арх. Кирилл (Павлов) [478]; (386) – *Притча эта научает нас, дорогие братия и сестры, той истине, что...* (арх. Кирилл (Павлов) [478];

– тактики пояснення, яку проповідник застосовує для обґрунтування інформації, що подається, наприклад, (387) – рос. *Это Евангелие имеет ближайшее отношение к каждому из нас и может послужить нам величайшим назиданием и утешением* (арх. Кирилл (Павлов) [478]. Так установлюється контакт із паствою, бо, коли людина розуміє, що інформація стосується її безпосередньо, а тим паче може бути корисною, тоді вона намагається зосередити на ній максимум уваги та осмислити її.

- тактики «читання думок», яка є однією з основних під час реалізації контактуючої стратегії. Проповідник виступає від «МИ»-спільноти, відкриваючи ті проблеми або потаємні думки, гріхи, уповання, страждання, які людина носить у собі. Тим самим людина почуває себе живою частиною комунікативного процесу, бо згоден реципієнт із тим, що було стверджено пастирем чи ні, а невербальна відповідь мимоволі надається слухачем: (388) – рос. *Мы иногда желаем, чтобы...; ...мы, из-за своего малодушия и нетерпеливости, нередко теряем упование на милость Божию, плачем и ропщем, говоря: «терплю я и молюсь, но Господь не видит моих слез; и уже начинаем впадать в отчаяние; ...то мы и тогда ропщем на Него, плачемся на судьбу* (арх. Кирилл (Павлов) [478], (389) – англ. *Also, we will find within ourselves conflicting voices, saying, Don't! Don't make yourself ridiculous! Don't single yourself out by a search which is not necessary; you have got everything... Zacchaeus was rich, Zacchaeus was known as an honorable citizen - so are we!* (Metropolitan Anthony of Sourouzh) [498].

4.1.3. Інформувальна стратегія і тактики впливу. Інформувальна дискурсивна стратегія являє собою «послідовність інтенцій, зорієнтованих на інформування людини, повідомлення їй знань і думок про світ» [139, с. 256]. Знання – це складна система інформації, що визнається в суспільстві як колективне об'єктивне надбання, а думки – це індивідуальні й суб'єктивні уявлення. Стратегія інформування в проповіді визначається метою проповідницького виступу – роз'яснити слухачам суть релігійного віровчення, зміст слів Учителя, принципи релігійної моралі та ін. До комунікативних тактик цієї стратегії належать роз'яснення, дефініція і наратив. Характерними для міркування маркерами є причиново-наслідкові висловлення, модальні лексичні одиниці, численні риторичні запитання, що структурують розповідь і полегшують для слухачів розуміння сказаного проповідником.

Успішна реалізація комунікативного наміру проповідника залежить здебільшого від рівня освітньої підготовки адресата, його світогляду, знань як теологічних, так і історичних. Ступінь глибини сприйняття адресатом послання

варіюється залежно від його інтелектуального базису. У деяких випадках необхідно донести інформацію до реципієнта у розгорнутому або, навпаки, у лаконічному вигляді. Для надання повної картини якогось явища, проповідник удається до використання інформувальної дискурсивної стратегії. Особливо це стосується частини проповіді, яка іде за переказом євангельського фрагмента, коли проповідник пояснює, наприклад, застарілі слова, особливості світосприйняття давніх іудеїв та християн, їх традиції, історичні умови життя тощо: (390) – рос. *Готовясь встретити и отразити завоевателя, Израиль заручился помощью родственного ему племени идумеев, потомков Исава, "сынов эдомских»* (митр. Филарет (Вознесенский) [489], (391) – укр. *Шанування святих і молитовне звернення до них є однією із найдревніших традицій церкви і зберігається вона ще з апостольських часів* (митр. Володимир (Сабодан) [472], (392) – англ. *Amongst the Jews there is a strong belief, that the sins of parents make their children suffer. This belief originates from the misunderstanding of God's commandment, Who order Israel to avoid making idols, nor to worship them* (V. Rev. Archimandrite Panteleimon P. Lampadarios Patriarchal Vicar of Alexandria) [507]; (393) – грец. *Πρώτοι ποιμένες μετά τον Κύριον υπήρξαν οι Απόστολοι ως φυσικοί διάδοχοι του Σωτήρος Χριστού* (Протопресβυτέρου π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512]; (394) – *Από τη λαμπροχαρμόσυνη αγία ημέρα του Πάσχα μέχρι και σήμερα, η γονυκλισία ήταν απαγορευμένη* (Μητροπολίτου Προικοννήσου Ιωσήφ) [516].

На початку висловлювання у ході інформування пастви проповідник використовує типові мовленнєві кліше, що апелюють до досвіду людини або загальної інформації (напр.: (395) – англ. *We know that a certain hierarchy exists in the heavens I often think to myself, What we heard today also points to...* (Fr. Stephen J.) [505], (396) – грец. *Οι Απόστολοι όπως είναι γνωστόν μαθήτευσαν εις πάντα τα έθνη* (Протопр. π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512].

Православний проповідник може ознайомити паству з ново- і старозавітними подіями та сюжетами, він дає посилання на авторитетні для віруючої людини джерела, використовуючи *тактику апеляції до сакральних текстів*: (397) – англ. *The Old Testament tells us that Enoch and Elijah were assumed bodily into heaven* (fr.Peter Sizer) [500], (398) – грец. *Όπου πήγαιναν ιδρυαν εκεί και μια τοπική Εκκλησία*

όπου σε αυτήν εγκαταστούσαν και σαν ποιμένες επισκόπους και πρεσβυτέρους ιερείς, όπως αποδεικνύεται από τις Πράξεις των Αποστόλων, το πέμπτο κατά σειρά βιβλίο της Καινής Διαθήκης αλλά όμως και από τις επιστολές του Παύλου, του Ιωάννου, του Ιακώβου, του Πέτρου και λοιπά (Πρωτοπρ. π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512].

Проповідник може надавати огляд історичних книжок та використовувати посилення на відомі історичні постаті, авторитетні серед церковного кола, а також письменників, філосоφів, видатних творчих особистостей освіти і науки та ін.: (399) – англ. *It is the discovery that God, as Pasternak once said, was "...a great God of details," and that nothing in this world is outside of that divine reverence. God is reverent, but we so often are not* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496], (400) – грец. *Την ίδια εμπειρία εκφράζει και ο Γέροντας Σιλουανός σύμφωνα με τα γραφόμενα από τον βιογράφο του Αρχιμ. Σωφρόνιο: «Είχε έμπειρη γνώση της πνευματικής πορείας ο Γέροντας. Έδειχνε τρία ουσιώδη στάδια της: πρώτο, τη λήψη της χάρης, δεύτερο, την άρση της και τρίτο, την επιστροφή της χάρης, την ξαναπόκτησή της με αγώνα ταπεινώσεως...»* (Αρχιμ. Ιεροθέος Βλάχος) [514].

Під час реалізації інформативної стратегії найчастіше використовують тактику пояснення, наприклад, (401) – англ. *God is in our midst: this is the meaning of the word 'Emmanuel'*, (402) – грец. *Όταν λέμε περίοδος Τριωδίου, εννοούμε την περίοδο αυτήν που χρησιμοποιούμε αυτό το βιβλίο, το οποίο περιέχει τα τροπάρια που μιλούν για την ταπείνωση, για τη μετάνοια, για το πένθος, που μιλούν για την επιστροφή του ανθρώπου στον Θεό, για τον φόβο του Θεού, για την κατάνυξη, που μιλούν για τη νηστεία και για όλον εκείνο τον κόπο που πρέπει να καταβάλλει ο άνθρωπος, για να ξαναγυρίσει στον Θεό, για να ευαρεστήσει στον Θεό. Αυτό λοιπόν σημαίνει Τριώδιο, και σ' αυτήν την περίοδο μπήκαμε από σήμερα.* (π. Συμεών Κραγιόπουλου) [518]; (403) – *Τη γονυκλισία την ονομάζει ο λαός μας και «μετάνοια». Γιατί η στάση του μετανοούντος είναι το «κλίνειν τα γόνατα». Κάτω τα γόνατα, κάτω και το πρόσωπο, σημαίνει απλούστατα: «Θεέ μου, βρίσκομαι κάτω. Είμαι πεσμένος. Έχω καταντήσει "γη και σποδός". Σήκωσέ με. Ανάστησέ με. Σώσε με!...* (Μητροπολίτου Προικοννήσου Ιωσήφ) [516]. Зважаючи на те, що на свята певні службові обряди змінюються, то у неділю та у великі свята, а також увесь час від першого дня Великодня до дня П'ятидесятниці земні поклони заборонені, бо ці дні

містять спогади про людське примирення з Богом, «по слову апостола: «Ти вже не раб, але син» (Гал. 4, 7), синам же не личить творити рабське поклоніння, і віруючі, не б'ють земні поклони», то священник у проповіді детально роз'яснює ці моменти, використовуючи тактики пояснення: (404) – грец. *Σύμφωνα με τους Ιερούς Κανόνες, και για να υπογραμμίζεται το χαρούμενο και σωτήριο μήνυμα των αναστάσιμων βιωμάτων της Εκκλησίας, η προσευχή των Ορθοδόξων γίνεται «ορθοστάδην». Σε όρθια δηλαδή στάση, και όχι με γονυκλισία. Όμως την ώρα τούτη το «ορθοστάδην» παραμερίζεται, όχι μόνο για να χαιρετίσουμε θεοπρεπώς το Πανάγιο Πνεύμα, «δι' ου Πατήρ γνωρίζεται και Υιός δοξάζεται, και παρά πάντων γινώσκεται μία δύναμις, μία σύνταξις, μία προσκύνησις τής Αγίας Τριάδος», μα και για να πούμε κατά πως ταιριάζει σε παραστρατημένους, όπως είμαστε όλοι μας, χωρίς εξαίρεση, το «ημάρτομεν!», και να ζητήσουμε το έλεος του Θεού, την άφεση, την κάθαρση, τη συγγνώμη (Μητροπολίτου Προικοννήσου Ιωσήφ) [516].*

Іншим способом реалізації стратегії виступає тактика ведення діалогу, коли проповідник ставить питання і відразу ж подає на нього відповідь у вигляді історичної довідки: (405) – англ. *Who was St. Nicholas? Children know him as 'Santa Claus,' others know him as the patron of sailors; we know him as a pious, loving Bishop of the Church and true follower of Jesus Christ. How did he attain such renown? Nicholas never sought the limelight. All he did was try to fulfill the command to love God with all his heart, and to love his neighbor as himself (Fr. Stephen J.) [505].* Ще одним варіантом уживання комунікативної тактики слугує ситуація, коли проповідник відповідає на нібито поставлені питання паствою: (406) – англ. *He was told to go to church the next morning, and then to select as archbishop the first cleric who would come there to pray. Yes, it was Nicholas, as was his daily custom, who first entered the sanctuary for prayer (Fr. Stephen J.) [505].*

Дуже часто проповідник подає інформацію в аксіоматичній формі, її беззаперечність підкреслюється традиційними для проповіді прислівниками *несомненно, известно, верно, часто* тощо. Наприклад: (407) – рос. *В то, что Бог есть, мы несомненно веруем и знаем, что Он правосуден и всесвят; ...известно также и то, что...*, (408) – *Так что верно утверждение, что...*, (409) – *И ясно,*

что...» (арх. Кирилл (Павлов) [478]; (410) – грец. «*Συχνά μιλώντας για αγάπη λησμονούμε το έδαφος, στο οποίο αυτή φυτρώνει*» (π.Ευσέβιος Βίττης) [509].

Під час подання інформації проповідник використовує тактику узагальнення за допомогою вживання спеціальних конструкцій пасивного стану, інверсії для досягнення емпатичного ефекту: (411) – англ. *All know how he saved...* (Fr. Stephen J.) [505]; (412) – англ. *He is said to have smote Arius...* (Fr. Stephen J.) [505]; (413) – англ. *Many are the stories and legends of his life that...* (Fr. Stephen J.) [505]; (414) – грец. *Είναι χαρακτηριστικό ότι* (Архимандріτης π. Κύριλλος Κεφαλόπουλος) [508]; (415) – грец. *Καί σήμερα, ό κόσμος...* (Архимандріτης π. Κύριλλος Κεφαλόπουλος) [508].

З цією самою метою під час розповіді проповідник використовує контрастивну тактику, акцентуючи увагу на вчинках мирської та духовної людини: (416) – укр. *Вони вчили людей тому, як дотримуватись традицій і передання старців, а Він говорив, що головне – це поклоніння Богу в глибині серця. Вони бачили, що за Ним ідуть тисячі людей, а від них відступають* (митр. Володимир (Сабодан) [472].

Проповідник також удається до використання тактики повтору, яка реалізується вживанням анафори для посилення емоційного ефекту в процесі переліку протиправних, богоборчеських учинків: (417) – укр. *Вони зрозуміли, що допоки він живий, їх вчення не буде мати сили, їх моральний приклад не буде переконливим. Занадто яскрава Зірка зійшла на їхньому небосхилі і затьмила їх всіх. І вони прийняли радикальне рішення – умертвити Його. Вони зробили все, щоб добитися свого. Вони порушили закон, що тоді існував і забороняв їм віддавати людину на смерть. Бажання досягти мети було настільки сильним, що їм не стало огидним звернутися до язичників - римської влади, до «окупантів», яких вони ненавиділи. Вони пішли на порушення своїх же політичних засад, аби тільки умертвити Ісуса Христа* (митр. Володимир (Сабодан) [472].

Стратегія реалізується тактикою викликання емоційних переживань за допомогою вживання паралельних синтаксичних конструкцій та повторів: (418) – англ. *...there was no misfortune that would not move him to compassion, no injustice that he would not redress, no discord that he would not allay* (Fr. Stephen J.) [505].

Інколи священник може використати тактику нагадування, якщо посилається на інформацію, що була подана заздалегідь: (419) – рос. *Вчера вечером говорил я, глубокой верой жила супружеская пара Иоакима и Анны...* (схиарх. Зосима (Сокур) [474].

4.1.4. Пояснювальна стратегія і тактики впливу. У деяких випадках академічний стиль риторики проповідника спонукає його пояснювати деякі аспекти проповіді для правильного їх розуміння паствою. На думку К.В. Бобирьової пояснювальна стратегія є центральною у жанрі проповіді, оскільки завдання проповідника є роз'яснення та формулювання у пастви певної системи цінностей [47, с. 324]. Проповідник найчастіше використовує стратегію пояснення для викладення основної мети прослуханого фрагмента Євангельського читання: (420) – англ. *The meaning of today's parable, the message written on every page of Holy Scripture, is this: God loves us* (Metropolitan Kallistos Ware) [502].

Маркером пояснювальної стратегії є схема «причина – наслідок», розкриваючи причино-наслідковий зв'язок між явищами або подіями: (421) – англ. *Love, which is the foundation of life and its source, is at work again recreating, redeeming, restoring the darkened life of man: "Lazarus, come forth!" And this is why Lazarus Saturday is the real beginning of both: the Cross, as the supreme sacrifice of love, and the Common Resurrection, as the ultimate triumph of love* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496]. Інколи проповідник прямо каже про неможливість пояснення подій чи усвідомлення релігійних догматів через обмеженість можливостей людської природи: (422) – *Но этого представит невозможно....* (арх. Кирилл (Павлов) [278].

Пояснювальна стратегія також експлікується за такими схемами:

– «питання – відповідь»: (423) – рос. *Необходимы ли наши молитвы за усопших? Да, необходимы, потому что оказывают им весьма большое благодеяние. Дело в том, что...* (арх. Кирилл (Павлов) [278]; (424) – грец. *Για και μόνο διάκρισις υπάρξει και θα υπάρξει πάντοτε. Και ρωτάτε ποια είναι αυτή; Η διάκρισις δυο κόσμων. Ο κόσμος του Θεού και ο κόσμος του διαβόλου* (Протопресбытерос π. Стефанос Αναγνωστοπούλος) [512];

– «факт – питання «чому так трапляється?» – відповідь»: (425) – укр. *Людина зустрічається з Богом у молитві, в радості, у стражданні й хворобах, у злиднях і, особливо, у Таїнстві Святого Причастя. Проте часто буває, що ми не помічаємо, не впізнаємо Бога, проходимо повз нього. У чому ж причина, чому так трапляється?* (митр. Володимир (Сабодан) [472]; (426) – англ. *Sometimes we ask for something but we don't get it. Why don't we get it? Because we don't need it* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496];

- «питання – відповідь – посилення на святих отців»: (427) – англ. *Why did He weep if He knew that moments later He would call Lazarus back to life? Byzantine hymnographers fail to grasp the true meaning of these tears. "As man Thou weepst, and as God Thou raisest the one in the grave..."* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496];

- «пояснення + цитата з Писання»: (428) – англ. *The man who was blind from birth was born in this condition, because it was God's Will and not because God wanted to punish his parents. Jesus assures this saying, "Neither he sinned, nor his parents"* (V. Rev. Archimandrite Panteleimon P. Lampadarios) [507];

– «посилання на цитату з Писання + питання + ствердження»: (429) – англ. *It is said of the prodigal, 'while he was yet far off' – is that not true of us? We are far off from our true home, but God runs out to meet us, He puts His arms round us, He unites us to our home, He invites us into the feast* (Metropolitan Kallistos Ware) [502].

Для стратегії пояснення характерним є початок висловлювання з інфінітивних зворотів та використання таких спеціальних мовленнєвих конструкцій: (430) – англ. *To further stress this point we need to understand...*» (Metropolitan Theodosius of All America and Canada) [507]; (431) – англ. *At this point we must clear the follow...* (V. Rev. Archimandrite Panteleimon P. Lampadarios); (432) – англ. *From this scope, we can realize...* (Archbishop Gibran (Ramlaoui) of Australia and New Zealand) [503].

В англійській мові проповідники під час пояснення для поєднання незалежних висловлювань уживають прислівники *besides, however, moreover, therefore, so, nevertheless, still, yet, otherwise, else*, союзи *although, though*, модальні слова *perhaps, of course, indeed*, наприклад, (433) – англ. *However, although Orthodox Christians believe in the assumption of the Theotokos, it has not been made into a doctrine of the Church (as it has*

in the Roman Catholic Church). That is perhaps why we do not call this feast the Assumption, but the Dormition of the Mother of God. Dormition means "falling asleep", which is of course just a metaphorical way of saying "death" (fr. Peter Sizer) [505].

У православної проповіді священник може обмовитися, що спеціально робить деякі пояснення не для всіх, а для тих, хто може не знати певної інформації, використовуючи тактику уточнення: (434) – англ. *"Hades" is the Biblical term for Death and its universal power, for inescapable darkness that swallows all life and with its shadow poisons the whole world* (fr. Alexander (Schmemmann)) [496], (435) – грец. *Οι περισσότεροι θα το ξέρετε, αλλά ίσως μερικοί δεν το ξέρετε* (π. Συμεών Κραγιόπουλου) [518]. Тактика уточнення інформації вербалізується за допомогою використання у висловлюванні прикладок, які уточнюють, про яку саме особу, місто, подію, дату йдеться: (436) – англ. *Lazarus, the friend of Jesus, personifies the whole of mankind, and also each man, as Bethany – the home of Lazarus, – stands for the whole world – the home of man* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496].

Пояснювальна стратегія найчастіше реалізується за допомогою тактики контрасту, яка, у свою чергу, вербалізується за допомогою функціонування конверсивів, контрарних, контрадикторних та векторних корелятивів. Ця тактика використовується за для пояснення духовних процесів у термінах, знайомих для пересічної людини: (437) – рос. *Реки погребаются в море, а воскресают в источниках; целый мир земных прозябений осенью умирает, а весной воскресает*, (438) – *Всякая особенная жизнь сходит в свойственный ей гроб лишь только для того, чтобы оставить там свою обветшалую старую одежду, а сама восходит в сферу иной жизни, чтобы облечься в новую прекрасную одежду*, (439) – *Умирает пресмыкающийся червь, а воскресает крылатая бабочка* (арх. Кирилл (Павлов) [278]. З прикладів ми бачимо, що жанр православної проповіді характеризується використанням бінарних опозицій, що є найбільш доступними для сприйняття релігійним слухачем. Екзистенціальна інваріантна бінарна опозиція понять «Добро – Зло» пронизує весь дискурс церковно-релігійної комунікації [227, с. 157]. Це означає, що практично у всіх православних проповідях реалізується цей базовий принцип, побудований на різних варіантах бінарних опозицій, на зразок: *істина /*

брехня; правда / неправда; свої / чужі; життя / смерть / воскресіння; земля / небо; святий / грішний; чистий / нечистий; від Бога / від Диявола та ін. Це зумовлює різку поляризацію персонажів оповідань, їх якостей; наприклад: (440) – укр. *Потім ми вирости, змужніли, набралися розуму і, відвернувшись від божественного шляху, пішли широкими шляхами мирського суетного життя...*; (441) – *Шкодить на цьому шляху і ворог нашого спасіння диявол...але з нами завжди Бог і Його всесильна допомога (митр. Володимир (Сабодан) [472]. Тактика контрасту часто використовується для пояснення соціальної нерівності, несправедливості, яка часто бентежить людей: (442) – *Но мы видим, что часто в этой жизни нечестивые люди наслаждаются блаженством, а праведные страдают до самой смерти* (арх. Кирилл (Павлов) [278].*

Тактика паралелізації вживається, коли проповідник проводить паралель між Біблійними подіями та сьогочасним станом людей, підтверджуючи думку Соломона, що «під сонцем немає нічого нового». Так, наприклад, пояснюючи Євангельську подію зцілення одержимого Христом, проповідник порівнює його стан із сучасними психічно хворими людьми – терористами, анархістами, наркоманами, нудистами та ін.: (443) – грец. *Έτσι, ο δαιμονισμένος που θεραπεύτηκε καθόταν στα πόδια του Χριστού ιατισμένος και σωφρονών. Αυτός που ήταν ο φόβος και ο τρόμος των ανθρώπων, έγινε τώρα με τη χάρη του Χριστού μας, ο σώφρων, ο νηφάλιος, ο άνθρωπος εκείνος που επιστρέφει πλέον ανάμεσα στους άλλους συναθρώπους του, μέσα στον κοινωνικό του χώρο, στην κοινωνία, στην οικογένειά του. Και σήμερα η ανθρώπινη κοινωνία μας ζει με τον φόβο και τον τρόμον που προκαλούν άνθρωποι ποικίλοι επηρεασμένοι από δαιμονικές δυνάμεις όπως είναι οι αναρχικοί, οι τρομοκράτες, οι χούλιγκανς, οι ληστές, οι φονιάδες, οι χρήστες και έμποροι ναρκωτικών, οι απατεώνες, οι βιαστές, οι γυμνιστές και τόσοι άλλοι ων ουκ έστι αριθμός (Протопресβυτέρος π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512].*

4.1.5. Заклична стратегія і тактики впливу. Дискурсивна стратегія заклику націлена на адресата з метою спрямувати його до виконання ним певних дій або формування певного світогляду, плину думок та поглядів на життя.

Заклична дискурсивна стратегія має на меті спонукати слухача зробити щось. Проповідник здійснює мовленнєвий вплив, унаслідок якого має відбутися така зміна, яка б відповідала бажанням адресата. Дискурсивна стратегія заклику в православній проповіді реалізується за допомогою двох тактик – прямого і непрямого спонукання. Так, наприклад, для православної проповіді у 90 % усіх випадків, проаналізованих у монографії А.Г.-Б. Салахової, характерна тактика прямого спонукання, що ґрунтується на колективному мисленні слов'ян, водночас німецька протестантська проповідь вимагає від мовця використання засобів імпліцитного впливу і непрямого спонукання, бо критичне та індивідуальне світосприйняття німців не дозволяє відкрито нав'язувати свою точку зору на проблему [228, с. 78].

Під час заклику проповідник будує висловлювання, використовуючи характерні синтаксичні конструкції: – рос. *К сожалению, в наше время..., а между тем..., Поэтому тех, кто ... помянет Господь...*

Заклик може стосуватися спростування попередніх стереотипних знань, догматів, тих уявлень, які, на думку проповідника, заважають мирянину на духовному шляху: (444) – англ. *Lay aside all theoretical considerations* (Archbishop John (Shahovskoy) [501].

Дискурсивна стратегія заклику інколи актуалізується від особи церкви: (445) – рос. *Святая Церковь, принося ежедневные молитвы за усопших своих чад, побуждает к этому и всех верующих; Святая Церковь просит нас помолиться Праведному Судии об усопших наших сродниках...* (арх. Кирилл (Павлов) [278]. Заклична стратегія проповідника актуалізується також завдяки використанню тактики апеляції до авторитету церкви і тактики ідентифікації. Так, проповідник закликає до певної моделі дій від імені церкви або наголошує прийнятність тих або інших дій для віруючої людини, залишаючи на її власний розсуд вирішувати, чи зараховує вона себе до цієї категорії: (446) – англ. *When Holy Mother Church asks us to comply with her laws, we should respond positively, not because it is the right thing to do, but rather because it is the will of God for us* (Rev. Robert E. Lucas) [503].

Проповідник також невербально закликає до праведного способу життя, використовуючи схему «якщо – тоді»: (447) – рос. *Если человек твердо верует в будущую жизнь, то он старается свою жизнь на земле провести добродетельно, безгрешно, уклоняясь от всякого зла* (арх. Кирилл (Павлов)) [278].

Виявлено, що стратегія заклику актуалізується за допомогою тактики зближення: (448) – рос. *Научитесь, дорогие, на этом примере быть терпеливыми во время посещающих нас скорбей, которых бывает так много* (арх. Кирилл (Павлов)) [278]. Семіотичний принцип членування світу на «своїх» і «чужих» найбільш яскраво відбивається в категорії відносин між учасниками комунікації, тому для священника важливо показати любов до кожного як до образу Божого.

Тактика ведення діалогу може бути представлена запитанням проповідка до пастви для того, щоб миряни замислилися, схаменулися, зупинилися й змінили спосіб дій та мислення: (449) – укр. *Хіба заради цього Господь нас привів у цей світ, щоб ми його окропили кров'ю своїх же співгромадян, щоб сповнилось мерзенне криваве жертвоприношення темним силам?* (митр. Онуфрій) [485].

Тактика обґрунтування необхідності і тактика заборони, які вербалізуються імперативними та модальними дієсловами: (450) – рос. *...мы должны, не сомневаясь, быть уверены в том, что...*, (451) – *Чтобы это исполнилось, надобно и нам поминать усопших*, (452) – *Каждому из нас желательно, чтобы....* Традиційно проповідник звертається від 1-ої особи множини, наприклад, (453) – англ. *Now we have to forgive each other whether or not we have any explicit sins or crimes against each other* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496], але інколи може використовувати наказові дієслова 2-ої особи однини: (454) – рос. *верь, что Господь может тебе помочь и рано или поздно облегчит твои страдания...* (арх. Кирилл (Павлов)) [278]. Стратегія заклику реалізується тактикою заборони, коли проповідник закликає віруючих не вчиняти певних дій: (455) – англ. *Do not be angry over trifles "against your brother vainly"* (Archbishop John (Shahovskoy) [501], (456) – грец. *Να μην αφήνομε να περνάει η ημέρα, χωρίς να το ενθυμούμαστε αυτό, ότι είμαστε μέσα σ' αυτήν την περίοδο* (π. Συμεών Κραγιόπουλου) [518]. При цьому проповідник окреслює чіткі межі своєї заборони для всіх, хто вважає себе православними християнами чи

християнами взагалі: (357) – укр. *Які б труднощі і випробування нас не чекали, ми не повинні лякатися, а вірити Богу... і не впускати у свої душі озлоблення, засудження, ворожнечу і ненависть, що здатні погубити не тільки саму людину, але і зруйнувати сім'ї, міста і села, розділити країну на непримиренних противників. А цього не має бути у нас, православних християн* (митр. Онуфрій) [485].

Заклична стратегія може буди вербально представлена наказовим способом дієслова *let* + *us* + прямий додаток, наприклад: (458) – англ. *As we look now to celebrating another day of Thanksgiving, let us not forget that the purpose of the occasion is to remind us, “to give thanks for all things unto God and the Father, in the name of our Lord Jesus Christ* (Fr. James C. Meena) [503]; (459) – англ. *Let us follow his example; let us approach Christ and ask Him to cure our spiritual blindness. Let us ask Him, to grant us the divine Light, so that we can see the virtuous path on which we must walk on. Let us ask Him, to lift up the heavy darkness of our sinful passions, which sinks us into a unsearchable darkness* (V. Rev. Archimandrite Panteleimon P. Lampadarios Patriarchal Vicar of Alexandria) [507]. Інколи перед конструкцією проповідник використовує контактуючу тактику прямого звертання до пастви аби посилити заклик: (460) – англ. *So, fathers, brothers, sisters: let us forgive one another* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496].

Проповідник інколи використовує тактику порівняння, наголошуючи на тому, що не тільки у духівництва є свої обов'язки, але й миряни повинні виконувати свої, наприклад, (461) – грец. *Ἐχομε κι εμείς τις ευθύνες μας αλλά έχετε κι εσείς τις δικές σας* (Протопр. п. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512]. Ця тактика реалізується риторичним прийомом, коли проповідник ставить питання до пастви, а потім подає на нього відповідь: (462) – рос. *Если низшие твари разрушаются только для воссоздания новой жизни, то неужели человек - этот венец творения, красота всей вселенной - хуже червя, или зерна горчичного?* (арх. Кирилл (Павлов) [278]. Проповідник будує своє висловлювання, надаючи беззаперечні факти про тварин та людей, використовуючи емоційнозabarвлені тропи, а потім пропонує порівняти черв'яка та людину, таким чином отримуючи згоду пастви зі своєю лінією аргументації та контролюючи правильне розуміння паствою заздалегідь викладеного.

Для досягнення мети проповідник використовує тактику наведення прикладу з життя святих або самого Ісуса Христа задля того, щоб натхненний прикладом мирянин побачив у собі сили вчиняти таким самим чином та осягнув необхідність певних дій для християнина: (463) – грец. *Μόνον η αγάπη κατά μίμησιν και χάριν του Χριστού μπορεί να είναι απαλλαγμένη από κάθε στοιχείο ωφελιμισμού εγωιστικού... Ο Ιησούς Χριστός αγάπησε και ως άνθρωπος πλήρως και τελείως τον ουράνιο Πατέρα Του και δέχθηκε την πλήρη υποταγή στο θέλημά Του «γενόμενος υπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δε σταυρού»... Επομένως, αν θέλουμε να είμαστε πραγματικοί ακόλουθοι του Κυρίου Ιησού, πρέπει να μαθητεύουμε πάντα παρά τους πόδας Του για να μαθαίνουμε όλο και περισσότερο και συνεπέστερα να αγαπούμε πάντοτε, όπως Αυτός, ό,τι κι αν μας κοστίση, αφού το έργο αυτό θέλησε να ασκήται αδιάλειπτα και πάντοτε και στη γη και στον ουρανό. Γιατί η «αγάπη ουδέποτε εκπίπτει» (Α' Κορ. ιγ' 8), αφού είναι αιώνια και ο ίδιος ο Θεός είναι αγάπη (Α' Ιω. δ' 8) (π.Ευσέβιος Βίττης) [509].*

Заклична стратегія також представлена тактикою апеляції до закликів авторитетних для церкви людей та актуалізується непрямую мовою: (464) – рос. *Скажем словами святого апостола Иакова: долготерпите и вы, укрепите сердца ваши...* (арх. Кирилл (Павлов) [278]. Заклична стратегія може у ряді випадків бути спрямованою не до пастви, а до святих для їх молитовної підтримки, наприклад: (361) – англ. *May their prayers be with us!* (Fr. Stephen J.) [500].

Заклична стратегія інколи реалізується тактикою вмовляння, коли проповідник констатує факт, що потрібні зусилля, щоб виконати певну дію, а потім пропонує інший варіант, наголошуючи на меншій енергозатратності для його реалізації: (465) – англ. *It is hard to pray at night. But try in the morning. If you can't manage to pray at home than at least as you ride to your place of employment attempt with a clear head the "Our Father" and let the words of this short prayer resound in your heart....This indeed is very easy* (Archbishop John (Shahovskoy) [501].

У ряді випадків проповідник використовує тактику прохання, вживаючи лексичні повтори, щоб зацентувати увагу слухача на необхідній дії та надаючи фразі емоційного забарвлення: (466) – англ. *And give, give a glass of cold water to everyone who has need of it; give a glass filled to the brim with simple human*

companionship to everyone that lack it, the very simplest companionship... (Archbishop John (Shahovskoy) [501]. Маркером тактики прохання слугує непохідний вигук «будь–ласка»: (467) – англ. *So, please, for the sake of Christ: let us forgive each other* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496].

Заклична стратегія може бути спрямована до пастви, щоб вона згадала певні історичні події: (468) – укр. *Згадаймо декілька епізодів із земного життя Спасителя...*, (469) – *Згадаємо, як відносились до Господа фарисеї, архієреї і книжники...* (митр. Володимир (Сабодан)) [472].

Дискурсивна стратегія заклику представлена також тактикою викликання емоційних переживань, коли проповідник вдається до паралельних синтаксичних конструкцій та лексичних повторів: (470) – англ. *After this essential time comes the essential relationship... Essential time, essential matter, essential thought: all that is so different from what the world offers us* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496].

Найбільш вдалим, на нашу думку, прикладом використання тактики викликання емоційних переживань є прийом, коли проповідник після заклику до пастви, звертається з проханням пробачити йому все та помолитися за його душу, щоб він сам зумів утілити у своє життя всі ті заклики, які він озвучив, як необхідні для християнина: (471) – англ. *Please forgive me and pray for me, so that what I am preaching I could first of all somehow, be it only a little bit, integrate and incarnate in my life* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496]. Отже, проповідник реалізовує одразу ж кілька стратегічних завдань, окрім мети заклику, зокрема молитовне та стратегію приведення мирянина до каяття, бо віруючий одразу ж бачить смирення свого пастора та усвідомлює, окрім інших гріхів, свою недостойність поряд із проповідником та необхідність попрацювати над самим собою.

Тактика звертання з апеляцією до свого авторитету не є типовою для українсько- та російськомовного дискурсу, однак подібні прийоми давно увійшли до інструментарію англо- та грекомовних проповідників: (472) – грец. *Σαν ποιμένας σας λέγω ότι έξω απ' το μαντήρι της Εκκλησίας δεν υπάρχει σωτηρία, αλλά και μέσα στο μαντήρι χρειάζεται υπακοή στο Ευαγγέλιο και τήρηση των εντολών* (Протопр. п. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512]. Крім того, тут треба внести уточнення, що заклик від

першої особи, тобто пастиря, можливий у слов'янських мовах, якщо за життя священник користується значною повагою та вважається за духовного старця, наприклад: (473) – рос. *Вы, женщины, чтоб стервами у меня не были, а были добрыми, любящими женами и матерями* (схиарх. Зосима (Сокур) [474].

4.1.6. Стверджувальна стратегія і тактики впливу. Стверджувальна дискурсивна стратегія проявляє себе, коли необхідно подати основні догмати, непорушні аксіоми церковного буття. Вона використовується за допомогою тактик апеляції до Священного Писання, власного досвіду або досвіду святих отців, що є незаперечним аргументом для віруючої людини.

А.Г. Салахова пропонує виділити три аргументуючі тактики: тактику апеляції до авторитету, тактику апеляції до зразка і тактику аналогії [228, с. 78]. Судження в проповідях завжди ґрунтуються на релігійному авторитеті. Ідеалом шкали людських дій виступає Святе Письмо як звід моральних законів для віруючих. Апеляція до авторитету Біблії – найбільш частотний прийом в оцінці подій, діянь і явищ. Вона також застосовується в разі обґрунтування висловленої думки проповідника, що посилює ефект впливу на слухача, заклику мирян до віри і покаяння. Проповідник не тільки розкриває зміст Святого Письма, а й закликає жити за законами християнського віровчення. Існує значна кількість способів впливу на слухача з метою спонукання його до якого-небудь вчинку: заклик, застереження, звертання до совісті, попередження, залякування. Причини використання різних методів впливу на адресата полягають у відмінності у віці, освіті, ступені поінформованості в питаннях релігійного знання, соціального статусу реципієнтів, бо кожна проповідь створюється для певної аудиторії, тому засоби переконання в кожному конкретному випадку варіюються.

Стверджувальна дискурсивна стратегія реалізується за допомогою:

- тактики апеляції до досвіду пастви: (474) – англ. *How often has our longing been to God, and how often have we felt that between our prayer and Him, between our silence and Him, between our longing and Him there was a barrier which we could not pass* (metropolitan Anthony of Sourouzh) [498];

- тактики апеляції до людського досвіду: (475) – англ. *No one who has ever lived was immuned from trouble. (V. Rev. Fr. Michael Baroudy) [503]*; (476) – грец. *Δυνατός ο διάβολος...ναί. Αλλά παντοδύναμος ο Χριστός.* (Протопр. π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512]. Для наочної демонстрації досвіду поколінь проповідник може використовувати приказки та прислів'я: (477) – укр. *Хотілося б підкреслити, що саме в скорботних обставинах молитва особливо гаряча і сердечна. Недарма в народі кажуть: "Як погано, так - до Бога"* (митр. Онуфрій) [485];

- тактики апеляції до емоційного досвіду, коли проповідник нагадує про страждання людини, життєві негаразди, звертається до досвіду смерті близьких, станів смутку, жалю, узагальнюючи це ствердженням, що світ несе біль, бо сам лежить у злі: (478) – англ. *The world is but lamentation and sorrow, complaint and revolt (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496]*;

- тактики апеляції до власного досвіду проповідника: (479) – англ. *I have survived two world wars and have witnessed some terrible experiences, but never have I seen people more upset, and bewildered than now (V. Rev. Fr. Michael Baroudy) [503]*;

- тактики апеляції до норми: (480) – рос. *Святая Церковь, как нежная и чадолубивая мать, которая заботится не только о спасении живых, но простирает свою заботу и о спасении душ отшедших от нас отцев и братий* (арх. Кирилл (Павлов) [278];

- тактики апеляції до узагальнених даних: (481) – рос. *В том, что будущая загробная жизнь существует, нисколько не приходится сомневаться, ибо имеется много существенных доказательств в пользу этой истины* (арх. Кирилл (Павлов) [278]; (482) – грец. *Διακρίσεις και προτιμήσεις και προσωποληψίες στο Ευαγγέλιο δεν υπάρχουν* (Протопр. π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512];

- тактики апеляції до конкретних історичних даних, наприклад, коли йдеться про існування певної історичної особи або феномену нетлінності мощей християнських святих та мироточення ікон: (483) – укр. *Не тільки люди прославляють святих, але і Сам Бог дає інколи видиме підтвердження святості тієї чи іншої особистості. Наприклад, тіла багатьох святих протягом століть не підкоряються закону природи – тлінню. У цьому кожен із нас може переконатися*

пройшовши лаврськими печерами, де покуються святі Києво-Печерські угодники. Ще одним прикладом є унікальний факт мироточіння. Так, моці святителя Миколая, які знаходяться в італійському місті Барі, є джерелом цілющого і благоуханного мира вже багато століть. Мироточать глави подвижників благочестя в лаврських печерах, мироточать численні ікони святих, прославлених Богом і шанованих людьми (митр. Володимир (Сабодан) [472];

- тактики апеляції до авторитету: (484) – рос. *Вот что повествует об этом святой Григорий Двоеслов* (арх. Кирилл (Павлов) [278]; (485) – укр. *Марнослов'я. До цього гріха ми схильні найбільше. Язык наш – ворог наш. «Легше приборкати дикого коня, ніж свій язык», – говорить святитель Іоанн Златоуст* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

- тактики апеляції до Бога: (486) – рос. *Сам Господь во Святом Евангелии неоднократно уверяет нас в бытии будущей загробной жизни: Истинно, истинно говорю вам: наступает время, ... когда мертвые услышат глас Сына Божия и, услышав, оживут ... и изыдут творившие добро в воскресение жизни, а делавшие зло - в воскресение осуждения* (Ин. 5, 25, 29) (арх. Кирилл (Павлов) [278];

- тактики читання думок як мирянина, так і констатація лінії мислення звичайної людини: (487) – англ. *A man often thinks that the Creator demands great things of him* (Archbishop John (Shahovskoy) [501];

- тактики заперечення, коли проповідник унеможливорює для людини певний розвиток подій: (488) – англ. *But neither the one nor the other is the right way to find the higher world* (Archbishop John (Shahovskoy) [501];

- тактики ведення діалогу: (489) – рос. *Чего не прощает Бог? Уныния и отчаяния Бог не прощает* (схиарх. Зосима (Сокур) [474];

- контрастивної тактики, коли проповідник використовує контрарні антоніми, стилістичні та контекстуальні синоніми, лексичні повтори та паралельні синтаксичні конструкції: (490) – англ. *Without Christ man lives in the darkness of ignorance. Without Christ, no matter what education one might have, no matter what riches and glory, is always under the power of sin, which darkens his whole existence* (V. Rev. Archimandrite Panteleimon P. Lampadarios Patriarchal Vicar of Alexandria) [507]; окрім того,

проповідник уживає різні тропи, такі, як метафора, епітет, гіпербола для більш чіткого зображення духовного стану людини: (491) – англ. *A sinner, although has eyes and sees the daily light, remains blind and cannot see the spiritual light of the divine revelations. He who is enslaved to sinful passions, becomes a slave to sin* (V. Rev. Archimandrite Panteleimon P. Lampadarios Patriarchal Vicar of Alexandria) [507];

- тактики застереження, коли проповідник використовує конструкції «якщо не...– тоді не...», «ті, хто не...– вони не...»: (492) – укр. *Той, хто не має друзів на небесах, не спроможний правильно сприйняти те благоговійне шанування, яким оточені святі в Православній Церкві. Ті, хто не шанують святих, виявляються відірваними від золотого ланцюжка святості, що із покоління в покоління тягнеться від нас до апостолів і Самого Христа. Християнська община, яка відривається від цього ланцюжка, не може бути повноцінною Церквою, оскільки Церква небесна і Церква земна пов'язані між собою нерозривно і являють собою єдине Тіло Христове, членами, клітинками якого, є всі ми* (митр. Володимир Сабодан) [472].

Інколи проповідник просто стверджує церковні догмати, що є аксіоматичними, загальноприйнятими, незаперечними, тому він їх не пояснює, не дає посилання на Святих отців. Узагальнено можна сказати, що священник апелює до узагальненого досвіду церкви: (493) – грец. *Μόνον μέσα στην Εκκλησία υπάρχει η σωτηρία* (Протопр. π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512]. Так, проповідник використовує стверджувальну тактику для наголошення на тому, що без Божої на те волі нічого у світі не трапляється, що у людини навіть із голови волосина не впаде без відома Всевишнього, не говорячи вже про масштабні події у світі: (494) – грец. *Ναι αδελφοί μου, τίποτα δε γίνεται σ' αυτόν εδώ τον κόσμο ακόμα και στα τρομακτικά φυσικά φαινόμενα όπως είναι οι σεισμοί, οι πλημμύρες, οι εκρήξεις των ηφαιστειών, οι τυφώνες που σαρώνουν τα πάντα στο πέρασμά τους, οι φοβερές επιδημίες, η πείνα που απλώνεται στον τρίτο κόσμο, οι βιβλικές καταστροφές, τα τόσα πολλά και τρομακτικά τροχαία δυστυχήματα στην πατρίδα μας και τόσα άλλα. Τίποτα από όλα αυτά, επαναλαμβάνω, δε γίνεται αν δεν το επιτρέψει ή δεν το παραχωρήσει Κύριος ο Θεός* (Протопр. π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512].

До маркерів, що вказують на тактику аргументації належать підрядні сполучники причини: укр. *тому що, так як, через те що*, рос. *стало быть*, прислівники *действительно, непосредственно, существенно, опытно*: (495) – рос. ... *потому что она красноречиво говорит, что будущая жизнь действительно существует, потому что вера в нее непосредственно заложена в саму природу...*, (496) – *Другим существенным доказательством..., Наконец, есть и опытное доказательство...* (арх. Кирилл (Павлов) [278]. Причиново-логічний зв'язок між висловленнями будується за допомогою сурядного сполучника «і»: (497) – рос. *И жизнь земная для такого...* (арх. Кирилл (Павлов) [278].

Дихотомію «Добро – Зло» реалізує найважливіший принцип дискурсу церковно-релігійного дискурсу – загострення уваги на необхідності вибору адресатом конкретної моделі поведінки, яка є істинною, радикально протиставленою згубній моделі поведінки, що не веде до спасіння душі, наприклад: (498) – укр. *Так і в молитві Господній, яку нам дав Сам Бог, ми просимо: "І пробач нам борги наші, як і ми прощаємо боржникам нашим" (Мф.6,12). І якщо ми не прощаємо боргів нашим боржникам, то, вимовляючи слова цього прохання, ми брешемо перед Богом. Така молитва не принесе нам ні миру, ні Божого благовоління* (Митрополит Володимир (Сабодан) [472].

Стверджувальна дискурсивна стратегія реалізується також за допомогою прислівників *actually, indeed, moreover, as a matter of fact*, які стоять на початку висловлення: (499) – англ. *Indeed, many are the wonders that he is said to have worked in the years of his life* (Fr. Stephen J.) [505]. В англійській мові проповідник для побудови низки фактів використовує такі мовленнєві конструкції: (500) – *«We readily grant that...»*, (501) – *Unfortunately we have gotten used to taking for granted all these blessings*, (502) – *Here proves the fact, that...*, (503) – *I repeat it once more...* (Fr. James C. Meena) [503].

4.1.7. Оцінювальна стратегія і тактики впливу. Оцінювальна дискурсивна стратегія виконує найважливішу роль у жанрі проповіді, оскільки метою будь-

якого зразка релігійного дискурсу є оцінка певних явищ, представлення своєї власної шкали життєвих цінностей та орієнтирів, необхідних для спасіння душі.

Оцінювальна дискурсивна стратегія реалізується у проповідях у вигляді двох тактик: тактики негативної та позитивної оцінки подій і поведінки. Ці обидві тактики спрямовані на формування у реципієнтів певного сценарію соціальної взаємодії, що схвалюється релігійним суспільством. У реалізації комунікативної стратегії оцінки проповідник виступає як авторитетна особа, як агент релігійного дискурсу, який має право на схвалення або осуд будь-яких дій соціуму. Дві фази розкриття теми проповіді включають у себе помилкові шляхи розв'язання проблеми і правильне рішення проблеми з точки зору релігійного вчення. Пояснюючи ситуацію, характеризуючи її, проповідник дає свою оцінку способам розв'язання проблеми. При цьому він показує помилки, неможливість правильно вирішити ситуацію і пропонує єдино правильне з погляду християнства розв'язання проблеми.

Оцінювальна дискурсивна стратегія найчастіше реалізується за допомогою контрастивної тактики. Так, проповідник вдається до контрастивного опису небесного та земного, святості та гріха, життя та смерті, раю та пекла та ін.: (504) – англ. *We can compare sin to a dark cloud, which overshadows the face of the earth and does not allowed the radiance of the sun to pass through to enlighten and give life to the earth. Likewise, sin becomes the obstacle and blocks the divine radiance of God's Grace to reach man's soul. Thus sin deprives man from eternal life* (V. Rev. Archimandrite Panteleimon P. Lampadarios Patriarchal Vicar of Alexandria) [507]. Сучасне життя з його моральними дефектами та соціальними викликами, зокрема такими, як сирітство, аборти, наркоманія, війни, голод, також є темами, на яких зосереджує свою увагу проповідник, надаючи оцінку цим феноменам. Так, наприклад, проповідник використовує тактику порівняння, коли називає аборт гріхом та порівнює його з кримінальним правопорушенням: (505) – англ. *Today, many new born babies are born defective and misshapen, because of the sinful way of life of their parents. When parents are enslaved to alcohol and drugs; when a mother is under dangerous and unhealthy pills, or she takes medicine to abort the embryo, her own flesh and blood, in such cases the sins of*

the parents are charged on the children. Here, the criminal act is performed by the parents, and it is not an act of divine punishment from God (V. Rev. Archimandrite Panteleimon P. Lampadarios Patriarchal Vicar of Alexandria) [507].

Коли священик намагається описати природу свята чи явища, не зрозумілого для всіх, він порівнює феномен із доступними для нашого розуміння подіями або загальноприйнятим досвідом: (506) – англ. *The Great – Saturday, the day of life-giving Tomb* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496]. Тактика порівняння може стосуватися компаративного зіставлення норм, традицій сьогодення та минулих століть, причому найчастіше перевага надається несучасному устрою суспільства, наприклад: (507) – рос. *В наше время, если нет детей, надо скорей разводиться, надо новую бабу скорей: давай, я хочу, я хочу. Не было этого! Взял семейный крест – неси его до конца терпеливо, не бросай его* (схиарх. Зосима (Сокур) [474]. Також священик указує на те, що подібні перешкоди виникали й у святих, але контрастує різницю між мужністю, терплячістю, християнським смиренням останніх та негідними вчинками людей нині: (508) – рос. *Иоаким и Анна не бросили крест своей семейной жизни, терпеливо несли, поношения бесчадства терпели, насмешки, ругательства. Их считали великими тайными грешниками, их Бог весть какими людьми плохими считали, они всё терпели. Ни о каких разводах, ни о чём не думали они...* (схиарх. Зосима (Сокур)) [474].

Проповідник надає оцінку пошукам та метушні сучасної людини, наголошуючи, що все це є порожнім і суєтним, наприклад, (509) – англ. *There is this thirst and hunger for nothing, but external success* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496].

При описі сучасного духовного стану світу, проповідник використовує меліоративну тактику, надаючи йому найнижчу з можливих оцінок, говорячи, що все йде від диявола, таким чином позатекстуально корелюючи з думкою ап. Іоанна, що весь світ лежить у злі і тому належить дияволу: (520) – англ. *Everything is diabolos – divided and destroyed* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496].

Дискурсивна стратегія оцінки может бути представлена тактикою критики, коли священик засуджує сучасну поведінку людства чи окремих її представників, указує на її гріховність, недоречність: (511) – рос. *Не думали они, кто как будет*

смотреть их Дочь, ибо пришло время – они решили всецело Её посвятить Богу. Не мира, не внуков им надо было: «Ой, внуков хочу, не могу» – очередных мучеников рождают. Богу дитя своё посвятить, у Бога испрошенное. И куда ведут они? Не в мир дитя, а от этого мира, в храме посвящение Богу творят (схиарх. Зосима (Сокур) [474]. Священник засуджує тих християн, які люблять свої пристрасті більше, ніж Бога: (512) – грец. *Протиμάνε αυτά παρά την Εκκλησία. Αγαπάνε τα πάθη τους περισσότερο από τον Χριστό και το Ευαγγέλιό Του. Πάνω απ’ όλα ο εγωισμός τους και ύστερα ο Θεός και οι εντολές Του* (Протопресвυτέρου π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512]. Так, наприклад, проповідник викриває сучасних людей, які називають себе християнами, за те, що вони «розкривають двері свого серця пана диявола посидіти у них на дивані, віддаючи себе у його розпорядження». Проповідник ілюструє це життєвим прикладом з телебачення, коли диявол заселяється в нашому серці, очак та розумі: (513) – грец. *Και ιδού χριστιανοί μου μια τραγική ειρωνεία. Οι περισσότεροι των χριστιανών που λένε ότι πιστεύουν στο Χριστό και στο Ευαγγέλιό Του, ανοίγουν διάπλατες τις πόρτες για να περάσουν μέσα στις καρδιές τους, στα παιδιά τους και στο σύντροφό τους, να περάσουν μέσα στο σπίτι τους, στο σαλόνι και στην κρεβατοκάμαρά τους πλήθος από δαιμόνια... Τον έχουμε τον αντίχριστο με την τηλεόραση μέσα στα σπίτια μας. Κι όταν χωρίς έλεγχο την ανοίγουμε, τότε κάνει βαθιά τα χαράγματά του μέσα μας. Στις καρδιές μας, στο μυαλό μας, στα μάτια μας, στο μέτωπό μας (Протопр. π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512].*

Проповідник може закликати нас надати оцінку власному духовному стану та оцінити наші дії, думки, прагнення. Такого роду тактика заклику до оцінки реалізується за схемою: «цитування+запитання–заклик+відповідь замість слухача»: (514) – англ. *It is said of the prodigal, ‘while he was yet far off’ – is that not true of us? We are far off from our true home, but God runs out to meet us, He puts His arms round us, He unites us to our home, He invites us into the feast* (Metropolitan Kallistos Ware) [502].

Проповідник може використовувати тактику несхвалення звинувачень щодо церкви з боку тих людей, які або усвідомлено обмовлюють її, або помилково трактуються церковні догмати, задля спростування негативної оцінки у бік церкви: (515) – укр. *Несправедливими є звинувачення на адресу Церкви, нібито вона*

поклоняється людям нарівні з Богом, порушуючи заповідь Христову: «Господу Богу твоєму поклоняйся і Йому Єдиному служи (митр. Володимир (Сабодан) [472].

Аналіз реалізації загальних дискурсивних стратегій у православній проповіді близько- і далекоспоріднених мов встановив ключові функції стратегій, основні тактики їх реалізації, а також лексичні прийоми, синтаксичні схеми, до яких традиційно звертається проповідник. Так, сім загальних дискурсивних стратегій, які ми проаналізували, реалізуються у тексті за допомогою відповідних тактик: пояснення, узагальнення, апеляції (до Бога, авторитетного джерела, сакральних текстів, емоційного досвіду, власного досвіду проповідника, норми, узагальнених даних, історичних фактів та ін.), опису запланованих дій, прохання дозволу, заборони, критики, ведення діалогу, звертання, заклику, викликання емоційних переживань, читання думок, повтору, нагадування, уточнення, паралелізації, ідентифікації, прямого та непрямого спонукання, наведення прикладу, зближення, умовляння, застереження, несхвалення, заклику до оцінки, констатації а крім того аксіоматичної, контрастивної та пейоративної тактик тощо, які, у свою чергу, реалізуються за допомогою мовленнєвих прийомів, а саме – вживання прислівників на початку висловлення у ролі обставин, конструкцій пасивного стану, інфінітивних конструкцій, інверсії, паралельних синтаксичних конструкцій, повторів, спеціальних мовленнєвих кліше тощо.

4.2. Реалізація спеціальних стратегій у православній проповіді ХХ століття

У цьому підрозділі подано аналіз реалізацій спеціальних дискурсивних стратегій православної проповіді – фасцинаційної, обрядової, молитовної, сповідальної та дискурсивної стратегії релігійної ідентифікації, а також тактикам, що їх імплементують.

4.2.1. Фасцинаційна стратегія і тактики впливу. Фасцинаційна дискурсивна стратегія спрямована на підвищення ефективності сприймання матеріалу через

використання супутніх впливів. Ю. Шрейдер у 1972 р. визначив сутність фасцинації як «створення в адресата певного настрою, установки на взаєморозуміння» і звів розуміння феномену фасцинації до «позивних», «які несуть повідомлення і які змушують адресата налаштуватися на прийом» [300, с. 289]. А. Войскунський продовжив думку Ю. Шрейдера: «Адже в кінцевому рахунку фасцинація слугує встановленню комунікативного контакту» [76, с. 142]. Визначення фасцинації у А. Брудно суто психолінгвістичне: «фасцинація – спеціально організований вербальний (словесний) вплив, призначений для зменшення втрат семантично значущої інформації при сприйнятті повідомлення реципієнтами, за рахунок чого підвищується можливість її впливу на їх поведінку» [258, с. 14].

Масова фасцинація слугує функціональним механізмом родового єднання та групового захисту і пронизує собою будь-які процеси соціальної ідентифікації та індоктринації. Спільні почуття радості і печалі необхідні людині, передовсім, для єднання в спільноту і підкріплення належності до неї як до рідної. У ролі фасцинації виступають різні супутні засоби, що виконують роль «транспортації», супровідника інформації; вони створюють певний додатковий фон, на якому основна інформація виграє, оскільки фон частково долає фільтр недовіри. Найчастіше фасцинація використовується в політичних і релігійних (культових) заходах для додання спостерігачам відповідного емоційного стану. Сила впливу фасцинації полягає в тому, що вона минає критичну свідомість, відключає цензуру розуму, і, долаючи будь-які перешкоди на шляху сприйняття, діє безпосередньо у глибині нейрофізіологічних, гормональних та емоційних структур організму й особистості.

За допомогою цієї стратегії реалізується орнаментальна функція релігійного дискурсу. До фасцинаційних прийомів зараховують зміну нагнітаючих, напружених ритмів мови, голосові модуляції, семантичні паузи, яскраві багатоваріантні повтори і драматизації, використання цікавих історій, декламацій притч, жартів, ключових фраз, а також публічних співів. Фасцинаційні тактики спираються на емоції, зосереджують увагу на мовці, викликаючи інтерес, здивування, радість, захоплення, симпатію, минаючи або відключаючи будь-яке логічне пояснення, інтелектуальне

аргументування і критику з боку реципієнта. Фасцинація є характерною рисою проповіді як публічної промови. Емоційність проповіді визначається ідейністю, змістом, значущістю тих ідей і думок, які розвиває проповідник. У проповіді, як ораторському мовленні, поєднано два начала мовленнєвої діяльності – пізнавальне й емоційно-образне. Проповідник структурує свій виступ, підтримує інтерес слухачів до своїх слів, полегшує процес сприйняття інформації. Домагаючись потрібного виховного та естетичного впливу на слухачів, проповідник вдається до емоційно-образної мови [228, с. 65]: (516) – англ. *We chose our aloneness, we chose to be without Him, and what we imagined to be 'free' from Him: we are never free; we are never free not because He enslaves us, not because He hunts us down. We are never free because He is ultimately in the end the only supreme longing of our whole being, because He is the fullness of life, the glory of life, the exultation of life for which we long and which we try to glean right, and left in vain* (Metropolitan Anthony of Sourouzh) [498]. На прикладі бачимо, що фасцинаційна дискурсивна стратегія, із-поміж іншого, реалізується за допомогою тактики викликання емоційних переживань, яка вербалізується паралельними конструкціями та лексичними повторами *We chose, He is..., (not) because He* та *We are never free*. Повтори передають значну додаткову інформацію емоційності, експресивності та стилізації і, крім того, часто служать важливим засобом зв'язку між висловленнями.

Емоційний вплив досягається за допомогою використання:

- емоційно-експресивної та функціонально-стилістично забарвленої лексики: (517) – рос. *Если бы перед нами отверзлась сейчас та бездна, в которой находятся души усопших, то мы могли бы увидеть трогательную картину их безмолвной мольбы к живым членам Церкви Христовой - мольбы о том, чтобы мы помогли им своими молитвами* (арх. Кирилл (Павлов) [278];

- контрарних антонімів, компаративних конструкцій: (518) – рос. *Велико утешение и велика награда тому, кто ближнего спасает от временного несчастья, но гораздо большая награда и большее утешение ожидает того, кто своими молитвами поможет усопшему ближнему получить прощение грехов и перейти из мрачных адских темниц в светлые блаженные обители* (арх. Кирилл (Павлов) [278].

Проповідник звертається до теми смерті, яка нікого не залишає байдужим. Інколи слова на позначення понять *смерті* та *життя* пишуться з великої літери, персоніфікуючи дві протилежні сили світу, постійну боротьбу: (519) – англ. *A decisive duel between Life and Death begins giving us the key to the entire liturgical mystery of Pascha* (Alexander Schmemmann, protopresbyter) [496]. Кульмінацією боротьби, апогеєм протистояння між полярними феноменами є свято Пасхи, тобто чудо воскресіння, яке являє собою перемогу над смертю: (520) – рос. *Крестная смерть Христа лишила диавола власти над душами всех усопших. От власти ада Я искуплю их, от смерти избавлю их. Смерть! где твое жало? ад! где твоя победа?...* (свщ. Афанасий (Гумеров) [488];

- тактики уявлення майбутніх подій: (521) – рос. *Придет время, когда мы увидимся с ними. Как же радостно будет услышать от них слово благодарности за молитву! Они скажут: "Вот ты помнил меня, не забыл меня и помог мне во время нужды моей. Благодарю тебя". И напротив: как горько будет услышать упрек тому, кто не молился за умерших! "Вот ты не вспоминал обо мне, не молился обо мне, не помог мне в час нужды моей, упрекаю тебя"* (арх. Кирилл (Павлов) [278];

- умовних речень, що будуються за схемою «якщо б – то»: (522) – рос. *Если бы каким-нибудь образом перед нами отворились врата вечности и мы увидели бы эти сотни, тысячи миллионов людей, рвущихся к мирному пристанищу, - то какое бы сердце не поразило и не сокрушилось при виде своих единоверных и единокровных близких, без слов взывающих к нашей молитвенной помощи!* (арх. Кирилл (Павлов) [278];

- моральної тактики, коли часто проповідник звертається до теми смерті, аби змусити паству згадати трагічні втрати у своєму житті або уявно представити майбутню свою смерть чи своїх рідних: (523) – англ. *Have you ever noticed how quickly the world forgets people? A loving mother or father dies, the children come for the funeral, and then remember for a while; but quickly outside the family circle, and sometimes quickly within it, the memory of that person dies, too* (Fr. Stephen J.) [505]. Риторичні питання також стосуються тих аспектів сьогодення, які непокоять

людство – війни, хвороби, аморальність. Так проповідник закликає паству усвідомити жахливу картину світової реальності: (424) – англ. *Do you realize the upheaval, the emotional upset and chaotic, confused thinking taking place at the present time?* (Metropolitan Theodosius of All America and Canada) [507].

Крім того, традиційним прийомом проповідника є тактика порівняння: 1) людини з твариною, коли за допомогою низки риторичних питань мирянину надається змога відповісти самому собі, чим саме його життя та бажання відрізняються від стремлінь тваринного світу: (525) – грец. *Εάν χριστιανοί μου δεν είναι ο Χριστός τέλειος Θεός, τότε τι γυρεύει ο άνθρωπος πάνω στη γη; Τι γυρεύει, τι θέλει; Ποιος είναι ο σκοπός του; Να φάει; Να πιεί; Να διασκεδάσει; Να σκοτώσει, να αδικήσει, να πλουτίσει, ν' απολαύσει ηδονές, να..., να..., να., να. Μόνον για αυτό; Δηλαδή ζώον είναι ο άνθρωπος; Δεν έχει νου; Δεν έχει λογικό; Δεν έχει μυαλό; Δεν έχει κρίση; Δεν έχει ελευθερία; Δεν έχει μέσα του το αίσθημα της δικαιοσύνης; Άρα λοιπόν, δεν είναι ζώον! Είναι δημιούργημα και πλάσμα του Θεού κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν πλασμένο από Αυτόν* (Протопр. π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512]; 2) порівняння швидкоплинності людського життя зі спорудами, які, хоча й побудовані людиною, а переживають свого творця на кілька поколінь: (526) – англ. *Take a look at the magnificent pyramids of Egypt which are burial places of the might Pharaohs. These tombs still stand, but few know or care about the powerful and wealthy men buried there* (Fr. Stephen J.) [505].

Для посилення ефективності емоційного впливу проповідник використовує:

1) вигуки «O!»: (527) – англ. *O wondrous path of LITTLE THINGS, I sing thee an hymn!* (Archbishop John (Shahovskoy) [501]; (528) – англ. *Hear, O Israel* (Fr. James C. Meena) [503]; 2) вигуків «Yes!», «No!»: (529) – англ. *Or is it something which we do just because it is on the calendar – today, you know, forgiveness; tomorrow, let's do...? No! this is the crucial moment* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496]; 3) граматичної конструкції «What a...!», яка функціонує як окличне речення та слугує для вираження захоплення, здивування, досади та просто надміру почуттів: (530) – англ. *What a chance! Is the answer we give today yes or no? Are we going to that forgiveness? Are we gladly accepting it?* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496]; (531) – англ. *What a joyful and blessed Resurrection it was for so many of our people* (Rev. Vladimir

Berzonsky) [500]; 4) окличні речення, які передають емоційний настрій проповідника стосовно певного чуда: (532) – англ. *Here relies the great miracle! Who ever heard of such cure? Which doctor was able to give eyes to a man, who was born without eyes? Which miracle can be compare to this?* (V. Rev. Archimandrite Panteleimon P. Lampadarios Patriarchal Vicar of Alexandria) [507], або, наприклад, передають радість посту чи свята: (533) – англ. *LENT IS A GIFT! Lent is a gift from God to us, a gift which is admirable, marvelous, one that we desire. Now a gift of what? I would say that it is a gift of the essential* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496]. Після емоційної тактики проповідник одразу ж застосує тактику заклику, використовуючи імперативні конструкції, у тому числі лексичні біблеїзми: (534) – англ. *Lenten beginning! Lenten resurrection! And all this is given to us free. Come, listen to that prayer. Make it yours! Don't even try to think on your own; just join, just enter and rejoice!* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496];

Фасцинаційна стратегія, крім того, може бути представлена:

- тактикою створення ефекту недосяжності, коли проповідник говорить про неможливість осягнути певні явища серцем та розумом людини, описати їх людською мовою та повністю усвідомити: (535) – англ. *Don't we understand, don't we understand, brothers and sisters, what power is given to us in the form of Lent. Lenten Spring!* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496];

- тактикою подяки. Тут необхідно нагадати про паралель між словом «подяка» та головним таїнством церкви, що є ядром літургії – Євхаристії (грец. *ευχαριστία* – «подяка»). Тактика подяки спрямована до Трійці, Божої Матері, святих, тому що, на думку, православної спільноти все життя людини, яка знайшла у цьому світі Бога, повинне стати подякою, і на основній церковній службі – євхаристії, – віруючі дякують Богові за Його любов. Наглядним прикладом реалізації тактик подяки у межах фасцинаційної стратегії є нетрадиційна за своєю структурою проповідь о. Олександр Шмеманна, який останню у своєму житті літургію здійснив у День подяки. Кожне висловлювання починається з подяки Богові за різні блага, також проповідник зазначає, що кожен, хто здатний дякувати, гідний порятунку і вічної радості: (536) – англ. *Thank You, O Lord! Everyone capable of thanksgiving is capable*

of salvation and eternal joy. Thank You, O Lord, for having accepted this Eucharist, which we offered to the Holy Trinity, Father, Son and Holy Spirit, and which filled our hearts with the joy, peace and righteousness of the Holy Spirit. Thank You, O Lord, for having revealed Yourself unto us and given us the foretaste of Your Kingdom (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496]. Закінчується проповідь-подяка вигуком-цитатою апостола Петра, коли він був присутній під час Преображення Христа на горі Фавор: (537) – англ. *Lord, it is good to be here! Amen* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496].

Інколи проповідник для кращого усвідомлення євангельських подій паствою вдається до використання імагінаційної тактики, наводячи розповідь безпосередньо від історичної особи, описуючи її почуття, думки та віру: (538) – рос. *И перед вами праздничная икона живописная: Анна лежит после родов на ложе, бабка-повитуха, принимавшая роды, пеленает, оmyвает дитя – младенца Марию. Иоаким торжественный стоит, руки на груди молитвенно сложил, благодарит Бога. Снято с меня поношение в челоуцах, Господь дал благословение мне – таков смысл праздничной иконы Рождества Пресвятой Девы Марии. Радость, мирность, торжество* (схиар. Зосима (Сокур) [474].

4.2.2. Обрядова стратегія і тактики впливу. Людина – істота чуттєво-духовна, і в її природі духовно-ідеальне буття поєднане з чуттєвим і матеріальним, тому вона намагається ідеально наділити видимими рисами, щоб через це зробити його доступним собі. За словами С. Гіла, «ритуал – це мова релігії» [325, с. 17]. Обряд розуміємо як закріплену традицією послідовність символічно значущих дій, зовнішню форму ритуальної дії [52, с. 79].

Виділена В. І. Карасиком обрядова стратегія пронизує весь релігійний дискурс і реалізується у всіх без винятку його жанрових зразках. Церковний ритуал цінний традиційністю і емоційністю. Всі важливі події в житті людського суспільства не просто супроводжуються ритуалом, але і переживаються у вигляді здійснення обряду: народження (хрещення), перехід підлітка в світ дорослих (ініціація), створення сім'ї (весілля), смерть (похорони). На обрядовій стратегії, у кінцевому рахунку, будується весь релігійний дискурс.

Комунікативні події, які набувають ритуального статусу, є циклічними (релігійні свята) та спорадичними (весілля, похорони). Православна церква вірує, що кожен обряд, здійснений в ім'я її, освячує, оновлює та зміцнює людину. Обрядовий аспект – один із фундаментальних у релігійному середовищі, тому і проповідник намагається долучити віруючого до церковних таїнств, використовуючи для цього такі тактики:

- тактика інформування, коли проповідник повідомляє про наближення релігійного свята (напр. (539) – рос. *Сегодня мы празднуем память святителей Петра, Алексия, Ионы и Филиппа* (свмуч. Серафим (Звездинский) [494];

- тактика вітання, коли проповідник вітає тих, хто брав участь у Таїнствах Церкви, таким чином показуючи приклад наслідування для інших мирян (напр.: (540) – рос. *Поздравляю вас, возлюбленные мои, и радуюсь, что вы сегодня и вчера подходили к Животворящей Чаше*» (свмуч. Серафим (Звездинский) [494];

- тактика констатації, коли проповідник надає приклад правильних учинків або наслідування церковних традицій (напр. (541) – укр. *Славить похвалами Рим Петра і Павла, через котрих увірував у Христа Ісуса, Сина Божого; Асія, Ефес і Патмос - Іоана Богослова; Індія - Фому; Єгипет - Марка; кожна країна, місто і народ шанують і прославляють своїх наставників, які навчили їх християнській вірі* (митр. Володимир (Сабодан) [472]; (542) – англ. *With hearts and faces of radiant joy, dear brethren, we celebrate again this year the Divine Resurrection – the miracle of miracles of our faith, and the greatest event in all of history* (Rev. George Dimopoulos) [499].

До обрядової стратегії зараховуємо також випадки певної клішованості мовлення згідно з традицією. Так, священник використовує тактики ведення діалогу, причому рідко, зокрема, після зачинательної молитви протягом 50 днів після Великодня (Пасхи) проповідник виголошує «Христос Воскресе!» / «Христос воскрес!» / «Christ is Risen!» / «Χριστός ἀνέστη!», а паства відповідає «Воистину воскрес!» / «Воистину воскрес» / «He is risen indeed! (Indeed, He is risen! Truly, He is risen!)» / «Ἀληθῶς ἀνέστη!». Інший випадок, коли проповідник та паства у кінці служби вступають у діалог, відбувається після закінчення проповіді на словах «Амінь», українсько- та російськомовна паства відповідають священнику «Спаси

Вас, Господи», таким чином, бажаючи пастирю спасіння душі та виражаючи вдячність за настанови.

Крім того, наприкінці проповіді священник використовує формулу «Аминь», «Амінь», «Амен», «Амі́ν». «Амінь» – у перекладі з іврити означає «хай буде так». Цими словами моляться, підтверджуючи вірність вимовленим словам. Промовляючи «Амінь», проповідник також стає відповідальним за свої слова перед Богом: (543) – рос. *Пусть наши молитвы сольются в единый плач ко Господу, чтобы те, о ком мы молим, возрадовались духом за нашу любовь к ним. Со святыми упокой, Христе, души раб Твоих, идеже несть болезнь, ни печаль, ни воздыхание, но жизнь безконечная. Аминь* (архим. Кирилл (Павлов) [278]).

У деяких проповідях замість формули «Амінь», незалежно від мови проповіді, священник виголошує привітання архієрею, коли той є присутнім на літургії, грецькою мовою *Eis polla ete, despota!* (пер. *Многая літа, владико!*).

4.2.3. Молитовна стратегія і тактики впливу. Молитовна стратегія реалізується у вигляді звернення до Бога і тісно пов'язана з вираженням вдячності і вихвалянням Бога. Ця стратегія виступає головним механізмом розвитку не тільки молитви, але і сповіді, псалмів і притч, а також є ключовою у жанрі проповіді [49; 138; 228]. Молитовна стратегія застосовується в комунікації з метою звернення до Бога з певним проханням. Вона являє собою сердечне звертання до Бога, Богородиці, святих або небесних сил безплотних.

Так, кожна православна проповідь починається із заклику Божого благословення молитовним звертанням *In the Name of the Father, the Son, and the Holy Ghost*», «*In the Name of the Father and of the Son and of the Holy Spirit* [505].

Молитовна дискурсивна стратегія актуалізується за допомогою:

– стверджувальної тактики, коли священник веде мову про необхідність молитовного подвигу як обов'язку кожного християнина, про силу молитви: (544) – укр. *...залежить від кожного з нас, бо молитва – велика сила, яка може зм'якшити злі серця, напоумити тих, хто запеклий і жадає крові* (митр. Онуфрій) [485]; (545) – *У молитві ми просимо Господа позбавити нас безнадії, що вбиває*

дух і тіло (митр. Володимир (Сабодан) [472]. Проповідник може також мати намір закликати паству помолитися за когось із хворих, за державу, владу, воїнів, спочилих та ін.

– пояснювальної тактики, метою якої є розкриття необхідності звертатися зі славослов'єм, проханням, каяттям до Бога та його святих: (546) – укр. *«Нецерковним людям буває важко зрозуміти, навіщо молитися святим, коли є Христос. Господь чує наші прохання, молитви, Він Сам знає про наші потреби. Святі – швидше за все – наші небесні друзі, які спроможні почути нас і допомогти своєю молитвою. Через них же Господь являє свої великі милості до людини, зцілюючи по їхніх молитвах наші недуги і тяжкі, інколи невиліковні хвороби, врозумляє і напоумлює нас»* (митр. Володимир (Сабодан) [472];

– описової тактики, коли проповідник характеризує чисту молитву та надає її порівняння з образами, знайомими звичайній людині, розкриває суть молитви, підкріплюючи свій опис посиленнями на авторитетні джерела: грец. (547) – *Γι' αὐτό καί η προσευχή μας πρέπει να είναι το θείο αίτημα του προφήτου: «καρδίαν καθάραν κτίσον εν εμοί, ο Θεός, και πνεύμα ευθές ευκαίνισον εν τοις εγκάτοις μου». Αυτό να μην το ξεχνούμε ποτέ!* (π.Ευσέβιος Βίττης) [509];

- тактики апеляції до емоційного досвіду – проповідник може звертати увагу мирян на страждання їх померлих рідних, які мучаться від неспокутуваних гріхів та мають потребу в постійних молитвах: (548) – рос. *Если бы перед нами отверзлась сейчас та бездна, в которой находятся души усопших, то мы могли бы увидеть трогательную картину их безмолвной мольбы к живым членам Церкви Христовой - мольбы о том, чтобы мы помогли им своими молитвами* (арх. Кирилл (Павлов) [278];

- імперативної тактики: (549) – рос. *Итак, будучи удостоверены в бытии будущей жизни, станем молиться с усердием за наших почивших родных и за всех православных христиан* (арх. Кирилл (Павлов) [278]. Дієслова наказового способу використовуються як від 1-ої особи множини: (550) – рос. *Вознесем же, дорогие братия и сестры, молитву ко Христу Богу и от всего сердца возовем: Со святыми упокой, Христе, души раб Твоих, идеже несть болезнь, ни печаль, ни воздыхание,*

но жизнь безконечная; укр. Тому, звертаючись до Господа і Владики нашого життя, старанно і смиренно будемо просити Його: «Господи і Владико життя мого, дух неробства, відчаю, любоначалія і марнослів'я не дай мені» (митр. Володимир (Сабодан) [472]; так і від 2-ої особи множини: (551) – рос. *И что бы ни случилось в жизни - почаще взывайте: «Упование мое – Отец, Прибежище мое – Сын, Покров мой – Дух Святый, Троице Святая, слава Тебе!»* (арх. Кирилл (Павлов) [278]; (552) – англ. *Right now, in a kind of deep breath, say: "Lord, help us to forgive. Lord, renew all those relationships"* (Alexander Schmemmann, protopresbyter) [496];

- тактики апеляції до авторитетних джерел: (553) – рос. *А что молитва весьма полезна для усопших, подтвердит другая повесть, из жития преподобного Макария Египетского, именуемого еще и Великим* (арх. Кирилл (Павлов) [278];

- тактики апеляції до народного досвіду для організації правильної, з погляду православної віри, молитви: (554) – грец. *Στην Κρήτη λένε οι παλαιότεροι: «Και στην κορυφή του βουνού να βρεθείς τούτη την ημέρα ολομόναχος, θα πρέπει να γονατίσεις και να κάμεις το σταυρό σου* (Μητροπολίτου Προικοννήσου Ιωσήφ) [516].

- тактики заклику благословення Божого, проповідник використовує граматичну конструкцію «May + іменник + дієслово»: (555) – англ. *May His Resurrection be your lot. (Archbishop Gibran (Ramlaoui) of Australia and New Zealand) + May the Grace of God be with you all and with me* (Archbishop Gibran (Ramlaoui) of Australia and New Zealand) [505];

- тактики прохання молитовної допомоги у православного святого: (556) – англ. *Saint Nicholas Save us! (Saint Philaret, Metropolitan of New York)* [500]; (557) – рос. *Молитвами преподобного Іоанна Лествичника укажи нам, Господи, путь духовного восхождения в Царство Небесное, чтобы мы, живя ещё на земле* (схиарх. Зосима (Сокур) [474];

- тактики прямого звертання до Бога з проханням допомоги, спасіння душі: (558) – укр. *Господи! Сподоби нас пройти земний шлях, з миром промовити своє «нині відпускаєш» і, зустрівшись з Тобою, почути не грізне «йдіть від Мене, прокляті... Я не знаю вас», а милостиве твоє слово: «Прийдіть, благословенні*

Отця Мого, наслідуйте Царство, уготоване вам від створення світу» (митр. Володимир (Сабодан) [472].

Стратегія також актуалізується тактикою зближення та тактикою заклику: (559) – рос. *Дорогие братья и сестры, помолимся Господу об отшедших наших сродниках, чтобы Господь простил им грехи и вселил их в селения праведников.* Проповідник для досягнення стратегічної мети використовує граматичну імперативну конструкцію Let us+ прями́й додаток: (560) – англ. *Let us ask Him to grant us His mercy, so that through the interventions of most blessed Lady and Ever Virgin Mary, the Theotokos, and all the Saints to achieve our salvation in Christ* (V. Rev. Archimandrite Panteleimon P. Lampadarios Patriarchal Vicar of Alexandria) [507].

4.2.4. Сповідальна стратегія і тактики впливу. Сповідальна стратегія близька і тісно пов'язана з молитовною та обрядовою, але має протилежний вектор спрямованості. Якщо молитовна стратегія характерна для тих жанрів релігійного дискурсу, в яких людина звертається до Всевишнього, просячи про допомогу і захист, то при реалізації сповідальної стратегії людина виступає як суддя своїх гріховних учинків і думок. Сповідальна стратегія набагато ширша за жанр сповіді і реалізується в жанрі молитви і проповіді [228, с. 73]. Сповідальна стратегія має на меті привести людину до сповіді як одного із семи церковних таїнств, для цього людина повинна усвідомити, у чому саме їй потрібно покаятися, тобто досягнути своєї гріховну, з точки зору християнства, сутність та неможливість боротьби з пристрастями без допомоги вищих сил. Проповідник найчастіше використовує кілька тактик, задля досягнення мети:

– тактика паралелізації – сутність людини, її неміч розглядається на прикладі Біблійних сюжетів та, інтерпретуючись, переноситься на сьогочасну людину, наприклад, (561) – англ. *For the good that I would I do not: but the evil which I would not, that I do (Romans 7:19); ...and the whole world lieth in wickedness (1 John 5:19)* [500].

По-друге, священник може використовувати посилання на святих отців, розповідати історії з патериків, наводячи приклади, щоб людина змогла побачити в цих історіях і свій образ.

Інший спосіб заклику до каяття, який часто використовують проповідники, – це ведення монологу від 1-ої особи однини, тактика апеляції до власного досвіду проповідника, або від 1-ої особи множини, із розгортанням мисленневого процесу середньостатистичної людини, щоб вона у цих думках упізнала себе.

Також проповідник закликає до каяття, використовуючи мортальну тактику, розкриваючи очі на смертну природу людини, що ніхто не знає часу свого відходу у вічне життя, що час плине дуже швидко і далеко не всі мають можливість перед смертю сповідатися, покаятися та виправитися: (562) – рос. *Часто смерть поражает человека внезапно, и он, не принеся никакого покаяния, также отходит со грехами* (арх. Кирилл (Павлов) [278].

Сповідальна дискурсивна стратегія актуалізується також тактикою ведення діалогу, коли проповідник ставить питання, не даючи відповіді, звертаючись до душі, совісті людини: (563) – англ. *How many times, although we had promise, that we shall not sin, we had found ourselves in the mortal tentacles of sin? How many times, although we had the will to withstand to our sinful desires, we had from the first moments surrendered to the passions of the flesh? How many times we felt strong, but have been proven weak?* (V. Rev. Archimandrite Panteleimon P. Lampadarios) [507].

4.2.5. Стратегія релігійної ідентифікації та тактики впливу. Дискурсивна стратегія релігійної ідентифікації має на меті розмежувати сакральний та профанний світи, чітко визначити релігійний простір, у якому перебуває сам проповідник і його паства, відмежувати цей простір від інших світоглядних позицій.

У своїй монографії А. Г.-Б. Салахова пропонує позначити цю стратегію як «стратегію конфесійної ідентифікації» [228, с. 79]. Проте, на нашу думку, це дещо завужений варіант, бо термін «конфесія» часто вживається для опису різних християнських церков, наприклад, православ'я, католицизму і багатьох варіантів протестантизму. Цим спеціальним словом також послуговуються і для опису

відгалужень юдаїзму (ортодоксали, консерватори, реформатори та реконструктори), та зрідка ісламу (суніти та шиїти). Тобто під час порівняння православ'я з іншими християнськими конфесіями, використання запропонованої назви буде правомірним. Однак дуже часто у проповідях мовець ідентифікує зібрання «християнами», тому термін «конфесія» не є доречним, у таких випадках може йтися саме про релігійну ідентифікацію.

Стратегія релігійної ідентифікації в православній проповіді націлена на співвіднесення адресатів та реципієнтів із групою людей, об'єднаних релігійними інтересами. В основі цієї стратегії лежить опозиція «свій» – «чужий». Суть стратегії конфесійної ідентифікації – викликати у слухачів почуття, що відбиває належність до групи «православних віруючих». Стратегія конфесійної ідентифікації реалізується як на вербальному, так і на невербальному рівні комунікації. До невербальних засобів ідентифікації А.Г.-Б. Салахова зараховує умови проповідування, коли всі присутні свідомо збираються в певному місці, поведінка в якому чітко детермінована, вони приходять туди для специфічного спілкування зі священником і перебувають в оточенні певних людей, займаючи в храмі, як правило, своє певне місце. Храм є тією унікальною атмосферою, у якій панує особлива аура. Дискурсивна стратегія конфесійної ідентифікації у православних проповідях реалізується за допомогою двох комунікативних прийомів. Це прийоми «визначення кола своїх» і «обмеження кола чужих», що ґрунтуються на протиставленні «свій» – «чужий». Під «своїми» розуміють членів «релігійної спільноти», які протиставляються «чужим», зокрема «світському, секулярному, мирському суспільству». Кожен із цих двох комунікативних прийомів, у свою чергу, виявляє такі комунікативні ходи в процесі актуалізації в дискурсі: «віра» – «невіра», «добро» – «зло» і «конфесія» – «соціум» [228, с. 74]. Дискурсивна стратегія релігійної ідентифікації реалізується також за допомогою:

- тактики самоідентифікації. Комунікативним прийомом цієї тактики є використання «МИ»-групи, під якою розуміють усю православну спільноту, до якої входять не тільки присутні від час проповіді, а й усі православні християни (миряни та духовенство), а також православні, які спочили: (564) – англ. *We honor saints such*

as... (Fr. Stephen J.) [505]. Використання «МИ»-групи від православної громади є типовим для тактики ствердження догматів, віровчення, наприклад: (465) – англ. *We believe therefore that Mary, who is without personal sin and was chosen because of her goodness to be the Mother of God, must at least have been assumed, without corruption, into heaven* (fr.Peter Seizer) [500], (566) – укр. *У першу неділю після П'ятдесятниці – дня народження Церкви Христової, ми молитовно вшановуємо усіх святих від віку угодивших Богові. Ми, члени Церкви земної віддаємо свою шану та засвідчуємо молитовне єднання з членами Церкви небесної* (митр. Володимир (Сабодан) [472]. Використання звороту «as followers of...» також спрямоване на означення меж прийнятної для християнина моделі поведінки та мислення: (480) – англ. *As followers of Jesus Christ, we are promised that we shall all be deified...* (fr.Peter Seizer) [500]. Для тактики самоідентифікації характерні такі звороти: (567) – рос. *Мы, православные христиане,...* [475], (568) – укр. *Як православні християни ми...* [472], (569) – англ. *As Orthodox Christians, we greet one another* (by Fr. John Abdalah)» [500], (570) – англ. *We, the Orthodox Christians, today, honour and give gratitude to all those who struggled for Orthodoxy* (V. Rev. Archimandrite Panteleimon P. Lampadarios) [507], (571) – англ. *...today, in the twentieth century we, the Orthodox Christians are called to confess our faith before a society which denies religion...* (V. Rev. Archimandrite Panteleimon P. Lampadarios) [507], (572) – грец. *Όλα αυτά αποδεικνύουν ότι όλοι οι Χριστιανοί, τηρουμένων των αναλογιών, μπορούμε να φθάσουμε στην ησυχία και δι' αυτής στην θεωρία του Θεού* (Μητρ.Ιερόθεος Βλάχος) [514].

Проповідник, описуючи два світи – секулярний та духовний, використовує тактику ствердження, акцентуючи на тому, що християни вже зробили свій вибір, а потім пояснює та окреслює його: (573) – грец. *Κάναμε ήδη την επιλογή μας και είναι μία και μοναδική για όλους μας. Ο Χριστός και η ορθόδοξη Εκκλησία Του με τα πανάγια μυστήριά της. Ο Ιησούς Χριστός, ο Θεάνθρωπος Κύριος και το Ευαγγέλιό Του. Ναι, διαλέξαμε το Σωτήρα Χριστό, τώρα και πάντοτε και στους απεράντους αιώνας των αιώνων, Αμήν* (Прωτοпр. π. Στεφάνος Αναγνωστοπούλος) [512].

Стратегічна мета проповідника також досягається при актуалізації компаративної тактики, коли порівнюються або контрарні феномени у суспільстві,

або йдеться про суспільноприйнятну норму, життєвий факт і на противагу цьому доводиться ідея, що в церковному середовищі все відбувається по-іншому: (574) – англ. *The Church, however, and faithful members of the Church, does not forget those who pass through the royal doors of eternity and enter the holy of holies* (Fr. Stephen J.) [505]. Для цього використовують актомовленнєві маркери – *however, but, still, yet* + PS tense. З метою поділу простору буття на профанний та сакральний світи проповідник також використовує контрастивну тактику, щоб слухач міг самовизначитися, до якого із світів його тягне власна природа: (575) – англ. *We are either God's children, His family, His creatures, His obedient servants, or the servants of something else* (Fr. James C. Meena) [503]. Крім того, проповідником може використовуватися ця тактика і тоді, коли він розповідає про норми, прийнятні для суспільства або певної спільноти, а потім чітко окреслює, що все зазначене вище не належить до справжньої віри: (576) – *...But this is not our Orthodox faith* (V. Rev. Fr. Alexander Schmemmann) [496].

З метою надання позитивної характеристики церковному середовищу, проповідник використовує тактику апеляції до авторитету, звертаючись до прикладів життя святих. У віруючих людей є приказка: «скажіть мені, хто ваші святі, і я скажу вам, яка ваша церква». Адже будь-яка церква оголошує святими лише тих, які втілили в своєму житті релігійний ідеал і яким він бачиться певною церквою. Тактика реалізується як безпосереднім цитуванням отців церкви, так і різними прийомами метафоризації під час опису особистості святого чи взагалі феномену святості: (577) – англ. *St. Paul once wrote about the saints he knew, calling them a "cloud of witnesses" around the Church* (Fr. Stephen J.) [505].

Окреслюючи належність до християнської спільноти, священники нерідко використовують тактику апеляції до Священного Писання, акцентуючи увагу на тому, що християнська віра об'єднує всіх людей незалежно від національності, раси, статі, освіти та ін.: (578) – англ. *There is neither Jew nor Greek, there is neither slave nor free, there is neither male nor female; for you are all one in Christ Jesus. And if you are Christ's, then you are Abraham's offspring, heirs according to promise* (Fr. Stephen J.) [505].

- використовуючи тактику акцентуалізації, проповідник наголошує на прийнятності та важливості для віруючого саме православної спільноти в певних діях, необхідних для очищення душі, таких як покаяння, послух, піст тощо, наприклад, (579) – англ. *It is important for our Orthodox Catholic faithful to recognize the need for obedience* (Rev. Robert E. Lucas) [503]. Також перед назвою церкви у ряді випадків проповідник додає прикметник «свята» для того, щоб підкреслити її святість, що закріплена у «символі віри» православних християн. Так, віруючі дотримуються думки, що Церква є Свята, бо вона освячена самим Ісусом Христом і встановленими ним святими таїнствами, у яких подається віруючим благодать Святого Духа. Святість церкви не порушують християни своєю гріховністю, бо вони завжди можуть себе очищати через таїнство покаяння, а нерозкаяні грішники, як мертві члени, відсікаються від тіла церкви або видимою дією церковної влади, або невидимою дією суду Божого: (580) – англ. *Our Holy Orthodox Catholic Faith could not have endured until the present times if the faithful did not keep their positions of condescending obedience to the will of the Holy Spirit expressed so often through our diocesan bishops* (Rev. Robert E. Lucas) [503]; (581) – англ. *In order to serve his fellow man, Holy Mother Church, and above all, Almighty God, man must serve as he is instructed to serve, he must obey the rules of life for the betterment of others* (Rev. Robert E. Lucas) [503].

Окреслюючи належність до певної релігійної спільноти, проповідник також використовує тактику конкретизації, характеризуючи цю спільноту: (582) – англ. *The Church was intended to be a spiritual power center, using prayer to bring things to pass* (V. Rev. Fr. Michael Baroudy) [503]; (583) – *And there is a church wherever two or three true Christians are met to pray in His name* (V. Rev. Fr. Michael Baroudy) [503].

Розкриваючи історичні ресурси церкви, проповідник використовує тактику застереження, аби попередити паству від можливих маніпуляцій віруючими з боку політичних, ідеологічних та комерційних організацій для задоволення своїх амбіцій: (584) – англ. *We live in a time when there is an ongoing surge to have the Orthodox Church reflect the power and glory of the world. Within the Church itself there are movements seeking to use the body of Christ as a support for political and philosophical*

ideologies that ultimately have no grounding in the crucified and resurrected Lord. Their origin and fruits are of the world. Literature claiming to be Orthodox often reads like a campaign speech for the political right while the political left resounds with its own passing self righteousness (Metropolitan Theodosius of All America and Canada) [507].

Тактику застереження використовують для того, щоб віруючі були напоготові під час зустрічі із «сектантськими» організаціями, які проповідник також номінує «ворогами, гіршими за вовків», наголошуючи, що подібні зібрання навіть не є простою ерессю, а являють собою сатанинські зборища: (585) – грец. *Έχουμε όμως ακόμα περισσότερο από 100 αιρέσεις που δρουν στην Ελλάδα των προτεσταντών με πληθωρική δράση, με ραδιοφωνικούς σταθμούς, με περιοδικά, με φυλλάδια τα οποία μοιράζουν δωρεάν στους δρόμους, με τηλεοπτικές εκπομπές, με πολύ το χρήμα, όπως είναι οι λεγόμενοι ευαγγελικοί, οι αντβεντιστές, η πληθώρα των πενηκοστιανών, οι δήθεν χριστιανοί της Χ.Ο.Ε. κι άλλοι πολλοί. Οι πιο όμως καταστρεπτικοί απ'όλους κι από όλες τις αιρέσεις, είναι οι χιλιαστές και οι ιαχωβάδες που δρουν ανενόχλητοι σε όλη την Ελλάδα. Ούτε καν αίρεσις είναι. Σατανική οργάνωσις, διαβολική οργάνωσις ναι, αλλά ούτε αίρεσις είναι καν. Όλοι αυτοί είναι λύκοι μέσα στο μαντρί της Ορθοδόξου Εκκλησίας μας (Протопр. п. Стефанос Αναγνωστοπούλος) [512].*

Проповідник може звертатися до тактики згуртування віруючих проти спільної загрози, ворога, який може являти собою диявола, гріх, секулярне суспільство, атеїстів, марксистів та ін., наприклад, (586) – грец. *Άλλοι φανεροί εχθροί της Ορθοδόξου Εκκλησίας με διωγμούς και μαρτύρια, με εξορίες και φυλακίσεις, με βασανιστήρια στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως υπήρξαν και οι άθεοι μαρξιστές* (Протопр. п. Стефанос Αναγνωστοπούλος) [512].

Отже, нами було проаналізовано реалізацію спеціальних дискурсивних стратегій у православної проповіді ХХ століття. Встановлено, що спеціальні дискурсивні стратегії реалізуються у тексті за допомогою тактик уявлення майбутніх подій, апеляції (до Священного Писання, авторитету церкви), порівняння людини з твариною, створення ефекту недосяжності, подяки, заклику благословення Божого, прохання молитовної допомоги, прямого звертання до Бога, паралелізації, ведення діалогу, самоідентифікації, наведення прикладів життя святих, акцентуалізації, конкретизації,

подяки, вітання, застереження, згуртування віруючих проти спільної загрози, а також імагінаційної, стверджувальної, контрастивної, пояснювальної, описової, констатуючої, імперативної, апеляційної, мортальної тактик тощо.

4.3. Етноспецифіка православної проповіді у досліджуваних лінгвокультурах

Проаналізувавши реалізації дискурсивних стратегій і тактик православної проповіді ХХ століття, встановимо основні ізо- та аломорфні риси стратегічного потенціалу жанру православної проповіді у російській, українській, англійській та новогрецькій мовах.

Головне завдання православного проповідника – розкрити і донести до віруючого догмати та основні істини християнської віри, допомогти йому глибше зануритися у зміст Священного Писання і, зрештою, спонукати слухачів узгоджувати своє життя з християнським віровченням. Успішність дискурсивної стратегії проповідника пов'язана з низкою факторів, а саме: використанням влучних комунікативних тактик та прийомів, властивих для жанру православної проповіді; конвенціональністю тексту самої проповіді; ступенем залучення адресата та адресанта в дискурс церковно-релігійної комунікації; безумовним прийняттям авторитету проповідника і некритичним засвоєнням тексту проповіді адресатом, оскільки основоположним чинником, що формує дискурс цієї комунікації, є фактор віри. Звідси ключовим завданням є навіть не конфесіолізація, як це зазначають деякі дослідники релігійного дискурсу, а приведення людини до віри. Тому глобальною стратегією студійованого нами дискурсу для чотирьох мов виділено саме фідеїстичну стратегію.

Глобальну фідеїстичну стратегію у російській, українській, англійській та новогрецькій православній проповіді було розглянуто на рівнях структури, семантики та прагматики мовленнєвих засобів її реалізації.

Що стосується першого рівня, можна констатувати традиційну, сувороканонічну побудову проповіді в українській та новогрецькій мовах, у яких наявні всі обов'язкові з

погляду гомілетики частини. У свою чергу у російській та англійській проповіді ці частини можуть вилучені, зафіксовано превалювання складнопідрядних речень із низкою підрядних компонентів, а також високий відсоток речень нестандартної структури, зокрема номінативних, неповних, незавершених, парцельованих. Крім того, для цих мов характерні риторичні питання, що мають обмежений потенціал мовного оформлення та виступають у функції псеводіалогу, але в принципі відсутні у досліджуваних нами зразках проповідей в українській та новогрецькій мовах. Однак риторичні питання, за допомогою яких проповідник чітко виражає своє ставлення до явища, для формулювання проблем, досить часто вживаються у всіх чотирьох мовах. Типовим є використання плеонастичних елементів у православній проповіді для акцентування важливості певних змістів проповіді, апелятивних елементів для підвищення емоційного складника проповіді, вставних розмовних елементів, що вказують на невимушене спілкування, певний експромт та щирість виступу, а не сухе, офіційне звертання, вивчене напам'ять. Апозитивні конструкції, характерні для всіх чотирьох мов, вживаються для уточнення інформації (прикладки) або навпаки оперують поняттями, які можуть бути незнайомі для всієї пастви (напр., «жони-мироносиці»).

У ході семантичного аналізу жанру православної проповіді нами було виділено п'ятнадцять ключових топосів – «Спасіння», «Гріх», «Покаяння», «Прощення», «Таїнства», «Православна Церква», «Життя – Смерть – Воскресіння», «Катехизація», «Любов», «Бог, Богородиця, свят», «Молитва», «Диявол», «Християнські чесноти», «Православні свята», «Війна», – які є ізоморфними для православної проповіді в українській, російській, англійській та новогрецькій мовах, однак, хоча вони присутні у всіх мовах, частотна репрезентація їх не однакова (див. додатки, табл.1). Крім того, наприклад, якщо топос «Війна» в англійській проповіді переважно стосується боротьби з гріхами, спокусами та дияволом, то у слов'янських і новогрецькій мовах додається ще історичнотрагічний контекст війн ХХ століття, розглядається епоха мучеників. Найбільше мікротваріацій у кожному топосі зафіксовано у проповідях російською мовою, бо навіть, відштовхуючись від основної лінії, проповідник встигає окреслити

значну кількість інших тем, натомість найчіткішу лінію нарації з найменшими тематичними варіаціями встановлено в українській та новогрецькій мовах.

У текстах проповідей у близько- і далекоспоріднених мовах проаналізовано реалізацію змістових модальних елементів (аксіологічних, епістемічних, алетичних, деонтичних, волітивних, верифікативних), виділено основні засоби їх реалізації у кожній мові. Встановлено, що алетична та деонтична модальність рідше використовується грецькими проповідниками, волітивна й епістемічна модальності мають найвищу реалізацію в російській проповіді, тоді як аксіологічні елементи досить широко представлені у проповідях всіх чотирьох мов. Частотність використання у проповіді модальних елементів залежить від особистості окремих священників, їх харизми та принципів мислення – більш раціонального сприйняття світу чи сенситивного, і звісно, особи та освіти адресата.

Цікавою особливістю проповіді на слов'янських та англійській мовах є використання проповідниками грецизмів, що є загальновідомими для православної людини, незалежно від її рідної мови, формулами, наприклад, (587) – англ. *Out of this faith and conviction was born the Hristos Anesti which the Church so gloriously proclaims for 40 days; and the witness of nearly 2,000 years answers joyously, Alethos Anesti – Indeed, He is risen!* (Rev. George Dimopoulos) [499].

На прагмасемантичному рівні реалізації фідеїстичної стратегії православної проповіді зафіксовано метатекстові текстуальні засоби, що слугують лінійному розгортанню тексту у всіх мовних зразках проповідей. Однак метатекстовий текстуальний засіб класу «припущення» вживається у більшості випадків тільки в англомовній проповіді (англ. *conclude, confirm, consider, reduce, imagine, suppose, in principle, it follows*), тому було запропоновано виділити спеціальний клас «достовірне ствердження» (рос. *действительно, подлинно, воистину, в самом деле, верно, разумеется, конечно, точно*; укр. *дійсно, істино, незаперечно*; англ. *truly, indeed, really*; грец. *αλήθεια, πραγματικά, φυσικά, ακριβώς* та ін.), характерний для всіх чотирьох мов.

Під час реалізації глобальної фідеїстичної стратегії у російській, українській, англійській та новогрецькій православної проповіді зафіксовано використання інтерперсональних елементів. У деяких зразках проповіді наявна

персоналізація – вживання авторського «я», зокрема найчастотніший прийом персоналізації засвідчено у російській та англійській мовах. У першому випадку це пояснюється низкою загальновідомих православних старців, які надають власні поради, діляться досвідом, передають волю Божу, у другому – причиною є індивідуалістичний синдром, притаманний англомовним культурам; серед українськомовних проповідників не було зафіксовано священників з авторитетом старця; стосовно грецької мови, то загальновідомі старці переважно живуть у монастирях гори Афон і здебільшого переважно у чернецтві, а отже, не маючи священницького сану, вони не проповідують з амвону.

Емоційно-експресивні засоби, а саме тропи, широко представлені у православній проповіді різних мовах, бо традиційно є улюбленим прийомом гомілетики. Однак їх використання у кожній з мов частотно відрізняється, бо як ми вже зазначали, українські та грецькі православні проповідники рідше вдаються до емоційних прийомів. Так, у російській, українській, англійській та новогрецькій православній проповіді встановлено використання метафор, метонімії, металепсису, синекдохи, антономазії, гіперболи, літоти, суперлативного та метафоричного епітета, порівняння, інверсії, повторення, алюзії, синтаксичного паралелізму. Засоби передачі емпізи здебільшого характерні для англійської мови, а засоби створення гумористичного ефекту, хоча й залежать від індивідуального чинника, однак були зафіксовані тільки в російській та англійській мовах.

Актомовленнєвий рівень аналізу фідейстичної стратегії засвідчив наявність таких мовленнєвих актів, як репрезентативи, директиви, експресиви, комісиви, декларативи, а також фатичні метакомунікативи у всіх досліджуваних мовах. Засоби підтримки контакту є загальноприйнятими звертаннями для всіх чотирьох мов, їх частотна репрезентація залежить від стилю мовлення та комунікативного арсеналу конкретного проповідника. Пояснювальні маркери-ідентифікатори використовуються у всіх мовах, але змістово-порожні структури не є типовими для грецької мови, проте активно вживаються російсько- та англомовними проповідниками.

Отже, у ході проведеного квантативного аналізу (див. додатки, табл.2-5, діагр.1-6) виявлено, що стандартні структурні, семантичні та прагматичні (прагмасемантичні

та актомовленнєві) елементи реалізації фідеїстичної стратегії є домінантними та спільними для жанру православної проповіді у російській, українській, англійській та грецькій мовах. Проте різна частота їх уживання у тих чи інших проповідях залежить від індивідуального чинника. Крім того, найбільша варіація та найчастотніше залучення різнопланових елементів зафіксовано у проповідях російською (82%) та англійською (77%) мовами, на відміну від проповідей українською (68%) та новогрецькою (67%), в яких менше відхилень від закріпленої й усталеної гомілетичної норми. Реалізація фасцинаційної стратегії в англійській мові характеризується більш вільним використанням індивідуально-авторських змістовних та нетрадиційних структурних елементів. Переконавання адресата в істинності слів мовця у православних проповідях досягається за допомогою цілого ряду дискурсивних стратегій, обумовлених цільовими установками адресанта комунікації. Своє вираження ці стратегії знаходять у наборі певних тактик, що реалізують допоміжні цілі, і, у свою чергу, дискурсивні тактики реалізуються у мовленні за допомогою мовленнєвих прийомів, які виступають як інструменти їх реалізації.

Проведений квантативний аналіз дозволяє стверджувати, що інформувальна (18,2%), молитовна (14,4%) та заклична (13,4%) стратегії є домінуючими у православної проповіді ХХ століття. Україномовні проповідники найчастіше звертаються до використання молитовної (20%), інформувальної (17,3%), стверджувальної (10,8%) стратегій; російськомовні – інформувальної (20,2%), молитовної (14,8%), закличної (11,5%); англомовні – закличної (17,7%), інформувальної (17,5%), стверджувальної (12,1%); грекомовні – інформувальної (17,7%), закличної (15,7%), молитовної (13%). Висока частотність використання фасцинаційної стратегії грекомовними проповідниками (10,8%) та англомовними (9,9%). Широко представлена стратегія релігійної ідентифікації у грекомовній (9,8%) та англомовній (9,4%) проповіді. Найнижчу репрезентацію у православної проповіді мають оцінювальна (3,6%), пояснювальна (3,4%) стратегії та стратегія нарації (2,4%). Співвідношення використання загальних та спеціальних стратегій у православної проповіді ХХ століття – 57% : 43%. Зафіксовано найчастіше використання тактик апеляції (до Бога, емоційного досвіду пастви, людського досвіду, власного досвіду

проповідника, норми, узагальнених даних, конкретних історичних фактів) – 10,8%, викликання емоційних переживань – 4,1%, мортальної – 2,6%, призиву Божого благословення – 2,5%, контрастивної (2,4%), прямого звертання до Бога – 2%.

Отже, проповідник – представник кожної з лінгвокультур оперує стандартним арсеналом тактик. Православний священник, хоча й здійснює більшу частину комунікативних актів неусвідомлено однак він, зазвичай, готується заздалегідь до проповіді, а тому прогнозує результат свого виступу та шляхи досягнення комунікативної мети. А отже, стратегічна мовленнєва поведінка проповідника дозволяє побудувати типовий фрейм, сценарій ситуації, маємо на увазі фундаментальну модель виступу, на основі якої вже розгалужуються різні тематичні нашарування та індивідуальні стильові елементи.

Отже, нами було розглянуто етноспецифічні характеристики стратегічного потенціалу жанру православної проповіді у близько- і далекоспоріднених мовах, встановлено домінантні елементи у близько- і далекоспоріднених мовах, описано вплив індивідуального чинника на частотне вживання різнопланових елементів реалізації фідеїстичної стратегії, зіставлено реалізації загальних та спеціальних стратегій у православної проповіді досліджуваних мов.

Висновки до розділу 4

Четвертий розділ було присвячено стратегічному аналізу православної проповіді ХХ століття, у ході якого було встановлено:

1. Аналіз реалізації загальних дискурсивних стратегій, зокрема стратегії нарації, контактуючої, інформувальної, пояснювальної, закличної, стверджувальної, оцінювальної стратегій засвідчив використання тактик пояснення, узагальнення, апеляції (до Бога, авторитетного джерела, сакральних текстів, емоційного досвіду, власного досвіду проповідника, норми, узагальнених даних, історичних фактів та ін.), опису запланованих дій, прохання дозволу, заборони, критики, ведення діалогу, звертання, заклику, викликання емоційних переживань, читання думок, повтору, нагадування, уточнення, паралелізації, ідентифікації, прямого та

непрямого спонукання, наведення прикладу, зближення, вмовляння, застереження, несхвалення, заклику до оцінки, констатації, а крім того, аксіоматичної, контрастивної та пейоративної тактик тощо, які, у свою чергу, реалізуються за допомогою мовленнєвих прийомів, а саме – вживання прислівників на початку висловлення у ролі обставин, конструкцій пасивного стану, інфінітивних конструкцій, інверсії, паралельних синтаксичних структур, повторів, спеціальних мовленнєвих кліше тощо.

2. Аналіз реалізації спеціальних дискурсивних стратегій, а саме фасцинаційної, обрядової, молитовної, сповідальної та дискурсивної стратегії релігійної ідентифікації зафіксував використання проповідником тактик уявлення майбутніх подій, апеляції (до Священного Писання, авторитету Церкви), порівняння людини з твариною, створення ефекту недосяжності, подяки, заклику благословення Божого, прохання молитовної допомоги, прямого звертання до Бога, паралелізації, ведення діалогу, самоідентифікації, наведення прикладів життя святих, акцентуалізації, конкретизації, подяки, вітання, застереження, згуртування віруючих проти спільної загрози, а також імагінаційної, стверджувальної, контрастивної, пояснювальної, описової, констатуючої, імперативної, апеляційної, мортальної тактик.

3. Проведений компаративний аналіз стратегічного потенціалу жанру православної проповіді визначив її основні ізо- та аломорфні характеристики у близько- і далекоспоріднених мовах. Стандартні структурні, семантичні та прагматичні (прагмасемантичні та актомовленнєві) елементи реалізації фідеїстичної стратегії є домінантними для жанру православної проповіді в українській, російській, англійській та грецькій мовах. Проте різна частота їх вживання у тих чи інших проповідях залежить від індивідуального чинника. Найбільша варіація та найчастотніше залучення різнопланових елементів зафіксовано у проповідях російською (82%) та англійською (77%) мовами, у той час як українськомовні (68%) та грецькомовні (67%) проповідники більш намагаються уникати відхлень від усталеної гомілетичної норми.

Основні положення розділу 4-го викладено в таких публікаціях автора [239; 240; 241; 243; 245; 252; 253; 254].

ВИСНОВКИ

Становлення антропоцентричної парадигми у мовознавчих дослідженнях відкрило можливість аналізу всього розмаїття розумово-комунікативної діяльності людини. Сьогодні однією з найперспективніших галузей дослідження мовлення виступає лінгвістична прагматика, яка вивчає мовленнєву діяльність з позицій виявлення взаємозалежностей між використанням мовних одиниць та інтенцій мовців. Після «прагматичного повороту» у лінгвістиці відбулося осмислення основних категорій комунікації, найважливішими з яких стали категорії дискурсу, мовленнєвого жанру і мовленнєвого акту.

Найбільшої уваги дослідника заслуговують ті дискурси, що є значущими в житті людини. Незаперечно, що релігійний дискурс – один із найважливіших проявів діяльності людини, оскільки вербально реалізує її істотну потребу у вірі як концепті ціннісної орієнтації всередині простору буття. Релігійний православний дискурс розуміємо як комунікативно-когнітивну діяльність, що проводить моніторинг реальності і спрямована на формування, трансляцію і модифікацію православного догматичного мислення, сакрального світовідчуття та містичного досвіду й таку, що реалізується у вигляді низки жанрів і виражається за допомогою певних мовних і мовленнєвих засобів.

Християнська релігія як міжособистісний комунікативний процес починається саме з проповіді вчення людям. Церковна проповідь – це мовленнєвий жанр релігійно-повчального характеру, із якою священнослужитель звертається до віруючих під час богослужіння і яка є первинним і центральним жанром релігійної комунікації. Проведений аналіз засвідчив, що православна проповідь не являє собою гомілетичний канон як єдине чітко сформульоване правило її побудови для досліджуваних нами мов, однак гомілетичні правила містять чіткі рекомендації пастиреві про ті мінімальні догматичні знання, які проповідник повинен безпомилково використовувати в своїй практиці. Тобто у жанрі православної проповіді у всіх досліджуваних лінгвокультурах наявні основні стійкі, повторювані у всіх текстах ознаки, які у своїй сукупності становлять ту

категорію, яку можна визначити *жанровою моделлю проповіді*. Серед спільних для всіх досліджуваних мов особливостей побудови проповіді – предмет як сукупність будь-яких явищ духовного життя: вчення про Бога, про видиме і духовний світ, про чесноти і пристрасті людські тощо; схема побудови проповіді: звертання; вступ; виклад (обґрунтування головної думки або теми проповіді); висновки, що мають практичний характер і безпосереднє відношення до життя пастви; висновок, який включає знову звернення, підведення підсумків; неодмінний змістовний елемент – звернення до адресата – демонструє головну властивість жанру проповіді – діалогізм; підвищена імпресивність, часто реалізується як сугестивність.

Зафіксовано також відмінності у побудові проповіді у досліджуваних мовах – уживання простих синтаксичних структур характерне для англійської мови; персональне «Я» широко використовується в англійських та російських проповідях; висвітлення подій суспільно-політичного характеру і їх оцінки помічено у проповідях деяких російсько- та українськомовних священнослужителів, що пов'язано з трагічно-історичним контекстом і соціальними викликами; для українськомовної проповіді характерна наочність описів, наглядність простих порівнянь, відсутність складної богословської термінології, цитування переважно Священного Писання, зокрема Євангелія, частотність уживання однорідних членів речення та використання анафори, парафразу. Для російськомовної проповіді характерна різноманітна побудова питально-відповідних комплексів, уведення в текст риторичних запитань, звертань, вигуків, які акцентують евалюативну характеристику явищ, а також цитування тексту Святого Письма і творів отців церкви. У проповіді в англійській мові речення будуються таким чином, щоб максимально полегшити їх сприйняття на слух: прості речення переважають над складними, складносурядні більш використовуються за складнопідрядні. Для проповіді грецькою мовою характерні складні розгорнуті конструкції з низками придаткових компонентів, порівнянь, уточнень, звертань, цитування, і все це може становити одне речення. Сакральна

мова у текстах проповіді виконує богослужбову функцію, а народна – місіонерську функцію.

У першому розділі на засадах традиційної схеми побудови лінгвістичного аналізу розглянуто загальні мовні особливості жанру православної проповіді на рівні синтактики, лексичної семантики та прагматики.

Було визначено, що мова православного дискурсу вербально та змістовно консервативна, її ядро становить термінологічна лексика. Після припинення гонінь на церкву відбувається деатеїзація лексики, реактивізація церковної лексики, розширення конотативного значення релігійної лексики. Вживання застарілих слів у проповідях священнослужителів виконує катехизаційну функцію. У межах православної комунікації можна виділити явища полісемії, омонімії, паронімії, антонімії, синонімії, неологізації, які реалізуються в певній комунікативній ситуації і семантично визначаються нею. Лексичний фонд православного дискурсу містить значну кількість ономастичних одиниць – теонімів, агіоантропонімів, агіотопонімів, іконімів, ертонімів, еклезіонімів, які викликають аналогічні асоціації у всієї православної громади, незалежно від територіальної, політичної, культурної, соціальної верифікації віруючих.

Синтаксичні особливості православної проповіді визначаються превалюванням складних речень над простими, використанням вставних слів, що встановлюють логічну послідовність думки, частотним уживанням дієприкметникових та дієприслівникових зворотів (як відокремлених означень та обставин), ускладненням простих речень однорідними та уточнювальними членами, цитуванням Біблії, Священного Передання, молитов, псалмів для аргументації слів проповідника, для експресії та створення високого стилю мовлення, використанням анафори, риторичних питань, паралелізму, конструкцій «питання–відповідь», наявністю інверсії узгоджуваного компонента у словосполученнях, уживанням діалогізованої прямої мови, звертання до Бога, Божої Матері та святих наприкінці проповіді від 1-ої особи множини, традиційним уживанням спонукальних речень із головним членом – дієсловом 1-ої особи множини, частотним використанням підрядних компонентів в одному

висловлюванні, застосуванням предикативних конструкцій та їх повторів, використанням синтаксичної конструкції «визначення / пояснення – інтерпретація визначення».

Серед комунікативних особливостей проповіді виділяється її усний характер, діалогічність, ілюстративність, навіювання, звернення з риторичними питаннями до пастви, умовиводи за аналогією, поєднання камерності проповіді з її гласністю. У проповіді прийнято виділяти колективну, масову, особисту та гіперкомунікацію. Рольові відносини у межах православної спільноти позначають певними мовленнєвими маркерами. Крім того, православна проповідь завжди передбачає «чуже мовлення» – посилення на інше авторитетне джерело.

Комунікативна взаємодія має стратегічний характер і найбільш адекватну реалізацію в дискурсі отримує саме в дискурсивних стратегіях, які розуміємо як глобальний комунікативний намір мовця в межах певного дискурсу та мовленнєву об'єктивізацію цього наміру. Дискурсивну тактику розуміємо як одну або кілька мовленнєвих дій, які забезпечують реалізацію обраної дискурсивної стратегії мовця та розгортання певного мовленнєвого жанру. Засобами реалізації дискурсивної тактики виступають актомовленнєві прийоми, фігури мовлення та думки, які не мають ні тактичної, ні стратегічної мети. Стратегічна мета проповідника – привести до православної віри та змінити світогляд мирянина відповідно до догматів та канонів православної доктрини й, передовсім, моделі його поведінки.

На другому етапі нашого дослідження було описано принципи, методи, методичку та інструментар аналізу дискурсивних стратегій і тактик православної проповіді. У роботі використано семиетапний інтерактивний алгоритм опису стратегічного потенціалу православної проповіді, насамперед з урахуванням структури, предметного змісту, концептосфери, пресупозицій православної спільноти; лінгвальних характеристик жанрового зразку; змодельовано глобальну стратегію православного проповідника; виділено дискурсивні стратегії православної проповіді; складено номенклатуру дискурсивних тактик у межах певної дискурсивної стратегії православної проповіді; проаналізовано мовно-мовленнєві прийоми реалізації дискурсивних тактик; виокремлено етноспецифічні

характеристики стратегічного потенціалу жанру православної проповіді у близько- і далекоспоріднених мовах.

У роботі проаналізовано такі одиниці, як *дискурсивні стратегії, дискурсивні тактики, мовно-мовленнєві прийоми*. При цьому виділено глобальну стратегію, а також локальні, які, у свою чергу, поділено на загальні та спеціальні. Визначено, що глобальна стратегія – це макростратегія всього дискурсу, конвенційна стратегія, основна інтенціональна лінія мовця, якій підпорядковуються загальні та спеціальні стратегії. Глобальною стратегією православної проповіді нами визначено фідеїстичну стратегію, тому що завданням проповідника є не логічна побудова доказів, а приведення людини до віри, тим саме православний дискурс відрізняється від інших видів релігійного, зокрема харизматичного, та політичного дискурсів, де глобальними стратегіями виступають персуасивна, маніпулятивна, пропагандистська. Загальна стратегія розуміється як загальна стратегія учасника мовленнєвої взаємодії, організуюча та об'єднуюча дискурсивна стратегія, яка властива різним жанровим зразкам певного дискурсу. Спеціальна стратегія розуміється як стратегія, спрямована на досягнення більш конкретних цілей, властива лише певному жанровому зразкові та тому, що відбиває особливості догматичного мислення мовця.

На цьому етапі дослідження було сформовано корпус вибірки для проведення практичного аналізу, що становила 2000 літургійних проповідей, загальний обсяг яких становить 5980 сторінок (шрифт 14 Times New Roman, інтервал 1,5). Сформований корпус емпіричного матеріалу містить проповіді українсько-, російсько-, грецько- та англійськомовних православних проповідників ХХ століття. Добір текстів релігійної проповіді проводився з урахуванням жанрових критеріїв, обмежувався певною конфесійною спрямованістю досліджуваної літератури, темпоральними межами та мовою аналізованого матеріалу, до уваги також було взято особистісний аспект автора проповіді.

На третьому етапі дослідження простудійовано структуру, семантику, прагматику мовних засобів реалізації стратегічного плану православної проповіді. Встановлено, що структурні елементи реалізації глобальної фідеїстичної стратегії

православної проповіді загалом стандартними синтаксичними конструкціями. Православна проповідь містить нестандартні елементи, зокрема речення нестандартної структури: номінативні, неповні, незавершені, обірвані, а також експлікаційні структури. Виділено частотну попарну побудову складнопідрядного речення за схемою: «час –результат / подія», або «час – мета». Риторичні питання слугують як для формулювання проблем, вираження ставлення до явищ, так і являють собою прийоми реалізації псевдодіалогу для встановлення комунікативного зв'язку з реципієнтом, виконуючи експресивну та фатичну функції. Широко представлені повтори, вставні розмовні елементи, апелятивні елементи та апозитивні конструкції. Для української та новогрецької мов короткі запитання не властиві. У цих мовах зазвичай питання є розгорнутими. Засобом розширення синтаксичної структури репліки можуть бути постпозитивні сегментовані елементи.

На семантичному рівні реалізації фідеїстичної стратегії православної проповіді виділено п'ятнадцять топосів – «Спасіння», «Гріх», «Покаяння», «Прощення», «Таїнства», «Православна церква», «Життя – Смерть – Воскресіння», «Катехизація», «Любов», «Бог, Богородиця, святі», «Молитва», «Диявол», «Християнські чесноти», «Православні свята», «Війна», – які є ізоморфними для православної проповіді в українській, російській, англійській та новогрецькій мовах. Аксиологічні елементи представлені засобами як позитивної, так і негативної оцінки, однак у певних випадках, маючи нейтральну оцінку, вже набувають цього значення в контексті релігійного дискурсу. Було проаналізовано реалізацію змістових модальних елементів (аксіологічних, епістемічних, алетичних, деонтичних, волітивних, верифікативних) у текстах проповідей, виділено основні засоби їх реалізації, типові для студійованих близько- і далекоспоріднених мов.

На прагматичному рівні аналізу було виділено прагмасемантичні та актомовленнєві засоби реалізації глобальної фідеїстичної стратегії православної проповіді. На прагмасемантичному рівні зафіксовано текстуальні та інтерперсональні елементи. У межах першої групи було проаналізовано сім смислових класів – поєднання і логічна послідовність ідей, парафраз і накладання, причиновість, контраст і зіставлення, обмеження, припущення (достовірне

ствердження), питання, які присутні у всіх чотирьох мовах. Розглянуто реалізацію інтертекстуальності у проповіді, а також проаналізовано інтерперсональні мовні засоби реалізації фідеїстичної стратегії, а саме – апроксиматори, засоби передачі деперсоналізації, персоналізації, емоційно-експресивні засоби, до яких зараховуємо тропи, засоби передачі емпізи. Традиційним для російської православної проповіді є використання засобів створення гумористичного ефекту за допомогою прийомів римунання та гри слів. На актомовленнєвому рівні аналізу охарактеризовано іллокутивні реалізації фідеїстичної стратегії в православній проповіді, що свідчить про наявність в останніх таких мовленнєвих актів, як репрезентативів, директивів, експресивів, комісивів, декларативів. Встановленню, підтримці та розмиканню мовленнєвого контакту між проповідником та паствою сприяють фатичні метакомунікати. Так, у православній проповіді інхоативні елементи вживаються проповідником для встановлення контакту та для готовності пастви сприймати настанови пастора, розуміти головну інтенцію його повідомлення. Процесна фаза проявляється в логічному, послідовному викладенні думок, утриманні уваги слухачів, акцентуванні головних змістових моментів проповіді. Фінітна фаза має на меті завершення спілкування, фокусуючи увагу на ключових думках проповідника та наставляючи паству на самостійну духовну роботу.

У ході роботи виявлено, що стандартні структурні, семантичні та прагматичні (прагмасемантичні та актомовленнєві) мовні елементи є спільними та домінантними у реалізаціях фідеїстичної стратегії православної проповіді у близько- і далекоспоріднених мовах: вони зафіксовані у всіх проаналізованих проповідях. Різна частотність уживання специфічних жанрових елементів у проповідях священнослужителів у різних лінгвокультурах детермінована стилем мовлення та особистістю проповідника.

На четвертому – останньому етапі – було проаналізовано загальні та спеціальні дискурсивні стратегії на предмет тактик та мовленнєвих прийомів їх реалізації.

У ході аналізу реалізації загальних дискурсивних стратегій, зокрема стратегії нарації, контактуючої, інформувальної, пояснювальної, закличної, стверджувальної,

оцінювальної стратегії було зафіксовано використання тактик пояснення, узагальнення, апеляції (до Бога, авторитетного джерела, сакральних текстів, емоційного досвіду, власного досвіду проповідника, норми, узагальнених даних, історичних фактів та ін.), опису запланованих дій, прохання дозволу, заборони, критики, ведення діалогу, звертання, заклику, викликання емоційних переживань, читання думок, повтору, нагадування, уточнення, паралелізації, ідентифікації, прямого та непрямого спонукання, наведення прикладу, зближення, вмовляння, застереження, несхвалення, заклику до оцінки, констатації а крім того аксіоматичної, контрастивної та пейоративної тактик тощо, які, у свою чергу, реалізуються за допомогою мовленнєвих прийомів, а саме – вживання прислівників на початку висловлювання у ролі обставин, конструкцій пасивного стану, інфінітивних конструкцій, інверсії, паралельних синтаксичних структур, повторів, спеціальних мовленнєвих кліше тощо.

Аналіз реалізації спеціальних дискурсивних стратегій, а саме фасцинаційної, обрядової, молитовної, сповідальної та стратегії релігійної ідентифікації – зафіксував використання проповідником тактик уявлення майбутніх подій, апеляції (до Священного Писання, авторитету церкви), порівняння людини з твариною, створення ефекту недосяжності, подяки, заклику благословення Божого, прохання молитовної допомоги, прямого звертання до Бога, паралелізації, ведення діалогу, самоідентифікації, наведення прикладів життя святих, акцентуалізації, конкретизації, подяки, вітання, застереження, згуртування віруючих проти спільної загрози, а також імагінаційної, стверджувальної, контрастивної, пояснювальної, описової, констатуючої, імперативної, апеляційної, мортальної тактик.

Проведений квантативний аналіз дозволяє стверджувати, що інформувальна (18,2%), молитовна (14,4%) та заклична (13,4%) стратегії є домінуючими у православної проповіді ХХ століття. Співвідношення використання загальних та спеціальних стратегій у православної проповіді ХХ століття – 57% : 43%. Найчастіше використовуються у православної проповіді тактики апеляції (до Бога, емоційного досвіду пастви, людського досвіду, власного досвіду проповідника, норми, узагальнених даних, конкретних історичних фактів) – 10,8%, викликання

емоційних переживань – 4,1%, мортальної – 2,6%, призиву Божого благословення – 2,5%, контрастивної (2,4%), прямого звертання до Бога – 2%.

На завершальному етапі роботи надано етноспецифічні характеристики стратегічного потенціалу жанру православної проповіді у досліджуваних мовах. Встановлено, що проповідник, незалежно від лінгвокультури, до якої він відноситься, оперує стандартним арсеналом тактик, що є традиційним для гомілетики. Однак кожна з лінгвокультур має і свої особливості. Крім того, різна частота вживання певних стратегій і тактик у тих чи інших проповідях залежить від індивідуального чинника. Найбільшу варіацію та найчастотніше залучення різнопланових елементів зафіксовано в російській (82%) та англійській (77%) мовах, тоді як проповідники українською (68%) та новогрецькою (67%) мовами чіткіше дотримуються усталеної гомілетичної норми. Незважаючи на те, що проповідь подається завжди рідною та зрозумілою для мирян мовою, грецькі проповідники звертаються до касаревуси (реконструйованої давньогрецької мови, що може бути незрозумілою для пересічного неосвіченого грека, який послуговується димотикою (народною розмовною формою новогрецької мови). Реалізація фасцинаційної стратегії в англійській мові характеризується більш вільним використанням індивідуально-авторських семантичних та нетрадиційних структурних елементів. Таким чином, православний священник, хоча й здійснює більшу частину комунікативних дій неусвідомлено, однак він, зазвичай, готується заздалегідь до проповіді, а тому прогнозує результат свого виступу та шляхи досягнення комунікативної мети. А отже, стратегічна мовленнєва поведінка проповідника зазвичай передбачувана, а володіння та оперування арсеналом дискурсивних стратегій та притаманних їм тактик дозволяє уникнути комунікативної невдачі та максимально наблизити проповідника до досягнення поставленої мети.

Перспективним видається проведення порівняльного аналізу стратегічних характеристик різних жанрів релігійного дискурсу, зокрема виокремлення глобальних стратегій у різноконфесійних дискурсах, вивчення маніпулятивних елементів у релігійних проповідях, що може стати у нагоді для таких дисциплін як лінгвокриміналогія, теолінгвістика, лінгвопрагматика, лінгвістичне релігієзнавство, дискурсологія, жанрологія тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверкий (Таушев), архиеп. Руководство по гомилетике / архиеп. Аверкий (Таушев). – М. : Изд-во Православ. Св.-Тихон. богосл. ин-та, 2001. – 44 с.
2. Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка (к вопросу о предмете социолингвистики) / В. А. Аврорин. – Л. : Наука, 1975. – 276 с.
3. Агеев В. С. Психология межгрупповых отношений / В. С. Агеев. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 144 с.
4. Азнаурова Э. С. Прагматика художественного слова / Э. С. Азнаурова. – Ташкент : Фан, 1988. – 121 с.
5. Акимова О. В. Типология дискурса в профессиональной коммуникации / О. В. Акимова, М. И. Солнышкина // Актуальные проблемы теории коммуникации : сб. науч. тр. – СПб. : СПбГПУ, 2004. – С. 253–270.
6. Алексеев И. Л. Ислам в русском общественном сознании / И. Л. Алексеев // Человек, этнос, культура в ситуациях общественных переломов. – Казань : КФУ, 2001. – С. 51.
7. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : учеб. пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 416 с.
8. Алпатов В. М. Волошинов, Бахтин и лингвистика / В. М. Алпатов. – М. : Яз. славян. культуры, 2007. – 432 с.
9. Амелин В. Н. Социология политики / В. Н. Амелин. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – С. 60.
10. Андрейчук Н. І. Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики: ідеологія і програми досліджень / Н. І. Андрейчук // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – Вип. 17. – С. 273–278.
11. Аникина Н. Н. Антонимия как составляющая религиозной языковой картины мира / Н. Н. Аникина, С. Б. Тазетдинова // И. А. Бодуэн де Куртенэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания (Казань, 23–25 мая 2006 г. : в 2 т. / под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева. – Казань : Изд-во Казан, ун-та, 2006. – Т. 1. – С. 40–42.

12. Аникушина М. В. Концепт «God» как базовое понятие современной христианской англоязычной проповеди / М. В. Аникушина // Изв. Рос. гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. – М. : РГПУ, 2008. – № 70. – С. 36–40.
13. Анохин П. К. Избранные труды. Философские аспекты теории функционирования системы / П. К. Анохин. – М. : Наука, 1978. – 400 с.
14. Антонів О. Богословські терміни-словосполучення у літургійному словнику / О. Антонів // Вісн. держ. ун-ту «Львів. політехніка». – Львів, 2000. – № 402 : Проблеми укр. термінології. – С. 333–337.
15. Анцупов А. Я. Конфликтология : учебник для вузов / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М. : Юнити, 2008. – 551 с.
16. Аринина Е. П. Экклезионимы как разновидность наименований в русской ономастической системе / Е. П. Аринина // Вестн. Самар. гос. ун-та. – 2007. – № 5/2. – С. 215–222.
17. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике : учеб. пособие / И. В. Арнольд. – М. : Высш. шк., 1991. – 140 с.
18. Арутюнова Н. Д. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н. Д. Арутюнова, Е. В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16 : Лингвистическая прагматика. – С. 3–43.
19. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл / Н. Д. Арутюнова. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 384 с.
20. Арутюнова Н. Д. Стратегия и тактика речевого поведения / Н. Д. Арутюнова // Прагматические аспекты изучения предложения и текста : сб. науч. тр. / отв. ред. Г. Г. Почепцов. – К. : КГУ, 1983. – С. 3–12.
21. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. – 1981. – Т. 40. – № 4. – С. 325–322.
22. Арутюнян Н. Л. “Faith” / ”Belief” как ключевой концепт религиозного дискурса / Н. Л. Арутюнян. – М. : РГГУ, 2005. – С. 83–84.
23. Архипов И. К. Полифония мира, текст и одиночество познающего сознания / И. К. Архипов // Studia Linguistica Cognitiva. Язык и познание :

методологические проблемы и перспективы : науч. журн. – М. : Гнозис, 2006. – Вып. 1. – С. 157–171.

24. Бабич Н. Проблеми терміновживання і терміно-творення в сучасному богословському стилі / Н. Бабич // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наук. конф., 13–15 трав. 1998 р. – Львів : Вид-во Львів. богослов. акад., 1998. – С. 161–168.
25. Бабич Н. Стилiстичнi особливостi органiзацiї фрази у текстах конфесiйного стилю / Н. Бабич // Актуальнi проблеми синтаксису : матерiали Всеукр. наук. конф., присвяч. 85-рiччю проф. I. Слинька. – Чернiвцi, 1997. – С. 33–34.
26. Барсов Н. И. История первобытной христианской проповеди (до IV в.) / Н. И. Барсов. – СПб., 1885. – 371 с.
27. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт ; пер. с фр. ; сост., общ. ред. и предисл. Г. К. Косикова. – М. : Прогресс, 1989. – 615 с.
28. Барташева А. И. Взаимодействие невербальных и вербальных компонентов ситуации коммуникативного доминирования в англоязычном дискурсе : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. И. Барташева. – Харьков, 2004. – 199 с.
29. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров : лит.-критич. ст. / М. М. Бахтин. – М. : Худож. лит., 1953. – С. 428–472.
30. Бацевич Ф. С. Вступ до лiнгвiстичної прагматики : пiдруч. / Ф. С. Бацевич. – К. : Академiя, 2011. – 304 с.
31. Бацевич Ф. С. Основи комунiкативної лiнгвiстики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академiя, 2004. – 344 с.
32. Безуглая Л. Р. К вопросу об исследовательском корпусе в прагмалингвистике / Л. Р. Безуглая // Вiсн. Харкiв. нац. ун-ту iм. В. Н. Каразiна. – 2004. – № 635. – С. 3–7.
33. Белнап Н. Логика вопросов и ответов / Н. Белнап, Т. Стил. – М. : Прогресс, 1981. – 288 с.

34. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации : моногр. / А. Д. Белова ; Киев. нац. ун-т им. Тараса Шевченка. – К. : Астрей, 1997. – 310 с.
35. Белова А. Д. Языковые картины мира в межах когнитивно-дискурсивной парадигмы / А. Д. Белова // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 29. – С. 17–23.
36. Белозьорова О. М. Дискурсивні властивості мовленнєвого акту натякання (на матеріалі сучасної англійської мови) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. М. Белозьорова. – Харків, 2007. – 207 с.
37. Белянин В. П. Язык религиозных объединений тоталитарного типа / В. П. Белянин // Массовая культура на рубеже XX–XXI вв.: человек и его дискурс : сб. науч. тр. – М. : Азбуковник, 2003. – С. 155–166.
38. Бенедикова Л. Язык русского православия / Л. Бенедикова. – Пресов, 2001. – С. 30–38.
39. Бердникова Л. П. Подтвердительные вопросы в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л. П. Бердникова. – М., 1972. – 33 с.
40. Берн Э. Игры, в которые играют люди: психология человеческих отношений. Люди, которые играют в игры: психология человеческой судьбы / Э. Берн. – Минск : Прамеб, 1992. – 384 с.
41. Бехта І. Текст в парадигматичній системі наукових лінгвістичних концепцій кінця ХХ – початку ХХІ століття: актуальні та віртуальні стратегії розвитку / І. Бехта // Дискурс іноземномовної комунікації : кол. моногр. / К. Кусько, М. Полюжин, Т. Кияк, О. Огуй ; гол. ред. кол. С. Денисенко. – Львів : Вид-во Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2001. – С. 164–192.
42. Белова А. Д. Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики / А. Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2004. – С. 11–16.
43. Белова А. Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці / А. Д. Белова // Інозем. філол. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2002. – Вип. 32. – С. 11–14.

44. Бібла С. В. Динаміка розвитку української церковної термінології / С. В. Бібла // Філол. студії. – Луцьк, 1996. – Вип. 1. – С. 117–122.
45. Бібла С. В. Лексико-семантичні парадигми в системі української церковної термінології (синонімія) / С. В. Бібла // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку. – Запоріжжя: Вид-во Запоріз. держ. ун-ту, 1996. – Ч. 1. – С. 173–176.
46. Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти / Р. М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М. : Прогресс, 1987. – С. 90–91.
47. Бобырева Е. В. Религиозный дискурс: ценности, жанры, языковые характеристики : моногр. / Е. В. Бобырева. – Волгоград : Перемена, 2007. – 385 с.
48. Бобырева Е. В. Роль финальной реплики притчи в формировании модальной рамки данного образца религиозного дискурса / Е. В. Бобырева // Жанры и типы текста в научном и медийном дискурсе : межвуз. сб. науч. тр. – Орёл : ОГИИК, 2006. – Вып. 4. – С. 32–38.
49. Бобырева Е. В. Семантика и прагматика инициальных и финальных реплик диалога : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е. В. Бобырева. – Волгоград, 1996. – 24 с.
50. Богатирьова Є. В. Прагмастилістичні характеристики англomовних передвиборчих політичних дебатів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Є. В. Богатирьова ; Запоріз. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2014. – 20 с.
51. Богачева М. В. Аргументативная коммуникативная стратегия и тактические приемы ее реализации в русском языке / М. В. Богачева // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Сер. Мовознавство. – Дніпропетровськ, 2010. – Т. 18. – Вип. 16. – С. 49–56.
52. Богачевская И.В. Религиозный дискурс как объект философско-религиоведческой рефлексии / И.В. Богачевская // Культура народов Причерноморья. – АРК, 2006. – № 79. – С. 119-121.

53. Богданов В. В. Иллокутивная функция высказывания и перформативный глагол / В. В. Богданов // Содержательные аспекты предложения и текста : межвуз. тем. сб. / отв. ред. и предисл. И. П. Сусова. – Калинин, 1983. – С. 58–89.
54. Богданов В. В. Речевое общение: прагматические и семантические аспекты / В. В. Богданов. – Л. : ЛГУ, 1990. – 88 с.
55. Бондалетов В. Д. Русская ономастика: учеб. пособие / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
56. Бондаренко Э. О. Праздники христианской Руси : народ. православ. календарь / Э. О. Бондаренко. – М. : Янтар. сказ, 2006. – 480 с.
57. Борисова И. Н. Дискурсивные стратегии в разговорном диалоге / И. Н. Борисова // Русская разговорная речь как явление городской культуры / под ред. Т. В. Матвеевой, И. Н. Борисова. – Екатеринбург : АРГО, 1996. – С. 21–48.
58. Бублик И. Ф. Коммуникативно-прагматические и лингвистические аспекты реализации вербальной агрессии в парламентском дискурсе ФРГ : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / И. Ф. Бублик. – Харьков, 2006. – 212 с.
59. Бугаева И. В. К вопросу о структуре сакрального ономастикона [Электронный ресурс] / И. В. Бугаева // Вестн. МГУЛ – Лесной Вестн. / гл. ред. А. Н. Обливин. – М., 2006. – № 100. – Режим доступа : <http://www.portal-slovo.ru/philology/42536.php>.
60. Бугаева И. В. Ментальная категория соборности и ее языковая реализация / И. В. Бугаева // Русистика XXI века: аспекты исследования языковых единиц и категорий : межвуз. сб. науч. тр. – Мичуринск : МГПИ, 2007. – С. 32–37.
61. Бугаева И. В. Омонимия церковнославянских и русских лексем при восприятии богослужебных текстов / И. В. Бугаева // Актуальные проблемы современной педагогической лингвистики : межвуз. сб. науч. тр. – Мичуринск : МГПИ, 2005. – Вып. VIII. – С. 83–89.
62. Бугаева И. В. Особенности конфессиональной дифференциации речи / И. В. Бугаева // Социальные варианты языка–3 : материалы междунар. науч. конф. – Н. Новгород : НГЛУ, 2004. – С. 292–293.

63. Бугаева И. В. Религиозная языковая личность в современном обществе / И. В. Бугаева // Личность в межкультурном пространстве : материалы межвуз. науч. конф. – М. : Изд-во РУДН, 2005. – С. 53–55.
64. Бугаева И. В. Речевой портрет верующих в конце 20 – начале 21 веков / И. В. Бугаева // Язык и ментальность : материалы XXXII междунар. филол. конф. – СПб. : СПбГУ, 2003. – Вып. 18. – С. 3–9.
65. Бугаева И. В. Церковнославянизмы в современной русской речи / И. В. Бугаева // Церковнославянский язык: преломление традиции в современной культуре : материалы междунар. Рождеств. образов. чтений. – М. : Кругъ, 2006. – С. 160–166.
66. Бугаева И. В. Язык православной сферы: современное состояние, тенденции развития : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «Филологические науки» / И. В. Бугаева. – М., 2010. – 454 с.
67. Бурбело В. Б. Сучасні концепції дискурсу та лінгвопрагматичні засади дискурсології / В. Б. Бурбело // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2002. – Вип. 32–33. – С. 79–84.
68. Бурцев В. А. Дискурс русской православной проповеди: способы производства высказываний : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В. А. Бурцев. – Елец, 2012. – 45 с.
69. Вакуленко Т. А. Структурно-семантические и коммуникативно-прагматические особенности вопросительных предложений фразеологизированной структуры в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Т. А. Вакуленко. – К., 1992. – 206 с.
70. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Ван Дейк ; пер. с англ. ; сост. В. В. Петрова ; под. ред. В. И. Герасимова. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
71. Вандервекен Д. Небуквальные речевые акты / Д. Вандервекен // Концептуализация и смысл : сб. науч. тр. – Новосибирск : Наука, 1990. – С. 31–61.

72. Вацлавик П. Прагматика человеческих коммуникаций: изучение паттернов, патологий и парадоксов взаимодействия / П. Вацлавик, Дж. Бивин, Д. Джексон ; пер. с англ. – М. : Апрель-Пресс : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 320 с.
73. Вежбицкая А. Речевые акты / А. Вежбицкая // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17 : Теория речевых актов. – С. 251–275.
74. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур ; РАН, Ин-т рус. яз. – М. : Наука, 1993. – 173 с.
75. Винославська О. В. Психологія : навч. посіб. / О. В. Винославська, О. А. Бреусенко-Кузнецов, В. Л. Зливков та ін. – К. : ІНКОС, 2005. – 351 с.
76. Войскунский А. Е. Речевая деятельность в ходе компьютерных конференций / А. Е. Войскунский // Вопр. психологии. – 1991. – № 6. – С 142–147.
77. Волков А. А. Курс русской риторики / А. А. Волков. – М. : Изд-во храма св. мц. Татианы, 2001. – 480 с.
78. Воронцова Н. Г. Комунікативно-когнітивні особливості вербальної інтеракції зі стороннім реципієнтом (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. Г. Воронцова. – Львів, 2005. – 19 с.
79. Вохрышева Е. В. Коммуникативные стратегии диалогического взаимодействия в новоанглийском языке : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. В. Вохрышева. – СПб. : РГПУ им. А. И. Герцена, 2001. – 41 с.
80. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М. : Лабиринт, 1996. – 416 с.
81. Гагарская Е. А. Коммуникативные стратегии и тактики в речевом жанре объявления о знакомстве / Е. А. Гагарская // Речевое общение (теоретические и прикладные аспекты речевого общения) : спец. вестн. – Красноярск, 2006. – Вып. 8–9. – С. 196–198.
82. Гадомский А. К. Теолингвистика: история вопроса / А. К. Гадомский // Учен. зап. Тавр. нац. ун-та. – Симферополь : ТНУ, 2005. – Сер. 1 : Филол. – Вып. 57. – С. 16–26.

83. Гегель Г. В. Ф. Собрание сочинений : в 14 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1977. – Т. 8 : Философия истории. – 544 с.
84. Герасимов В. И. Прагматика устного общения / В. И. Герасимов, С. А. Ромашко // Звучащий текст : сб. науч.-аналит. обзоров / под ред. Ф. М. Березина. – М. : ИНИОН АН СССР, 1983. – С. 173–217.
85. Герасимова Н. А. Совместное мышление как искусство: опыт философско-синергетического исследования / Н. А. Герасимова // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М. : Прогресс-Традиция, 2002. – С. 126–143.
86. Герасимова О. И. Прагматическая детерминированность ответных реплик / О. И. Герасимова // Прагматические и семантические аспекты синтаксиса : сб. науч. тр. – Калинин : Изд-во КГУ, 1985. – С. 44–54.
87. Голод В. И. Когнитивные и коммуникативные аспекты текста как инструмента общения / В. И. Голод, А. М. Шахнарович // Текст как объект лингвистического анализа и перевода : сб. ст. / отв. ред. Ю. В. Ванникова ; сост. А. М. Шахнарович ; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1984. – С. 26–34.
88. Голубковская И. А. Этнические особенности языковых картин мира : моногр. / И. А. Голубковская. – К. : ИПЦ «Киев. ун-т», 2002. – 293 с.
89. Гольберг И. М. Религиозно-проповеднический стиль современного русского литературного языка: моральные концепты : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Теория языка», 2002. – 16 с.
90. Гольдин В. Е. Русский язык и культура речи / В. Е. Гольдин, О. Б. Сиротинина, М. А. Ягубова. – М. : УРСС, 2002. – 226 с.
91. Гончарова О. М. Особливості релігійного красномовства часів західноєвропейського середньовіччя / О. М. Гончарова // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : зб. наук. пр. / М-во культури і туризму України, Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – Вип. 24. – С. 103–109.

92. Горбач О. Мовостиль новітніх перекладів Святого Письма на українську народну мову 19–20 ст. / О. Горбач // Наук. зап. Укр. вільного ун-ту.– Мюнхен, 1988. – Ч. 13. – С. 29–98.
93. Горелов И. Н. Основы психолінгвистики / И. Н. Горелов, К. Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2001. – 303 с.
94. Горюшина Р. И. Именованія иерархов христианской Церкви / Р. И. Горюшина // Рус. речь. – 2003. – № 1. – С. 82–86.
95. Горячев А. А. Коммуникативные стратегии как инструмент анализа слоганов / А. А. Горячев // Связи с общественностью в сфере бизнеса, рекреации и спорта: теория, методология, практика : материалы Всерос. науч.-практ. конф., 28 фев. 2011 г. / под. ред. А. Д. Кривоносова. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2011. – С. 119–121.
96. Гришина О. Н. Уровни коммуникации и информационная структура высказывания / О. Н. Гришина // Коммуникативные единицы языка и принципы их описания : сб. науч. тр. – М. : МГЛУ им. М. Тореца, 1988. – Вып. 312. – С. 39–49.
97. Грудева .В Религиозная сфера и церковно-проповеднический стиль / В. Грудева // Русский язык: история и современное состояние : матеиалы Всерос. науч. конф. – Самара : Изд-во Самар. гос. пед. ун-та, 1999. – С. 187–191.
98. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию : науч. изд. / В. фон Гумбольдт ; пер. с нем. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
99. Гурочкина А. Г. Когнитивный и прагмасемантический аспекты функционирования языковых единиц в дискурсе : учеб. пособие / А. Г. Гурочкина. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2005. – 102 с.
100. Данилова Н. К. Субъективные позиции повествовательного дискурса / Н. К. Данилова // Текст: восприятие, информация, интерпретация. Актуальные проблемы перевода. Чтение как феномен культуры. Текст в системе обучения: проблемы восприятия и методики. Имиджелогия и PR : тез докл. I Междунар.

- науч. конф. Рос. нового ун-та, 27–28 мая 2002 г. – М. : Росноу, 2002. – С. 124–137.
101. Дементьев В. В. Теория речевых жанров / В. В. Дементьев. – М. : Знак, 2010. – 600 с.
102. Демьянков В. З. "Теория речевых актов" в контексте современной зарубежной лингвистической литературы (обзор направлений) / В. З. Демьянков // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 223–234.
103. Демьянков В. З. Прагматические основы интерпретации высказывания / В. З. Демьянков // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т. 40. – № 4. – С. 268–377.
104. Денисенко А. Гомілетика як напрям душпастирської діяльності Української Церкви у ХХ ст: теоретичні і практичні засади : [Електронний ресурс] / А. Денисенко. – Режим доступу : <http://history.org.ua/JournALL/sid/12/2/3.pdf>
105. Денисенко А. Духовний проповідник і воїн Валентин Ясенецький: діяльність архієпископа Луки (Валентина Войно-Ясенецького) на ратній і проповідницькій ниві / А. Денисенко // Пам'ять століть. – 2005. – № 3/4. – С. 295–304.
106. Денисенко В. Спілкувався з богом і людьми: автор першого в Україні підручника з гомілетики / В. Денисенко // Пам'ять століть. – 2009. – № 3/4. – С. 306–313.
107. Денисенко С. Н. Функціоналізм – одна із найважливіших рис лінгвістики кінця ХХ – початку ХХІ ст. / С. Н. Денисенко // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 1999. – № 471. – С. 68–76.
108. Денисюк Е. В. Манипулятивное речевое воздействие: коммуникативно-прагматический аспект : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Теория языка» / Е. В. Денисюк. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2004. – 23 с.
109. Дерюгина Е. В. Семантические сферы «животное – болезнь» и «животное – исцеление» в русской языковой картине мира / Е. В. Дерюгина // Культурная жизнь Юга России. – 2009. – № 2. – С. 126–128.

110. Дзюбишина-Мельник Н. Мова релігійної преси з погляду загальнолітературних норм / Н. Дзюбишина-Мельник // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наук. конф. – Львів : Вид-во Львів. богослов. акад., 1998. – С. 202–215.
111. Дмитрук О. В. Вплив екстралінгвістичних факторів на вибір маніпулятивних стратегій / О. В. Дмитрук // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2004. – № 10. – С. 141–145.
112. Дмитрук О. В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англomовній комунікації (на матеріалі текстів друкованих та інтернет-видань 2000-2005 років) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Дмитрук. – К., 2006. – 19 с.
113. Долинин К. А. Имплицитное содержание высказывания / К. А. Долинин // Вопр. языкознания. – 1983. – № 6. – С. 37–47.
114. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой, вопросы этики и дидактики : моногр. / П. Н. Донец. – Харьков : Штрих, 2001. – 386 с.
115. Дорофеева Н. В. Эмоциональные концепты в православном дискурсе: удивление / Н. В. Дорофеева // Языковая система – текст – дискурс. – Саратов : ИЦ «Наука», 2003. – С. 160–166.
116. Ейгер Г. В. Принципы моделирования речевых актов / Г. В. Ейгер, И. С. Шевченко // Вісн. Харків. держ. ун-ту. – 1998. – № 406. – С. 51–58.
117. Ейгер Г. В. Речевые акты в схеме порождения высказывания / Г. В. Ейгер // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2006. – № 726. – С. 68–72.
118. Ерёменко О. И. О некоторых причинах реактивации церковно-религиозной лексики в словарном составе современного русского языка / О. И. Ерёменко // Системное и асистемное в языке и речи : материалы Междунар. науч. конф. – Иркутск, 2007. – С. 31–35.
119. Жданова И. В. Семантико-структурная и функциональная специфика заглавий богословско-религиозного жанра / И. В. Жданова // Молодой ученый. – 2011. – Т. 2. – № 3. – С. 12–17.

120. Жулинская А. С. Жанровое пространство религиозных текстов / А. С. Жулинская // Учен. зап. ТНУ им. В. И. Вернадского. Сер. Филол. – Симферополь, 2005. – Т. 18 (57). – С. 198–203.
121. Заботкина В. И. Семантика и прагматика нового слова (на материале английского языка) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / В. И. Заботкина. – М., 1991. – 40 с.
122. Задорожний В. До проблеми розвитку конфесійного стилю сучасної української літературної мови / В. Задорожний // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наук. конф., 13–15 трав. 1998 р. – Львів : Вид-во Львів. богослов. акад., 1998. – С. 137–145.
123. Звегинцев В. А. О цельнооформленности единиц текста / В. А. Звегинцев // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1980. – Т. 39. – № 1. – С. 13–21.
124. Звездин Д. А. Православная проповедь как жанр церковно-религиозного стиля современного русского литературного языка / Д. А. Звездин. – Челябинск : ЧГУ, 2012. – 201 с.
125. Звонська Л. Л. Історія грецької мови : підручник / Л. Л. Звонська. – К. : Київський університет, 2011. – 384 с.
126. Ипатова С. Н. Церковно-проповеднический стиль русского языка XIX века (на материале творчества Святителя Игнатия) : дис. ... канд. филол. наук / С. Н. Ипатова. – Вологда, 2004. – 234 с.
127. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – Омск : ЛКИ, 1999. – 288 с.
128. Ицкович Т. В. Православная проповедь как тип текста : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Т. В. Ицкович. – Екатеринбург : УГУ, 2007. – 23 с.
129. Івасишина Т. А. Релігійний та біблійний дискурси: проблеми розмежування / Т. А. Івасишина // *Studia Linguistica*. – К., 2011. – Вип. 5. – С. 468–471.
130. Іларіон (митр. Вінніпегу і всієї Канади). Християнство і поганство. Чого на світі спокою немає : проповіді / митр. Іларіон. – Вінніпег : Віра й культура, 1961. – Ч. I. – 64 с.

131. Ільченко О. М. Етикетизація англо-американського наукового дискурсу : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / О. М. Ільченко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 37 с.
132. Кавалджиева-Костурска Р. Коммуникативные тактики говорящего при реализации реквестивных речевых актов / Р. Кавалджиева-Костурска, С. Петкова // Болгар. русистика. – София, 2006. – № 3–4. – С. 21–30.
133. Казнина Е. Б. Концепт «вера» в диалогическом христианском дискурсе : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Е. Б. Казнина. – М., 2004. – 22 с.
134. Каменская О. Л. Текст и коммуникация / О. Л. Каменская. – М. : Высш. шк., 1990. – 151 с.
135. Карабан В. И. Адресатность простых и сложных речевых актов / В. И. Карабан // Вестн. Харьков. гос. ун-та. – 1989. – № 339. – С. 51–54.
136. Карабан В. И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований : моногр. / В. И. Карабан. – К. : Вищ. шк., 1989. – 131 с.
137. Каразия Н. А. Лингвопрагматическое исследование конфликтного дискурса [Электронный ресурс] / Н. А. Каразия. – Режим доступа : http://www.kamgu.ru/catalog/journal/2006/KR%202006%202_6.pdf.
138. Карасик В. И. Религиозный дискурс / В. И. Карасик // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики : сб. науч. тр. – Волгоград, 1999. – С. 5–19.
139. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : моногр. / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
140. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 264 с.
141. Кардави Ю. Дозволенное и запретное в исламе / Ю. Кардави. – М. : Андалус, 2004. – 155 с.
142. Кашкин В. Б. Универсальный компонент языковых систем и контрастивная модель / В. Б. Кашкин // Лексика и лексикография : науч. сб. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1995. – Вып. 6. – С. 78–83.

143. Кибрик А. А. Когнитивные исследования по дискурсу / А. А. Кибрик // *Вопр. языкознания*. – 1994. – № 5. – С. 126–139.
144. Киреева Т. В. Документально-художественный синтез как дискурсивная стратегия литературной личности: лингвориторический подход (А.И. Солженицын, «Архипелаг ГУЛаг»): автореф. дис. ... канд. филол. наук / Т. В. Киреева. – Нальчик, 2012. – 23 с.
145. Киселева Л. А. Вопросы теории речевого воздействия / Л. А. Киселева. – Л. : ЛГУ, 1978. – 160 с.
146. Кифер Ф. О роли прагматики в лингвистическом описании / Ф. Кифер // *Новое в зарубежной лингвистике*. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 333–348.
147. Ключев Е. В. Речевая коммуникация: учеб. пособие для ун-тов и ин-тов / Е. В. Ключев. – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 320 с.
148. Кобозева И. М. Проблемы коммуникативного анализа языковых коллективов / И. М. Кобозева // *Методологические проблемы социальной лингвистики* / под ред. М. Д. Потаповой. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1986. – С. 78–92.
149. Койт М. Э. Понятие коммуникативной стратегии в модели общения / М. Э. Койт, Х. Я. Ыйм. // *Труды по искусственному интеллекту: Учен. зап. Тартус. ун-та*. – Тарту, 1988. – Вып. 793. – С. 97–110.
150. Комарова Е. А. Стратегия и тактика демагогического речевого воздействия в художественной прозе Ф.М. Достоевского: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Е. А. Комарова. – СПб., 2005. – 226 с.
151. Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова: моногр. / Н. Г. Комлев. – М. : КомКнига, 2006. – 192 с.
152. Кончаревич К. Проект «Язык и православная духовность»: результаты и перспективы исследований / К. Кончаревич // *Проекты по сопоставительному изучению русского и других языков: докл. VI междунар. симп., 1–4 июня 2004 г.* / отв. ред. Б. Станкович. – Белград, 2004. – С. 106–114.
153. Кот С. О. Дискурсивний аналіз проповіді як морально-духовного жанру словесності (на матеріалі православної Різдвяної проповіді): автореф. дис. ...

- канд. філол. наук : 10.02.02 / С. О. Кот ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2006. – 20 с.
154. Кот С. А. Изображаемое пространство Рождественской проповеди / С. А. Кот // Актуальні проблеми металінгвістики : зб. наук. ст. за матеріалами IV Міжнарод. наук. конф. – Черкаси : Черкасс. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2005. – С. 187–190.
155. Кот С. А. Проповедь как дискурс (паралингвистическое оформление) / С. А. Кот // Язык и культура. Сер. Филол. – К. : Изд. Дом Дмитрия Бурого, 2002. – Вып. 5. – Т. 1 : Философия языка и культуры. – С. 161–168.
156. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підруч. / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2003. – 464 с.
157. Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации : курс лекций / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2001. – 270 с.
158. Крылова О. А. Ситуация билингвизма в сфере церковно-религиозной общественной деятельности в современной России / О. А. Крылова // Stylistyka / под ред. проф. С. Гайды. – Ополе, 2005. – Вып. 14. – С. 383–391.
159. Крылова О. А. Церковно-религиозный стиль / О. А. Крылова // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под. ред. М.Н. Кожинной. – М. : Флинта : Наука, 2003. – С. 612–616.
160. Крысин Л. П. Религиозно-проповеднический стиль и его место в функционально-стилистической парадигме современного русского литературного языка / Л. П. Крысин // Поэтика. Стилистика. Язык и культура : сб. памяти Т. Г. Винокур. – М., 1996. – С. 135–138.
161. Кубрякова Е. С. О типах дискурсивной деятельности / Е. С. Кубрякова // Вестн. МГЛУ. – 2003. – Вып. 478. – С. 5–9 .
162. Кузьмина К. А. Структурные и языковые особенности проповеди как речевого жанра : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / К. А. Кузьмина ; СПбГУ. – СПб, 2006. – 22 с.
163. Куклев В. В. Проповедь в гомилетике и лингвистике / В. В. Куклев // Изв. ПГПУ им. В. Г. Белинского. – Пенза, 2012. – № 27. – С. 27–31.

164. Кусе Х. Истина и проповедование. «Живое слово» архиепископа Амвросия (Ключарева, 1820–1901) и соотношение между гомилетикой и риторикой / Х. Кусе // Логический анализ языка. Истина и ценность в культуре и языке. – М. : Наука, 1995. – С. 78–85.
165. Кухаренко В. А. Интерпретация текста : учеб. пособие / В. А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
166. Лазуткина Е. М. Коммуникативные цели, речевые стратегии, тактики и приёмы / Е. М. Лазуткина // Культура русской речи : учеб. для вузов / С. И. Виноградов, Л. К. Граудина ; под. ред. Е. Н. Ширяева ; РАН, Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова. – М. : Норма ИНФРА М, 1998. – С. 72–82.
167. Левшун Л. В. Проповедь как жанр литературы (на материале проповедей в рукописных и старопечатных сборниках) : дис. ... канд. филол. наук / Л. В. Левшун. – М., 1992. – 190 с.
168. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания / А. А. Леонтьев. – М. : Академия, 1991. – 305 с.
169. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 216 с.
170. Лисенко М. В. Место стратегий извинения в гармонизации межличностных отношений (на материале английского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / М. В. Лисенко. – СПб., 1999. – 16 с.
171. Лихачев Д. С. Русский язык в богослужении и в богословской мысли / Д. С. Лихачев // Богослужебный язык Русской Церкви. История. Попытки реформации. – М. : Изд-во Сретен. монастыря, 1999. – С. 276–279.
172. Мазурика Ю. В. Місіонерська діяльність Російської Православної Церкви в Східній Азії (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Ю. В. Мазурика ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2011. – 19 с.
173. Макаров М. Л. Критический анализ дискурса в начале XXI века / М. Л. Макаров, И. В. Жуков // Материалы междунар. конф., посв. 60-летию ф-та ин. яз. Тверь : ТГУ, 2003. – Ч. 2. – С. 89–102.

174. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 252 с.
175. Максимчук Н. А. Фразеоним как функциональная ономастическая единица / Н. А. Максимчук // Русский язык: исторические судьбы и современность : тр. и материалы III Междунар. конгр. исслед. рус. яз. / сост. М. Л. Ремнёва, А. А. Поликарпов. – М. : МАКС Пресс, 2007. – С. 170–171.
176. Малин И. И. Современная православная проповедь как интертекст / И. И. Малин // Язык, культура и общество в современном мире : междунар. науч. конф. – Н. Новгород : НГЛУ, 2012. – С. 3.
177. Манерко Л. А. Когнитивная лингвистика, дискурс и развитие теории словосочетания / Л. А. Манерко // Вестн. Москов. гос. лингв. ун-та. – 2003. – Вып. 478. – С. 51–59.
178. Мартынюк А. П. Стратегия как базовый инструмент когнитивного анализа коммуникации / А. П. Мартынюк // Зап. з романо-герман. філол. – 2015. – Вип. 1 (34). – С. 80–89.
179. Марцин В. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В. С. Марцин, Н. Г. Міценко, О. А. Даниленко та ін. – Л. : Ромус-Поліграф, 2002. – 128 с.
180. Масурова О. А. Структурно-семантическая характеристика русской православной проповеди конца XX – начала XXI вв. : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / О. А. Масурова. – Махачкала, 2008. – 13 с.
181. Матюхина Ю. В. Развитие системы фатической метакоммуникации в английском 16–20 вв. : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / Ю. В. Матюхина. – Харьков, 2004. – 227 с.
182. Медведева Л. М. О типах речевых актов / Л. М. Медведева // Вестн. Харьков. ун-та. – 1989. – № 339. – С. 42–46.
183. Мельничук Ю. І. Тенденції та перспективи розвитку проповіді в українському православ'ї / Ю. І. Мельничук // Вісн. Житомир. держ. ун-ту. – 2012. – Вип. 61 : Філософ. науки. – С. 62–70.
184. Мецлер А. А. Прагматика коммуникативных единиц / А. А. Мецлер. – Кишинев : Штиинца, 1990. – 104 с.

185. Мечковская Н. Б. Язык и религия : лекции по филологии и истории религий / Н. Б. Мечковская. – М. : ФАИР, 1998. – 352 с.
186. Милостивая А. И. К вопросу о роли когнитивных параметров текста в его прагмалингвистической интерпретации / А. И. Милостивая // Германистика: состояние и перспективы развития : материалы междунар. науч. конф. – М. : МГЛУ, 2004. – С. 29–30.
187. Миронова П. П. Оценочный дискурс: проблемы семантического анализа / П. П. Миронова // Известия АН. Сер. лит. и языка. – 1997. – Т. 56. – № 4. – С. 52-59.
188. Михальская А. К. Пути развития отечественной риторики: утрата и поиски речевого идеала / А. К. Михальская // Филол. науки : сб. науч. ст. – М., 1992. – Вып. 3. – С. 55–67.
189. Морозова Е. В. Особенности жанра современной христианской церковной проповеди: лингвостилистический аспект (на материале немецкого языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е. В. Морозова. – М., 1998. – 24 с.
190. Моррис Ч. Значение и означивание / Ч. Моррис // Семиотика. – М. : Радуга, 1983. – С. 118–132.
191. Моррис Ч. Основания теории знаков / Ч. Моррис // Семиотика. – М. : Радуга, 1983. – С. 37–89.
192. Мурзин Л. Н. Текст и его восприятие / Л. Н. Мурзин, А. С. Штерн. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 172 с.
193. Наконечна Г. Про синонімію в богословській термінології / Г. Наконечна // Єдиними вустами : вісн. Ін-ту богослов. термінології. – Львів, 1998. – № 2. – С. 16–27.
194. Нерознак В. П. Языковая личность / В. П. Нерознак, И. И. Халеева // Эффективная коммуникация: история, теория, практика : слов.-справ. / отв. ред. М. И. Панов ; сост. М. И. Панов, Л. Е. Тумина. – М. : ООО «Агентство «КРПА Олимп», 2005. – С. 587–591.
195. Німчук В. В. Конфесійне питання і мова / В. В. Німчук // Берестейська унія і українська культура XVII ст. – Львів, 1996. – С. 1–16.
196. Огієнко І. Історія церковнослов'янської мови / І. Огієнко. – Варшава, 1929.

197. Олешков М. Ю. Основные параметры модели профессиональной коммуникации (на примере дидактического дискурса) / М. Ю. Олешков // Социокультурные проблемы в образовании : межвуз. сб. науч. тр. / под ред. А. А. Вербицкого, Н. В. Жуковой. – М. : РИЦ МГОПУ им. М. А. Шолохова, 2006. – С. 62-71.
198. Олійник А. Р. Основні історичні етапи та напрями православної гомілетичної думки в східнохристиянській традиції Київської Русі-України кінця ХІХ – поч. ХХ ст. / А. Р. Олійник // Укр. релігієзнавство. – 2011. – № 60. – С. 78–86.
199. Олійник А. Р. Συγκατάβασις τὸ φαινόμενον. Інтерпретація проповідницьких правил святого Івана Золотоустого у творах Ентоні Коньяріса як приклад сучасної православної гомілетики : автореф. дис. ... д-ра філософії з богослов'я / А. Р. Олійник. – Ольштин, 2011. – 20 с.
200. Олянич А. В. Презентационная теория дискурса / А. В. Олянич. – Волгоград : Парадигма, 2004. – 507 с.
201. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17 : Теория речевых актов. – С. 22–129.
202. Павленко Л. И. Синтаксические и функционально-семантические характеристики экспликационных моделей в английской разговорной речи : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / Л. И. Павленко. – Житомир, 2004. – 223 с.
203. Паршина О. Н. Стратегии и тактики речевого поведения современной политической элиты России : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / О. Н. Паршина. – Саратов, 2005. – 325 с.
204. Петровская Л. А. О понятийной схеме социально-психологического анализа конфликта / Л. А. Петровская // Психология конфликта : хрестоматия / сост. и общ. ред. Н. В. Гришиной. – СПб. : Питер, 2002. – С. 298–309.
205. Пешё М. Контент-анализ и теория дискурса / М. Пешё // Квадратура смысла. – М. : Прогресс, 1999. – С. 302–336.

206. Пирогова Ю. К. Стратегии коммуникативного воздействия в рекламе: опыт типологизации / Ю. К. Пирогова // Диалог-2001 : тр. междунар. семинара. – М, 2001. – С 45.
207. Пироженко О. Г. Когнитивные и коммуникативные аспекты вербализации концепта лжи в диалогическом дискурсе (на материале современного английского языка) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / О. Г. Пироженко. – Харьков, 2001. – 209 с.
208. Піддубна Н. Прецедентні оніми як інтердискурсивний елемент сучасної української проповіді / Н. Піддубна // Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика ХХІ століття: стан і перспективи : зб. наук. пр. / упоряд. С. К. Богдан. – Луцьк : східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – С. 248–256.
209. Плисов Е. В. Проповедь как тип текста: коммуникативно- функциональный аспект / Е. В. Плисов // Жанры и типы тексты в научном и медийном дискурсе : межвуз. сб. науч. тр. – Орел, 2005. – Вып. 2. – С. 157–167.
210. Полторак В. А. Социология общественного мнения / В. А. Полторак. – Киев ; Днепрпетровск, 2000. – С. 197.
211. Попкова Л. М. Речевая манипуляция с использованием авторитетного источника / Л. М. Попкова // Вест. Псков. гос. пед. ун-та им. С.М. Кирова. Сер. Соц.-гуманитар. и психол.-пед. науки. – Псков : ПГПУ, 2011. – Вып. 1 – С. 92–95.
212. Попова Е. С. Структура манипулятивного воздействия в рекламном тексте / Е. С. Попова // Изв. Урал. гос. ун-та. – Екатеринбург, 2002. – № 24. – С. 276–288.
213. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии ХХ века / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бу», 2000. – 352 с.
214. Почепцов Г. Г. Прагматика текста / Г. Г. Почепцов // Коммуникативно-прагматические и семантические функции речевых единств : межвуз. сб. – Калинин : КГУ, 1980. – С. 5–10.

215. Почепцов Г. Г. Слушатель и его роль в актах речевого общения / Г. Г. Почепцов // Языковое общение; единицы и регулятивы : сб. науч. тр. – Калинин : Изд-во Калинин. ун-та, 1987. – С. 26–38.
216. Приходько А. М. Німецькі комплексні регулятиви: іллокутивна таксономія та перлокутивний потенціал / А. М. Приходько // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2001. – № 537. – С. 30–38.
217. Прохватилова О. А. Речевая организация звучащей православной проповеди и молитвы : дис. ... д-ра филол. наук / О. А. Прохватилова. – Волгоград, 2000. – 495 с.
218. Прошнин К. О. Проповедническая традиция и библейские концепты / К. О. Прошнин // Вестн. Твер. гос. ун-та. Сер. Филол. – Тверь, 2001. – Вып. 3. – С. 21 – 26.
219. Пуряева Н. До питання про семантичну адекватність літургійних термінів – церковно-слов'янizmів та їхніх українських відповідників у сучасних богослужбових текстах / Н. Пуряева // Південний архів. Сер. Філол. науки. – Херсон, 2001. – Вип. 9. – С. 142–146.
220. Расторгуева М. Б. Речевой жанр церковно-религиозной проповеди : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Филологические науки» / М. Б. Расторгуева. – Воронеж, 2005. – 26 с.
221. Розанова Н. Н. Сфера религиозной коммуникации: храмовая проповедь / Н. Н. Розанова // Современный Русский язык. Социальная и функциональная дифференциация. – М. : Яз. славян. культуры, 2003. – С. 341–363.
222. Романов А. А. Говорящий лидер в деловом общении / А. А. Романов // Homo Loques: Язык, культура, познание. – М : ИЯ РАН, ТИЭМ, 1995. – С. 56–70.
223. Романчук С. Використання паралінгвістичних засобів у проповіді як жанрі релігійного дискурсу / С. Романчук // Мовозн. вісн. : зб. наук. пр. / відп. ред. Г. І. Мартинова ; МОН України, Черкасс. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2010. – Вип. 11. – С. 199–202.

224. Рытникова Я. Т. Гармония и дисгармония в открытой семейной беседе / Я. Т. Рытникова // Русская разговорная речь как явление городской культуры / под ред. Т. В. Матвеевой. – Екатеринбург : АРГО, 1996. – С. 94–115.
225. Рябих Л. М. Лекція як жанр американського академічного дискурсу : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. М. Рябих. – Харків, 2014. – 244 с.
226. Савельева М. В. Языковые свойства процессуальных единиц с императивной семантикой : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / М. В. Савельева. – Челябинск, 2011. – 22 с.
227. Савин Г. А. Коммуникативные стратегии и тактики в речевом жанре современной православной проповеди : дис. ... канд филол. наук : спец. 10.02.01 / Г. А. Савин. – М., 2009. – 207 с.
228. Салахова А. Г.-Б. Конфессиональная языковая личность: коммуникативные стратегии и тактики : моногр. / А. Г.-Б. Салахова. – Челябинск : Энциклопедия, 2013. – 166 с.
229. Светлов В. А. Аналитика конфликта : учеб. пособие / В. А. Светлов. – СПб : ООО «Росток», 2001. – 512 с.
230. Седакова О. А. Церковнославяно-русские паронимы: материалы к слов. / О. А. Седакова. – М. : Греко-латин. каб. Ю. А. Шичалина, 2005. – 432 с.
231. Седов К. Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции / К. Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2004. – 320 с.
232. Седов К. Ф. Становление дискурсивного мышления языковой личности: грамматический и прагматический аспекты / К. Ф. Седов. – Саратов : Изд-во Саратов. пед. ун-та, 1998. – 112 с.
233. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
234. Сергеева Е. В. Лексическая экспликация концепта «религия» в русском языке / Е. В. Сергеева // Полит. лингвистика. – Екатеринбург, 2007. – Вып. (2) 22. – С. 151–165.

235. Серль Дж. Основные понятия исчисления речевых актов / Дж. Серль, Д. Вандервекен // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 18. – С. 242–264.
236. Сковородников А. П. О необходимости разграничения понятий «риторический прием», «стилистическая фигура», «речевая тактика», «речевой жанр» в практике терминологической лексикографии / А. П. Сковородников // Риторика – Лингвистика : сб. ст. – Смоленск : СГПУ, 2004. – Вып. 5. – С. 5–11.
237. Скребнев Ю. М. Общелингвистические проблемы описания синтаксиса разговорной речи : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Ю. М. Скребнев. – М., 1972. – 45 с.
238. Славова Л. Л. Типологія комунікативних невдач : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л. Л. Славова ; КДЛУ. – К., 2000. – 18 с.
239. Смирнова М.С. Вербалізації дискурсивної стратегії релігійної ідентифікації у православної проповіді ХХ століття / М.С. Смирнова. – ДНУ: «Вестник Днепропетровского университета. Серия: Языкознание», 2015. – С. 141–146.
240. Смирнова М.С. Дискурсивна стратегія нарації в українській, російській, англійській та грецькій православної проповіді / М.С. Смирнова // Збірник матеріалів XVII підсумкової науково-практичної конференції викладачів. – Маріуполь : МДУ, 2015. – С. 160–162.
241. Смирнова М.С. Дискурсивная стратегия оценки в православной проповеди ХХ века // Сборник научных статей по материалам X Международной научной конференции «Перспективы развития современной филологии» / М.С. Смирнова. – Санкт-Петербург, 2014. – С. 78–82.
242. Смирнова М.С. До питання про типологію мовної особистості / М.С. Смирнова // Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція студентів, аспірантів, молодих учених «Мови та літератури в полікультурному суспільстві». – Маріуполь : МДУ, 2013. – С. 127–129.
243. Смирнова М.С. Закликаюча дискурсивна стратегія православної проповіді / М.С. Смирнова // Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція

- студентів, аспірантів, молодих учених «Мови та літератури в полікультурному суспільстві». – Маріуполь : МДУ, 2014. – С. 15–18.
244. Смирнова М.С. Змістовий рівень аналізу вербалізації глобальної фідеїстичної стратегії православної проповіді ХХ століття / М.С. Смирнова // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. Серія : «Філологічні науки» (мовознавство) : Збірник наукових праць. – №3. – Дрогобич, 2015. – 256–262.
245. Смирнова М.С. Інформувальна дискурсивна стратегія православної проповіді / М.С. Смирнова // Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій: Збірник матеріалів II Міжнародної наукової конференції / За заг.ред С.В. Шепітько. – Маріуполь, 2014. – С. 65–68.
246. Смирнова М.С. Контрарність фідеїстичної, маніпулятивної та персуасивної стратегій релігійного дискурсу / М.С. Смирнова // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Маріупольський молодіжний науковий форум: традиційні й новітні аспекти дослідження і викладання іноземних мов і літератури». – Маріуполь : МДУ, 2015. – С.29–31.
247. Смирнова М.С. Лексичні характеристики православного дискурсу ХХ сторіччя / М.С. Смирнова // Материалы XXIII Международной научной конференции «Язык и культура» имени Сергея Бураго. – Київ, 2013. – С. 240–246.
248. Смирнова М.С. Поняття стратегії і тактики релігійної проповіді з позицій дискурсивно-комунікативного підходу / М.С. Смирнова // Вестник Днепропетровского университета. Серія: Языкознание. – ДНУ, 2014. – С. 150–158.
249. Смирнова М.С. Принципи аналізу дискурсивних стратегій і тактик православної проповіді / М.С. Смирнова // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки. – Бердянськ, 2015. – С.55–65.
250. Смирнова М.С. Релігійна складова мовної картини світу / М.С. Смирнова // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. –

Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД», 2014. – Вип. 692-693: Германська філологія. – С. 240–244.

251. Смирнова М.С. Религиозный дискурс: коммуникативные и жанровые особенности / М.С. Смирнова // Збірник матеріалів XVI підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ. – Маріуполь, 2014. – С. 167 -169.
252. Смирнова М.С. Тактики вербалізації контролюючої та організуючої дискурсивних стратегій православного проповідника / М.С. Смирнова // Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій: Збірник матеріалів Міжвузівського круглого столу / За заг. ред. С.В. Шепітько. – Маріуполь: МДУ, 2015. – С. 16–19.
253. Смирнова М.С. Тактики вербализации молитвенной и исповедальной дискурсивных стратегий в русско-, украино-, англо- и грекоязычной православной проповеди. – Чебоксары: Научный потенциал, 2015. – С.10-12.
254. Смирнова М.С. Тактики вербалізації стверджуючої дискурсивної стратегії православної проповіді / М.С. Смирнова // Збірник матеріалів XVIII підсумкової науково-практичної конференції викладачів. – МДУ, 2016. – С. 221–223.
255. Смирнова М.С. Типологія дискурсивних тактик православної проповіді / М.С. Смирнова // Мова і соціум: етнокультурний аспект : матеріали IV Міжнародної наукової конференції молодих учених, (м. Бердянськ, 19–20 вересня 2014 р.): [збірник тез] / [гол. ред. О. П. Колінько]. – Бердянськ : БДПУ, 2014. – С. 80-83.
256. Смирнова М.С. Функциональные особенности английского, греческого и русского религиозного дискурса / М.С. Смирнова // Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій: Збірник матеріалів Міжвузівського круглого столу / За заг. ред. С.В. Шепітько. – Маріуполь : МДУ, 2013. – С. 49–53.
257. Смирнова М.С., Шепітько С.В. Языковая личность в религиозном дискурсе / С.В. Шепітько, М.С. Смирнова // Science and Education a New Dimension: Philology, I(3), Issue: 13. – Будапешт, 2013. – С. 198-202.

258. Соковнин В. Что такое фасцинация / В. Соковнин. – Екатеринбург : Изд-во Автор. акад. фасцинологии, 2009. – 56 с.
259. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі : моногр. / Л. В. Солощук. – Харків : Константа, 2006. – 300 с.
260. Сорокин Ю. А. Отечественные исследования по массовой коммуникации / Ю. А. Сорокин // Знаковые проблемы письменной коммуникации : сб. науч. тр. – Куйбышев, 1985. – С. 3–15.
261. Сотникова А. Л. Фактор реципиента и способы его экспликации в различных типах текстов / А. Л. Сотникова // Языковые единицы в речевой коммуникации : сб. науч. тр. – Л. : ЛГУ, 1991. – С. 105–117.
262. Стернин И. А. Об особенностях русского коммуникативного сознания / И. А. Стернин // Человек в информационном пространстве : сб. науч. тр. – Ярославль : ЯГПУ им. К.Д. Ушинского, 2003. – С. 98–106.
263. Стечишин Н. В. Адресатні переривання у мовленнєвій комунікації та мовні засоби їх реалізації в сучасній англійській мові : автореф. дис. ... філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. В. Стечишин. – К., 1997. – 18 с.
264. Стросон П. Ф. Намерение и конвенция в речевых актах / П. Ф. Стросон // Философия языка / ред.-сост. Дж. Р. Сёрл ; пер. с англ. И. Г. Сабуровой. – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – С. 35–55.
265. Судовцев А. А. Научно-техническая информация и перевод / А. А. Судовцев. – М. : Высш. шк., 1982. – 232 с.
266. Сусов И. П. К предмету прагмалингвистики / И. П. Сусов // Содержательные аспекты предложения и текста : сб. ст. – Калинин : КГУ, 1983. – С. 3–15.
267. Сучкова Г. М. Прагматика межличностного взаимодействия / Г. М. Сучкова. – СПб. : Филол. фак. СПбГУ, 2005. – 240 с.
268. Сухих С. А. Речевые интеракции и стратегии / С. А. Сухих // Языковое общение и его единицы. – Калинин : Изд-во Калин. гос ун-та, 1986. – С. 71–77.
269. Тахтарова С. С. Стратегия аргументативного убеждения в религиозном дискурсе [Электронный ресурс] / С. С. Тахтарова // Аргументативная риторика в практике политического, делового и административно-правового общения :

материалы интернет-конф. – 2010. – Режим доступа : http://iconf.vgi.volsu.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=86:2010-05-11-10-30-58&catid=38:2010-04-05-09-37-25&Itemid=55/.

270. Тиллих П. Систематическая теология / П. Тиллих. – М. : Университ. кн., 2000. – С. 21.
271. Триодин И. П. Принципы красноречия и проповедничества / И. П. Триодин. – Екатеринбург : тип. С. И. Барановского, 1915. – 246 с.
272. Труфанова И. В. О разграничении понятий: речевой акт, речевой жанр, речевая стратегия, речевая тактика / И. В. Труфанова // Филол. науки : сб. науч. ст. – Ростов н / Д : РГУ, 2001. – №3. – С. 56–65.
273. Успенский Б. А. Влияние языка на религиозное сознание / Б. А. Успенский // Труды по знаковым системам. – Тарту, 1969. – Вып. IV. – С. 159–168.
274. Успенский Б. А. Из истории русских канонических имен (История ударения в канонических именах собственных в их отношении к русским литературным и разговорным формам) / Б. А. Успенский. – М. : Изд-во МГУ, 1969. – 334 с.
275. Фаворов Н. Руководство к церковному собеседованию, или гомилетика / Н. Фаворов. – К. ; СПб. : Н. Я. Оглоблин, 1914. – 259 с.
276. Феодосий, еп. Полоцкий и Глубокский. Гомилетика: теория церковной проповеди / еп. Феодосий. – Сергиев Посад : Москов. Духов. акад., 1999. – 324 с.
277. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Рус. яз., 2002. – 216 с.
278. Франк Д. Семь грехов прагматики: тезисы о теории речевых актов, анализе речевого общения, лингвистике и риторике / Д. Франк // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. XVII : Теория речевых актов. – С. 363–374.
279. Фролова И. Е. Регулятивный потенциал стратегии конфронтации в англоязычном диалогическом дискурсе: инструментарий и принципы анализа / И. Е. Фролова // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2013. – № 7. – С. 111–130.

280. Фролова І. Є. Стратегія конфронтації в англомовному дискурсі : моногр. / І. Є. Фролова. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – 344 с.
281. Халезова Л. В. Життя та богословсько-проповідницька діяльність В. Войно-Ясенецького (архієпископа Луки) в контексті його філософсько-релігійних поглядів : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / Л. В. Халезова. – К., 2011. – 20 с.
282. Хоменко Т. Публіцистика думання і пошуки істини: проповідництво у сучасній українській публіцистиці / Г. Хоменко // Публіцистика і тенденції розвитку світу : зб. наук. ст. – 1999. – С. 72–78.
283. Хоменко Т. М. Трансформація жанру проповіді у сучасній україномовній публіцистиці (Євген Сверстюк, Мирослав Мартинович – Україна, Іван Ординський – Німеччина) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.08 «Журналістика» / Т. М. Хоменко. – К., 2001. – 18 с.
284. Чельшева И. И. Романские средневековые проповеди как источник реконструкции устной формы литературного языка / И. И. Чельшева // Устные формы литературного языка. История и современность. М. : Эдиториал УРСС, 1999. – С. 132–156.
285. Чернишова Ю. О. Прескриптивні стратегії в перекладі сучасних релігійних текстів (до питання про функції релігійної мови та еквівалентність перекладу) / Ю. О. Чернишова // Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. пр. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2009. – Вип. 23. – С. 396–406.
286. Черняк В. Д. Агионимы в лексиконе языковой личности как источник коммуникативных неудач / В. Д. Черняк // Русский язык сегодня : науч. сб. / под ред. Л. П. Крысина. – М. : МГЛУ, 2002. – Вып. 2. – С. 295–305.
287. Шаля О. І. Категорія порівняння у мові науки: функціональні, когнітивно-дискурсивні та лінгвокультурні параметри (на матеріалі англо-американських статей у галузі електроніки) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. І. Шаля. – К., 2011. – 20 с.
288. Шафеева О. А. Проповедь как дидактический жанр [Электронный ресурс] / О. А. Шафеева. – Режим доступа :

http://www.pglu.ru/lib/publications/University_Reading/2008/V/uch_2008_V_00045.pdf (дата обращения: 10.01.2014).

289. Шевченко И. С. Дискурс как мыслекоммуникативное образование / И. С. Шевченко, Е. И. Морозова // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2003. – № 586. – С. 33–38.
290. Шевченко И. С. Речевой акт как единица дискурса: когнитивно-прагматический подход / И. С. Шевченко // Тверской лингвистический меридиан : сб. науч. ст. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2007. – Вып. 7 : В мире языка. – С. 69–80.
291. Шевченко І. С. Когнітивно-комунікативна парадигма і аналіз дискурсу / І. С. Шевченко // Дискурс как когнітивно-комунікативний феномен : кол. моногр. / за заг. ред. І. С. Шевченко. – Харків : Константа, 2005. – С. 9–20.
292. Шевченко І. С. Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу / І. С. Шевченко // Дискурс как когнітивно-комунікативний феномен : кол. моногр. / за заг. ред. І. С. Шевченко. – Харків : Константа, 2005. – С. 105–117.
293. Шевченко І. С. Конфліктна мовленнєва поведінка в англomовному кіберпросторі / І. С. Шевченко, І. О. Гончаренко // Вісн. Житомир. держ. ун-ту. – 2005. – Вип. 23. – С. 24–28.
294. Шевченко І. С. Проблеми типології дискурсу / І. С. Шевченко, О. І. Морозова // Дискурс как когнітивно-комунікативний феномен : кол. моногр. / за заг. ред. І. С. Шевченко. – Харків : Константа, 2005. – С. 233–236.
295. Шевченко Л. Л. Семантична трансформація слів у текстах Нового Заповіту / Л. Л. Шевченко // Мовознавство. – 2001. – № 6. – С. 70–75.
296. Шейгал Е. И. Концепты и категории дискурса / Е. И. Шейгал // Человек в коммуникации: концепт, жанр, дискурс : сб. науч. тр. – Волгоград : Парадигма, 2006. – С. 24–39.
297. Шиляева Т. В. Приставки со значением негации в текстах англоязычной проповеди / Т. В. Шиляева. – Измаил : ИГГУ, 2012. – С. 365–367.
298. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра / Т. В. Шмелева // Жанры речи : сб. науч. ст. – Саратов : СГУ, 1997. – Вып. 1. – С. 93–36.

299. Шостром Э. Анти-Карнеги, или человек-манипулятор / Э. Шостром. – Минск : ГПЦ «Полифакт», 1992. – 132 с.
300. Шрейдер Ю. А. Интеллектуализация информационных систем / Ю. А. Шрейдер // Итоги науки и техники. – М. : ВИНТИ, 1990. – Т. 14. – С. 289–336.
301. Штерн А. С. Перцептивный аспект речевой деятельности (экспериментальное исследование) / А. С. Штерн. – СПб. : СПбГУ, 1992. – 286 с.
302. Шубина Т. А. Современная православная миссионерская проповедь: методика обучения жанру в высших духовных учебных заведениях : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Теория и методика воспитания» / Т. А. Шубина. – М., 2009. – 259 с.
303. Юрьевский А. Гомилетика, или Наука о пастырском проповедании слова Божия / А. Юрьевский. – К. : Киев. тип. Ун-та св. Владимира, 1903. – 495 с.
304. Ярмульская И. Ю. Дидактическая направленность современных церковных посланий / И. Ю. Ярмульская // Вестн. ВолГУ. Сер. 9. – 2003 / 2004. – Вып. 3. – Ч. 1. – С. 97–101.
305. Ярославцева А. Е. Репрезентация речевых стратегий и тактик в агитационном тексте : автореф. дис. ... канд.. филол. наук / А. Е. Ярославцева ; Том. ун-т им. В. В. Куйбышева. – Томск, 2007. – 22 с
306. Яхонтова Т. Жанрова модель навчання англомовної наукової комунікації / Т. Яхонтова // Сучасні проблеми лінгвістичних досліджень і методика викладання іноземних мов професійного спілкування у вищій школі : зб. наук. пр. / за ред. В. Т. Сулима, С. Н. Денисенко. – Львів : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2007. – Ч. 1 : Лінгвостилістика. Лексична семантика. Фразеологія. – 372 с.
307. Яшенкова О. В. Комунікативні невдачі в англомовному діловому спілкуванні: лінгвокогнітивний аспект / О. В. Яшенкова // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2004. – № 10. – С. 724–730.
308. Analyzing Discourse: Text and Talk. Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics 1981 / ed. by D. Tannen. – Washington : Georgetown Univ. Press, 1982. – 205 p.

309. Attardo S. *Linguistic theories of humour* / S. Attardo. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 1994. – 386 p.
310. Bach K. M. *Linguistic Communication and Speech Acts* / K. M. Bach, R. M. Harnish. – Cambridge : Mass.: MIT Press, 1979. – 325 p.
311. Berghegger S. *Sermons in Sociolinguistic Skins: An Analysis of Wharry's Study on Discourse Markers in African-American Sermons* / Berghegger S. – Oxford, 2009. – P. 10.
312. Boxer D. *Social distance and speech behaviour: The case of indirect complaints* / D. Boxer // *Journal of Pragmatics*. – 1993. – V. 19. – P. 103–125.
313. Brown G. *Discourse Analysis* / G. Brown, G. Yule. – Cambridge : CUP, 1996. – 288 p.
314. Brown P. *Politeness: Some Universals in Language Usage* / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge : CUP, 1987. – 345 p.
315. Brown R. *Pronouns of power and solidarity* / R. Brown, A. Gilman // *Language and Social Context*. – 1960. – P. 252–282.
316. Buck R. A. *Towards an extended theory of face action: Analyzing dialogue in E.M. Forster's A Passage to India* / R. A. Buck // *Journal of Pragmatics*. – 1997. – Vol. 27. – P. 83–106.
317. Bugarski R. *Discourses of War and Peace* / R. Bugarski // *Folia Linguistica*. – Berlin, 2000. – T. XXXIV/3-4. – P. 129–145.
318. Burton D. *Dialogue and Discourse* / D. Burton. – L. : Routledge and Kegan Paul, 1980. – 292 p.
319. Buttrick D. *Homiletic* / D. Buttrick. – Philadelphia : Fortress Press, 1987. – P. 24.
320. Clark H. H. *Arenas of Language Use* / H. H. Clark. – Chicago, 1992. – 440 p.
321. Clark H. H. *Four Dimensions of Language Use* / H. H. Clark // *The Pragmatic Perspective: Selected Papers from the 1985 International Pragmatics Conference* / ed. J. Verschueren. – Amsterdam : John Benjamins, 1987. – P. 9–25.
322. *Concise Encyclopedia of Preaching* // ed. by William H. Willimon and Richard Lischer. – Louisville : Westminster John Knox Press, 2003. – P. 410.
323. Cook G. *Discourse* / G. Cook. – Oxford : OUP, 1992. – 167 p.

324. Georgakopoulou A. *Discourse Analysis* / A. Georgakopoulou, D. Goutsos. – Edinburgh Univ. Press, 2004. – 215 p.
325. Gill S. D. *Beyond “the primitive”: The religions of nonliterature peoples* / S. D. Gill. – Prentice-Hall, 1982.
326. Goffman E. *Interaction rituals: essays on face-to-face behaviour* / E. Goffman. – Garden city ; N. Y. : Anchor books, 1967. – 149 p.
327. Coulhard M. *Advances in Written Text Analysis* / M. Coulhard. – London, 1994. – 239 p.
328. Craddock F. *Overhearing the Gospel* / F. Craddock. – Nashville : Abingdon Press, 1990. – P. 121.
329. Dijkvan T. *Text and Context. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse* / T. Dijkvan. – Longman, 1977. – 261 p.
330. *English Sermons: mirrors of society* / ed. by C. d’Haussy. – Toulouse : Presses Universitaires du Mirail, 1995. – 301 p.
331. Fasold R. *The Sociolinguistics of Language* / R. Fasold. – Oxford : Blackwell, 1990. – 342 p.
332. Ferguson Charles A. *Some Forms of Religious Discourse* / Charles A. Ferguson // *Zur Theorie der Religion / Sociological Theories of Religion*. – Oxford : Oxford University Press, 1973. – P. 224-235.
333. Foucauld M. *The Archeology of Knowledge* / M. Foucauld – London : Routledge Classics, 1989. – 239 p.
334. Foucault M. *The Order of Discourse* / M. Foucault. – London, 1970.
335. Genette G. *Palimpsestes. La litterature au second degre* / G. Genette. - Paris : Seuil, 1982.
336. Goffman E. *Interaction rituals: essays on face-to-face behaviour* / E. Goffman. – Garden city ; N. Y. : Anchor books, 1967. – 149 p.
337. Gumperz J. J. *Discourse Strategies* / J. J. Gumperz. – Cambridge : CUP, 1982. – 402 p.
338. Hancher M. *The Classification of Cooperative Illocutionary Acts* / M. Hancher // *Language in Society*. – London, 1979. – Vol. 8. – № 1. – P. 1–14.

339. Harris Z. Discourse analysis / Z. Harris // *Language*. – 1952. – V. 28. – № 1. – P. 1–30.
340. Hauerwas S. *The Church as God's New Language* / S. Hauerwas. – Durham : Labyrinth Press, 1988. – P. 59-62.
341. Heather N. *Religious Language and Critical Discourse Analysis: Ideology and Identity in Christian Discourse Today (Religions and Discourse, V. 5)* / N. Heather. – USA : Peter Lang Pub Inc, 2010. – 319p.
342. Hunger H. Βυζαντινή Λογοτεχνία, μτφ. Λ. Γ. Μπενάκη, Ι. Β. Αναστασίου, Γ. Χ. Μακρή / H. Hunger. – Αθήνα : Μ.Ι.Ε.Τ., 1987. – Τ. Α'. – Σ. 125–137.
343. Jacobs S. Strategy and structure in conversational influence attempts : *Communication Monographs* / S. Jacobs, S. Jackson. – Levinson, 1983. – V. 50. – P. 285–304.
344. Kemper M. *Sufis und Gelehrte in Tatarien and Bashkirien, 1789–1889 : Der Islamische Diskurs unter russischer Herrschaft* / M. Kemper. – Berlin, 1998. – S. 151.
345. Kochman T. *Black and White Styles in Conflict* / T. Kochman. – Chicago : Univ. of Chicago Press, 1981. – 189 p.
346. Lakoff R. The logic of politeness, or, minding your ps and qs / R. Lakoff // *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society*. – Chicago, 1973. – P. 292–305.
347. Lakoff R. T. The limits of politeness: therapeutic and courtroom discourse / R. T. Lakoff // *Multilingua*. – 1989. – № 8. – P. 101–129.
348. Lee J. R. E. Prologue: Talking organization / J. R. E. Lee // *Talk and social Organization*. – Philadelphia : Multilingual Matters, 1987. – P. 3–15.
349. Leech G. N. *Explorations in Semantics and Pragmatics* / G. N. Leech. – Amsterdam : Benjamins, 1980. – 133 p.
350. Leech G. N. *Principles of Pragmatics* / G. N. Leech. – London ; New York : Longman, 1983. – 133 p.
351. Leichy G. Social-cognitive and situational influences on the use of face-saving persuasive strategies / G. Leichy, J. Applegate // *Human Communication Research*. – 1991. – V. 17. – № 3. – P. 451–484.

352. Lischer R. *The Interrupted Sermon* / R. Lischer. – Durham : Labyrinth Press, 1996. – P. 178.
353. Lischer R. *A Theology of Preaching* / R. Lischer. – Durham : Labyrinth Press, 2008. – P. 61.
354. Lowry E. *Doing Time in the Pulpit: The Relationship Between Narrative and Preaching* / E. Lowry. – Nashville : Abingdon Press, 1985. – P. 27.
355. Mao L. R. *Beyond politeness theory: "Face" revisited and renewed* / L. R. Mao // *Journal of Pragmatics*. – 1995. – № 24. – P. 451–486.
356. Martinet A. *Θέματα Λειτουργικής Σύνταξης* / A. Martinet. – Αθήνα, 1985. – Σ. 112.
357. McCawley J. D. *Speech acts and Goffman's participation roles* / J. D. McCawley // *Proceedings of the First Eastern States Conference on Linguistics*. – Columbus : Ohio State Univ. Press, 1984. – P. 261–274.
358. Meier A. J. *Passages of politeness* / A. J. Meier // *Journal of Pragmatics*. – 1995. – № 24. – P. 381–392.
359. Migne J.-P. *Ελληνική πατρολογία* / J.-P. Migne. – Αθήνα : Κέντρο πατερικών εκδόσεων, 2001. – Τόμος 126. – 412 σ.
360. Mills S. *Rethinking Politeness, Impoliteness and Gender Identity* [Електронний ресурс] / S. Mills. – Режим доступу : <http://www.lboro.ac.uk/departments/ea/politeness/GenderandPoliteness.htm>.
361. Mills S. *Discourse* / S. Mills. – London, 1999. – P 102.
362. Nuyts J. *Aspects of a Cognitive Pragmatic Theory of Language* / J. Nuyts. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 1992. – 248 p.
363. Ostman J. *Discourse Analysis* / J. Ostman, T. Virtanen // *Handbook of Pragmatics : Manual*. – Amsterdam ; Philadelphia, 1995. – P. 239–253.
364. Parvinder K.H.S. *Language for reconciliation in religious discourse: A critical discourse analysis of contradictions in sermons explored through the activity theory framework* / K.H.S. Parvinder // *Multilingua – Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*. – Berlin, 2011. – V.30. – P. 391-404.
365. Poythress V. *Analysing a Biblical Text: Some Important Linguistic Distinctions* / V. Poythress. – UK : *Scottish Journal of Theology*, 1979. – P. 113-31.

366. Sacks H. Lectures on conversation / H. Sacks. – Oxford : Blackwell, 1992. – Vol. 1. – 818 p.
367. Schegloff E. Notes on a conversational practice: Formulating place / E. Schegloff // *Studies in Social Interaction* / ed. by D. Sudnow. – New York : Free Press, 1972. – P. 75–119.
368. Schiffrin D. Approaches to Discourse / D. Schiffrin. – Cambridge, MA : Blackwell Publco Inc., 1994. – 470 p.
369. Schumann A. / *Logic in Religious Discourse* / A. Schumann. – USA : Transaction Pub, 2009. – 286 p.
370. Sinclair J. M. Towards an Analysis of Discourse / J. M. Sinclair, M. Coulthard. – London : Oxford Univ. Press, 1975. – 163 p.
371. Starikova E. N. Modern English / E. N. Starikova. – К. : Вищ. шк., 1987. – 268 p.
372. Stubbs M. Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language / M. Stubbs. – Oxford, 1983. – P 133.
373. Thompson S. Why ask questions in monologue? Language choices at work in scientific and linguistic talk / S. Thompson // *Language at Work*. – Clevedon : BAAL / Multilingual Matters, 1998. – P. 137–150.
374. Thompson S. Text structuring metadiscourse, intonation and the signalling of organisation of academic lectures / S. Thompson // *Journal of English for Academic Purposes*. – 2003. – № 2. – P. 5–20.
375. Wierzbicka A. What did Jesus Really Mean? Explaining the sermon on the mount and the parables in simple and universal human concepts / A. Wierzbicka. – Oxford : Oxford Univ. Press, 2001. – P. 101.
376. Wharry C. Amen and Hallelujah preaching: Discourse functions in African American sermons / C. Wharry // *Language in Society*. – Oxford : 2003. – P. 203- 225.
377. Wodak R. Disorders of Discourse / R. Wodak. – London ; New York : Longman, 1996. – 200 p.
378. Wunderlich D. Methodological remarks on speech act theory / D. Wunderlich // *Speech act theory and pragmatics* / ed. By J. Searle, F. Kiefer, M. Bierwisch. – Dordrecht ; Boston ; London : Reidel, 1980. – P. 291–312.

379. Yule G. Pragmatics / G. Yule. – Oxford : OUP, 1996. – 138 p.
380. Άγιου Επιφανίου Κύπρου. Ανέκδοτη Πνευματική/ Άγιου Επιφανίου Κύπρου. – Κύπρος, 2008. . – 152 σ.
381. Αγουρίδης Σ. Ο Χριστος και ο καινούριος κόσμος του θεού Β'γυμνασίου / Σ.Αγουρίδης. – Αθήνα : Οργ. Εκδ. Διδακτικών βιβλίων, 2001. – 176 σ.
382. Αντωνοπούλου Α.Ν. Αρχιεπίσκοπος Λούκας / Α.Ν.Αντωνοπούλου. – Επωξημένη, 2009. – 448 σ.
383. Βαρβούνης Μ.Γ. Εκκλησιαστική ρητορική και παραδοσιακή θρησκευτική συμπεροφορά / Μ.Γ.Βαρβούνης. – Αθήνα, 2001. – 528 σ.
384. Δημήτρας Α. Κούκουρα «Εκκλησία και γλώσσα» / Α. Δημήτρας. – Θεσσαλονίκη, 2008. – 288 σ.
385. Η θεία λειτουργία. – Αθήνα, 2001. – 209 σ.
386. Η σοφία των Ελλήνων Πατέρων. – Άγκυρα, 2003. – 30 σ.
387. Θεοδόρου Ε. Ανθολόγιο πατερικών κειμένων / Ε.Θεοδόρου. – Αθήνα : Οργ. Εκδ. Διδακτικών βιβλίων, 2003. – 192 σ.
388. Κακουλίδη Ε.Δ. Νεοελληνικά θρησκευτικά αλφαβητάρια / Ε.Δ.Κακουλίδη. – Θεσσαλονίκη, 2004. –126 σ.
389. Καριοτόγλου Α. Ελκκλησία μια νέα κοινωνία σε πορεία Γ'γυμνασίου / Α.Καριοτόγλου. – Αθήνα : Οργ. Εκδ. Διδακτικών βιβλίων, 2001. – 304 σ.
390. Κιρμιζής Α. Θεολογία λτρεία και ζωη της εκκλησίας / Α.Κιρμιζής. – Αθήνα : Οργ. Εκδ. Διδακτικών, 2008. – 408 σ.
391. Κρύσταλ Ν. Λεξικό γλωσσολογίας και φωνητικής (Dictionary of Linguistics and Phonetics), μτφρ. Γιώργος Ξυδόπουλος / Ν. Κρύσταλ. – Αθήνα : Εκδόσεις Πατάκη, 2003. – Σ. 112.
392. Μαρτίνος Α. Θρησκευτική και ηθική εγκυκλοπαίδεια № 6 / Μαρτίνος Α. – Αθήνα, 2009. – 1247 σ.
393. Μαωτζαρίδης Γ. Θέματα Χριστιανικής Ηθικής / Γ.Μαωτζαρίδης. – Αθήνα : Γ'λυκείου, 2000. – 188 σ.
394. Μπαμπινιώτης Γ. Θεωρητική Γλωσσολογία. Εισαγωγή στην Σύγχρονη Γλωσσολογία / Γ. Μπαμπινιώτης. – Αθήνα, 1980. – Σ. 154.

395. Ομιλία Περί Χριστιανιακής Πολιτείας και Διαγωγής Αρχιμανδρίτου Επιφανίου Ένθεος Βίος άγιου Μενελάου. – Λέμεσος, 2007. – 88 σ.
396. Παπανικολάου Κ. Ρητορική Τέχνη / Κ. Παπανικολάου. – Αθήνα : Νέα Εστία. – Σ. 92.
397. Σκιάδα Β.Γ. Εκκλησιαστική ιστορία / Β.Γ.Σκιάδα. – Αθήνα : Οργ. Εκδ. Διδακτικών βιβλίων, 2001. – 176 σ.
398. Τρεμπελας Ν. Παναγιωτης ομιλητικη 'η ιστορια και θεωρια του κηρυγματος (βιβλιοδετημενη εκδοση) / Ν. Τρεμπελας. – Αθήνα, 2003. – Σ. 93.
399. Τσιτσιπής Λ. Εισαγωγή στην Ανθρωπολογία της Γλώσσας / Λ. Τσιτσιπής. – Gutenberg ; Αθήνα, 2003. – Σ. 73.
400. Χιούζ Σ. Σκέψεις / Σ.Χιούζ. – Αθήνα : Εκστρατεία Παγκόσμιας Αναζωπύρωσης, 2000. – 128 σ.
401. Χριστιανισμός και θρησκευματα / Οργ. Εκδ. Διδακτικών. – Αθήνα, 2001. – 328 σ.
402. Χριστινάκη Έ.Π. Εγχειρίδιο Βιβλικής Ιστορίας και Θεολογίας της Π.Δ. / Έ. Π. Χριστινάκη. – Συμμετρία, 2005. – 212 σ.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

403. Азаров А. А. Русско-английский словарь религиозной лексики (с толкованиями) : ок. 14 000 слов. ст., ок. 25000 англ. эквивалентов / А А. Азаров. – М. : РУССО, 2002. – 768 с.
404. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н.Ярцева. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 685 с.
405. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. Даль. – М. : Изд-во иностр. и нац. слов., 1955.
406. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – [6-е изд., стереотип.]. – М. : Рус. яз., 2000. – 846 с.
407. Дьяченко Г.М. Полный церковно-славянский словарь / Г. М. Дьяченко. – М. : ИО Москов. Патриархата, 1993. – 1158 с.

408. Етімологічний словник української мови у семи томах. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 2. – 560 с.
409. Зотин И. Т. Русско-английский экклезиологический словарь / И. Т. Зотин. – СПб. : Деан, 1993. – 68 с.
410. Иоаннидис А. А. Греческо-русский словарь / А. А. Иоаннидис. – М. : Наука, 1983. – 450 с.
411. Краткий словарь когнитивных терминов / [Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина]. – М. : Фил. Ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
412. Краткий справочник по православию. – М. : Рус. энцикл. т-во, 2005. – 1024 с.
413. Лінгвістична енциклопедія / уклад. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2010. – 843 с.
414. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энцикл., 1990 – 685 с.
415. Мак-Ким Дональд К. Вестминстерский словарь теологических терминов / К. Мак-Ким Дональд ; пер. англ. – М. : Республика, 2004. – 503 с.
416. Николаюк Н. Г. Библейское слово в нашей речи : слов.-справ. / Н. Г. Николаюк. – СПб. : Светлячок, 1998. – 447 с.
417. Мак-Ким Дональд К. Вестминстерский словарь теологических терминов /К. Мак-Ким Дональд : пер. с англ. – М. : Республика, 2004. – 503 с.
418. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А. П. Мартинюк. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – 196 с.
419. Матвеев С. А. Англо-русский теологический словарь. Иудаизм – Христианство – Ислам : ок. 30000 сл. / С. А. Матвеев. – М. : Восток-Запад, 2006. – 758 с.
420. Мюллер В. К. Англо-русский и русско-английский словарь / В. К. Мюллер, С. К. Боянус. – М. : АСТ : Астрель, 2002. – 1408 с.
421. Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. – Мн. : Изд-во В. М. Скакун, 1998. – 896 с.
422. Новогреческо-русский словарь / сост. И. И. Хориков, М. Г. Малев. - М., 1993. – 820 с.

423. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Рус. яз., 1989. – 198 с.
424. Покровский Д. Словарь церковных терминов / Д. Покровский. – М. : Рипол, 1995.- 176 с.
425. Православие : слов.-справ. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ДарЪ, 2007. – 960 с.
426. Практический справочник по Православию. – М. : Рус. энцикл. т-во, 2005. – 1024 с.
427. Русско-новогреческий словарь / под ред. Т. Попадопулоса, Д. Спатиса ; сост. А. А. Иоанидис. – М. : Наука, 1966. – 345 с.
428. Сальнова А.В. Греческо-русский и русско-греческий словарь / А.В.Сальнова. – М.: Дрофа, 2000. – 592 с.
429. Складарская Г. Н. Словарь православной церковной культуры / Г. Н. Складарский. – СПб. : Лань, 2000. – 368 с.
430. Словарь современного русского литературного языка : в 20 т. / под ред. К. С. Горбачевич. – 2-изд., перераб и доп. – М. : Рус. яз., 1991. – 864 с.
431. Словник лінгвістичних термінів / Уклад. Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – Київ: Вища школа, 1985.
432. Словник синонімів української мови: понад 2500 синонімічних гнізд / О.С. Вусик. – Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2013. – 576с.
433. Словник труднощів української мови: близько 15000 слів / авт. Д. Г. Гринчишин, А. О. Капелюшний та ін.: За ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ: Рад. школа, 1989. – 336 с.
434. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда ; АН УРСР, Ін-т мовознавства. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
435. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под. ред. М. Н. Кожинной. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 696 с.
436. Соловьев А. Н. Объяснительный словарь церковнославянских слов, встречающихся в Св. Евангелии, Часослове, Псалтири / А. Н. Соловьев. – М. : АСТ, 1997. – 140 с.

437. Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков) / Э. Благова, Р. М. Цейтлин, С. Геродес и др. – 2-е изд., стереотип. – М. : Наука, 1999.
438. Тлумачний словник української мови / за ред. В. С. Калашника. – 2-ге вид., виправл. й допов. – Харків : Прапор, 2004. – 992 с.
439. Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия / ИЛИ РАН ; под ред. Г. Н. Складневской. – М. : Изд-во РАН, 2001. – 944 с.
440. Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь современного русского языка : 180000 слов и словосочетаний / Д. Н. Ушаков. – М. : Альта-Принт, 2008. – 1239 с.
441. Философский энциклопедический словарь / под ред. Е. Ф. Губского, Г. В. Кораблевой. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 576 с.
442. Філософський словник / За ред. акад. В. І. Шинкарука. – 2-е перпероб. видання. – Київ: Головна редакція УРЕ, 1986. – 796 с.
443. Хорнби А. С. Толковый словарь современного английского языка / А. С. Хорнби. – М. : Рус. яз., 1982.
444. Чаленко О. Т. Русско-английский религиозный словарь / О. Т. Чаленко. – М. : Наука, 1998. – 158 с.
445. Энциклопедия «Википедия» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org>.
446. American Heritage Dictionary of the English Language. – [Electronic resource]. – Режим доступа: <http://www.bartleby.com/61/48/Co564800.html>. – Заголовок з екрану.
447. Cambridge Dictionary. – [Electronic resource]. – Режим доступа: <http://dictionary.cambridge.org>. – Заголовок з екрану.
448. Collins English Dictionary. – [Millenium Edition]. – Glasgow : HarperCollins Publishers, 1999. – 1785 p.
449. Crystal D. An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages / D. Crystal. – Blackwell, 1992. – 123 p.
450. Cuddon J.A. Λεξικό λογοτεχνικών όρων και θεωρίας λογοτεχνίας / J.A. Cuddon. – Μεταίχμιο, 2007. – 800 σ.

451. The Heritage Illustrated Dictionary of the English language. – [William Morris (Ed.)]. – New York : American Heritage Publishing Co., 1975. – 1550 p.
452. Heinle's Newbury House Dictionary of American English. – USA : Monroe Allen Publishers Inc., 2003. – 1142 p.
453. Mandeson. Σύγχρονο Ρώσο Ελληνικό λεξικό / Mandeson. – ΔΙΑΓΟΡΑΣ, 2001. – 1377 σ.
454. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language – Danbury, CT : Lexicon Publications Inc., 1993. – 1148 p., 67 p.
455. The Oxford Encyclopedic English Dictionary. – Oxford : OUP, 1991. – 1786 p.
456. Urdang L. A Basic Dictionary of Synonyms and Antonyms Vision Books Private Ltd / L. Urdang. – New Delhi, 1983.
457. Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language. – New York : Portland House, 1989.
458. Webster's Third New International Dictionary of the English Language. –In 3 volumes. – Unabridged. – Chicago etc. : Encyclopedia Britannica, 1993. – 3136 p.
459. Ανδριώτης Ν.Π. Ετυμολογικό λεξικό της κοινής ΝΕ / Ν.Π.Ανδριώτης. – Θεσσαλονίκη, 2006. – 440 σ.
460. Δρίτσας Δ. κ.α. Λεξικό πρωτοχριστιανικών, βυζαντινών και νεότερων ορθόδοξων όρων / Δρίτσας Δ. – Εννοια, 2001. – 364 σ.
461. Λεξικό λογοτεχνικών όρων. – Θεσσαλονίκη : Οργανισμός εκδόσεων διδακτικών βιβλίων, 2004 – 240 σ.
462. Λεξικό ομόηχων λέξεων της ΝΕ / Η.Ι.Κωνσταντίνου. – Θεσσαλονίκη : Επικαιρότητα, 2005. – 156 σελ.
463. Μπαμπινιώτη Γ. Μικρό λεξικό της Νε / Γ.Μπαμπινιώτη. – Αθήνα : Κέντρο λεξικολογίας, 2004. –1074 σ.
464. Νέο λεξικό της Ελληνικής. – Αθήνα : Εκδ. Σταφυλίδη, 2006. – 1200 σ.
465. Μέγα λεξικόν της ελληνικής γλώσσης. – Αθήνα, 2001. – 1840 σ.
466. Ρωσοελληνικό λεξικό επιστημονικών και τεχνικών όρων. – Αθήνα, 2009.
467. Σακελλαριάδης Γ.Χ. Σύγχρονο λεξικό όρων και θεμάτων γλωσσολογικών / Γ.Χ.Σακελλαριάδης. – Σαββάλας, 2007. – 482 σ.

468. Τσιρόγλου Δ. Λεξικό αρχαϊστικῶν φράσεων της ΝΕ / Δ.Τσιρόγλου. – Σαββάλας, 2001. – 464 σ.
469. Τσορώνη-Γεωργιάδη Γ. Γιατί το λέμε έτσι.../ Γ.Τσορώνη-Γεωργιάδη. – Αθήνα : Εκδ. ΩΡΙΩΝ, 2011. – 510 σ.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

470. Біблія: книги Священного Письма Старого та Нового Заповіту / пер. проф. І. Огієнка. – К. : Укр. Бібл. т-во, 2002. – 1170 с.
471. Владимир (Сабодан), митр. Слово, растворённое любовью : проповеди в двух томах / митр. Владимир (Сабодан). – К., 1997. – 360с.
472. Володимир (Сабодан), митр. Проповіді Предстоятеля [Електронний ресурс] / митр. Володимир (Сабодан) // Офіційн. сайт Укр. правосл. церкви. – Режим доступу : <http://archiv.orthodox.org.ua/pagetopic-46.html>
473. Григорій (Лебедев), еп. Шлиссельбургский. Благовестие святого евангелиста Марка. Проповеди. Духовные размышления. Письма к духовным чадам / еп. Григорий (Лебедев). – М. : Отчий дом, 1996. – 340 с.
474. Зосима (Сокур), схиархим. Проповеди [Электронный ресурс] / схиархим. Зосима (Сокур). – Режим доступа : <http://zosima-nikolskoe.ru/?chapter=articles/>.
475. Избранные проповеди. – К. : Синод. отд. религиоз. образования, катехизации и миссионерства УПЦ, 2013. – 384 с.
476. Иоанн (Крестьянкін), архим. Проповеди / архим. Иоанн (Крестьянкін). – М. : Св.-Успен. Псково-Печер. монастырь, 1994. – 560 с.
477. Иоанн (Снычев), митр. Голос вечности: проповеди и поучения / митр. Иоанн Снычев. – СПб., 1994. – 408с.
478. Кирилл (Павлов), архим. Ближе к Богу! / архим. Кирилл (Павлов). – М. : Рус. писатель, 2003. – 304 с.
479. Лесков Н. С. Полное собрание сочинений / Н. С. Лесков. – СПб., 1889. – Т. 1. – С. 463–540.

480. Лука Крымский (Войно-Ясенецкий), свт. Евангельское злато. Беседы на Евангелие / свт. Лука Крымский (Войно-Ясенецкий). – М. : Приход храма Св. Духа сошествия, 2007.
481. Лука Крымский (Войно-Ясенецкий), свт. Проповеди : в 3 т. / свт. Лука Крымский (Войно-Ясенецкий). – М. : Приход храма Св. Духа сошествия, 2007.
482. Никодим (Руснак Н. С.), митр. Послания. Слова. Речи : в 4 т. / митр. харьков. и богодухов. Никодим (Н. С. Руснак). – Харьков : Майдан, 2001.
483. Никон Оптинский (Беляев), преп. На Господа возлагаю надежду! (Письма матери. Беседы и поучения. Последние годы жизни) / преп. Никон Оптинский (Беляев). – Сардоникс, 2004.
484. Ніфонт (Солодуха), митр. Слово про віру [Електронний ресурс] / митр. Луцьк. і Волин. Ніфонт (Солодуха). – Режим доступу : <http://archiv.orthodox.org.ua/page-635.html>.
485. Онуфрій, митр. Слова та речі [Електронний ресурс] / митр. Онуфрій). – Режим доступу : http://mitropolit.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=55&Itemid=56.
486. Павел (Груздєв), архим. Проповедь о том, как Спаситель в гости ходил [Электронный ресурс] / архим. Павел (Груздєв). – Режим доступа : <http://www.pravoslavie.ru/2037.html>.
487. Пимен (Извеков), патр. Слово на предпразднство Преображения Господня [Электронный ресурс] / патр. Пимен (Извеков). – Режим доступа : <http://www.pravoslavie.ru/put/propovedi/preobrajenie.htm>.
488. Православные проповеди [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://azbyka.ru/propovedi/>.
489. Проповеди Митрополита Филарета (Вознесенского) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.kursmda.ru/books/sermons_metr_philaret_2.htm
490. Проповеди Патриарха Московского и Всея Руси Кирилла [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.patriarchia.ru/patriarch/38019/>.

491. Проповіді Святішого Патріарха Кирила українською мовою [Електронний ресурс] // Офіційн. сайт Москов. Патріархату. – Режим доступу : <http://www.patriarchia.ru/ua/patriarch/38019/>.
492. Рождественское послание митрополита Волгоградского и Камышинского Германа [Электронный ресурс] // Сайт Волгоград. Епархии. – Режим доступа : <http://volgeparhia.ru/rozhdestvenskoe-poslanie-mitropolita-volgogradskogo-i-kamyshinskogo-germana/>.
493. Сабари Л. Літургія – джерело спасіння [Електронний ресурс] / Л. Сабари // Український центр живої вервиці : релігійн. портал. – Режим доступу : <http://www.livingrosary.org.ua/liturgylife/items/liturgija---dzherelo-spasinnja.html>.
494. Серафим (Звездинский), еп. Хлеб Небесный. Проповеди о Божественной Литургии / еп. Серафим (Звездинский). – М. : Сестричество во им. препмуч. великой кн. Елизаветы, 1996. – 78 с.
495. Слова и проповеди Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Алексия II [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://patriarh-i-narod.ru/slovo-patriarha/slova-i-propovedi-patriarha-alexiya-ii/>.
496. Alexander (Schmemmann), protopr. Final words [Електронний ресурс] / protopr. Alexander (Schmemmann). – Режим доступу : <http://www.schmemmann.org/byhim/thankyoulord.html>.
497. Andrei (Rymarenko), Sermons of Archbishop. Excerpts from «The One Thing Needful» [Електронний ресурс] / Sermons of Archbishop Andrei (Rymarenko). – Режим доступу : http://www.holytrinitymission.org/books/english/sermons_archbishop_andrei.htm.
498. Anthony of Sourouzh, metr. Sermons and talks [Електронний ресурс] / metr. Anthony of Sourouzh. – Режим доступу : http://www.mitras.ru/eng/eng_serm.htm.
499. Dimopoulos G. Orthodox Sermons for All Sundays of the Year / G. Dimopoulos. – Pennsylvania, 1975.
500. Eastern Orthodox Christian sermons on the Sunday Readings, Feasts and other Scriptures [Електронний ресурс] // St. Nicholas Orthodox Church, Dallas, Texas. – Режим доступу : <http://www.orthodox.net/sermons/index.html>.

501. John (Shahovskoy), Archbishop. A Hymn to the Lesser Good [Ελεκτροννίη ρεσυρς] / Archbishop of San Francisco John (Shahovskoy). – Ρεжим доступу : http://www.fatheralexander.org/booklets/english/lesser_good_j_shahovskoy.htm.
502. Kallistos (Ware), metr. Sermons [Ελεκτροννίη ρεσυρς] / metr. Kallistos (Ware). – Ρεжим доступу : <https://orthocath.wordpress.com/tag/kallistos-ware/>.
503. Michael (Baroudy), fr. Sermons //Antiochian Orthodox Christian Archdiocese of North America [Ελεκτροννίη ρεσυρς] / Father Michael (Baroudy). – Ρεжим доступу : <http://www.antiochian.org/taxonomy/term/1259>
504. Nicholas (Brown), Rev. Sermon for the feast of the falling asleep of St. Anna [Ελεκτροννίη ρεσυρς] / Rev. Nicholas (Brown) // Greek orthodox church in Australia. – Ρεжим доступу : http://www.greekorthodox.org.au/?page_id=4904
505. Orthodox sermons [Ελεκτροννίη ρεσυρς] // St. Nicholas Center, USA. – Ρεжим доступу : <http://www.stnicholascenter.org/pages/sermons/#Orthodox/>.
506. Orthodox sermons on different subjects [Ελεκτροννίη ρεσυρς]. – Ρεжим доступу : http://www.holytrinitymission.org/books/english/sermons_different.htm.
507. Panteleimon P. Lampadarios, Rev. Archim. Sunday of the blind man [Ελεκτροννίη ρεσυρς] / Rev. Archim. Patriarchal Vicar of Alexandria Panteleimon P. Lampadarios. – Ρεжим доступу : http://www.orthodoxresearchinstitute.org/resources/sermons/lampadarios_blind_man.htm.
508. Ελληνικά κυρύγματα [Ελεκτροννίη ρεσυρς]. – Ρεжим доступу : <http://kirigmata.blogspot.com/>.
509. Ευσέβιος Βίττης, Ιερομ. Ομιλίες [Ελεκτροννίη ρεσυρς] / Ιερομ. Ευσέβιος Βίττης. – Ρεжим доступу : http://tokandylaki.blogspot.com/2013/06/blog-post_7564.html.
510. Ηγούμενος Αρσένιος Μαχαριώτης. Ομιλίες [Ελεκτροννίη ρεσυρς]. – Ρεжим доступу : <http://www.imlemesou.org/index.php/2014-08-22-14-36-34/114-2014-09-11-05-37-23/>.
511. Ιωήλ Κωνσάνταρος, Αρχιμ. Ομιλία "Λόγος και άρτος αγάπης" [Ελεκτροννίη ρεσυρς] / Αρχιμ. Ιωήλ Κωνσάνταρος. – Ρεжим доступу : http://thriskeftika.blogspot.com/2014/08/blog-post_2.html.

512. Κηρύγματα του Πρωτοπρεσβυτέρου π. Στεφάνου Αναγνωστοπούλου [Εлектронний ресурс]. – Режим доступа : http://agia-varvara.blogspot.com/2010/12/blog-post_18.html.
513. Κύριλλος Κεφαλόπουλος, Αρχιμ. Ομιλία [Εлектронний ресурс] / Αρχιμ. Κύριλλος Κεφαλόπουλος. – Режим доступа : http://www.zoiforos.gr/index.php?option=com_k2&view=itemlist&layout=category&task=category&id=299&Itemid=522/.
514. Ιερόθεος Βλάχος, μητρ. Ομιλίες [Εлектронний ресурс] / μητρ. Μητρ. Ιερόθεος Βλάχος. – Режим доступа : <http://www.hristospanagia.gr/?p=23303>
515. Μητροπολίτης Νικοπόλεως π. Μελετίος Καλαμαράς [Εлектронний ресурс] // Κυρύγματα. – Режим доступа : http://www.enoriako.info/index.php?option=com_content&view=article&id=313:2013-11-30-16-22-37&catid=101&Itemid=520/.
516. Προικοννήσος Ιωσήφ, μητρ. Ομιλίες [Εлектронний ресурс] / μητρ. Προικοννήσος Ιωσήφ. – Режим доступа : <http://www.zoiforos.gr/> .
517. Σεβασμιωτάτος Μητροπολίτης Καστορίας κ.κ. Σεραφείμ. Μέγα θαύμα της οικουμένης. Κυρύγματα [Εлектронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.imkastorias.gr/index.php/o-mitropolitis/2013-09-10-09-20-52/egkyklioi-eorties/item/1223-m-ega-thavma-tis-oikoumenis/>.
518. Συμεών Κραγιόπουλου, π. Κυρύγματα. Τι σημαίνει "περίοδος Τριωδίου"; (σχόλιο στην Κυριακή του Τελώνη και του Φαρισαίου) [Εлектронний ресурс]. – Режим доступа : http://paterikakeimena.blogspot.com/2011/02/blog-post_06.html.

ТАБЛИЦЯ 1. ЧАСТОТНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ЖАНРОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ПРАВОСЛАВНІЙ ПРОПОВІДІ ХХ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ БЛИЗЬКО- І ДАЛЕКОСПОРІДНЕНИХ МОВ)

Жанрові елементи	Україномовна проповідь	Російськомовна проповідь	Англомовна проповідь	Грекомовна проповідь
Структурні елементи				
Стандартні синтаксичні структури	100%	100%	100%	100%
Нестандартні елементи				
<i>Прийоми реалізації псевдодіалогу</i>	85%	95%	80%	80%
<i>Повтори</i>	85%	95%	80%	85%
<i>Вставні розмовні елементи</i>	80%	95%	90%	80%
<i>Апелятивні елементи</i>	80%	95%	90%	70%
<i>Апозитивні конструкції</i>	10%	30%	45%	20%
Семантичні елементи				
Топосфера				
<i>«Спасіння»</i>	95%	95%	95%	95%
<i>«Гріх»</i>	90%	95%	95%	90%
<i>«Покаяння»</i>	90%	95%	95%	90%
<i>«Прощення»</i>	60%	75%	55%	50%
<i>«Таїнства»</i>	70%	80%	65%	50%
<i>«Православна Церква»</i>	50%	50%	45%	65%
<i>«Життя – Смерть – Воскресіння»</i>	90%	95%	90%	95%
<i>«Катехизація»</i>	85%	75%	75%	75%
<i>«Любов»</i>	90%	90%	95%	90%
<i>«Бог, Богородиця, святі»</i>	100%	100%	100%	100%

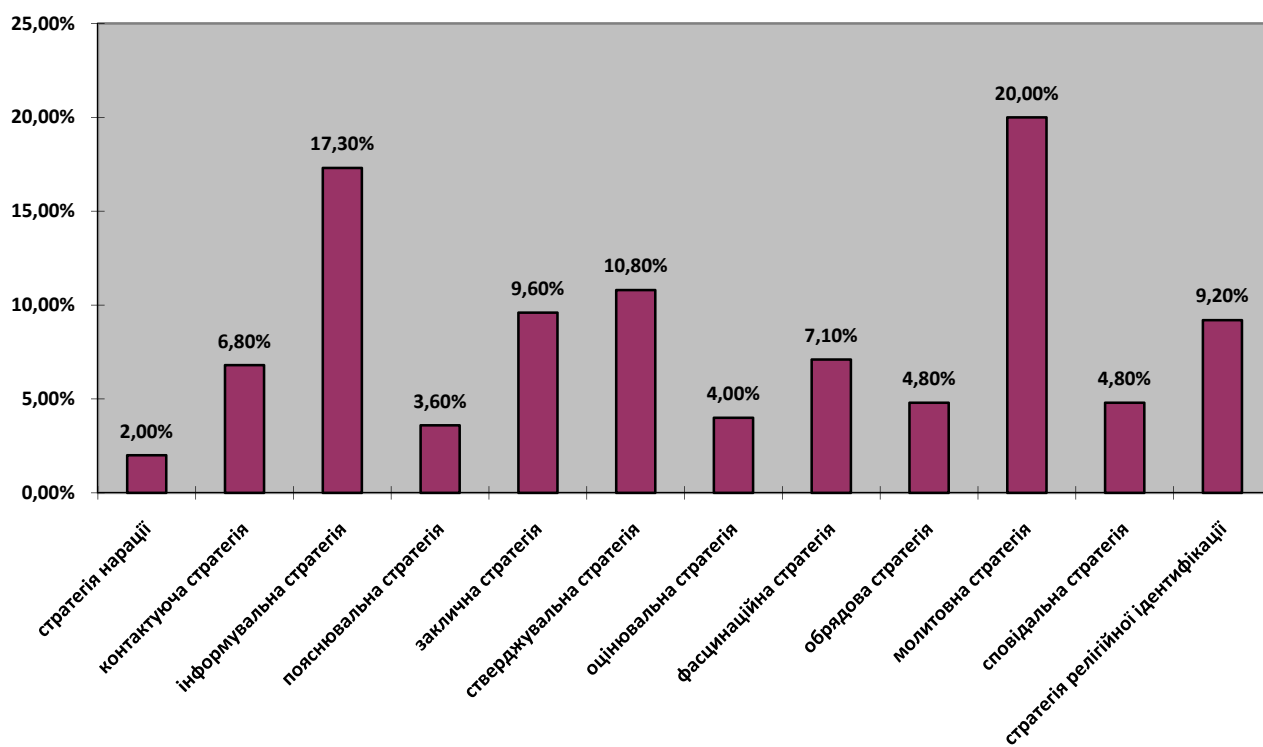
«Молитва»	90%	95%	90%	90%
«Диявол»	60%	80%	75%	70%
«Християнські чесноти»	85%	90%	90%	85%
«Православні свята»	90%	90%	95%	85%
«Війна»	50%	60%	55%	50%
Змістовні модальні елементи	100%	100%	100%	100%
Прагматичні елементи				
Текстуальні елементи	100%	100%	100%	100%
Інтертекстуальні елементи				
<i>Апроксиматори</i>	100%	100%	100%	100%
<i>Прийоми (де)персоналізації</i>	100%	100%	100%	100%
<i>Тропи</i>	100%	100%	100%	100%
<i>Емоційно-експресивні засоби</i>				
<i>Емфаза</i>	10%	45%	30%	25%
<i>Засоби створення гумористичного ефекту</i>	1%	15%	5%	5%

ТАБЛИЦЯ 2. ЧАСТОТНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСКУРСИВНИХ СТРАТЕГІЙ І ТАКТИК В УКРАЇНСЬКОМОВНІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ ПРОПОВІДІ ХХ СТОЛІТТЯ

ГЛОБАЛЬНА ФІДЕЇСТИЧНА СТРАТЕГІЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ПРОПОВІДІ		
<i>СУБСТРАТЕГІЇ</i>	<i>ТАКТИКИ</i>	
ЗАГАЛЬНІ ДИСКУРСИВНІ СТРАТЕГІЇ	дискурсивна стратегія нарації (51- 2%)	–опису запланованх дій (21-40%) –прохання дозволу (19-40%) – викликання емоційних переживань (10-20%)
	контактуюча дискурсивна стратегія (169-6,8%)	–звертання (59-35%) –ведення діалогу (38-23,5%) –заклику (22-11,8%) –пояснення (30-17,9%) –«читання думок» (20-11,8%)
	інформувальна дискурсивна стратегія (428-17,3%)	–апеляції до сакральних текстів (98-23,2%) –пояснення (51-11,7%) – ведення діалогу (42-9,3%) –аксіоматична (76-18,6%) –узагальнення (21-4,6%) –контрастивна (49-11,7%) –повтору (20-4,6%) – викликання емоційних переживань (21-4,6%) –нагадування (49-11,7%)
	пояснювальна дискурсивна стратегія (90-3,6%)	–уточнення (59-65,5%) –контрасту (20-22,2%) –паралелізації (11-12,2%)
	заклична дискурсивна стратегія (242-9,6%)	–зближення (10-4,2%) –заклику (41-16,6%) –заборони (20-8,3%) –наведення прикладу (30-12,5%) –апеляції (до авторитету Церкви, авторитету проповідника) (51-20,8%) –прохання (10-4,2%) –вмовляння (10-4,2%) – викликання емоційних переживань (20-8,3%) –порівняння (30-12,5%) –ідентифікації (20-8,3%)
	стверджувальна дискурсивна стратегія (271-10,8%)	–апеляції (до Бога, емоційного досвіду пастви, людського досвіду, власного досвіду проповідника, норми, узагальнених даних, конкретних історичних фактів) (101-37%) –читання думок (20-7,4%) –констатації (40-14,8%) –ведення діалогу (20-7,4%) –заперечення (10-3,7%)

		<ul style="list-style-type: none"> –контрастивна (40-14,8%) –застереження (40-14,8%)
	оцінювальна дискурсивна стратегія (99-4%)	<ul style="list-style-type: none"> –контрастивна (11-10%) –пейоративна (-10%) –заклику до оцінки (39-40%) –несхвалення (39-40%)
СПЕЦІАЛЬНІ ДИСКУРСИВНІ СТРАТЕГІЇ	фасцинаційна дискурсивна стратегія (167-7,1%)	<ul style="list-style-type: none"> – викликання емоційних переживань (20-11,8%) –уявлення майбутніх подій (29-17,6%) –порівняння людини з твариною (20-11,8%) –створення ефекту недосяжності (20-11,8%) –подяки (20-11,8%) –мортальна (29-17,6%) –імагінаційна (29-17,6%)
	обрядова дискурсивна стратегія (123-4,8%)	<ul style="list-style-type: none"> –інформувальна (41-33,3%) –вітання (20-16,3%) –констатуюча (42-34,1%) –ведення діалогу (20-16,3%)
	молитовна дискурсивна стратегія (502-20%)	<ul style="list-style-type: none"> –стверджувальна (31-6%) –пояснювальна (20-4%) –описова (20-4%) –апеляції (до емоційного досвіду, до авторитетних джерел, народного досвіду) (10-20%) –імперативна (41-8%) –приву (благословення Божого, приву молитовної допомоги) (10-20%) –прямого звертання до Бога (10-20%) -зближення (4-8%) -заклику (5-10%)
	сповідальна дискурсивна стратегія (119-4,8%)	<ul style="list-style-type: none"> –паралелізації (9-8,4%) –ведення монологу від 1-ої особи (2-16,6%) –мортальна (30-25%) – ведення діалогу (30-25%) –апеляції до власного досвіду (30-25%)
	дискурсивна стратегія релігійної ідентифікації (229-9,2%)	<ul style="list-style-type: none"> –самоідентифікації (80-34,9%) –контрастивна (40-17,3%) –апеляції (до авторитету Церкви, Священного Писання) (20-8,7%) -акцентуалізації (29-13%) –конкретизації (20-8,7%) –застереження (20-8,7%) –згуртування віруючих проти спільної загрози (20-8,7%)

ДІАГРАМА 1. ЧАСТОТНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСКУРСИВНИХ СТРАТЕГІЙ В УКРАЇНСЬКОМОВНІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ ПРОПОВІДІ ХХ СТОЛІТТЯ

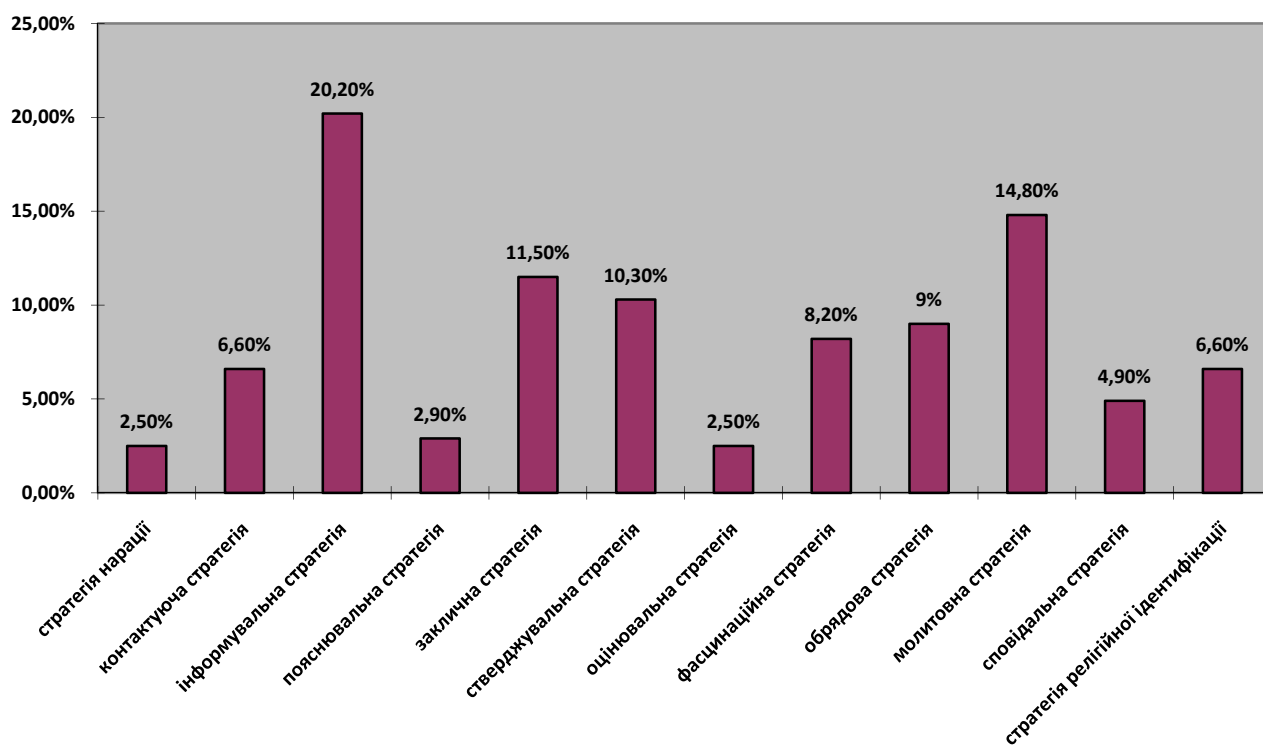


ТАБЛИЦЯ 3. ЧАСТОТНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСКУРСИВНИХ СТРАТЕГІЙ І ТАКТИК У РОСІЙСЬКОМОВНІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ ПРОПОВІДІ ХХ СТОЛІТТЯ

ГЛОБАЛЬНА ФІДЕЇСТИЧНА СТРАТЕГІЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ПРОПОВІДІ		
<i>СУБСТРАТЕГІЇ</i>	<i>ТАКТИКИ</i>	
ЗАГАЛЬНІ ДИСКУРСИВНІ СТРАТЕГІЇ	дискурсивна стратегія нарації (61-2,5%)	–опису запланованх дій (10-17%) –прохання дозволу (10-17%) – викликання емоційних переживань (41-66%)
	контактуюча дискурсивна стратегія (163-6,6%)	–звертання (50-33%) –ведення діалогу (50-33%) –заклику (21-12%) –пояснення (21-12%) –«читання думок» (21-12%)
	інформувальна дискурсивна стратегія (492-20,2%)	–апеляції до сакральних текстів (10-20,5%) –пояснення (80-16,3%) – ведення діалогу (80-16,3%) –аксіоматична (61-12,2%) –узагальнення (20-4,5%) –контрастивна (30-6%) –повтору (30-6%) – викликання емоційних переживань (61-12,2%) –нагадування (30-6%)
	пояснювальна дискурсивна стратегія (68-2,9%)	–уточнення (40-58%) –контрасту (18-26,4%) –паралелізації (10-15,6%)
	заклична дискурсивна стратегія (279-11,5%)	–зближення (20-7,1%) –заклику (59-21,5%) –заборони (30-10,7%) –наведення прикладу (30-10,7%) –апеляції (до авторитету Церкви, авторитету проповідника) (40-14,3%) –прохання (20-7,1%) –вмовляння (10-3,5%) – викликання емоційних переживань (30-10,7%) –порівняння (30-10,7%) –ідентифікації (10-3,5%)
	стверджувальна дискурсивна стратегія (248-10,3%)	–апеляції (до Бога, емоційного досвіду пастви, людського досвіду, власного досвіду проповідника, норми, узагальнених даних, конкретних історичних фактів) (79-32%) –читання думок (9-4%) –констатації (20-8%) –ведення діалогу (41-16%) –заперечення (20-8%)

		<ul style="list-style-type: none"> –контрастивна (20-8%) –застереження (59-24%)
	оцінювальна дискурсивна стратегія (58-2,5%)	<ul style="list-style-type: none"> –контрастивна (10-17,3%) –пейоративна (10-17,3%) –заклику до оцінки (10-17,3%) –несхвалення (28-48,1%)
СПЕЦІАЛЬНІ ДИСКУРСИВНІ СТРАТЕГІЇ	фасцинаційна дискурсивна стратегія (203-8,2%)	<ul style="list-style-type: none"> – викликання емоційних переживань (41-20%) –уявлення майбутніх подій (20-10%) –порівняння людини з твариною (10-5%) –створення ефекту недосяжності (10-5%) –подяки (20-10%) –мортальна (41-20%) –імагінаційна (61-30%)
	обрядова дискурсивна стратегія (219-9%)	<ul style="list-style-type: none"> –інформувальна (60-27,2%) –вітання (69-31,8%) –констатуюча (40-18,2%) –ведення діалогу (50-22,8%)
	молитовна дискурсивна стратегія (360-14,8%)	<ul style="list-style-type: none"> –стверджувальна (20-5,5%) –пояснювальна (20-5,5%) –описова (20-5,5%) –апеляції (до емоційного досвіду, до авторитетних джерел, народного досвіду) (60-17%) –імперативна (20-5,5%) –приву (благословення Божого, приву молитовної допомоги) (100-27,7%) –прямого звертання до Бога (80-22,8%) –зближення (20-5,5%) –заклику (20-5,5%)
	сповідальна дискурсивна стратегія (119-4,9%)	<ul style="list-style-type: none"> –паралелізації (20-16,6%) –ведення монологу від 1-ої особи (20-16,6%) –мортальна (20-16,6%) – ведення діалогу (39-33,6%) –апеляції до власного досвіду (20-16,6%)
	дискурсивна стратегія релігійної ідентифікації (160-6,6%)	<ul style="list-style-type: none"> –самоідентифікації (40-25%) –контрастивна (20-12,5%) –апеляції (до авторитету Церкви, Священного Писання) (30-18,7%) –акцентуалізації (20-12,5%) –конкретизації (10-6,3%) –застереження (20-12,5%) –згуртування віруючих проти спільної загрози (20-12,5%)

ДІАГРАМА 2. ЧАСТОТНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСКУРСИВНИХ СТРАТЕГІЙ У РОСІЙСЬКОМОВНІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ ПРОПОВІДІ ХХ СТОЛІТТЯ

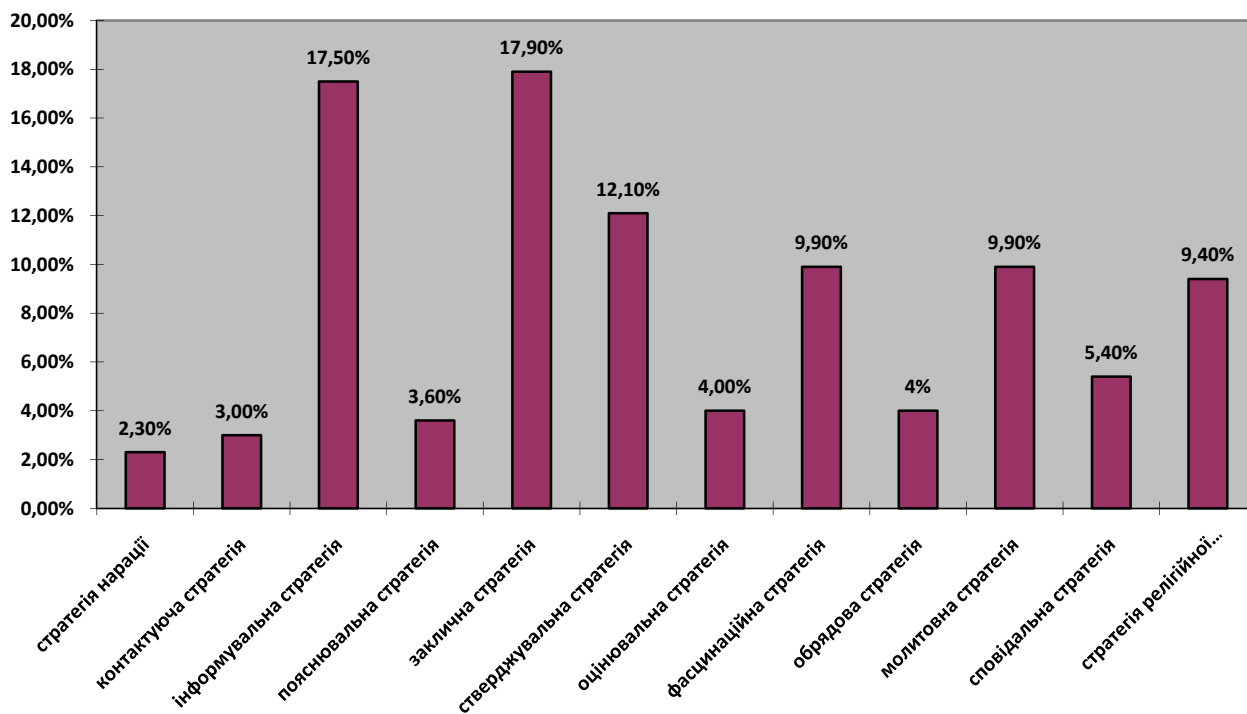


ТАБЛИЦЯ 4. ЧАСТОТНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСКУРСИВНИХ СТРАТЕГІЙ І ТАКТИК У АНГЛОМОВНІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ ПРОПОВІДІ ХХ СТОЛІТТЯ

ГЛОБАЛЬНА ФІДЕЇСТИЧНА СТРАТЕГІЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ПРОПОВІДІ		
<i>СУБСТРАТЕГІЇ</i>	<i>ТАКТИКИ</i>	
ЗАГАЛЬНІ ДИСКУРСИВНІ СТРАТЕГІЇ	дискурсивна стратегія нарації (51-2,3%)	–опису запланованих дій (29-60%) –прохання дозволу (11-20%) – викликання емоційних переживань (10-20%)
	контактуюча дискурсивна стратегія (70-3%)	–звертання (20-28,5%) –ведення діалогу (20-28,5%) –заклику (10-14,3%) –пояснення (10-14,3%) –«читання думок» (10-14,3%)
	інформувальна дискурсивна стратегія (392-17,5%)	–апеляції до сакральних текстів (81-20,5%) –пояснення (81-20,5%) – ведення діалогу (50-12,8%) –аксіоматична (20-5,1%) –узагальнення (20-5,1%) –контрастивна (20-5,1%) –повтору (31-7,9%) – викликання емоційних переживань (49-12,8%) –нагадування (40-10,2%)
	пояснювальна дискурсивна стратегія (79-3,6%)	–уточнення (5-62,5%) –контрасту (1-12,5%) –паралелізації (19-25%)
	заклична дискурсивна стратегія (402-17,9%)	–зближення (20-5%) –заклику (91-22,5%) –заборони (20-5%) –наведення прикладу (20-5%) –апеляції (до авторитету Церкви, авторитету проповідника) (91-22,5%) –прохання (20-5%) –вмовляння (20-5%) – викликання емоційних переживань (80-20%) –порівняння (20-5%) –ідентифікації (50-10%)
	стверджувальна дискурсивна стратегія (270-12,1%)	–апеляції (до Бога, емоційного досвіду пастви, людського досвіду, власного досвіду проповідника, норми, узагальнених даних, конкретних історичних фактів) (160-59,2) –читання думок (10-3,7%) –констатації (40-14,8%) –ведення діалогу (20-7,4%) –заперечення (10-3,7%) –контрастивна (10-3,7%)

СПЕЦІАЛЬНІ ДИСКУРСИВНІ СТРАТЕГІЇ		–застереження (20-7,4%)
	оцінювальна дискурсивна стратегія (88-4%)	–контрастивна (9-10,2%) –пейоративна (9-10,2%) –заклику до оцінки (30-33,8%) –несхвалення (40-45,8%)
	фасцинаційна дискурсивна стратегія (231-9,9%)	– викликання емоційних переживань (50-21,7%) –уявлення майбутніх подій (20-8,7%) –порівняння людини з твариною (10-4,4%) –створення ефекту недосяжності (10-4,4%) –подяки (41-17,4%) –мортальна (50-21,7%) –імагінаційна (50-21,7%)
	обрядова дискурсивна стратегія (91-4%)	–інформувальна (30-33,4%) –вітання (10-11,1%) –констатуюча (30-33,4%) –ведення діалогу (21-77,9%)
	молитовна дискурсивна стратегія (230-9,9%)	–стверджувальна (20-8,7%) –пояснювальна (10-4,4%) –описова (20-8,7%) –апеляції (до емоційного досвіду, до авторитетних джерел, народного досвіду) (40-17,4%) –імперативна (20-8,7%) –приву (благословення Божого, приву молитовної допомоги) (50-21,7%) –прямого звертання до Бога (30-13%) –зближення (20-8,7%) –заклику (20-8,7%)
	сповідальна дискурсивна стратегія (120-5,4%)	–паралелізації (10-8,3%) –ведення монологу від 1-ої особи (30-25%) –мортальна (20-16,7%) – ведення діалогу (30-25%) –апеляції до власного досвіду (30-25%)
дискурсивна стратегія релігійної ідентифікації (209-9,4%)	–самоідентифікації (69-33,3%) –контрастивна (9-4,7%) –апеляції (до авторитету Церкви, Священного Писання) (60-28,6%) –акцентуалізації (20-9,5%) –конкретизації (20-9,5%) –застереження (20-9,5%) –згуртування віруючих проти спільної загрози (11-4,9%)	

ДІАГРАМА 3. ЧАСТОТНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСКУРСИВНИХ СТРАТЕГІЙ У АНГЛОМОВНІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ ПРОПОВІДІ ХХ СТОЛІТТЯ

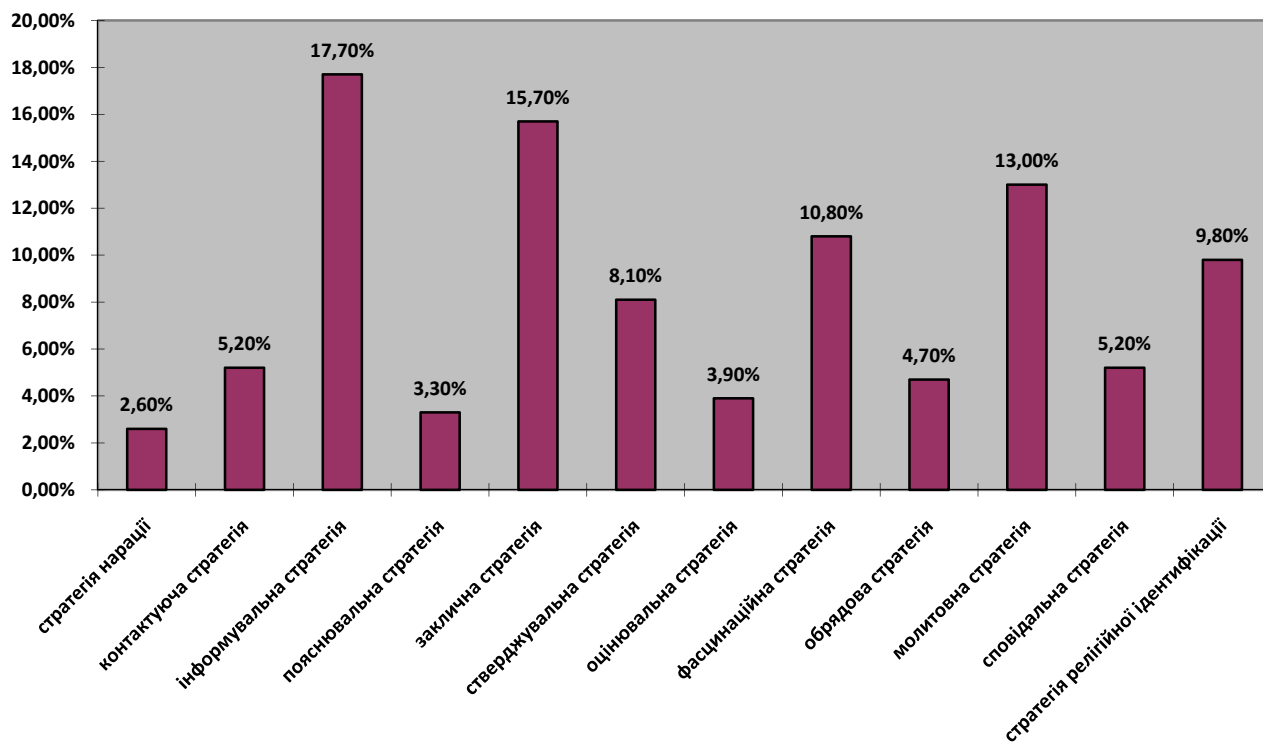


ТАБЛИЦЯ 5. ЧАСТОТНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСКУРСИВНИХ СТРАТЕГІЙ І ТАКТИК У ГРЕКОМОВНІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ ПРОПОВІДІ ХХ СТОЛІТТЯ

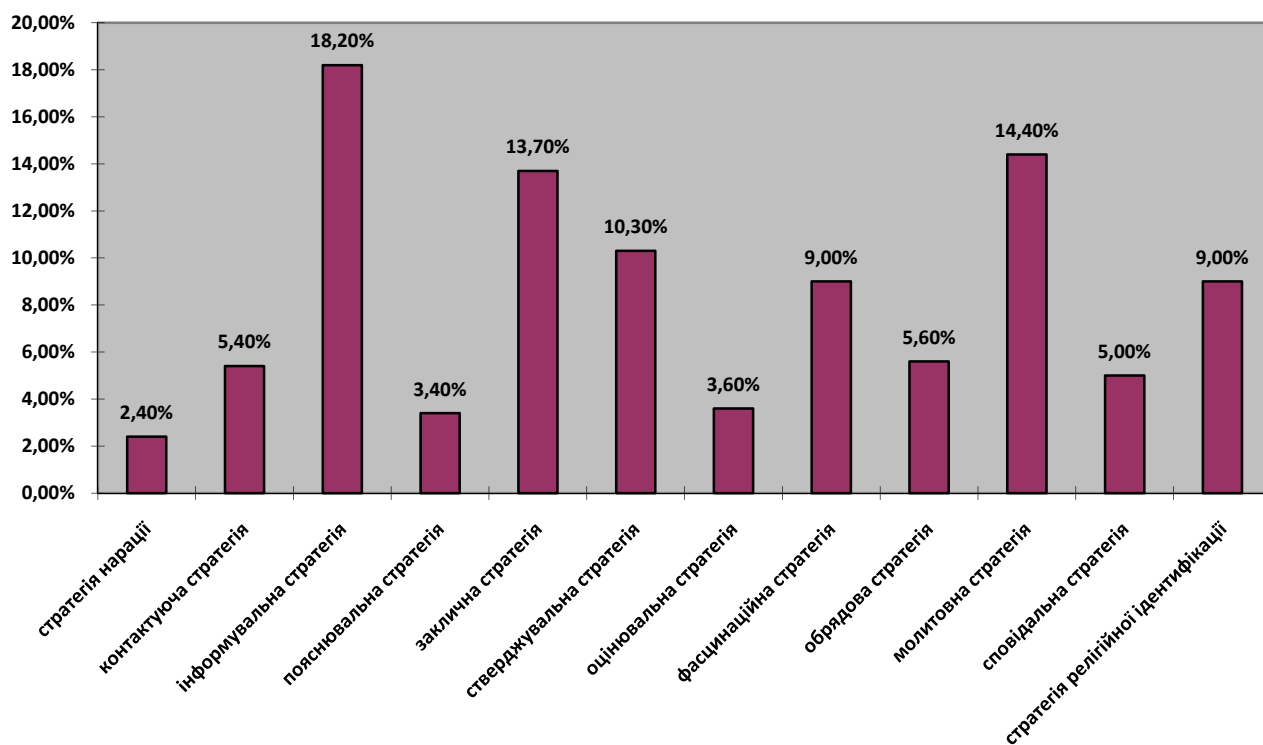
ГЛОБАЛЬНА ФІДЕЇСТИЧНА СТРАТЕГІЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ПРОПОВІДІ		
<i>СУБСТРАТЕГІЇ</i>	<i>ТАКТИКИ</i>	
ЗАГАЛЬНІ ДИСКУРСИВНІ СТРАТЕГІЇ	дискурсивна стратегія нарації (78- 2,6%)	–опису запланованх дій (36-46%) –прохання дозволу (21-27%) – викликання емоційних переживань (21-27%)
	контактуюча дискурсивна стратегія (161-5,2%)	–звертання (30-19%) –ведення діалогу (40-25%) –заклику (30-19%) –пояснення (40-25%) –«читання думок» (21-12%)
	інформувальна дискурсивна стратегія (542-17,7%)	–апеляції до сакральних текстів (101-18,5%) –пояснення (101-18,5%) – ведення діалогу (80-14,8%) –аксіоматична (80-14,8%) –узагальнення (40-7,4%) –контрастивна (50-9,2%) –повтору (20-3,7%) – викликання емоційних переживань (40-7,4%) –нагадування (30-5,7%)
	пояснювальна дискурсивна стратегія (109-3,3%)	–уточнення (79-72,7%) –контрасту (20-18,3%) –паралелізації (10-9%)
	заклична дискурсивна стратегія (477-15,7%)	–зближення (20-4,2%) –заклику (109-22,9%) –заборони (90-18,8%) –наведення прикладу (98-20,8%) –апеляції (до авторитету Церкви, авторитету проповідника) (70-14,5%) –прохання (20-4,2%) –вмовляння (10-2,1%) – викликання емоційних переживань (20-4,2%) –порівняння (30-6,2%) –ідентифікації (10-2,1%)
	стверджувальна дискурсивна стратегія (252-8,1%)	–апеляції (до Бога, емоційного досвіду пастви, людського досвіду, власного досвіду проповідника, норми, узагальнених даних, конкретних історичних фактів) (101-40%) –читання думок (20-8%) –констатації (20-8%) –ведення діалогу (31-12%) –заперечення (20-8%) –контрастивна (20-8%)

СПЕЦІАЛЬНІ ДИСКУРСИВНІ СТРАТЕГІЇ		–застереження (40-16%)
	оцінювальна дискурсивна стратегія (121-3,9%)	–контрастивна (21-16,6%) –пейоративна (10-8,3%) –заклику до оцінки (50-41,6%) –несхвалення (40-33,5%)
	фасцинаційна дискурсивна стратегія (329-10,8%)	– викликання емоційних переживань (79-24,3%) –уявлення майбутніх подій (51-15,1%) –порівняння людини з твариною (30-9,1%) –створення ефекту недосяжності (10-3,1%) –подяки (19-6,2%) –мортальна (50-15,2%) –імагінаційна (90-27,2%)
	обрядова дискурсивна стратегія (142-4,7%)	–інформувальна (71-50%) –вітання (20-14%) –констатуюча (31-22%) –ведення діалогу (20-14%)
	молитовна дискурсивна стратегія (399-13%)	–стверджувальна (10-2,5%) –пояснювальна (29-7,5%) –описова (29-7,5%) –апеляції (до емоційного досвіду, до авторитетних джерел, народного досвіду) (30-7,5%) –імперативна (20-5%) –приву (благословення Божого, приву молитовної допомоги) (119-30%) –прямого звертання до Бога (100-25%) -зближення (11-2,8%) -заклику (51-12,5%)
	сповідальна дискурсивна стратегія (159-5,2%)	–паралелізації (20-12,5%) –ведення монологу від 1-ої особи (20-12,5%) –мортальна (60-37,5%) – ведення діалогу (40-25%) –апеляції до власного досвіду (20-12,5%)
дискурсивна стратегія релігійної ідентифікації (300-9,8%)	–самоідентифікації (49-16,6%) –контрастивна (62-20%) –апеляції (до авторитету Церкви, Священного Писання) (79-26,7%) -акцентуалізації (10-3,3%) –конкретизації (20-6,6%) –застереження (40-13,4%) –згуртування віруючих проти спільної загрози (40-13,4%)	

ДІАГРАМА 4. ЧАСТОТНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСКУРСИВНИХ СТРАТЕГІЙ У ГРЕКОМОВНІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ ПРОПОВІДІ ХХ СТОЛІТТЯ



ДІАГРАМА 5. СЕРЕДНЯ ЧАСТОТНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСКУРСИВНИХ СТРАТЕГІЙ У ПРАВОСЛАВНІЙ ПРОПОВІДІ ХХ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ БЛИЗЬКО- І ДАЛЕКОСПОРІДНЕНИХ МОВ)



ДІАГРАМА 6. НАЙЧАСТОТНІШІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСКУРСИВНИХ ТАКТИК У ПРАВОСЛАВНІЙ ПРОПОВІДІ ХХ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ БЛИЗЬКО-І ДАЛЕКОСПОРІДНЕНИХ МОВ)

